

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

آنست که این سلا
در زمان سلف از اعلیٰ به پیمانی
بود که هیچ مافق در آن شک نمی کرد الا قوس
از مبتدیان که شش آنرا صواب و تا بعین شکر ایشان بنام
الآن از اخقی نظریات گشت که جز به شش و استحضار فکر که از سنی
در بخت درست و اعمال آرای قوی به فهم آن عنوان رسید و کسبش در آمدن بسیار
از علوم مستند است به شش و شش در دایج آنها و کن آنان فرم
فالمقصود باین سلا و الی الجودی آخوه ۱۲ خط قول در نیک
فی القاموس النوری ۱۱ شری و البطل و شش
یتطبیح به کما یجوز علی قول در نیک
ای تسک و کما یجوز علی قول در نیک

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی بعث عبده محمد صلی الله علیه وسلم الی العالمین لیکون رحمة لهم و هدی و فضله علی جمیع خلقه و آدم و من دونه تحت لوائه یتبعون منه ندی و جعل له اصحابا یتدون بهدیه و یقتدون بهمتته و جعل افاضلهم وزراءه فی عهده و خلفاره من بعده و نابیک بهما من فضیلة ترجی و النطقه صلی الله علیه وسلم بمنابا قلیا صحابه و فضلا لهم عند الله لتیم حبه الله فی تفضیلهم و تعظیمهم علی امته من غیر خفاء و اشهد ان الا الله و حده لا شریک له شهادة موصلة الی الدرجات العلی و اشهد ان سیدنا و مولانا محمد عبده و ربنا و المصطفی اما بعد میگوید فقیه ولی السعدی عنه که برادر عزیز خواجہ محمد امین اگر مراد الله تعالی تفضیل شخنین رضی الله عنهما سوال کردند که درین زمانه این مسئله مطرح انظار مردم و مسرح افکار می گشت و بسبب شراق مذاهب متبذره شرک و ک و شبهات پدید آمد تا آنکه حق مخفی شد و قائل به هر باب و ظاهر در ماند و خواستند که کما یجوز درین باب مرقوم گردد و لهذا اعنایت الی و خاطر فقیه داعیه بیان شد و لا و کتابت لاجرم شیاعی الراس و جریاعی الوجه درین بادیه پر مهول شتافت توقع از من گنایان منزه عن آن است تا مغرر سخن را احاطه نکنند بر دوا نکار زبان نکشایند و تا بمقصد متکلم نرسد استقامت و تحسین و تمجید و سمیة بقرة العینین تفضیل الشخنین و هذا وان الشروع فی المقدمه نمان المعبود و باید دانست که تفضیل شخنین بر سایر صحابه ثابت است بنقل و عقل اما نقل

بسیار دارد و درین اوراق بر سه مسلک اکتفا کنیم مسلک اول خدا تعالی و عده استخلاف مومنین
 مین و افاضه امن بردست ایشان و تکمیل دین بواسطه ایشان و قرآن عظیم نازل فرمود باز این مجمل را
 مای مستفیضه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم دیدند و صحابه دیده پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم عرض
 روا آنحضرت صلی الله علیه وسلم تصویب و تعبیر آن فرموده مفصل گردانید باز آنحضرت صلی الله علیه وسلم
 و اشارت شخنین را خلیفه ساخت و این معنی متواتر بالمعنی شد پس خلافت ایشان حق است باقطع
 ان افضل باشند از غیر خویش اما عده استخلاف پس خدا تعالی میفرماید و عدل الله الذین آمنوا منکم و
 الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم و یمکن لهم و ینعم الذین الرضی لهم ولیبذلهم
 بعد فوفهم امنا یعبدونی لا الشکر کون بی ثیا و اما تفصیل این بحال بر رویا پس طرق بسیار دارد از آنجمله حدیث
 مریده قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا ناعم انما ینبئ علی قلبه علی ما یؤتی من
 اشار الله ثم اخذ ما ابن ابی قحافة فنشره منها ذلوا و ذلوا ین رقی ثم و الله لیتخذ لکم حاکمات
 اخذ ما ابن الخطاب فلم یغفر یا من الناس ینشر ثم یمر بن الخطاب حتی ضرب الناس العطن متفق
 ثم عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لیت اکان فی التریج بدو بکرة علی قباب فجا
 شر ذلوا و ذلوا ین نزع عاصیقنا و الله لیتخذ لکم حاکمات ثم جازع فاستقی فاستقامت غریبا علمه و عیقه
 الناس لیسری فریه حتی روى الناس و ضربوا العطن متفق علیه و حدیث ابن عباس ان ابن عباس
 حدیث ان رجلا اتی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال انی لیت اللیانة فی الدیام فقلت منک من
 سل فارى الناس یتکفون منها فامسک و الاستقل و اذا سبب و اسئل من الارض الی السماء
 انذرت به فعاوت ثم اندب رجل آخر فاعلی به ثم اندب رجل آخر فاعلی به ثم اندب رجل آخر فاعلی به
 قال ابو بکر یا رسول الله یا ابی انت و الله متعنی فاعبر بافتخار النبی صلی الله علیه وسلم و قال
 فقلت فالا سلام و اما الذی ینظف من العسل و السم من القحان لک و ته تطف و المستان
 السبب الی اسئل من السماء الی الارض فاعلی الذی انت علیه تاندب فی ملکک الله ثم یاندب رجل من
 لک فیعلو به ثم یاندب رجل آخر فیعلو به ثم یاندب رجل آخر فیعلو به ثم یاندب رجل آخر فیعلو به

علی ان قام خطيبا فقال يا ايها الناس رايت البارحة في منامي غبارايت الرب تعالى فوق عرشه فجباه
 رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى قام عند قائمته من قوائم العرش فجاوبه فوضع يده على منكب رسول الله صلى الله عليه وسلم
 فجاوبه فوضع يده على منكب النبي بكر ثم جاء عثمان فكان يده راسه يقول سل عبادك فيم صلوا لي فاستعجب
 في السما من ارباب من دم في الارض قال فقيل لعلي الا ترى ما يحدث به الحسن قال يحدث بما راى اخرج به
 بعلي واما نص واشاره ان حضرت صلى الله عليه وسلم باستخلاف ابي بكر الصديق وحده وشيخين جميعا پس
 من طرق يسار وادركه همه بهتة اجتماعية متواتر بالمعنى يا شذاز انجمه حديث عائشة رضي الله عنها قالت قال لي
 رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه دعي لي ابا بكر اباك واخاك حتى اكتب كتابا فاني اخاف ان تميني ثم يقول
 قل ان اولي ويا ابي الله والمؤمنون الا ابا بكر مستحق عليه واز انجمه حديث خديجة وابن مسعود عن خديجة قال
 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر رواه الترمذي واسحاق وعنه عبد الله
 بن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر واهتدوا بهداه
 ما تمسكوا بعهد بن مسعود رواه الترمذي واسحاق وعنه حديث انس قال بعثني نبي المصطفى الى رسول الله
 صلى الله عليه وسلم فقالوا اسل لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم الى من نفع صدقاتنا بعدك قال فانيته
 فاسالته فقال الى ابي بكر فانيته واخبرتهم فقالوا ارجع اليه فاساله فان حدث بابي بكر حدث فالي من فانيته
 فاخبرته فقال الى عمر فانيته واخبرتهم فقالوا ارجع اليه فاساله فان حدث بعمر حدث فالي من فانيته فاسالته
 فقال الى عثمان فانيته واخبرتهم فقالوا ارجع اليه فاساله فان حدث بعثمان حدث فالي من فانيته فاسالته
 فقال ان حدث بعثمان حدث فغلبا لكم الله به فغلبا اخرج به اسحاق وعنه عائشة رضي الله تعالى عنها قالت
 تبصر الله النبي صلى الله عليه وسلم ليهما المسجد ثم حمل ابو بكر ثم حمل عثمان حجة اخر فقالت يا رسول الله
 اني هولا كيف يسعدونك فقال يا عائشة هولا اني خلفا من بعدي اخرج به اسحاق وعنه حديث عائشة
 ابي بكر الصديق وياست صلوة وقت مرض اخير وياكر دن ان حضرت تبصره في انما من فانيته
 قصة متواترست وفقهاى صحابه مثل عمرو بن عبد الله رضي الله عنهما استدلال كروند باين استخلافه بغير غليظ
 بودن ابي بكر الصديق رضي الله عنه وسائر صحابه سكوت كروند وتسليم نمودند پس مسلكين عليه گشت

یعنی متواتر باللفظ والمعنی یا استخلاف معتاد است از جمع کردن مردمان و امر فرمودن ایشان را به بیعت دانسته
آن زیرا که ایشان تصریح کردند بدلالت امر بامامت بر خلیفه بودن اما ملازمه در استخلاف باین صفت و
افضلیت پس آن ثابت است بده وجه یکی آنکه خدا تعالی با استخلاف این بزرگان اراده فرمود تکمیل
دین و اقامت آن و این معنی مستلزم خلیفه ساختن احق با خلافت است زیرا که اگر از وی دیگری احق باشد
استخلاف آن احق با خلافت تکمیل دین زیاد تر می شود و نزدیک اراده تکمیل دین احق و اولی گذشتن
سقیم است و حق تعالی از سفسطه است و آنکه گفتیم که نزدیک اراده تکمیل دین چنین است از آن جهت
گفتیم که اگر اراده اضلال قوم باشد استخلاف جابر و کافر مناسب است چنانکه در زبان جاہلیتہ واقع شد
قال اللہ تعالی و اذا اردنا ان نهلك قرية امرنا متهم فيها ففسقوا فيها ای کثرت اہم وجعلناہم الولاء قالہ ابن
مسعود و وزیران اراده ہدایت من وجہ و اضلال من وجہ استخلاف مفضل جائز است قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ثم یكون ملک عضوض و این معنی از کلام حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ فہمیدیم عن ابی
وائل قال قیل لعلی الا تستخلف علینا قال لا استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستخلف و لکن ان
یرد اللہ بالناس خیر فیجمعہم بعدی علی خیر ہم رواہ اسحاق دوم آنکہ خلافت نبوت مقیس است بر نبوت
پس چنانکہ نبی گردانیدن شخصی دلالت میکند بر افضلیت او نسبت بہ مبعوث الیہم استخلاف شخصی بنفس
نیز دلیل است بر افضلیت او و جامع اراده انتظام است باکمل وجہ و نفی جہل و سفاہ از سبب ریاض سوم
آنکہ استقامت سیرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در مجاری احوال دلالت میکند بر آنکہ تقدیم شخصی با استخلاف
نباشد الا از جهت رجحان او بر سایر الناس در دین چنانکہ حضرت مرتضی فرمود و کان قرہیم عندہ علیہ
السلام و قال الخرجہ الترمذی فی الشامل و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کبر کبر ای قوم
الاکبر ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من استعمل رجلاً من عصابة و فی تلک
العصابة من یہو ارضی لہ منہ فقد خان اللہ و خان المؤمنین الخرجہ اسحاق و عن ابی بکر
الصديق قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من ولی من الامر المسلمین شئاً فامر علیہم احدی ما یأمر
لعنة اللہ لا یقبل اللہ منہ صر فادلا علیہ حتی یدخلہ جہنم الخرجہ اسحاق چہارم آنکہ خلافت نبوتہ ریاست عامہ
نقل یا قویہ از خرمز یا خدیج

لا یقبل
نہی نمود بچندین
صیغہ ہا است
از عقل برخط
گرفتند دندان و
گرفتند و معنی آنکہ
سطح قیام بود
گرفتند دندان
چنانکہ ہم فرمود
گویم دوم کسی کہ
لا فایز از دنیا
سزا الجمع

رضی اللہ عنہم ظاہر شدہ گفتند کہ افضلیت مسلم نیست پس این دلالت میکند بر آنکہ استخلاف باین صفت با فضیلت مساوی است و ہر گاہ استخلاف شخصین قطعا متحقق شد بخلاف غیر ایشان و خلافت مشر و طاہست بصفات کمال کما بین فی موضعہ پر استخلاف قطعی دلالت میکند بر ثبوت آن بالقطع و کسیکہ صفات کمال او بالقطع ظاہر شدہ باشد افضل است از کسیکہ فضیلت او بقیاس یا خبر واحد ثابت شود چنانکہ فرق ہنادرہ اند و فرض و واجب ہر گاہ کہ او و عم تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با فضیلت شخصین جمیعا و واحد واحد با ثبات لازم آن از اجبت و سیادت اہل جنت و اکثریت ثواب و علوم مرتبہ در آخرت و اثبات صفاتی کہ بمنزلہ جزا فضل کلی باشند مثل سعی بالغ و خدمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بال و جان و فرار شیطان و تائید دین بواسطہ ایشان و مانند آن و انہم بہ جمعہ اجتماعیہ بعد تو اتیر رسیدہ اند اینجا یک نکتہ می باید دانست کہ ہر چہ مثبت فضل صدیق است مستلزم است بفضل فاروق را و ہر چہ مثبت فضل فاروق است مستلزم است فضل صدیق را از ان جهت کہ مشکلمان بکلمہ لائم متفق اند بر دو قول و آن نفی قول ثالث است کما بین فی محاکمہ اہل سنت میگویند فضل الامتہ ابو بکر ثم عمر و اہل بدعت نفی فضل یا افضلیت ہر دو میکنند پس فضیلت یکی از ایشان مثبت قول اہل سنت باشد و ہر فعلی بنوعی سعی کنیم چون استیجاب ہرہ طرق متعذر است ہر پنجہ قویہ حافظہ کفایت نماید گفتا کہینم نوع او را اثبات ترتیبہ کہ تلویح است باشد حضرت صدیق را از حدیث ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لو کنتم متخذین امتی خلیلا لاتخذت ابابکر و لکنہ انی وصاحبی اخرجہ البخاری و از حدیث عبداللہ بن الزبیر عن عبداللہ بن ابی بکر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کنتم متخذین امتی خلیلا لاتخذت ابابکر و لکنہ انی وصاحبی اخرجہ البخاری و از حدیث ابی سعید فی قصۃ الوفاۃ و لو کنتم متخذین خلیلا لاتخذت ابابکر و لکنہ انی اخرجہ البخاری و مسلم و من حدیث عبداللہ بن مسعود انہ کان یحدث عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کنتم متخذین خلیلا لاتخذت ابابکر و لکنہ انی وصاحبی و قد اتخذ اللہ صاحبکم خلیلا اخرجہ مسلم و الترمذی نحوه من حدیث ابی المعلی فی قصۃ الوفاۃ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم و لو کنتم متخذین خلیلا لاتخذت ابن ابی قحافہ خلیلا و لکن و دو اخبار فی ایمان مرتین او ثلثا و ان صاحبکم خلیل اللہ اخرجہ الترمذی نحوه و از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و لو کنتم

بعضیہ ہر گاہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در شان او گفتہ است و لو کنتم متخذین امتی خلیلا لاتخذت ابابکر و لکنہ انی وصاحبی اخرجہ البخاری و مسلم و الترمذی نحوه من حدیث ابی المعلی فی قصۃ الوفاۃ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم و لو کنتم متخذین خلیلا لاتخذت ابن ابی قحافہ خلیلا و لکن و دو اخبار فی ایمان مرتین او ثلثا و ان صاحبکم خلیل اللہ اخرجہ الترمذی نحوه و از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و لو کنتم

صدیق رضی اللہ عنہ از حدیث جابر و قصہ وفد عبد القیس قال فاجابہم ابو بکر رضی اللہ عنہ بجواب واحد و اجاب
 فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابوبکر عطاک اللہ الرضوان الاکبر فقال بعض القوم بالرضوان الاکبر
 یا رسول اللہ قال تجلی اللہ لہما و فی الآخرة عامۃ و تجلی لابی بکر خاصۃ اخرجہما سواکم نوع و ہم حاضر شدن
 حضرت صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر حوض کوثر و عمرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عبد اللہ بن عمر
 ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر انت صاحبی علی الخوض و صاحبی فی الغار اخرجہما الترنزی
 نوع یا زید ہم تشریف حضرت صدیق با ستم عتیق از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان ابابکر دخل علی رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم فقال انت عتیق المدین الناریہ منہذی عتیقا اخرجہ الترنزی و ایماکم نوع زوار و ہم
 تشریف حضرت ابی بکر بلشب صدیق از حدیث حضرت مرثضہ کرم اللہ وجہہ عن النزال بن سبرة قال
 فقیہنا علی ما فی اللہ منہذی نفس و یوینح فقال احد شناعہ اصحابک قال کل اصحاب رسول اللہ
 اللہ علیہ وسلم صوابی فقال احد شناعہ بنی ہاشم فقال مرمر سواد اللہ تعالیٰ صدیقاً علی لسان جبریل
 و صحیح علی اللہ علیہ و سلم خیر سواک و ترویت عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لما امری بالنبی صلی اللہ علیہ
 و سلم فی المسجد الاقصی صبحت فخرجت الناس بزرک فابترکنا من کون امنوا بہ و صدقوا و سواک بزرک
 ابی بکر فقالوا ہل لک فی صاحبک ینعم و مسرتی بہ اللیالی فی بیت المقدس و جاد قبل ان یجئ قال قال
 انکما تروا لکم قالوا لیس کان قال فکانت صدق قالوا و انہ ذہب اللیالی فی بیت المقدس
 انہ لیس یخرج قال لیس فی صدقہ و انہ من ذہب صدقہ بخیر السار فی لیلہ و روتہ فلما لک سمی
 ابی بکر صدیق فی سیرہ و ہم یوینح صدیق ابی بکر و ترویت عائشہ رضی اللہ عنہا صلی اللہ علیہ وسلم و تقدیم لک و انہ
 فی اللہ بکر و ہم یوینح صدیق ابی بکر و ترویت عائشہ رضی اللہ عنہا صلی اللہ علیہ وسلم و تقدیم لک و انہ

فی اللہ علیہ وسلم فی سیرہ و ترویت عائشہ رضی اللہ عنہا صلی اللہ علیہ وسلم و تقدیم لک و انہ

فما روکان ثانیہ فی العرش یوم بدر و کان ثانیہ فی القبر و ہم یوینح صدیق ابی بکر و ترویت عائشہ رضی اللہ عنہا صلی اللہ علیہ وسلم و تقدیم لک و انہ
 علیہ هذا اخرجہما سواکم عبد اللہ بن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر و عمر و جنتہما فی مشورۃ
 ما فی انکم راواہ احمد نوع و جابر و ہم یوینح جبریل و ہم صدیق از حدیث تفسی رضی اللہ عنہ قال لابی

النبی صلی اللہ علیہ وسلم ولای بکرم مع احدکما جبریل ومع الآخر میکائیل واسرافیل ملک عظیم شہد القتال
 ویکون فی الصف وروایۃ اخرى عن محمد بن جبر بن مطعم انه سمع علیا یخطب الناس فقال بنی انا اشیخ
 من قلید بنی اسرائیل اشیخ شریفة لم ارشہا قط ثم فہبت ثم جارت شیخ شریفة لم ارشہا قط الا انی
 کانت تہز انی فہبت ثم جارت شیخ شریفة لم ارشہا قط الا انی کانت قبلہا فکانت الی الی
 جبریل نزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الی الی
 نزل فی الف من الملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر عن یسیدہ وکانت الی الی
 اسرافیل فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ اخرجه اسحاق بن
 یازید ہم احب بودن صدیق از سائر صحابہ از حدیث عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا وعن عمر بن الخطاب
 قال ابو بکر سیدنا وخیرنا واجبت الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجه الترمذی واز حدیث ابن عباس
 عن عمر بن الخطاب فی قصۃ البقیۃ نحوہ رواہ البخاری نوع شانزدہم سبقت کردن ابو بکر صدیق بر صحابہ بنیل حجہ
 مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان تصدق ووافق ذلک عندہ
 ما لا فقلت الیوم سبق ابابکر ان سبقہ یوما قال فحجت بنصف مالی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ما البقیۃ لا ہک قلت مثله والی ابو بکر یس ما عنده فقال یا ابابکر البقیۃ لا ہک فقال البقیۃ
 لہم اللہ ورسولہ قلت لا اسبقہ الی شیء ابد اخرجه الترمذی نوع ہفتمہم امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 بامامت الی بکر صدیق در قصہ نبی عمرو بن عوف از حدیث اسلم بن سعد قال اذن بلال لصلوۃ النہر
 فجاء الصیاح من قبل نبی عمرو بن عوف انه قد وقع بہیم شہر حتی تراموا بالحجۃ فاما ہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم
 فقال ان ائیمت الصلوۃ تشقہم فصل بالناس فقال نعم اخرجه اسحاق بن سنان عن
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یغنی تقوم فیہم ابو بکر ان یونہم غیرہ اخرجه الترمذی ولہ سواہد بقیۃ الشہادۃ
 نوع نوزدہم گواہی داون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بانک صدیق از اہل بیلا نیست از حدیث عبد
 بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من جبرئیل خیلہ لم یظہر الیہ اللہ یوم القیمۃ فقال ابو

انہ فی حجۃ بکرمی وکان
 دہجہ وبقیۃ بنی اسرائیل
 ولہ ہست بکرمی وکان
 لکان علی اذانک عنہ ابو بکر
 الباقی یذکر ان الباقی
 یذکر ان والذی نفی بکرمی
 ما سبقہ الی الی الی الی
 الی ابو بکر اجاب کرمی
 عن علی رضی اللہ عنہما
 والذی نفی بکرمی
 علیہ وسلم ہست
 فحجۃ وکان
 قلا وبقیۃ بنی اسرائیل
 من ذلک ما یبید المذون فی الی الی
 بصلوۃ فقیول
 فلیصل بالناس وبقیۃ بنی
 وہو یس مکانی جابح

قال دخلت الجنة فانا بقصر من ذهب فقلت لمن هذا القصر قالوا الشاب من قریش فقلت انى انا فقلت
 ومن هو فقالوا عمر بن الخطاب خذبه الترمذى واز حديث بریده قال اصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم قد عا
 بلال فقال يا بلال سمعتنى الى الجنة فقلت انى سمعتنى الى الجنة فقلت انى سمعتنى الى الجنة فقلت
 لمن هذا القصر قالوا رجل من العرب فقلت انما عمر بن الخطاب قالوا رجل من قریش فقلت انما
 قرشى لمن هذا القصر قالوا رجل من امية فقلت انما عمر بن الخطاب قالوا خذبه الترمذى
 نوع ليست وديين انما عمر بن الخطاب قالوا خذبه الترمذى واز حديث بریده قال اصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم قد عا
 از حدیث عبد الله بن عمر بن الخطاب قال اصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم قد عا
 الرى بحرى فى ظفري اوفى اظفارى ثم ناولت حم قالوا فما اولت قال العلم خذبه البخارى وسلم نوع
 ليست وديين انما عمر بن الخطاب قالوا خذبه الترمذى واز حديث بریده قال اصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم قد عا
 قميص سابغ از حدیث ابى سعيد الخدرى قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بينا انا لم ايت
 الناس عرضوا على عليهم قمص فمنها ما يبلغ الشدى ومنها ما يبلغ دون ذلك وعرض على عمر بن الخطاب
 قالوا فما اولت يا رسول الله قال الدين اخذ به البخارى وسلم از حدیث ابى هريرة مثل حدیث ابى سعيد
 رواه ابو عمر فى الاستيعاب نوع ليست نعم راي فاروق ووافق است باجى الهى از حدیث حضرت
 عمر بن الخطاب قال وافقت ربلى فى ثلث فى مقام ابراهيم وفى الحجاب فى السارى واز خذبه سلم
 والبخارى نحوه واز حدیث ابن عمر قال ما نزل الناس امر قط فقالوا فيه وقال فيه ثم لا نزل فيه فاذن
 على نحو ما قال عمر بن الخطاب ما توفى عبد الله بن ابى قحافة حدیث واز حدیث ابى هريرة مثل حدیث ابى سعيد
 عليه وسلم وقوله يا رسول الله اصلى عليه ونزل والاتصل على اخذ به البخارى وسلم واز حدیث ابى هريرة
 بن مسعود قال فضل الناس عمر بن الخطاب ما رجع بذكر الاسارى يوم بدر ثم بذكره
 من اسبق مسك فمما اخذتم غدا ب عظيم بذكر اسجاء لى بنى صلى الله عليه وسلم ان سبى بنى
 از نبيك انك ما يلى ابن الخطاب واولى نزل فى يوم نزل الله تعالى واذ اسألتهم بنى مستاعا
 فاسألتهم بنى بنى حجاب وبعودة بنى صلى الله عليه وسلم اللهم ايد الاسلام بمر وبارك فى الى بذكره قال انك

بالیة اخرجہ احمد کذا فی مشکوٰۃ نوع سی ام اول کسیکذہ العالی با او مصافحہ و معانقہ کند فاروق خواهد بود
 از حدیث ابی بن کعب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول من یصافح الحق عمر و اول من یسلم علیہ و
 اول من یأخذ بیدہ فی غلہ الجنة اخرجہ ابن ماجہ و من طریق آخر منہ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول
 اول من یعانق الحق یوم القیامۃ عمر و اول من یصافح الحق یوم القیامۃ عمر و اول من یأخذ بیدہ فی غلہ الجنة
 الی الجنة عمر بن الخطاب اخرجہ اسحاق لم نوع سی و یکم فاروق بہترین کسی است کہ طلوع کردہ است بر وق
 شمس از حدیث صدیق رضی اللہ عنہما عن جابر بن عبد اللہ قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابو بکر اما ان قلت ذاک فلقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول
 ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر اخرجہ الترمذی و اسحاق لم نوع سی و دوم اعظم الناس و بہشت باعتبار
 ورجہ فاروق خواهد بود از حدیث ابی سعید خدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذاک الرجل
 ارفع اتی و رتبہ فی الجنة قال ابو سعید و اللہ ما کنانری ذلک از جیل الا عمر بن الخطاب حتی مضی لیسید کذا فی
 مشکوٰۃ نوع سی سوم طلب کردن دعا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از فاروق از حدیث فاروق عن
 النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ استاذنہ فی العمرۃ فاذن لہ فقال یا اخی لا تنسنا من دعائک و فی رواۃ یا
 اشکرکنا فی دعائک فقال عمر احسان لی بہا ما طلعت علیہ الشمس لقولہ یا اخی رواہ احمد و اخرجہ الشیخان
 من طریق نوع سی و چہارم دعا کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بارہ فاروق اللهم اذہب عنی
 الغل از حدیث عبد اللہ بن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ضرب صدر عمر بن الخطاب بیدہ حین
 اسلم ثلث مرات و ہو یقول اللهم اخرج ما فی صدرہ من غل و ابدلہ ایمانا یقول ذلک ثلثا اخرجہ اسحاق و ابو
 عمر فی الاستیعاب نوع سی و پنجم دعا فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بارہ فاروق البس جدید
 و عشر جہہ و از حدیث عبد اللہ بن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رای علی عمر قمیصا ابیض فقال جدید
 قمیصک ندام غسیل فقال بل غسیل فقال البس جدید او عیش حمید او مت شہید او یرزقک اللقمۃ عین
 فی الدنیا و الآخرۃ قال وایاک یا رسول اللہ رواہ ابو عمر فی الاستیعاب نوع سی و ششم استبشار ال
 سموات باسلام فاروق از حدیث ابن عباس قال لما اسلم عمر نزل جبریل قال یا محمد لقد استبشار ال

سلمہ علی بکر و عمر
 و شہید و ام یحییٰ بن
 و عدوت

السما را با سلام عمر و ابی بن ماجہ نوح سی و ہفتم رضائی فاروق حجت است از حدیث عبد المذہب بن عمر نے
 قصہ طویلہ فیہا معارکہ عمر مع ابی جہش قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رضاع عمر رحمۃ رواہ الاحکام لوع سی
 و ہشتم قبول کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشورہ فاروق و طریق تبلیغ شرائع از اعلان واسرار
 و تقدیم و تاخیر از حدیث ابی ہریرہ و فیہ قصہ فقال یا رسول اللہ بالی انت و اتی البعث ابی ہریرہ بن عبد اللہ
 من بقی الشہدان لا الہ الا اللہ مستیقنا بہا قلبہ بشیرہ بالجنۃ قال نعم قال فلما فعل قالی احسی ان یشکل
 الناس علیہا فحلہم یعملون فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فحلہم اخرجہ وسلم نوح سی و ہفتم اگر بعد آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم پیغمبری ممکن بودی فاروق پیغامبر میشد از حدیث عقبہ بن عامر قال قال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم لو کان بنی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجہ الترمذی نوح سی و ہفتم اشارہ فرمودن آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم در مقام منام کہ مستقاز عمر طلبہ کینہ از حدیث مالک الدار قال اصحاب الناس قحافی
 من عمر فجار رجل الی قبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ استسق لانتک فانہم قد ہلکوا قال فاتاہ
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المنام فقال ایت عمر فمرہ ان یستقی للناس فانہم یستقون و قل لہ علیک
 الکیس الکیس قالی الرجل عمر فاجبہ قال فکی عمر قال یا رب ما الہ الا ما عجزت عنہ یا رب ما الہ الا ما عجزت عنہ
 رواہ ابو عمر فی الاستیعاب نوح سی و ہفتم یکم شیخین سید کبول اہل جنت اند از حدیث انس قال قال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم لا بی بکرو عمر بنان سید اکبول اہل الجنۃ من الاولین و الاخرین الا لعنہم و المرسلین لا یخیرہما
 یا علی اخرجہ الترمذی و از حدیث مرثضی رضی اللہ عنہ بطرق مختلفہ از انجم طریقہ علی ابن الحسین عن علی
 بن ابی طالب قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلع ابو بکر و عمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فان سید اکبول اہل الجنۃ من الاولین و الاخرین الا لعنہم و المرسلین یا علی لا یخیرہما اخرجہ الترمذی و
 از انجم حدیث حارث نخوہ اخرجہ الترمذی و ابی بن ماجہ و از حدیث ابی جیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 و سلم ابو بکر و عمر سید اکبول اہل الجنۃ من الاولین و الاخرین الا لعنہم و المرسلین اخرجہ ابی ہریرہ و
 ابن عباس نخوہ نوح سی و ہفتم دوم شیخین احب صحابہ اند از حدیث ابی جیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یخیرہما
 از حدیث عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اعقبہ علی جایش ذوات السلاسل فامیتہ فقلت

انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یخرج علی صحابہ من المهاجرین والانصار و ہم جلوس و منہم ابو بکر و عمر
فلما یقع الیہ احدہم بصرہ الا ابو بکر و عمر فانہما کانیا یظن ان الیہ و یظن الیہما و یتبسما ان الیہ و یتبسما الیہ و انہما لیتندبا
نوع چہل و شتم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثقہ تمام داشتند بایمان شیخین از حدیث الی ہر برہنہ قال سمعت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول یبغار ع فی غنمہ ^{افتادہ} الذئب فاخذہا شاة فطلیہ الراعی قالت الیہ
الذئب فقال لہ من ہما یوم السبع یوم لیس لہا ع غیری و یبغار جل یسوق بقرة قد حمل علیہا فانتقت الیہ
فکلمتہ فقالت الی لم اخلق لہذا لکنی خلقت للحرث فقال الناس سبحان اللہ قال البنی صلی اللہ علیہ وسلم فانی
او من بذلک و ابو بکر و عمر اخرجہما جاری و مسلم و الترمذی **نوع چہل و شتم** تشبیہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ
و سلم شیخین را بسمع و بصر خود از حدیث عبد اللہ بن حنطب ان البنی صلی اللہ علیہ وسلم لہ ای ابو بکر و عمر فقال
ہذان السمع و البصر اخرجہما الترمذی و از حدیث حذیفہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ثقہ
ان البعث الی الآفاق رجلا یعلمون الناس السنن الفرائض لما جئت یسعی بن مریم یحاربون قیل لہ
فاین انت عن الی بکر و عمر قال انہ لا غمار لی بہما فانہما من الدین کا السمع و البصر اخرجہما الترمذی و الترمذی
اول کسیکہ مبعوث شود شیخین باشند از حدیث ابن عمر ان البنی صلی اللہ علیہ وسلم خرج ذات یوم فاذل المسج
و ابو بکر و عمر احدهما عن یمینہ و الآخر عن شمالہ و ہوتا باہم و قال لہذا ہذا منسب یوم القیمۃ نریہ الترمذی
و احاکم و فی روایہ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول من تنشق عنہ المائس انما ابو بکر و عمر ثم الی
البقیع فتنشق عنہم فابعث بینہم اخرجہما احاکم **نوع نیجاہ و یکم** گفتن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بایمان شیخین
وین را حدیث الی اروی الدوسی قال کنت جالساً عند البنی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر و عمر فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لہ الذی ایہ فی ہما انہما احاکم **نوع نیجاہ و وہم** بشارت دادن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بترتیب کہ از بل بشت باشند از حدیث عبد اللہ بن مسعود ان البنی
قال اطلع علیکم بطل من ابل البختہ فاطلع ابو بکر ثم قال اطلع علیکم بطل من ابل البختہ
نوع نیجاہ و سوم شیخین را در جہ عالیہ باشد و در بشت مانند شریا از حدیث الی سعید قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان اہل الدجیات العلی ایہم من تتہم کما ترون النجم الطالع فی افق السماء و ان ابو بکر

یا رسول اللہ وان احدہم رفع قدمہ را نا قال ما ظنک باشین اللہ تا شہما اخرجہ البخاری نوع نیچاہ و نہم دوست
داشتن شخین آنحضرت ر صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ از نفس خویش از حدیث فاروق و قصہ غار قال یعنی
ابو بکر و اللہ لا تزل حتی اذخل قبلک فان کان فیہ شیء اصابنی و و نک قد خل فکس و و جہ فی جائتہ بفتش
ازادہ و سد بابہ و بقی منها اثنتان فالقہما ر جلہ ثم قال لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذخل فذل رسول اللہ صلی
علیہ وسلم و وضع راسہ فی حجرہ و نام فلدغ ابو بکر فی رجلہ من الحجر ولم یحک فحاقہ ان ینتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فسقطت و موعہ علی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما رک یا ابا بکر قال لدغنت فداک لی وانی
فتقل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد ہب ما یجدہ ثم تقض علیہ و کان سبب موتہ رواہ زرین از حدیث
عبد اللہ بن ہشام قال کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ہوا اخذ بید عمر بن الخطاب فقال لہ عمر لانت احسب
من کل شیء الا انفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا و الذی نفسی بیدہ حتی اکون احسب لیک من نفسک
فقال لہ عمر فالآن و اللہ لانت احسب لی من نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الآن یا عمر اخرجہ البخاری
نوع شصتم امثال کردن شخین آیہ لا ترفعوا اصواتکم را بالغ وجہ و احتیاط نمودن ایشان درین باب
از حدیث عبد اللہ بن الزبیر و فیہ اختلاف الشخین فیما بینہما و ارتفاع اصواتہما فانزل اللہ تعالی یا ایہا الذین
آمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایۃ فقال ابن الزبیر فما کان عمر یسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
بعد ہذہ الایۃ حتی یستقیمہ اخرجہ البخاری و از حدیث طارق عن ابی بکر قال لما نزلت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین ینجس اللہ قلوبہم للتقوی قال ابو بکر رضی اللہ عنہ
فآیت علی نفسی ان لا اکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کما فی السیرۃ اخرجہ بحاکم نوع شصت و یکم
بشارت داؤن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شخین و ذی النورین را بہ بہشت از حدیث ابی سہبہ قال
کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حیطان المدینۃ فجاء رجل فاستفتح ففتح اللہ
وسلم فتح لہ و بشیرہ باجنۃ ففتح لہ فاذا ابو بکر فبشیرتہ بما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہم ہما رجل
فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم فتح لہ و بشیرہ باجنۃ ففتح لہ فاذا عمر فاتبرتہ بما قال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم فحمد اللہ ثم استفتح رجل فقال لی افتح لہ و بشیرہ باجنۃ علی بلوی تعصیہ فاذا عثمان فانبرتہ بما قال

النبی صلی اللہ علیہ وسلم فحمدہ ثم قال اللہ المستعان متفق علیہم **نوع شصت و دو** ووم بشارت
 وادون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بخین ومرتضی راضی اللہ عنہم بہ بہشت از حدیث جابر بن عبد اللہ
 قال مشیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی امرأۃ قد عبت لنا شاة فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ایہ تلین رجل من اہل الجنة قد فعل ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم قال ایہ تلین رجل من اہل الجنة قد فعل عمر رضی
 اللہ عنہ ثم قال ایہ تلین رجل من اہل الجنة لا ادر ان شیت فاجاب علیہ قال نعم علی بن ابی طالب
 رضی اللہ عنہ خرجہ احکم **نوع شصت و دو** گواہی وادون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کشتن و بصر
 حقیق اند بخلاف از حدیث حدیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان وثیہ ابابکر فرماہ فی الدین
 راغب فی الآخرة و فی جسمہ ضعف فان ولیمو باہم فتقوی امین لا یخاف فی الدن و موتہ لا یؤدون و لیمو با
 علیا فہا و مہدی یقیمکم علی صراط مستقیم و اہ الحاکم و از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ان تولوا ابابکر تجددہ زہد فی الدنیا راغب فی الآخرة و ان تولوا عمر تجددہ قویا ینال
 یاخذہ فی الدن و موتہ لا تم و ان تولوا علیا تجددہ ہادیانہدیا لیسلبکم الطریق الخرجہ احکم و اخرج احمد معنہ
 و فی لفظ و ان تولوہ و علیا و لا اراکم فاعلمین تجددہ ہادیانہدیا **نوع شصت و چہار** ہم گواہی وادون
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق ابیہ یقیت و فاروق الشہادت برکوة از حدیث انس ان النبی صلی
 اللہ علیہ وسلم صدق ابیہ و عمر و عثمان فرجف بہم فضر بہ برجلہ فقال اثبت احد فاما علیک بنی و صدیق
 و شہیدان اخرجہ البخاری و از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی حرار ہو و ابوبکر
 و عمر و عثمان و علی و طلحہ و الزبیر فکرت الضحیۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اہا فاما علیک الابی
 و صدیق **نوع شصت و دو** از حدیث سعید بن زید قال اشہد علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 انی **نوع شصت و دو** اثبت حرار فاما علیک الابی و صدیق او شہید و عدہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ابوبکر و عمر و عثمان و علی و طلحہ و الزبیر و سعد بن عوف و سعید بن زید اخرجہ ابن ماجہ **نوع شصت و چہم**
 تنویر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمناب بخین باجمعی از صحابہ از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال
 قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ ابابکر و جنی ابنتہ و حملنی الی دار الحجۃ و اعشق بلال من الہ

الی ان قال علیکم بتقوی السمع والطاعة وان کان عبد اجتنب واسترون من بعدی اختلافا شدیداً فاعلموا
بسننی و سنته الخلفاء الراشدين المهديين عضوا علیها بالنواجذ وایاکم والامور المحدثات فان کل بدعة ضلالة
اخرجه ابن ماجه والترندی واحمد واز حدیث سفینه قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما فتنہ بعدی
تلمشون سنتہ ثم یموتون ملکاً ثم یقول سفینه امسک خلافتہ الی بکر سنتین وخلافتہ عمر عشرہ وعثمان اثنتی عشرہ
وعلی ستہ رواہ احمد والترندی والبوداود واز حدیث الی ہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الخلافتہ بالثنتہ
والملک بالشام اخرجہ احکم نیست انچہ از تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با فضیلۃ شیخین زین مسک میسر شد
وینچہ این فضائل شیخین از فضائل بسیارست زیرا کہ ہرچہ در فضل اصحاب مطلقاً و ہرچہ از فضائل مہاجرین
خاصہ و ہرچہ از فضائل اہل بدر و احد و بیعہ الرضوان وغیر آن از شاہد مبارکہ وارد شدہ شیخین در آن فضل
داخل اند بالاولی و ہر کہ از علم حدیث بہرہ دارد و انصاف دادہ شدہ است می شناسد آن مقدار فضائل کہ شیخین
را حاصل است غیر ایشان را نیست بدو وجہ یکی آنکہ بدرجہ شہرت و استفاضہ نرسیدہ است مثل فضائل شیخین
ہر چند در کثرت زیادہ باشند دیگر آنکہ در باب فضل کلی کہ نیابت نبوت است تنصیف و تصریح ندارند مانند
فضائل شیخین شاید در موضعی ازین رسالہ واضح تر ازین مذکور کنیم واللہ علی ما نقول وکیل + + +

مسک سوم

بیان اجماع صحابہ و تابعین بر آنکہ افضل امت ابو بکر صدیق است بعد از ان عمر ولین معنی بدو طور بیان
کنیم حکایت اجماع اجمالاً صراحتہ تارۃ و دلالتہ اخری و حکایت اقوال فقہائی اصحاب و تابعین بقدر تسلسل
و قوت ہر حدیث از حدیث عبد اللہ بن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی
الان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخیبرنا بکبر ثم عمر ثم عثمان بن عفان اخرجہ البخاری و فی روایت کنا فی
نہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لان عدل بالی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
و فی آقا فضل مینیم اخرجہ ابو داود و فی روایت کنا نقول و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخیبرنا بکبر و عمر و عثمان اخرجہ الترندی
و این حدیث مشہورست بقدری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کما بین فی محلہ الاحکایت اجماع دلالت پس

لا
فما فعلی انکما کونہما
بہ ان یسئلان من کل من
و سنتہ استسما کی بامردن
زیرا کہ کونہما بہ ان یسئلان
کہ فتنہ ست بعدہ زمان
و دندنا انکما کونہما
نہ درود ان فتنہ
فعلی اقول ست کلام دوم
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کہ دنیا الفتد و انکما
انکار ان نہ فرمودند

مسک سوم

بہ

پنج نوع است نوع اول وقت انعقاد خلافت صدیق جمعی از فقہائی صحابہ صدیق را افضل است گفتند
 و بان استدلال کردند بر استخلاف او و دیگران تسلیم نمودند و موافقت کردند و در اول حالت یا بعد توقف و سکوت
 و تسلیم قبل تدوین مذاہب اجماع است کما بین فی محل از حدیث فاروقی قال قلت یا معشر الانصار یا معشر المسلمین
 ان اهل الناس با مر رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم من بعده ثانی اثین از ہما فی الغار ابو بکر السباق المبین
 الحدیث اخرجہ ابن ابی شیبہ من حدیث ابن عباس فی قصۃ سفینۃ منی ساعدۃ اخرجہ ابن ابی شیبہ و نیز از
 حدیث فاروقی و قصۃ بیعت عامہ عن انس بن مالک انه سمع خطبۃ عمر الاخرۃ حین جلس علی المنبر و ذلک
 الغد من یوم توفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فتشہدوا ابو بکر صامت لا یتکلم قال کنت ارجو ان یعیش رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم حتی یدبرنا یمید بذلک ان یکون آخر ہم فان کین محمد قد مات فان المد عز وجل قد جعل ثلث
 اطهرکم ثورا ثم تدون بہ بما یدعی المد محمد فان ابابکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثانی اثین و اول
 المسلمین با مرورکم فقوموا فیا یعوہ اخرجہ البخاری و نیز از حدیث فاروقی برہایت ابن مسعود قال لما قبض
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر و منکم امیر قال فاما ہم عمر فقال یا معشر الانصار استم
 تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابابکر ان یصلی بالناس قالوا بلی قال فایکم تطیب نفسک تیدم
 ابابکر قالوا نعم و بالمد ان تقدم ابابکر و از حدیث ابو عبیدہ بن الجراح عن محمد بن سیرین قال اتی الناس فند
 بیعتہ ابی بکر ابی عبیدہ بن الجراح فقال تاتونی و نیکم ثالث ثانی یعنی ابابکر اخرجہ ابن ابی شیبہ و اخرج احمد حنا و غیر
 انه ذکر استدلال ابی عبیدہ لاستخلافه صلی اللہ علیہ وسلم فی الصاۃ و آتہ حدیث مرضی رضی اللہ عنہ و زبیر بن
 جراح رجعا الی البقیۃ ما غضبنا الا انما قد ائتمنا عن مشاورۃ و انما نری ابابکر اتی الناس بہا لہ رسول اللہ صلی
 علیہ وسلم انه اصحاب الغار و ثانی اثین فلما انعلم شرفہ و کبرہ و تقدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 بالناس و ہجری اخرجہ اجماع نوع دوم آنکہ فاروق و زبیر بن جراح ہجرت نمودند و ہجرت نمودند
 و زبیری و سوالی از کسی در میان نیامد از حدیث عبد اللہ بن عباس کہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فقی لا یقر بنی ذلک من اثم احب الی من ان انا من بنی قوم نوحیم ابو بکر اللہ الامان تسوال فی نفسی منہ الموت
 شیدا لا اجده الان اخرجہ البخاری و نیز از حدیث ابن عباس قال عمر فی جواب من قال انما کانت بیعتہ

ابن ابی بکر فقلت تحت الابرار قد کانت کذا و لکن السوء فی شرب ما و لیس فیکم من یقطع الاعناق الیه مثل ابی بکر
 اخرج البخاری نوع سوم صدیق در وقت اختلاف فاروق افضلیت فاروق بیان کرد و ردی و انکاری
 پیش نیامد از حدیث زبید بن الحارث ان ابابکر صحت حضور الموت ارسل الی عمر یستخلف فقال الناس استخلف
 علینا قطان علیہ فلما ولو قد ولینا کان اقطان غلط فہما تقول ایک از ائقتہ وقد تخلف علینا عمر قال ابو بکر بر بنی
 تخوونی اقول اللهم علیکم خیر خلقکم ثم ارسل الی عمر فقال انی وصیک بوسیتہ الحدیث اخرج ابن ابی
 شیبہ و از حدیث شیبہ یقین عن جابر عبد اللہ قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فقال ابو بکر اما ان قلت ذلک فقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما طلعت الشمس علی رجل
 خیر من عمر اخرج الترمذی و احکام و المعنی الخیر ہم فی ایام خلافتہ نوع چهارم عبد الرحمن بن عوف در وقت
 اختلاف ذی النورین در مجمع عظیم شمر کرد کہ بر سیرت شیخین عمل کند و حاضران تسلیم نمودند و مرضی رضی
 اللہ عنہما را افضلیت ذی النورین بر خود مناقشہ کردند برین شمر طریس ان معنی دلیل قاطع شد بر افضلیت شیخین
 زیرا کہ حوالہ کردند ان حدیث بدین بر مقتضای یا مساوی غیر معقول است از حدیث مسور بن مخزومہ فارسل
 الی عبد الرحمن الی من کان حاضر من المهاجرین و الانصار و ارسل الی امرار الاجناد و کانوا واقفاً کما تخرج
 مع عمر فلما اجتمعوا شہد عبد الرحمن ثم قال اما بعد یا علی الی قد نظرت فی امر الناس فلم ارجعہم یجدون عثمان
 فلما تجلس علی نفسك سبیلاً فقال ابابکر علی سنتہ اللہ و رسولہ و الخلفیتین من بعده فبايع عبد الرحمن و ہم
 الناس و المهاجرون و الانصار و امرار الاجناد و المسلمون اخرج البخاری و از حدیث ابی الطفیل قال لما
 حضر عمر جعلها شورى بین علی و عثمان و طلحہ و الزبیر و عبد الرحمن و سعد فقال لهم علی الشدکم اللہ بل فیکم احد
 آخر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بنیہ و بنیہ اذا خابین المسلمین غیری قالوا اللهم لا اخرجہ ابو عمر نوع پنجم مرضی رضی
 اللہ عنہ در ایام خلافت در مجالس متعددہ افضلیت شیخین را بر تریب بیان نمود و جمعی را کہ درین سلسلہ طعن فاسد
 و اسباب بر سر سرود و فقہائى صحابہ حاضر بودند و ارکسی منعی و اعتراضی ظاہر نشد و این آثار بعد تواریخ رسیدند
 چنانکہ عنقریب ذکر میکنم احکامیت اقوال فقہا و صحابہ و تابعین درین مسئلہ تفصیلاً استیعاباً آن متعسر است
 برآمد و جی الکفا کنیم از انجملہ اقوال فاروق رضی اللہ عنہ کہ ہمہ بہیہ اجتماعیہ بعد تواریخ رسیدہ از انجملہ قول او خیر

فمن یفقد ذلک من الامور
 بہمن فاروقیہ و دفعہ نمودہ شود
 یعنی بہست صدیق نا فاقہ بود
 بدون تامل کہ فاروق و
 تابعین فاضل اعلام عباس
 نکر نہ دوم
 نہ سلسلہ تواریخ از حدیث
 در سلسلہ تواریخ از حدیث
 یعنی درین بین انکار و
 شہادتی ہم از انکار و
 نیست کہ انکار مثل ابوبکر
 و قطع کردہ شود و بہر دو نفر
 کہ فی الجمع

الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج حديث عائشة رضي الله عنها قالت قال ابو بكر سيدنا وخيرنا واجبتنا
الى رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج الترمذی ونیز از حدیث عائشه رضی ورقصه سقیفه فقال عمر بن الخطاب
انت فانت سيدنا وخيرنا واجبتنا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج البخاری واز حدیث ابن عباس شکر واز حدیث
جابر بن عبد الله قال لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج الترمذی واز حدیث ابن عمر
قال قيل لعمر لا تتخلف قال ان اتخلف فقد اتخلف من هو خیر منی ابو بکر وان اترك فقد ترك من هو خیر
منی رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج البخاری واز انجمله قول او سابق الى الخیر از حدیث عقبه قال جابر
الى عمر وهو بعرفة فذكر قصته عبد الله بن مسعود وبشارة النبي صلى الله عليه وسلم قال عمر قلت والله لا غدون
اليه فلا بشرته قال فعدوت اليه لا بشره فوجدت ابا بکر قد سبقني اليه فبشره ولما والله ما سابقته الى خير قط
الا سبقني اليه اخرج احمد واز حدیث اسلم مولى عمر قال سمعت عمر بن الخطاب يقول امرنا رسول الله صلى الله
عليه وسلم ان نصدق فذكر الحديث الى ان قال قلت لاسبقني الى شئ ابدأ اخرج الترمذی وذكر عند عمر
فبکی فقال ووددت ان عملي كله مثل عمله يوما واحدا من ايامه وليلته واحدة من ليلاته فذكر ليلته الغار و
ليلة اداء العريب رواه زرین کانی المشکوة واز انجمله لفظ الحق باختلافه وعلوهم سدة اگر تفاوت مشهور است
بجملات کمال وحق با خلافته اکمل مروج است واز ان سفارت از حدیث انس رضی الله عنه واز حدیث عائشة
ان بابکر صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم واثانی شیخین وانه اولی المسلمين باه وکلمه فقهه و
فبا یوم اخرج البخاری واز حدیث ابن عباس فی جواب من قال بانیت بعتة ابی بکر فقلت علیه
ایکم من یقطع الاعناق اليه مثل ابی بکر اخرج البخاری وقول او کان والله ان اقدم فتنه بفقہ لان شی
ذلک من ثم احسب الى من ان امار علی قوم فیهم ابو بکر از حدیث ابن عباس اخرج البخاری واز حدیث
قول او بما مر ان اقدمی بها واز انجمله قول او در قصه نبی نصیحه والمداخلة بارک الله فی

قاریل فی النورین رضی الله عنه از حدیث مسوین مختصه که عبد الله بن عمر
شیخین عمل کند و او قبول نمود اخرج البخاری وقول او در جواب توفیقات به الزمان بن موشی
او اما قوله انی لم اترك شئ عمر فانی لا اطيقها ولما هو اخرج احمد وقول او بل استطيع ان اکون مثل نعمان

من بعد و ساریسیر ترحی قبضه المد عزوجل علی ذلک ثم استخلف عمر فعمل بعلمها و ساریسیر ترحی قبضه المد علی
 ذلک اخرجہ احمد و عن ابی اسحق عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول علی المنبر خیر منہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر
 یوثق ان اسمی الثالث لسمیۃ و اخرجہ احمد و عن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
 یض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خیر ما قبض علیہ نبی من الانبیاء و اثنی علیہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ان ثم استخلف ابو بکر فعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و سیرتہ ثم قبض ابو بکر علی خیر ما قبض علیہ احد
 بکان خیر منہ الامۃ بعد نبیہا ثم استخلف عمر فعمل بعلمها و سنتہا ثم قبض علی خیر ما قبض علیہ احد و بکان خیر من
 الامۃ بعد نبیہا و بعد ابی بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ و از حدیث عبد اللہ بن سلمۃ قال سمعت علیا یقول خیر الناس
 بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر و خیر الناس بعد ابی بکر عمر اخرجہ ابن ماجہ و از حدیث حصصۃ بن
 معویان قال خطبنا علی رضی اللہ عنہ حین ضرب ابن الملعون فقلنا یا امیر المؤمنین استخلف علینا فقال اترکم کم
 لما ترکنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا یا رسول اللہ استخلف علینا فقال ان یعلم اللہ فیکم خیر یولیکم
 خیر کم قال علی فعمل اللہ فینا خیر فوئی ابابکر اخرجہ احکام و از الجملۃ تغریبہ و کسی را کہ با قضیۃ شیخین معتقد
 شد عن حکم بن حجل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدتہ صد المقتری اخرجہ ابو ثریب
 و از الجملۃ قول او ما من الناس احد احب الی ان التقی اللہ با فی صحیفۃ من ہذا المصحف منی عمر اخرجہ ابن
 عباس قال وضع عمر علی سریرہ فکلفہ الناس یدعون و یصلون قبل ان یرفع و انما فیکم خیر یولیکم
 اللہ ما من احد احب الی ان التقی اللہ با فی صحیفۃ من ہذا المصحف منی عمر اخرجہ ابن
 کثیر ان عیالک المدینۃ ما جلیک کما حیث الی کنت کثیرا سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان
 ابی بکر و عمر و عثمان ابوابی و عمر قریب و ابوبکر و عمر اخرجہ ابن کثیر و از حدیث جابر بن عبد اللہ
 بن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن زید عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی
 صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال ما من الناس احد احب الی ان التقی اللہ با فی صحیفۃ من ہذا المصحف منی عمر اخرجہ ابن
 کثیر و اخرجہ عیالک المدینۃ ما جلیک کما حیث الی کنت کثیرا سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان
 عمر بن الخطاب ہدین المینۃ یقیہ فیما علی تنی تمامین ذی الصفوف فعمل بہ و انما فیکم خیر یولیکم

حدیث ابو بکر و عمر و عثمان ابوابی و عمر قریب و ابوبکر و عمر اخرجہ ابن کثیر و از حدیث جابر بن عبد اللہ
 بن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن زید عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی
 صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال ما من الناس احد احب الی ان التقی اللہ با فی صحیفۃ من ہذا المصحف منی عمر اخرجہ ابن
 کثیر و اخرجہ عیالک المدینۃ ما جلیک کما حیث الی کنت کثیرا سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان
 عمر بن الخطاب ہدین المینۃ یقیہ فیما علی تنی تمامین ذی الصفوف فعمل بہ و انما فیکم خیر یولیکم

شہید فقال اعد علی فامدت علیہ فقال والہ الذی لا الہ غیرہ وان لی ما علی الارض من صفرار وورقینار
 لا قدرت بہن ہول المطلع اخرجہ بحاکم واخرجہ النجاشی من طرق مشعرة وعن الحسن بن ابراہیم بن حسن قال
 حدثنی ابی عن اسیع عن ثنی قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاقبل ابو بکر وعمر فقال یا علی ہذا سید
 کہول اہل الجنة وشبابہا بعد النبیین والمرسلین اخرجہ احمد وعن الزہری عن ثنی بن ابراہیم عن علی بن ابی طالب
 قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذا
 سید کہول اہل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین یا علی لا تنزع ہذا عن ابی بکر ولا عن عمر
 سفیان بن عیینہ عن جعفر بن محمد عن اسیع عن جابر بن عبد اللہ ان علیاً وطلحاً علی بن ابی طالب سئل
 علیکم ثم قال ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ فی صحیفۃ من ابی بکر واثبتوا قولہ علی
 بن مسعود عنی اللہ عنہ قال ما زی المسلمون حساً فموضع اللہ من دوائہ من ابی بکر وعمر اللہ عنہما
 صحیٰا جمیعاً ان یتخلفوا ابابکر رضی اللہ عنہ اخرجہ بحاکم و قال ابی جہل ما علم خیر کم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 وسلم جعلنا منا خیر ما بعدہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و قال ابی بکر وجمع الخیر ما بعدہ فی الترمذی
 یونس علم عمر فی کفۃ لرجع علم عمر واقعہ کا نوایزدان انہ فی سبب تسجۃ عثمان علیہ السلام من نصر
 اوثق فی نفسی من عمل ثبۃ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و قال ابی بکر وجمع الخیر ما بعدہ فی الترمذی
 تفرس فی یوسف فقال لامرأۃ الکرزی مشواہ والمرأۃ التي رأت موسی علیہ السلام فقال لہ ما یأمرک
 ستاجرہ وابو بکر ین یتخلف عمر رضی اللہ عنہ اخرجہ بحاکم و قال ابی بکر وجمع الخیر ما بعدہ فی الترمذی
 قیہ ونا یخرج سنۃ فلما صید عمر ثلث اعصر قال اسلام یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ
 اخرجہ بحاکم ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ ونا یخرج منہ
 مثل عمر کان کاربیل المدبر لا یزداد الا بعد اخرجہ بحاکم قال ابو احمد فی الترمذی
 اتفاق الصدیق جاثۃ ممن کانوا یعدون فی اللہ قال ثابۃ بن دینار عن ابی بکر وعمر اللہ عنہما
 فیہ من البلاء واعحاق الی بکر یا ہم مان سئل بکر عن یوسف

جزی اللہ خیر عن بلال وصحبہ	عقیقا واخرجہ قالہما وایسل
----------------------------	---------------------------

و لم یخدر ما یخدر المرء ذوا عقل شہدت بان الدربلی علی منہل لا شرک بالرحمن من خیفۃ القتل وموسیٰ وعیسیٰ بنحی ثم لا تملی علی غیرہ برکان منہ ولا عدل	شیتہ ہما فی بلال بسوۃ تبوحیدہ رب الانام وقولہ فان یقیلانی یقیلانی ولم اکن فیارب ابرہیم والعبد یونس لمن ظل یہوے النعی من آل غالب
---	---

یہ سب کچھ ہے

واذا قوال ابی ذر غفاری عن کحول عن غصیف بن احارث عن ابی ذر قال سرتنی علی عمر فقال عمر
نعم الفتی قال فتبعہ ابو ذر فقال یافتی استغفر لی قال لا او تخبرنی فقال انک صرت علی عمر رضی اللہ
عنه فقال نعم الفتی وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلوبہ
اخرجه اسحاق بن سعد بن ابی وقاص قال اما واللہ ما کان باقدنا اسلاما ولا اقدنا ہجرۃ وکن
قد عرفت بامی شئی فضلنا کان ازیدنا فی الدنیا یعنی عمر بن الخطاب اخرجہ ابن ابی شیبہ وازا قوال عمر و
بن العاص قال واللہ لئن کان ابو بکر وعمر ترکا ہذا المال وہو کل لہما شئی منہ لقد غننا ونقض لہما وایم
اللہ ما کانما بمغبونین ولانا قضی الراد لئن کانما امر این یحرم علیہما من ہذا المال الذی اصبنا بعدہما لقد لکنا
وایم اللہ ما لو ہین الامن قبلنا اخرجہ ابن ابی شیبہ وازا اشعار حسان بن ثابت عن حبیب بن ابی حبیب
قال شہدت ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال حسان بن ثابت قلت فی ابی بکر شیدا حتی اسمع
قال قلت

لہم متعلق لا تملی است
یعنی نہ ملے گی کہی را
میں نے سنا ہے کہ ابی بکر
و عمر سے اس مال کا
غلبہ نہ ہوگا

قوال حسان بن

قوال حسان بن

طاف العدو بہ اذ صاب عدایہما من انخلات لم یعدل بہ بدلا	وثانی اثین فی الغار المنیف وقد دکان حب رسول اللہ علموا
--	---

فتبسم اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ اسحاق بن سعد بن ابی ذر قال سئل الشعی من اول من اسلم
فقال سمعت قول حسان رضی اللہ عنہ

فاذکرا خاک ابابکر بافساد بعد البنی ووافی باعاملا	اذا ذکرک شجوا من اسخۃ ثقہ خیر البسۃ القفا واعدلہا
---	--

والثانی التالی المجمود مشہدہ	واول الناس منہم صدق الرسل
اخرجه بحاکم واخرج ابو عمر فی الاستیعاب ہذا الابیات الخمسة وازا شعرا بی الیثم بن الیثم	
والی لا رجوان یقوم بامرنا +	و یحفظ الصدیق والظہر من عدی
اولاک خیار اسعج فہر بن مالک	وانصار ہذا الدین من کل معتدی
اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا شعرا ابو یحیی ثقفی	
وسمیت صدیقا وکل مہاجر	سواک لیسمی باسمہ غیر منکر
سبقت الی الاسلام والد شہد	وکنت جلیسا بالعرش المشہر
وبالغار اذ سمیت بالغار صاحباً	وکنت رفیقاً للنبی المظہر
اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا اقوال عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا قالت لو کان اسبغہ	
مختلفاً لحدیث اخرجہ البخاری وقول او احب الناس اخرجہ الترمذی وقد روینا ہما من قبل	
وعن القاسم بن محمد عن عائشہ انہا قالت لو فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فتنزل بالی کما یؤثر	
بالجبال لہا ضیاع الشرب النفاق بالمدينة وارتدت العرب فواللہ ما اختلفوا فی نقطۃ الاطاراج	
مخطما وغناہما فی الاسلام وکانت لقول مع ہذا ومن رای عمر بن الخطاب عرف انہ خلق عن	
لما سلام کان واللہ اعوذ یا یسج وحده قد اعد للامور اقم انہا اخرجہ ابن ابی شیبہ وازا اقوال عبد اللہ	
بن عمر قول او کنا نخیر بین الناس الحدیث اخرجہ البخاری وعن اسلم مولی عمر قال یسأل ابن عمر	
بعض شاة یعنی عمر فاجزئہ فقال ما رایت احدا قط بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من جین قبلہ کان	
بعدہ و اجودتی انتی من عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ اخرجہ البخاری وازا اقوال انس بن مالک	
سأل النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن السانہ فقال متی السانہ قال وماذا عدوت	
احب اللہ ورسولہ فقال انت مع من احببت قال انس فما فرحتا بشئ نزلنا بعدہ النبی صلی اللہ	
علیہ وسلم انت مع من احببت قال انس فانما احب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابا کما وعمر ورجوان کون	
ممن کفی ایاہم وان لم اعمل مثل اعمالہم اخرجہ البخاری وازا اقوال عبد اللہ بن عباس عن اللہ وبن	

خبرته قال لما طعن عمر بن الخطاب قال لا ابن عباس وكان يومئذ عمر بن الخطاب باليمن ولما طعن فاستجاب له
 رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبتته ثم فارقته وبعثك راض ثم صحبتك ابا بكر فاحسنت صحبتته
 ثم فارقته وبعثك راض ثم صحبتك فاحسنت صحبتهم فمن فارقته فارقته ثم وبعثك راضون قال
 اما ذكرنا من حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضاه فانما ذاك من من الله من به على واما ما ذكرت
 من حديث ابي بكر ورضاه فانما ذاك من من الله من به على واما ما ذكرت من من جبرني فمومن اجلك ومن
 اجل اصحابك والحمد لله ان لي طلاع الارض فربما لا قد يث به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجته من
 وازا قول سعيد بن المسيب قال كان ابو بكر الصديق من النبي صلى الله عليه وسلم مكان الوزير فكان ايشا
 في جميع اموره وكان ثانيا في الاسلام وكان ثانيا في الغار وكان ثانيا في الصرخش يوم بدر وكان
 ثانيا في القبر ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم عليه احدا اخرجته اسحاكم وازا قول قاسم بن محمد بن ابي بكر
 ان رجلا من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن ابي بكر
 الصديق والحمد لله كان رسول الله صلى الله عليه وسلم من موطن الاو على معه فيه فقال القاسم
 ما تحلفه قال نعم قال بل بالثبوت قال الله عز وجل ثانيا في الغار اخرجته ابو عمر في الاستي
 وازا قول مسروق قال اوشك ان يكون عمر ومعه في فضلها من السنة اخرجته ابو عمر في الاستي
 حسن بصرى عن يونس قال كان الحسن بن علي بن ابي بكر فيقول والحمد لله كان باولهم اسلا ما ولا بافضلهم
 في سبيل الله ولكن غلبا الناس بالزهد في الدنيا والصفرة في امر الله ولا يخاف في امر الله ولا
 اخرجته ابن ابي شيبة عن عثمان بن عفان عن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يكره ان ياتي في دروه فتخلفه فيكي حتى ياتي
 حتى ياتي بهونه مر بها اخرجته ابن ابي شيبة وازا قول محمد بن سيرين قال ما اظن
 من احد الا وهو خير من النبي صلى الله عليه وسلم اخرجته الترمذي وقال ابو داود حدثنا محمد بن يحيى
 عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير عن ابي بصير
 ابا بكر وعمر المهاجرين والاصحاب رضی الله تعالى عن جميعهم واما راه يرتفع فلا عمل السمار اما وليل
 عقل برافضه شخمين پس تقریر آن موقوف است بر سفت مقدم چون آن هفت مقدم

منه من جبرني فمومن اجلك ومن اجل اصحابك والحمد لله ان لي طلاع الارض فربما لا قد يث به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجته من

حسن بصرى عن يونس قال كان الحسن بن علي بن ابي بكر فيقول والحمد لله كان باولهم اسلا ما ولا بافضلهم

في سبيل الله ولكن غلبا الناس بالزهد في الدنيا والصفرة في امر الله ولا يخاف في امر الله ولا

اخرجته ابن ابي شيبة عن عثمان بن عفان عن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يكره ان ياتي في دروه فتخلفه فيكي حتى ياتي

ثانی بیان حقیقت فضل کلی بآنکه فضل کلی عبارت است از زیادت بحسب اوصافی که در اکثر احوال
 احسن احوال عقلا بآن اعتبار نمایند و بحسب اوصافی که نفع آن در اکثر امور عقلا ادراک کنند مانند آنکه گویند
 یا قوت فضل است از حیر و ذوب افضل است از نحاس و فرس افضل است از گاو و مطلق نظر عقلا در تفصیل
 یا قوت و ذوب ترین است بآن و رغبت ملوک در آن و غلامان آن و آنچه بدان مانند در تفصیل
 فرس استند و آن برای سواری ملوک و جهاد اعدا و ترین بر کوب آن و ریج در تجارت آن و چون
 احسن النفع بحسب رسوم و حاجات و صناعات مختلف است لاجرم فضل کلی را دو حد پیدا شد
 مفصل کلی بحسب معرفت عام و بحسب عرف خاص و فضل کلی بحسب عرف عام در آن اشیاء باشد که همه
 مردم بحسب طبیعت در همه عام احسن و انفع شمرند بسبب آنکه آن صفات اکثر باشد در تداول مردم
 خصوصاً افاضل ایشان و در هر طبقه مانند گندم نسبت به جو و ذوب نسبت به نحاس و فضل کلی بحسب
 عرف خاص مختلف باشد بحسب حاجات و اغراض طبقات و انهم مثلاً از افراد انسان در همه طوایف
 طبعی که بتدریس ملوک مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که جمیع رجال و نصب مکاتبات و جبا است
 و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احسن و اقدر باشد و در عرف طبقه که با سبب علوم
 و در آن مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که حفظ و اقدر باشد بر اقتدار علوم و تحریر و تقریر آن و
 در امر و عدوان فضل کلی کسی را باشد که آلات حرب و ادوات ارتفاق با حسن وجه بتواند ساخت و اگر
 شایسته در کسی از غیر چنین که غرض این طبقات بدان متعلق است ظاهر شود مانند براعت جمال یا
 شمر نسبت به آنرا فضل خبری گویند و گاهی جمعی مشغول باشند بدفن و عرف ایشان مستخرج باشد
 از هر دو فن معاً مانند خانه انی از سادات که نجابت بسیار هر دو مفتخر باشند و مانند خاندانی از قویش
 که در علم و شجاعت و در تیج باشند پس در میان ایشان اگر شخصی علم و بسیار ندارد و نجابت کامله
 دارد و اصل کلی بعرف ایشان نتوان داد و این مقدمه از تفکیک استعمالات فرق و اعم واضح گردد
 در جمیع مثلاً هرگاه اهل ملت که جامع باشند بهمت خود را بر پیغامبری مبعوث من عند الله تعالی بجا
 و کتالی جدا و معتقد باشند بآنکه سعادت مخصوص در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر نیزان خیریت و فضیلت است

چنانکہ در حدیث شریف آمدہ و احسن الہدی ہدی محمد صلی اللہ علیہ وسلم و این پیغمبر افضل بشر است بلکہ افضل
از ملائکہ نیز فضل کلی استمال کنند در علوم ملت خود و حکم مقدمہ سابقہ مراد ایشان نباشد الا تشبیہ بودن بہ
پیغامبر خود و صفاتی کہ پیغامبر را از بہت پیغامبری اذنا بت است و تحمل اعبار ترشح و نشاء از بہت و در
بودن در میان پیغامبر و امت او دوران علوم و تربیت کردن است بر منہاج تربیت پیغامبر و تظہیر کردہ
مذہب شافعی ابو اسحق شیرازی و بعد از وی امام محمد غزالی و بعد از وی امام رافعی و بعد از وی امام نووی
افضل صحابہ و شدند کمالا تحقی علی مقتبعی مذہبہ و در مذہب حنفی امام ابو یوسف و امام محمد و بعد از ایشان صحابہ
و کرخ و بعد از ایشان قدوری و برہان الدین مرغینانی و ابوالبرکات نسفی و افضل صحابہ بخنیفہ بودند
و در طریق نقشبندیہ شیخ علاء الدین عطار و بعد از ایشان خواجہ عبید اللہ احرار و افضل صحابہ و شدند اسلے
غیر ذلک من الامثله و التظاریر بفہم اگر میتوانی فہمید کہ نظام ملت بوجہی از وجوہ مشابہت دارد با نظام
سیاست مدنیہ و چنانکہ در سیاست مدنیہ امر ملک تمامی نمی شود بغیر اعانت اعوان کہ بمنزلہ جوارح ملک اند
ام ملت نیز تمامی نمی شود بدون اعوان پیغامبر کہ بمنزلہ جوارح پیغامبر باشند باز اعوان مختلف اند بعض
اہل قلم و بعض اہل سیف و ہر شخصی از ہزاران ہزار دخل دارد در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل
اعوان کسی است کہ بمنزلہ وزیر و بخشی باشد در جمع جنود و تدبیر نصب منزل و شریک بادشاہ شود در
و عقد و جمع و تفریق بچنان سیاست ملت تمام نمی شود بدون قرار و غزاة و علماء و ملکی را از ہزاران ہزار دخل
ہست در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است کہ عند او شد در وقت تنہای او در وقت
سلام داد و در وقت غربت او و کسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبہ مدار و بعد از انکہ پیغامبر بر فیتق
علی صمود فرمود علم او مشہور ماست و دین او را در غرب و عجم شائع گردانید و این کہ گفتیم کہ تشبیہ در صفات
از بہت نبوۃ حاصل شدہ است نمی باید از ان بہت گفتیم کہ حضرت پیغامبر با صلوات اللہ علیہ
اوصاف کمال ہم جمع فرمودہ بود کہ بعض آن باصل نبوت لازم نیست مثل
و صوت حسن و قوت بطش و بآراء و غیر آن عواید و خواہان ہمہ دارند تو تھاواری + لیکن بجنون و ضعیفی
می رود کہ ہمہ انبیاء را بر امت خود ہما تحقق است و تشبیہ بان واعانت در ان سوال اگر گوی کہ خدا تعالی

پس خدا تعالیٰ پیغامبر الفضل و نعمت خود بی سابقه عملی در قوت عاقله زیادتاً عطا فرماید که بسبب آن
وحی از جانب غیب با او میرسد و جنت و نار را مشاهده میفرماید و ملائکه را بصورت آنها بیند و در واقعات و روایات
صالحه واقعات آینده را بصورت مثالی در می یابد و سوای این جزو اشارت واقع شده است در حدیث
الرویا جزو من است و العین جزو من النبوة و همچنین در قوت عالم او مدوی میبرد که بسبب آن مصلحت
انصیب و میگردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنی بطوری که از آن جهت هر چه
نشود و اهتمام میفرماید و خلق و شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را عطا
میکند و بسوی این جزو اشارت واقع شد و حدیث السموات الصالح جزو من خمسة عشر من جزو النبوة
اگر میخواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده اند و نام آن مجموع را نبی
گذاشته باشد شبی که صاحب حکمت عملی او را انسان مدنی میگویند یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر روی
می افتد و بسبب آن ظل النبی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته
ترتیبی مناسب حادث میگردد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران مجلس و سیاست کنندگان و دردمان
و مزارعان و تجار و غیر ایشان پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس
ناطقه او که بر ایشان می افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسیده
و بر نایب استنی که در روی هست زائل گردد و قصه مختصر کنیم هر چه دین انسان می باید از غبت و حکمت و عدالت
و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی به بین و حکمتی که در حکمت عملی بسرآمده و علم خلاق و تدبیر منزل
و سیاست مدن نیک شناخته و اصول و فروع آن علوم را احاطه می شده و بر علم اکتفائه نموده بلکه تمدن
صفات تحقیقاً و خلقاً در وی نمایان شده و آثار آن صفات عیناً و عیناً از وی پدید آید که کل نامتشیع باشد
و سونوی مرشدی که در میان زمره صوفیان نشسته مصدر کرامات عجیبه و نوارق خیره انگیز

نمود باو به پیمایان سلال را راه نجات نموده بعد از آنکه طریق تهذیب نفس بطامات و ریاضت نیک شناس
و حسن مشترک و مرآت علوم متذکته و خفایای عالم ملک و خفایای عالم ملکوت بروی مفاضل شده و خواص
اعمال جلال و افکار زبان نیک و زبده خبری و کلی این فنون را بهر گردیده مثل آنچه در مقامات شاعر

ماثل ہجۃ الاسرار و مقامات خواجہ نقشبند خواندہ باشی و جبرئیلی کہ جاریہ از جوارح تدبیر الہی گشتہ و واسطہ
 اخذ علوم حق از منبع آن شدہ و لا یعصون الا امرہم و یفعلون ما یؤمرون وصف او شدہ و از حد جبلت
 اولیٰ بظہیرہ القدس کشادہ و از ان راہ علوم مجرودہ عالیہ در عقل و قالب درختہ و اطمینانی و بی ثباتی
 و عظمتی میسر و شدہ باز تامل باید کرد کہ آنحضرت صلعم در ایام خود چہ چیز اعتنا تمام نمودند و از آثار آنحضرت صلی
 اللہ علیہ وسلم در عالم چہ چیز باقی ماند و بر چند این سخن دراز است اما از خیر نیات بکلیات انتقال می باید کرد
 و حدس فرہن را کار باید فرمود قال اللہ تعالیٰ ہو الذی بعث فی الامتین رسولاً منہم تیلو علیہم آیاتہ و یزکیم
 و یعلیمہم الکتاب الحکمۃ و ان کانوا من قبل نفی ضلال سبین و آخرین منہم لما یلتحقوا بہم و ہو الغفر الذی یمحس
 باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمانی مبعوث شدند کہ شرک در عبادت شائع بود و مساو را
 اثبات نمیکردند و عبادات را فراموش ساختہ بودند و در دین حقیقی کہ منسوب است بحضرت ابراہیم تحریر فیما
 راہ یافتہ بود و در اول بعث ابطال شرک نمودند و اثبات مجازاۃ فرمودند و تحریفات را بر انداختند و نگاہ
 عرب عامہ و قریش خاصہ تبعصب برخاستند و ایذا و آذند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بقوت خدا داد و در
 مقابلہ و مجاہدہ ایشان استقامت نمودند با آنکہ راہی واضح شد و اسلام از کفر ممتاز گشت و مردمان در
 دین حق درآمدند بعد از ان ماسور شدند بحجۃ و بہادری ان باب تا باید الہی سعی کہ زیادہ بر آن مقدور نشد
 نباشد بجا آوردند و فتح با واقع شد و ہر میت بابر کفار افتاد و دین جاہلیت از ہم پاشید و مظلوم و مخالف
 سبقت عادی کہ شیوع تمام یافتہ بود در کمین عدم رفت و علمی کہ ہرگز بآن آشنا نبودند در میان ایشان شائع
 شد و آن وہ علم است علم قرآن و علم ایمان یعنی ارکان پنجگانہ اسلام با توفیق اوقات و تعین ادب
 و مانند آنہا ... اما معاد یعنی شرح احوال برزخ و حشر و جنت و نار و علم احسان یعنی از قوالب عبادات
 و احیان و از صوطلاعات بانوار آن ترقی نمودن و نام احسان امر و ظرفیت و معرفت است و علم
 شرائع و تدبیر منازل و سیاست مدن و طریق معاش و علم اخلاق و علم آداب و علم فتن یعنی حوادث
 آیندہ و علم فضائل اعمال و علم مناقب عمال و این ہمہ علوم را بوجہی شرح و تفصیل داد و شائع و مشہور
 گردانید کہ با قاصی و ادانی و صغیر و کبیر و ذکی و غبی رسید الا ہر بی نصیبی کہ شقاوت از لی او را در گرفتہ

و تربیت فرمود اہل زمان خود تا آنکہ اہل بدو و سکان صحرا محسین و مقربین گشتند و این تربیت بغض
 صحبت بابرکت بود و امر معروف و نہی منکر در ہر حالتی بقدر آن حالت و بہین منن عظمی کہ اشارہ واقع شد
 درین آیت اگر عمری در تامل بگذرانی مثل این منتقم و محصل نیابی مقدمہ خامسہ بیان آنکہ حالتی
 کہ بسبب آن غیر بنی بانی تشبہ کند حیست و اعانت کلی پیغامبر در امور و کہ پیغامبر برای او مبعوث شد
 و باعتبار تمام آنرا سر انجام داد و چہ قسم تصور گردد بد آنکہ تشبہ در خصلت اولی کہ ارادہ بعثت است بآن
 طریق تواند بود کہ ارادہ منعقد شود بآنکہ اتمام این کار بر دست بعضی امتیان کنند و این معنی را پیغامبر شاد
 فرماید قال اللہ تعالیٰ کنتم خیر امتہ اخرجت للناس تامرون بالمعروف و تنہون عن المنکر و تؤمنون باللہ
 عن بہر بن حکیم عن ابيه عن جده انه سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول فی قولہ تعالیٰ کنتم خیر امتہ الا یہ قال
 انتم تمون سبعین امتہ انتم خیر با و اگر جماعی اللہ اخرجہ الترمذی و عن ابن عباس فی قولہ عزوجل کنتم خیر
 امتہ اخرجت للناس قال ہم الذین ہاجر و امع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکہ الی المدینۃ اخرجہ الحاکم
 و قال اللہ تعالیٰ و عد اللہ الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من
 قبلہم لیکمن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیدینہم من بعدہم فہم امناء عبادتہ لا یشیرکون لی شیئا و من کفر
 بعد ذلک فاولئک ہم الفاسقون عن ابی بن کعب قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 و اصحابہ المدینۃ و آواہم الانصار و رثم العرب عن قوس واحدۃ کانوا الایمنون الا بالسلح و لا یصحون الا
 فیہ فقالوا اترون ابا نعیش حتی نبیت آمینین مطمئنین لا تخاف الا اللہ فشرکت و عد اللہ الذین آمنوا منکم
 الا یہ اخرجہ الحاکم و عن ابی عروہ قال کما عند مالک بن انس ف ذکر و ارجلہ متقص صحاب رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم فقال مالک من اصبح من الناس فی قلبہ غیظ علی صحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقیل منہم
 نذو الا یہ و عد اللہ الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات اخرجہ الواحدی و قد بیان اللہ تعالیٰ
 نبیہ بالی اصحابہ ان المراد بذلک استخلاف صحابہ ثلثین ستہ و قال اللہ تعالیٰ فیکل کل من ثمرہ
 مثمرہ فی النخیل کزیرۃ اخرج شطاہ فانیہ فاستغلظ فاستوی علی سواقیہ لمحب الزراع لیغیظہم لکف
 و عد اللہ الذین آمنوا و عملوا الصالحات انہم مغفورہ و اجر عظیم عن شیمہ قال قرأ رجل علی عبد اللہ سورۃ الفتح

فلما بلغ کزیر اخرج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوطه یعجب الزراع لیغیظ بهم الکفار قال لیغیظ
 المد بالبنی صلی المد علیہ وسلم ویا صحابہ الکفار قال ثم قال عبد المد اتمم الزراع وقد ناصحنا صاوده اخرجہ احاکم
 وعن عائشہ فی قولہ تعالی لیغیظ بهم الکفار قالت صحاب رسول المد صلی المد علیہ وسلم امر وابل الاستغفار
 لم یسبوا ہم اخرجہ احاکم وقال الواحدی ہذا مثل ضربہ المد تعالی محمد صلی المد علیہ وسلم فالزراع محمد و الشطاه
 صحابہ والمؤمنون حوله وکانوا فی ضعف وقتہ کما کان اول الزراع وقیقاً ثم غلظ وقوی وتلاحق کذلک
 المؤمنون قوی بعضهم بعضاً حتی استغلظوا واستوی واعلی امرهم لیغیظ بهم الکفار ای انما کثر ہم وقواہم
 لیکونوا غیظاً للکافرین اما تشبہ در زیادتی کہ در خبر علمی نفس ناطقہ دہند باین وجہ تواند بود کہ کسی را اہمیت
 صحت و علم کنند تا بعض بروق غیب در دل او لمعان نماید و این معنی بدو طریق تواند بود یکی آنکہ بحسب
 شنیدن سخن پیغام تبرئہ شود باصل کار گویا آنرا بی واسطہ می بیند و می داند و از لوازم انیمتی تصدیق
 دل است بغیر اکثرات و نیز از لوازم او صحبت دائم با پیغمبر صلی المد علیہ وسلم باوصف فنا و قد تسلیم
 و ترک مخالفت اگرچہ در اولی شئی باشد و امام این طریقہ صدیق اکبر است و دوم آنکہ فرست صادق و اور
 نصیب کنند و عقل او را از حظیرۃ القدس نمایند دہند کہ غالباً اصابتہ کنند در مجتہدات خود و از لوازم
 این معنی آنست کہ وحی بر حسب رای او نازل شود و نیز از لوازم او آنست کہ ممتاز شود در میان ابناء
 جنس خود بانکہ ہر چیزی را کہ ظن کند موافق واقع افتد و امام این طریقہ فاروق اعظم است اما تشبہ در
 زیادتی کہ در خبر علمی نفس ناطقہ دہند بدو وجہ تواند بود وجہ اول آنکہ سمت صالح داشتہ باشد و عدالت
 کاملہ و در امور ملکسانی و سیاست مدن و او آن دہد و بوجہی معارفہ کند کہ است بروی مختلف نشود
 و تاسف و ریدون سل سیف در میان سلیمان کار سر انجام دہد و جہاد عرب و عجم بنوعی کہ بہتر از ان متصو
 نہ باشد بجا آرد و شخصی از ہزاران ہزار کہ در امر ملت سعی کند جہاد بشناسد و از ہر یکی کاری کہ از وی
 فی ایہ اسیر و علما و نصرت دین را باقصی ہمت طرح نظر خود سازد گویا برای ہمین کار مخلوق شدہ
 و این امر غایت سعادت او است و رد و قبول او ہمہ بر موافقت ملت و مخالفت آن باشد یا اضافت
 رای و فی طاعت المعیتہ بآن مشابہ گویا رای او مرآۃ ارادہ الہی اقتادہ ہر چہ می اندیشد از ممکن غیب حسب

ندیشہ اوظاہر شود چنانکہ حضرت مرتضیٰ فرمود ان عمر کان رشید الرای و فرمود تا زیانہ عمر بہتر از سیف ماہست
و جبہ ثانی آنکہ ترتیب کتب جمیع صحابہ خود را بتایید صحبت و بہرگی را انہر معروف کند و ہر حالتی بقدر آن حالت
و مواعظ و خطب بلیغہ او موثرترین کلمات باشد در نفوس و کرامات عجیبہ و خوارق غریبہ از وی باشد
افتد اما تشبہ او با پیغمبر در تحمل اعباء و دعوت بآن وجہ تواند بود کہ نزد جلیل القدر کہ در نظر مردمان محترم باشد
و از وی در حل و عقد خویش حساب میگرفتہ باشند و با وی از ہر لطن جماعتی موافقت باشند یا قصی سمیت
در اسلام قدم رنخ زند و مجرد دخول او در اسلام در آیند و مجرد دخول او غرۃ اسلام ظاہر شود و
در نظر مردمان پر ظاہر گردد کہ این ملت را ظہوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت
بسبب قیام او بسته گردد و توقع غلبہ از خاطر ایشان بسبب سوخ قدم او از ہم پاشد باز چون بہادریا
آید بہر وقتی او داخل باشد در حل و عقد جمیع رجال و نصب قتال و شورت او را پذیرای تمام باشند پیش
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اما تشبہ او با پیغمبر در نشر علوم بآن تواند بود کہ تصرف کند در علوم مرئیہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اگر در مسئلہ اقوال
و ادوات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف بقضا و اجماع و ارشاد نماید بطریق اجہار او سد کند
طریق تحریف را باجملہ احکام نماید ائمہ علم از پیغمبر و امام باشند مدین راہ و واسطہ باشد و میان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم و امت او در اخذ علوم قائمہ و در حدیث متواتر آمدہ است خیر القرون قرنی ثم الذین
یلوہم الحدیث و سرور تفضیل صحابہ برہ کہ بعد از ایشان آمد است کہ ایشان واسطہ اند میان پیغمبر
و این جماعت متاخرہ و از بہت غلبہ اسلام بواسطہ ایشان و رسیدن علم بسبب ایشان بفہم اگر مقلدانی
نہمید کہ امر ملت مشابہت تمام دارد بدیواری کہ بر خشت فوقانی متفرع است بر خشت تحتانی و بواسطہ
تقاسم است او است تا آنکہ کار با ساس رسد بچنین ہر قرن متاخر مستند و مست پذیر قرن متقدم
شرائع اسلام و علوم و بدایت شرع تا آنکہ امر منتهی گردد بصاحب شرع کہ از جانبہ او
الہی واسطہ آورده نمی بینی کہ امر دوز کافری چون میخواہد کہ مسلمان شود چہ قدر حرکات عظیمی باید پیش
آورد کہ از میان اہل کفر و رسم کفر ہر آمدہ اناہل اسلام یاد گیرد و بآن متخلف گردد و خدا تعالی رحمت کند

نازل گرداناد بر ابا و اجداد و اساتذہ و شاغ ما کہ در حجر تربیت خود مارا پرورش دادند و اول کلمہ باریانہ
کلمہ اسلام بود و اول یہی کہ با نمودند ہم اسلام بود آن مؤنت و سوار از سر بابر داشتند رب رحمت کما رب
صغیر و رحمت دیگر اونی و اتم از ان نصیب رسول ایشان گرداناد کہ ایشانرا همچنین در حجر تربیت کرد
این مؤنت خلاص گردانیدند و همچنین تا آنکہ صلوات تامہ و تحیات کاملہ تحفہ جناب عالی آنحضرت صلی
علیہ وسلم گردید بعد و ہر مسلمانی کہ باین ملت حقہ بہرہ مند گردید علما و عملا اینچنین باید دانست و اینچنینست
لہ بر جان خود باید نهاد تا بر آبی ظاہری و باطنی گزیدہ باشیم و از حقوق ایشانان دور شویم و الحمد للہ رب
العالمین مقدمہ سادہ بیان تحقق این خصال در تخمین بوجہ کمال اما متضمن بودن بعثت پیغامبر
صلی اللہ علیہ وسلم بعثت ایشانرا و اعلام از جانب غیب یا معنی پس فصلی از ان در مسلک اول تقریر کردہ
شد و ازین باب است قصہ سقف عن الاقرع مؤذن عمر بن الخطاب قال یعنی عمر بن الخطاب اسے
اسقف فدعوتہ فقال لہ عمر بل تجدنی فی الکتاب قال نعم قال کیف تجدنی قال اجدک قرنا قال فسرقت
الدرۃ فقال قرن مہ قال قرن حدید امیر شہید فقال کیف تجد الذی یحیی عبی قال اجدہ خلیفہ صالحا
غیر انہ یومر قرا تبہ قال عمر یرحم اللہ عثمان ثلثا قال کیف تجد الذی بعدہ قال اجدہ صدقہ حدید قال فعضبہ
عمر یدہ علی راسہ فقال یاد فراه فقال یا امیر المؤمنین انہ خلیفہ صالح و لکنہ یستخلف حنین یستخلف و السیف
مسلول و الدم مہراق قال ابو داؤد و الدفۃ النتن اخرجہ ابو داؤد فی بعض النسخ و ازین باب است
رویای عوف بن مالک عن عوف بن مالک الاشجعی انہ رای فی المنام کان الناس جمعا و اذا فہم
فرعم فہو فوقہم ثلث اذرع قال فقلت من ہذا قال عمر قلت لم قالوا لان فیہ ثلث خصال للانہ لا یخادع
فی الدیو مہ لائم و انہ خلیفہ مستخلف و شہید مستشهد قال غانی ابا بکر فقصہا علیہ فارسل الی عمر فداہ
لیشیرہ قال ہذا عمر قال فقال لی ابو بکر قصص رویاک قال فلما بلغت خلیفہ مستخلف زبرنی عمر کبرنی
و قال اسکت تقول ہذا ابو بکر حی قال فلما کان بعد ان ولی عمر مرت بالاشام و بہو علی المنبر قال
غانی و قال قصص رویاک قصصہا فلما قلت انہ لا یخاف فی الدیو مہ لائم قال انی لا رجوان یجعلنی
الستہم قال فلما قلت خلیفہ مستخلف قال تلخفنی اللہ فسلان یعنی علی ما و لانی فلما ان ذکرنا شہید

آن سخن قاف بنی فخر کزانی فی
کتاب مجمع البحرین ج ۱ ص ۱۰۰
در حدیثی بطرف جم دوم
از صدق بن عبد دوم
شیخ و زہرہ بنی است بکرم
کتاب جملہ
ماست
فی کلکون ج ۱ ص ۱۰۰
قارن فی غت یا زہرہ بنی
مجموعہ بیانی بدو است
حاکم تکرار کردہ و ازین باب

فصل فی بیان فضائل اہل بیت

ستشهد قال انی لی بالشہادۃ وانا بین اظہرکم تنزول ولا اغزو ثم قال بی یات الدہبان شاد الدہب اخرجہ
 ابو عمر فی الاستیعاب واما التشیخون بحضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ودر خبر عقلی نفس ناطقہ بآن دو طریقہ
 کہ بیان کردیم پس شواہد بسیار دارد از آنجملہ حدیث ابی دراد قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان السبعینکم
 فقلتم کذب و قال ابو بکر صدقت وواسانی بنفسہ و مالہ قبل اتم تارکولی صاحبی مرتین فما اودى بعد ما اخرج
 البخاری و حدیث عائشہ قال لما اسری النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یحدث الناس بذاک فارتد
 ناس من کان آمنوا به و صدقہ و سعون ذلک الی ابی بکر رضی اللہ عنہ فقالوا ہل لک الی صاحبک یزعم انہ اسری
 بہ اللیلۃ الی بیت المقدس قال نو قال ذلک لقد صدق قالوا و تصدقہ انہ ذهب الی اللیلۃ الی بیت المقدس
 و جاز قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقہ فیما ہوا بعد من ذلک اصدقہ بخبر السماء فی غدوۃ او روحہ فلذلک سمی
 ابو بکر الصدیق اخرجہ اسحاقم قال ابو عمر سمی الصدیق لیدارہ الی تصدیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی کل
 ما جاز بہ و قیل بل قیل لہ الصدیق لتصدیقہ فی خبر الاسراء و فی حدیث التخییر قال علی فکان رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ہوا خیر و کان ابو بکر علمنا بہ و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعوا الی صاحبی فانکم فقلتم لہ
 کذب و قال لی صدقت و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی کلام البقرۃ و الذبب انت بہ انا و ابو بکر
 و عمر و ما ہما ثم علما منہ باکانا علیہ من الیقین و الایمان انتہی قول ابی عمر و عن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم جلس علی المنبر فقال ان عبد خیرہ المدین ان یوتیہ من زہرۃ الدنیا ما شاء و بین عنہ
 فاختار ما عنہ فقال ابو بکر فدنیاک یا رسول اللہ بائنا و امہاتنا قال فعجبنا فقال الناس انظر الی
 ہذا الشیخ یخبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن عبد خیرہ المدین ان یوتیہ من زہرۃ الدنیا ما شاء و بین
 ما عنہ اللہ و ہو یقول فدنیاک بائنا و امہاتنا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوالمخیر و کان ابو بکر یوالمشا
 بہ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان من امن الناس علی فی صحبہ و مالہ ابو بکر و لو کنت متخذا
 ابابکر فیلک لکن اخوۃ الاسلام لا یبقین فی المسجۃ خوۃ الا خوۃ الی بکر اخرجہ الترمذی و ابن ماجہ و ابن
 متعمد و عن عائشہ ان ابابکر لم یقل بیت شعر فی الاسلام حتی مات و انہ کان قد علم عمر فی جامعہ ہو
 عثمان رضی اللہ عنہما اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و عن سعید بن المسیب ان رجلا من سلم جاز الی ابی بکر

الصدیق فقال لان الاخر زنی فقال له ابو بكر بل ذكرت هذا لا جد غیری فقال لا فقال له ابو بكر فثبت لي اسم
استر لستر المد فان المد قبل التسوية عن عباده فلم تقره نفسه حتى عمر بن الخطاب فقال له مثل ما قال لابي
بكر فقال له عمر مثل ما قال له ابو بكر قال فلم تقره نفسه حتى جاز الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له ان
الاخر زنی قال سعيد فاعرض عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات كل ذلك يعرض عنه رسول الله
صلى الله عليه وسلم حتى اذا اكثر لعنت رسول الله صلى الله عليه وسلم الى اهل بيته فقال يشكى ابو جبهة فقالوا يا رسول الله
والمد انه صحيح فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ابرام ثيب قالوا بل ثيب يا رسول الله فامر به رسول الله
صلى الله عليه وسلم فرجم اخرجه مالك وعن السورين مخمرته في قصته احمد بن حنبل وحدث الى حنبل فقال عمر بن الخطاب
فايتت بنى المد صلى الله عليه وسلم فقلت الست بنى المد حقا قال بلى قلت لسناء على الحق وعدونا على
الباطل قال بلى قلت فلم تعطى الدين في ديننا اذا قال انى رسول الله دست اعصية وهو ناصرى قلت
اوليس كنت تحذرننا اناسا الى البيت فنطوف به قال بلى افاخبرتك انما تاتيه العام قلت لا قال فانك تاتيه
ومطوف به قال فاتيت ابابكر فقلت يا ابابكر اليس هذا بنى المد حقا قال بلى قلت لسناء على الحق وعدونا
على الباطل قال بلى قلت فلم تعطى الدين في ديننا اذا قال ايها الرجل انه رسول الله وليس يعصى ربه
وهو ناصر فاستمسك بغيره فوالله انه على الحق قلت اليس كان يحذرننا اناسا الى البيت فنطوف به قال
بلى افاخبرك انك تاتيه العام قلت لا قال فانك تاتيه ومطوف به اخرجه البخارى وعن ابن عباس قال
لما اخرج اهل مكة النبى صلى الله عليه وسلم قال ابو بكر الصدیق رضی الله عنه انا المدوانا اليه راجعون اخرجه البخارى
ايها الملك اقال فنهلت اذن فلذين يتعاملون بانهم ظلموا وان المد على نصرهم لقد ير قال ابو بكر الصدیق ففعلت
انها قتال اخرجه الحاكم وفي نسخة روى النبى صلى الله عليه وسلم غنائم كثيرة سووا دخلت فيها غنم كثيرة بيض
رفاهة الى ابوبكر قبل النبى صلى الله عليه وسلم يا ابابكر اعبر ما فقال ابو بكر يا رسول الله هي العرب تبوءكم
تتبع ما يحكم حتى تغرب ما فقال النبى صلى الله عليه وسلم هكذا عبرا الملك السهم اخرجه الحاكم وقال ابن هشام حدثني
بعض اهل العلم عن ابراهيم بن جعفر الحمودى قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رأيت الى نقت قمت
من جبين فالتذذت طعمها فاعترض في حلقى منها شئ حين ابتلعها فادخل على يده ونزعه فقال ابو بكر الصدیق
حلقى اخرجه الحمودى

دینہ بے نیت ہوا کہ دون
و تشبہ عیسیٰ معنی خصلت
قد غم و تقصد کہ دلالت
بر کفر و کاندان سواد
فاد و قری
سخت تحقیق
بہر حجت شک

رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ مذہبہ سریتہ من سرایک تبعثا فیا تک منها بعض ما تحب ویکون فی بعضها اخر
 فتبعث علیا فیہما وعن عائشہ قالت رایت ثلثہ اقمار سقطن فی حجری فقصصت رویا علی ابی بکر الصديق
 قالت فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودفن فی بیتہما قال لہما ابو بکر ہذا احد القمارک وہو خیر ما اخرجہ مالک
 فی الموطا وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الانام محدثون فان
 یکن فی امتی منهم احد فانه عمر اخرجہ البخاری قال ابو عمر من حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلیہ وترل القرآن بموافقتہ فی اسری ہر روفی انجا بید فی تحریک عمر
 و فی مقام ابراہیم وروی من حدیث عقبہ بن عامر والی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کان
 بعدی نبی لکان عمر ومن حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذا انا ما تم ایتہ یقع لیس فی شریک
 حتی رایت الری یخرج من اطفالی ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول اللہ قال العلم و
 قال علی ما کنا نبعدان السکینۃ تنطق علی لسان عمر عن ابن سیرین قال کعب لعمر یا امیر المؤمنین من یری
 فی مناکب شیما فانتہر فقال اما ابدر جلد یری امر الامۃ فی سنامۃ عمر وال بن عساکر ذکر ابن ابی داود
 کتاب مصاحف انہ کان ابو بکر یسمع مناجاة جبریل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یراد من کتابا یخصا عس فی
 باب ما کان یظہر علیہ فی الوحی من الآیات وقال صدیقہ کان علم الناس کلہم قدوس فی حجر مع علم عمر و
 قال ابن مسعود و وضع علم اسیا العرب فی کفہمیران و وضع علم عمر فی کفہ لریۃ علم عمر و تہ کانوا یریدون انہ
 یسبب تسوۃ غشا العلم و لجلس کنت اجلسہ بن عمر و تہ فی نفسی من عمل سنۃ نہی کلام ابی عمر و من عہدہ
 بن عمر قال ما سمعت عمر شی قط فیقول الی لایمنہ کذا الاکان کما یظن انرجہ البخاری فوہ ان رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلیہ وقال ابن عمر ما نزل بالناس احد قط الا
 فیہ وقال فیہ عم الانزل فیہ القرآن علی نحو ما قال عمر ان رجلا لہ مذی وعن عمر بن شریک
 انہ قال السمۃ بن النافی انہ بیان شفاء فزیلت الی فی البقرۃ یساؤنک عن عمر و النافی
 فذعی و فقرات عیہ ثم قال اللہم بین لنا فی انہ بیان شفاء فزیلت الی فی النساء یا ایہا الذین
 لقد ہوا السملوۃ و اتم ساری فذعی فقرات عیہ ثم قال اللہم بین لنا فی انہ بیان شفاء فزیلت الی

أقول صلى الله عليه وسلم إن هذا القرآن نزل على سبعة أحرف وكان الأمر على نبي الحياة رسول الله صلى الله عليه وسلم
وبعدوا كانوا يقرؤون بالقرارة التي أقرأهم رسول الله صلى الله عليه وسلم وتفهم بأذن الله عز وجل إلى
أن وقع الاختلاف بين القراء في زمن عثمان بن عفان واشتد الأمر فيه بينهم حتى أظفر بعضهم أن كان يقرأ
بقرارة منه ونافوا بقرارة فاستشار عثمان رضي الله عنه الصحابة في ذلك فجميع الله تعالى أن منه سبعة أحرف
الصحابة على صحف واحد هو آخر العرضات من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان أبو بكر الصديق رضي الله عنه
عنه مكرهه جميعا بعد ما كان تنفر في الرقاع بمشورة الصحابة حين استقرت على بقرارة القرآن يوم اليمامة في
باب كثير من القرآن برباب حمله فامر بجمع في مصحف واحد ليكون أصلا للمسلمين يرجعون إليه ويعتمدون
عليه فامر عثمان بنسخه في مصاحف وجميع القوم عليه وامر بتجزيق ما سواه قطعاً للمادة الخلاف وكان ما يخالف
الخط في حكم المنسوخ والمرنوع كسائر ما نسخ ويرفع منه بالتفاق نسخاً عليه والمكتوب بين اللوحين
وهو محفوظ من الصدور وجل للعباد وهو الامام للامة وليس لاحد ان يعدل في اللفظ الى ما هو خارج من
الكتاب واشتدوا بالقرارة باللغات المختلفة ما يوافق الخط والكتاب فالنسخة فيها باقية والتوسعة قائمة
بثبوتها ويحتمل نقل العدول عن رسول الله صلى الله عليه وسلم على ما قرأته القراء المسنون بان
يصح عن أبي رضي الله عنهم روى عن خارج بن زيد بن ثابت قال القرارة ستة والاربع والاربعون
سبعة من قبلنا في حروف وفي القرارة ستة متبعة لا يجوز فيه مخالفة المصحف الذي هو الامم ولا مخالفة
التي هي مشهورة وان كان غير ذلك شاعا في اللغة جتمت الصحابة والتابعون فمن بعدهم على هذا
القرارة ستة ليس لاحد ان يقرءوا الا بالثبوت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ووافق منه المصحف
واللفظ وعلقينا وفتح عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال سقوا والقرآن من رجة عبد الله

وسلم بن علي بن خديجة والي بن كعب ومعاذ بن جبل والقراء المدونين والقرآن من رجة عبد الله
بن كثير ونافع اسد الى ابي بن كعب وعبد الله بن عامر اسد الى عثمان بن عفان واسد عاصم الى علي
عبد الله بن مسعود وزيد واسد حمزة الى عثمان وعلي وهو لا يقرأ على النبي صلى الله عليه وسلم عليه السلام
ماروق اعظم باهتمام عظيم تقرأ انصب فرمود برائی آیدلم قرآن وتعا به ايشان نمود وقرارات سنن

علی المسلمین فقال عمر رضی اللہ عنہ انا فرج عنکم فانطلقوا فقال یابنی السدانة کبر علی صحابک هذه الآية فقال
 ان السدانة فی فرض الزکوة الباطنیة البقی من اموالکم وانما فرض للوارث و ذکر کلمة لیکون لمن بعدکم قال فکبر
 عمر ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا اجرک بخیر ما تکتب المرأة الصالحة اذا نظر الیها سترتہ و اذا امر بالاطاعتہ
 و اذا غاب عنها حفظتہ فخرجه الحاکم و عن مسلم بن یسار الجعفی ان عمر بن الخطاب سئل عن هذه الآية و اذا خذربک
 من بنی آدم من ظهورهم ذریعتهم و اشهدتهم علی انفسهم الست برککم قالوا بلی شہدنا ان تقولوا یوم القيمة انا
 کناعن ہذا غافلین فقال عمر بن الخطاب سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سئل عنہا فقال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم ثم مسح ظہرہ بيمينه فاستخرج منه ذریعہ فقال خلقت ہؤلاء للجنة و لعل
 اہل الجنة یعملون ثم مسح ظہرہ فاستخرج منه ذریعہ فقال خلقت ہؤلاء للنار و لعل اہل النار یعملون فقال
 الرجل ففیم العمل یا رسول اللہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ اذا خلق العبد الخلیفۃ یستعملہ
 بعمل اہل الجنة حتی یموت علی عمل من اعمال اہل الجنة فیدخل الجنة و اذا خلق العبد للنار یستعملہ بعمل اہل النار
 حتی یموت علی عمل من اعمال اہل النار فیدخل النار الخرجہ الترمذی و لہذا قرآن عظیم اصل دین و سرایہ
 یقین علم حدیث است کما قال ربنا تبارک و تعالیٰ و یعلم ان کتاب و احکامہ و اپنے امر و از عام حدیث بہت
 در ان است ساختہ و پرداختہ شیعین است بآن سبب کہ جملہ صحابہ حدیث شیعین خود روایت کردہ اند نہ
 چندری کہ شیعین بہین قدر روایت کردہ اند کہ در کتب مسانید با نشان نسبت کردہ می شود بلکہ بیاری
 از روایت مرفوعہ کہ در مسانید کثیرین اصحاب مذکور است بحقیقت روایت شیعین است کہ سید الزکاء
 عمر و عبد اللہ بن عباس و ابو ہریرہ آنرا ارسال نمودہ اند و با حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اہل
 مسانید ظاہر آنرا عقبا کردہ و در مسانید ایشان درج نمودہ اند چنانکہ ہر شخصی کہ متبع جزیات و کتب
 علم حدیث باشد تحقیق بخوابد و بہترین قدر اکتفا نہ نمودہ اند و صحابہ را در اتفاق فرستادہ اند
 روایت آموختہ اند و بر روایت حدیث تحریف نہیں نمودہ اند و قوم اہل انشا انشا اللہ
 ایشان نمودہ اند و روایات ایشان را در کتب آحاد و کتب جامعہ و کتب مسانید و کتب جامعہ
 تخصیص عام کتاب بخاص سنت و حل مشابہ کتاب بہ کلم سنت و مانند آن تعلیم فرمودہ اند و کما

اولاً رابعہ ایاً ترتیب آن نشان دادند و طریق اجماع و مشاورہ صحابہ کہ اصل ثالث است و در استفادہ و تفسیر
 و احکام است خوبتر از آن متصو نیست در اکثر مسائل پیش آورده اند چنانکہ عبداللہ بن مسعود گفت کان فیہ
 انو اسلک طریقاً و بعدناہ سلا اخرجہ الدارمی و فاروق میخواست کہ سنن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
 کند اما اورا منع کرد از آن مستطی فی تمویز الموالک اخرجہ الرزوی فی کتاب فہم الکلام الخ و قال ابن سنی
 انکماہ از ذوالحجہ تخریفاتش نوش و مسائل شرع بعقل صرف و اعراض از سنت با اعتماد کتاب زہرہ شریف
 فرمودہ تا آنکہ را ہی کہ الیوم فقہا برین میروند واضح شد چنانکہ فاروق رضی اللہ عنہ در خطبہ کہ پیش از
 وفات فرمود واضح ساخت چیست قال ترکتم علی طریقۃ واضیۃ لیلہا نہار ہا الا ان تضادوا ہذا و ہذا
 حال چندی حدیثی از شواہد این معنی روایت کنم ہر چند ستیفای حق آن درین اوراق مستند است و ہذا
 یدرک کلمہ لایسرک کلمہ عن مسروق قال کان اصحاب لقضاء من اصحاب رسول اللہ ستہ عمر و علی و غبہ
 و ابی وزید و ابوسوسی رضی اللہ تعالی عنہم و فی روایہ معاذ بن جبل بدل ابی موسی اخرجہ الحاکم و عن مسروق
 بن علی بن رباح اللخمی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خطب للناس فقال من اراد ان یسأل
 عن القرآن فلیات الی بن کعب و من اراد ان یسأل عن الحلال و الحرام فلیات معاذ بن جبل و من
 اراد ان یسأل عن الفرائض فلیات زید بن ثابت و من اراد ان یسأل عن المال فلیاتنی فانی رجا
 اخرجہ الحاکم قال الاوزاعی اول من ولی قضاء فلسطین عبادة بن الصامت و کان معاویہ قد خالفہ فی
 شئی انکرو علیہ عبادة من الصرف فاغلظ لہ معاویہ فی القول فقال لہ اؤدہ لا اساکنک بارض واحدة ابدا
 و دل الی المدینہ فقال لہ عمر اذیک فاجبرہ فقال ارجع الی مکاتیک فقیع اللہ رضا ست فیہا ولا اشیاک
 و کتبہ الی معاویہ لا امرة لک علی عبادة ذکرہ ابوہم فی الاستیعاب قال الحسن کان شہد اللہ بن مغفل النخعی
 الذین یسمون الناس ذکرہ فی الاستیعاب و عن عمر بن الخطاب ان عمر بن الخطاب قال
 ان یجادوکم شہادت القرآن فخذوہم بالسنن فان اصحاب السنن اعلم بکتاب اللہ اخرجہ الدارمی
 و عن خالد بن اقال قال قال عمر علی امیرہم بالمدینہ رجل سأل عما لم یکن فان اللہ قد بین عما ہو کان
 اخرجہ الدارمی و عن مسعود قال اخرج الی معن بن عبد الرحمن کتابا فمخلف لی بالمدینہ خطابیہ فاذا فیہ قال

[illegible]

ان تاخر قتا خرو لا اری التاخر الا خیر الکاب اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن زید قال کان ابن عباس اذا
سئل عن الامر فکان فی القرآن اخیرة ^{تأمل} وان لم یکن فی القرآن وکان عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخیرة فاعلم
یکن فعن ابی بکر وعمر فاعلم یکن قال فیہ بایہ اخرجہ الدارمی وعن مالک عن ربیعہ بن ابی عبد الرحمن عن غیرہ
من علماءہم ان اباموسی الاشعری جالس فاستاذن علی عمر بن الخطاب فاستاذن ثلثا ثم رجع فارسل عمر بن الخطاب
فی اثرہ فقال مالک لم یدخل فقال ابو موسی الاشعری سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان
ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال عمر بن الخطاب من یعلم ہذا لمن لم یتنی بمن یعلم ذلک لافعلن
بک کذا وکذا فخرج ابو موسی حتی جاء مجلسا فی المسجد لقال لمجلس الانصار فقال انی اخبرت عمر بن الخطاب
سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال
لمن لم یتنی بمن یعلم ہذا لافعلن بک کذا وکذا فان کان سمع ذلک احد منکم فلیقم معی فقالوا ابی سید
قم معه وکان ابی سید اصغرہم فقام معہ فاجابہ عمر بن الخطاب فقال عمر ابی موسی اما انی لم اتیہ
خشیت ان یتقول الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ فی الموطا وعن حذیفۃ قال لما فتی انہ
احد ثلثہ رجل علم ناسخ القرآن من نسوئہ قالوا ومن ذلک قال عمر بن الخطاب قال او امیر لا یجہد الا جمیعہ
متکلف اخرجہ الدارمی وعن جابر قال قال عمر بن الخطاب ایاک والمکایلۃ یعنی فی الکام اخرجہ الدارمی
فیس ابن ابی حازم قال دخل ابو بکر علی امراء من الخمس فقال لہا رشیہ قال فزما لا تسکلم فقال مالک
تألموا انت جہہ مصمتہ فقال کفی فان بذل الیل ہذا من عمل الجاہلیۃ قال فکلمتہا فقالت من انت قال
امرئ من المهاجرین قالت ای المهاجرین قال من قریش قالت فمن ای قریش انت قال ہک
انا ابو بکر قالت البقاءنا علی ہذا الامر الصالح الذی جارد اللہ بعد الجاہلیۃ فقال بقارکم علیہ ما استقامت کلمتہ
قالت لا انتہ قال اما کان لقومک روساء واشراف یامرونہم فیطیعونہم قالت بلی قال فہم مثل اولئک
الناس اخرجہ الدارمی وعن زید بن جریہ قال قال ابی عمر بل تعرف ما یدم الاسلام قال قلت لا قال
یہ زلۃ العالم وجدال المنافق بالکتاب وحکم الامۃ المصلیین اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن سمیون قال
ذہب عمر بن الخطاب العلم ف ذکر لابیہم فقال ذہب عمر تبسۃ اعشار العلم اخرجہ الدارمی وعن قمرۃ بن کعب

عشر الانصارین خرجوا من المدینة فقال امدرون لم شیعتکم لما حق الانصار قال انکم تاتون قوما تهتمون
 بالقرآن اهتز از النخل فلما تصدوهم بالحدیث عن رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا شرکم قال فیما یشاءون
 وقد سمعت کما سمع اصحابی اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن ابی سفیان انه سمع عمر بن الخطاب یقول قیدوا العلم
 بالکتاب اخرجہ الدارمی وانیحدیث اصل است در کتابت حدیث وعن حفص بن عمر قال قال عمر بن الخطاب
 من رقی وجهه رقی علمه اخرجہ الدارمی وعن الحسن عن ابی موسی انه قال جین قدم البصرة یفتنی الیکم عمر بن
 الخطاب علمکم کتاب ربکم ونسب نبیکم وانظف طرکم اخرجہ الدارمی وعن المغيرة بن شعبه قال نشر عمر الناس
 شیخ من النبی صلی الله علیه وسلم احد منکم فی بحین فقام المغيرة فقال قضی فیہ عبدا وامة فنشد الناس ایضا
 فقام المقضی له فقال قضی النبی صلی الله علیه وسلم لی به عبدا وامة فنشد الناس ایضا فقام المقضی علیه فقال
 قضی النبی صلی الله علیه وسلم علی غرة عبدا وامة فقالت القضا علی فیہ فیما لا اکل ولا شرب ولا تسهل ولا تطوق
 ان تطلق فیما احق باطل فہم النبی صلی الله علیه وسلم بشی معہ فقال اشعر فقال عمر لولاء النبی من قنمار ان
 سی الله علیه یوم یعلتہ دیتہ بین دیتین اخرجہ الدارمی وعن مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا
 غیر نفس والحق والسنن کما تعلمون القرآن اخرجہ الدارمی واین حدیث اصل است در علم قرآن و عربیہ
 و بعد از قرآن و سنت النفع علوم و اشد آن باعتبار احتیاج و اکثر آن باعتبار استعمال علما علم احکام است کہ یوم
 بفقه سیمی می شود و اقوی مسائل فقیہ جماعیات فاروق اعظم است و بیچ چیز شبه اجوام انبیاء علیہم السلام
 اند از جمیع علم است زیرا کہ قطع در بسیاری از مسائل فقیہ بدون اجماع میسر نیست و اتفاق است فیما بین
 بہرستائی آید و بیچ فصلت در میان است مهم تر از اتفاق نیست سفاسد تفروق بسیار است و بہرین اتفاق
 بہر تفروق کمتر شناسند و ماخذ فقیہان کہ اہل سنت کہ حملہ لواثر شریعت ایشان اند و قلاب کثیر بہرست
 اند در ایشان بر مسائل اجماعیہ فاروق است همان مسائل است کہ اصل و مدار فقیہان است
 کہ اگر این فاروق را درین اعتبار نکنند بہت بآن قائم نشود و بسا مسائل کہ در زمان آنست صلی الله
 وسلم و صدیق اکبر رضی الله تعالی عنہ واضح نشد و باقاصی و ادالی نزدیک و اختلاف درین برآمد از شریعت
 اعظم آنرا جمع علیہ گردانیدہ اینچہ از دست فاروق باقی ماند همان است متلف فیہ کہ تار و قیاس است و ان

احادیث متعلق صوم

علیہ وسلم سلمہ ثم قال اقرأ فقرأ القراءۃ التي سمعته يقرأ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هكذا أنزلت ثم قال لي
 اقرأ فقرأت فقال هكذا أنزلت ان هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقرأوا منه ما تيسر آخره مالك عن ابن
 شهاب عن أبي سلمة بن عبد الرحمن بن عوف عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرغب
 في قيام رمضان من غير أن يأمر بعزيمة فيقول من قام رمضان إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه
 قال ابن شهاب فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والامر على ذلك ثم كان الامر على ذلك في خلافة
 أبي بكر الصديق وصدر من خلافة عمر بن الخطاب رضي الله عنهما آخره مالك عنه عن عروة بن الزبير عن عبد
 بن عبد القاري أنه قال خرجت مع عمر بن الخطاب في رمضان إلى المسجد فإذا الناس أوزاع متبرقون
 يصلي الرجل ويصلي بصلوته الرهط فقال عمر ووالله لا أرى لوجعت هؤلاء على قاري واحد لكان مثل نجم
 على أبي بن كعب قال ثم خرجت معه ليلة أخرى والناس يصلون بصلوة قارئهم فقال عمر نعمت البنية
 والتي تنامون عنها أفضل من التي تقومون يعني آخر الليل وكان الناس يقومون أوله آخره مالك عن عمر
 قال هشت يوماً فقبلت وأنا صائم وأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت صنعت اليوم أعظمها
 فقبلت وأنا صائم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أريت لو تضيضت ما رأت صائم قال فقلت
 لا بأس بذلك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم قسيم وعن إبراهيم قال افطر عمر بن الخطاب رضي الله عنه
 وأصحابه في يوم غيم ظنوا أن الشمس قد غابت قال فطلعت الشمس فقال عمر رضي الله عنه ما علمت أني
 هذا اليوم ثم نقض يوماً سكتانه أخرجه محمد وعنه أبي هريرة قال لما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان يوم
 وكفر من كفر من العرب فقال عمر كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امرت أن
 الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه الا بجهنم وحسابه على الله فقال والله لا فاقلم
 من فقهه في الزكاة والزكاة حق المال والله لو منعوني عناقاً كانوا يؤدونها إلى رسول الله
 صلى الله عليه وسلم لقاتلتهم على منعها قال عمر فوالله ما هو الا ان تشرح الصدء إلى بكر فعرقت انه حق أخرجه البخاري
 وعن انس ان ابا بكر كتب له هذا الكتاب لما وجهه إلى البحرين بسم الله الرحمن الرحيم هذه فريضة الصدقة التي
 فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم على المسلمين والتي امر الله بها رسول الله صلى الله عليه وسلم بطوله أخرجه البخاري وعنه

الح
 نعم بكوني بسلام
 يعني بان والكل
 في اسلامه
 كونه باشد
 يا ابن
 نوره خلاصه
 حاجت و
 بخت و
 نفع و
 ساء على

احادیث متعلق زکوة

عن لحم صيد وجده عند اهل الرنبة فامرهم بالكله قال ثم اني شكت فيما امرتهم به فلما قدمت المدينة ذكرت
 ذلك لعمر بن الخطاب فقال ماذا امرتهم به قال امرتهم بالكله فقال عمر لو امرتهم بغير ذلك لفعلت بك تباعد
 اخرج به مالك عن ابن شهاب بن عمر بن الخطاب من بقتل الحيات في الحرم اخرج به مالك عن عبد الرحمن بن عبد الله
 انه طاف بالبصرة مع عمر بن الخطاب بعد صلاة الصبح فلما قضى عمر طوافه نظر فلم ير الشمس فركب حتى اناخ بذي طوى
 فصلى ركعتين اخرج به مالك عن يحيى بن سعيد بن عمر بن الخطاب ورجلا من مراء نظر ان لم يكن وقع البيت حتى
 وقع البيت اخرج به مالك عن سليمان بن يسار بن الاسود جاز يوم النحر وعمر بن الخطاب ينحدر به فقال
 يا امير المؤمنين انما العدة كذا ترى ان هذا اليوم يوم عرفة فقال عمر اذهب الى مكة فطف انت ومن معك
 النحر وادب ان كان معكم ثم اطلقوا واقتصر واوارحوا فافا كان عام قابل فجو اواهد واغنم لم يبق فصيامة ثلثة ايام حج
 فبسته فارجع اخرج به مالك عن يحيى بن سعيد انه قال اخبرني سليمان بن يسار ان ابا ايوب الانصاري خرج حاجا
 فوافا كان بالبازية من طريق مكة فاضل رواحله وانه قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر له ذلك فقال عمر بن
 الخطاب يمنع ما يصنع المعتزم ثم قد حلت فاذا ادر كل الحج قابلا فالحج وادب ما استيسر من الهدى اخرج به مالك عن
 زيد بن اسلم ان رجلا جاء الى عمر بن الخطاب فقال يا امير المؤمنين اني اصببت جرادات بسوطي وانا محرم
 فقال له عمر اطمع قبضة من طعام اخرج به مالك وعنه ابي الزبير المكي ان عمر بن الخطاب قضى في الضبع كبش
 وفي الغزال بعنق وفي الارزب بعناق وفي السير بوع بجفيرة اخرج به مالك وعنه محمد بن سيرين ان رجلا جاء الى
 عمر بن الخطاب فقال اني اجريت وصاحب لي فرسين الى ثغرة ثنية فاصنبا طيبا او نحن محرمان فاذ ترى
 فقال عمر لرجل الى جنبه تعال حتى احكم ما وانت قال فحكما عليه بعنق فرس الرجل وهو يقول هذا امير المؤمنين
 ما يستطيع ان يحكم في ظبي حتى دعا رجلا يحكم معه فسمع عمر قول الرجل فدعا فساله هل تعرف سورة المائدة
 لا قال فعمل تعرف هذا الرجل الذي حكم سمي فقال لا فقال عمر اخرج به مالك وعنه ابي الزبير المكي ان
 عمر بن الخطاب قال ان الله تبارك وتعالى يقول في كتابه يحكم به ذوا عدل منكم بما بينكم وبينكم فلا يذهب
 خوف اخرج به مالك من كتاب النكاح والطلاق وعنه سعيد بن السيل بن عمر بن الخطاب قضى في امرة اذ
 تروها الرجل انه اذا اخرجت السنور فقد وجب عليه الصداق اخرج به مالك وعنه ابي الزبير المكي ان عمر بن

الخطاب ابی نیکاح لم یشهد علیہ الرجل وامرأة فقال هذا نکاح الشتر ولا اجنبیه ولو کنت تقدمت فیه رحمت
 اخرجہ مالک وعن سلیمان بن لیسان طلیعة الاسدیة کانت تحت رشید الثقفی فطلقها فنکحت فی عدتها فها
 عمر بن الخطاب ضرب بها زوجها بالمخففة ضربات وفرق بينهما الحدیث اخرجہ مالک وعن عبد الله بن عبید بن مسعود
 ان عمر بن الخطاب سئل عن المرأة وابنتها من ملک الیمین لوطاً احدثها بعد الاخری فقال عمر احب ان اجنبیهما
 یسجدوا عنی عن ذلک اخرجہ مالک وعن عروة بن الزبیر ان خولته بنت حکیم وضعت علی عمر بن الخطاب فقالت ان
 ربيعة بن امیه تتمتع بامرأة مؤلفة فجعلت منه فخرج عمر بن الخطاب فزعا یخبر رواه فقال هذا المتعة ولو کنت
 فیها رحمت وعن سعید بن المسیب قال قال عمر بن الخطاب یا رجل تزوج امرأة وبها جنون او جذام او برص
 فمتساقطها صداقها کما ملأوا ذلک لزوجهما غرم علی ولیها اخرجہ مالک وعن مالک انه بلغه انه کتب لی عمر بن الخطاب
 من العراق ان رجلاً قال لامرأته حبک علی غارک فکتب عمر بن الخطاب لی عالمه ان مره یوافئنی بکاته فی الموسم
 فبیتنا ثم یطوف بالبیت اذ یقیر الرجل فسلم علیہ فقال لعمر من انت فقال انا الرجل الذی امرت ان اجلب
 علیک فقال غر اساک بربنا بالبیت ما روت بقولک حبک علی غارک فقال الرجل یا امیر المؤمنین
 لو استخلفتنی فی غیر هذا الموضع ما صدقک اردت بذلک لفراق فقال عمر بن الخطاب هو ما روت اخرجہ لموطاً
 وعن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قال یا امرأة فقدت زوجها فلم تدلین هو فانها تنظر اربع سنین ثم
 تعد اربعة اشهر عشر ثم تحمل اخرجہ مالک وعنه انه قال قال عمر بن الخطاب یا امرأة طلقی فحاضت حیضت
 وحیضین ثم رفعتها حیضهما فانها تنظر تسعة اشهر فان بان بها حمل فذلک والا اعتدت بعد التسعة الا تسعة
 ثلثة اشهر ثم حلت اخرجہ مالک وعن مالک انه قال یغنی ان عمر بن الخطاب قال فی المرأة یطلقها زوجها وهو قائم
 عندها ثم یأتیها ^{انما} بلغها رجعت وقدمه بلعها طلاقه ایا ما شتر وجبت انه ان دخل بها زوجها الاخر ولم یدخل بها
 الا ^{انما} الاول الذی کان طلقها الیها اخرجہ فی الموطا وعن الحسن بن عمر بن الخطاب ان امرأة تهاجرت
 ان زوجها الا یصل الیها فاجابه عولاً فلما انقضی الحول لم یصل الیها خیرها فاختارت نفسها ففرق بينهما عمر
 وجعلها طلیعة بانه اخرجہ احمد وعن ابن عباس قال کان اطلاق عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم والی
 وسنتین من خلافة عمر طلاق الثلث واحدة فقال عمر ان الناس قد استعملوا فی امرکانت لهم فیه ابانة فلو

بسم الله الرحمن الرحیم
 قد مضى من سنة ١١٩٠
 من الهجرة النبوية
 في شهر ربيع الأول
 في يوم الاثنين
 في سنة ١١٩٠

لما فتحت قمرية ارا قسما بين اهلها كما قسم النبي صلى الله عليه وسلم خيبر لخرجه التجارى ومن عروة عن عائشة عن
 النبي صلى الله عليه وسلم قال من اعمارضا ليست لاحد فهو احق وقال عروة وقضى به عمر في خلافة اخرجه التجارى
 قال ابو عبد الله بلعنا ان النبي صلى الله عليه وسلم حرم البيع وان عمر حرم السرف والريذة اخرجه البخارى في الصحيح
 وعن ابن عمر قال اصاب عمر ارضاء بخبر فالى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اصببت ارضاء لم اصب لاقط النفس
 عندي فكيف تامرني به قال ان شئت حبست اصلها وتصدق بها فتصدق بها عمر ان لا يباع اصلها ولا يورث
 ولا يورث للفقر والقربى والرقاب في سبيل الله وابن السبيل لا جناح على من وليها ان ياكل منها بالمعروف غير
 متمول اخرجه ابو داود وعنه ابراهيم عن عمر بن الخطاب انه كان ينادى على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم
 في بيع اموات الاولاد انه حرام اذا ولدت الامه سيد ما تمقت وليس عليها بعد ذلك رقة اخرجه محمد وعنه يحيى
 بن سعيد عن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب اخضع اليه مسلم ويهودى فرأى عمر بن الخطاب ان الحق لليهودى
 فقضى له عمر فقال له اليهودى والله لقد قضيت باحق فصر به عمر بن الخطاب بالردة ثم قال وما يدريك فقال
 اليهودى انا بخدانه ليس قاض يقضى باحق الا كان عن عينية ملك عن شماله ملك لصدوانه ويوفقانه للحق ودام
 مع الحق فافتركا الحق عرجا وتركاه اخرجه مالك عن ابن بكير بن ابى عبد الرحمن انه قال قدم على عمر بن الخطاب
 رجل من اهل العراق فقال لقد جئتكم مراه راس ولا ذنب قال عمر بن الخطاب بمو قال شهادة الزور
 ظهرت بائنا فقال عمر وقد كان ذلك قال نعم قال عمر بن الخطاب لا يجرى فيه حسم ولا يدين اخرجه في الموطأ وعنه عبد الرحمن بن محمد
 بن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا يجوز شهادة خصم ولا يدين اخرجه في الموطأ وعنه عبد الرحمن بن محمد
 بن عبد الله بن عبد القارى عن ابيه انه قال قدم على عمر بن الخطاب رجل من قبل ابي موسى الاشعري فسأل
 عن الناس فاخبره ثم قال له عمر بن الخطاب بل كان فيكم من مغر بخرجه فقال نعم رجل كثر بعد اسلامه ثأنا فمعت
 به قال قربناه فصر بنا عتقه فقال عمر افلا حسموه ثلاثا واطمتموه كل يوم رغيفا واستبتموه لملأته
 امر الله تعالى ثم قال عمر اللهم اني لم اخضر ولم امر ولم ارض ان يلعننى اخرجه مالك وعنه سعيد بن
 سليمان وجد مسبوذا في زمان عمر بن الخطاب قال فحبت به الى عمر بن الخطاب فقال ما حاكك على انك
 انسى فقال وجدتها ضائعة فاخذتها فقال عريقه يا امير المؤمنين انه رجل صالح فقال عمر انى هو ذلك

احاديث مستطوع

احاديث مستطوع

منه يعينيه اسماء

افعال واخفاضت بجانب

مبني تارة زارة لم يبعد

تارة بائنا

احاديث مستطوع

احاديث مستطوع

احاديث مستطوع

ولادہ وعلینا نقضہ اخرجہ مالک و عن سلیمان بن یسار ان عمر بن الخطاب کان یلیط اولاد اباہما
 بمن ادعاهم فی الاسلام فاتی رجلان کلاہما یدعی ولد امراۃ قد عامر بن الخطاب قالفا فظن اہما فقال
 القائل لقد اشتہر کافیه فصر بہ عمر بن الخطاب بالدرۃ ثم دعی المراۃ فقال اخبرنی خبرک فقالت کان
 لاصد الحربین یا یتنی ویدی فی ایل لاہما فلا یفار قہما حتی یظن او تظن انہ قد استمر بہا جمل ثم انصرف
 عنہما فاہرقت علیہ و مات ثم خلف علیہما ہذا یعنی الآخر فلا ادری من ایتما ہو قال فکبر القائل فقال عمر بن الخطاب
 وال ایتما شئت اخرجہ مالک و عن مالک نہ بلغہ ان عمر بن الخطاب و عثمان بن عفان قضی احدهما فی
 امراۃ غرت رجلا نفسہا و ذکر ت انہا مرۃ فولدت لہ اولاداً فقضی ان یغدی ولدہ بمشام اخرجہ فی الموطا
 و عن عبد المذہب بن عمر بن الخطاب قال ما بال رجال یطیون ولادہم ثم یغیرونہن ثم یتانی ولیہ
 یعترف سیدہا ان قد الم بہا الا کتبت بہ ولد ہا فاعزوا بعد ذلک و اترکوا اخرجہ مالک و عنہ ان عمر بن
 الخطاب قال من احیی ارضاً مسیتہ فی اخرجہ مالک و عن یحیی المازنی ان الضحاک بن خلیفۃ ساق خلی
 العریض و اولاد ان یمیر بہ فی ارض محمد بن مسلمۃ فابی محمد فقال لہ الضحاک لم تمنعی و ہولک منفعۃ تشہ
 اولاد و آخر اولادک فابی محمد فکلم قیہ الضحاک عمر بن الخطاب فدعا عمر بن الخطاب محمد بن مسلمۃ فامرہ ان
 سبیلہ فقال محمد لا والدہ فقال عمر لم تمنع انک ما نیفعہ و ہولک ما فاع تسقی بہ اولاد و آخر اولادک فاب
 محمد بن مسلمۃ لا والدہ فقال عمر و المسلمین بہ و لو علی بطنک فامرہ عمر بن محمد بن الضحاک اخرجہ مالک و عن عمر بن
 المازنی عن اسیانہ قال کان فی حائط جبرج عبد الرحمن بن عوف فاراد عبد الرحمن بن عوف ان یحو
 اما تہ من الحائط ہی ارضہ فمنعہ صاحب الحائط فکلم عبد الرحمن بن عوف عمر بن الخطاب ذلک فقضی
 عبد الرحمن بن عوف بتجولہ اخرجہ مالک و عن یحیی بن عبد الرحمن بن حاطب ان رقیعاً لایطیب سر قوا
 رجل ۱۲ فانتحرہا فرفع ذلک لی عمر بن الخطاب فامر عمر کثیر بن الصلت ان یقطع ایدہم ثم قال عمر
 ہم قال عمر و اند لا غرمک غرامی شق علیک ثم قال للمزنی کم شمن ناقک فقال المزنی کنت و النبی
 من اربعۃ درہم فقال عمر اعطہ ثمانۃ درہم اخرجہ مالک و عن عبد الرحمن بن عبد القاری ان عمر بن الخطاب
 ما بال رجال یحولون ابناءہم خلا ثم یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات
 می دہند

ما بال رجال یحولون ابناءہم خلا ثم یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

ما بال رجال یحولون ابناءہم خلا ثم یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

ما بال رجال یحولون ابناءہم خلا ثم یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

قالوا وكرنا الناس على ان دية المسلم محرر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من الابل فقوم عمر بن الخطاب
 الدية على اهل القرى الف دينار وثنى عشرة الف درهم اخرج البغوي في شرح السنة وفي رواية له عن عمر بن الخطاب
 ابيه عن جده قال كان قيمة الدية على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانمائة دينار وثمانية آلاف درهم ودية اهل الكوفة
 يومئذ على نصف من دية المسلمين قال فكان كذلك حتى استخلف عمر فقام خطيبا فقال ان الابل قد قلت قال
 ففرضها عمر على اهل الذهب بالف دينار وعلى اهل الورق ثنى عشرة الفاد على اهل البقر مائة بقرة وعلى اهل البغال الف بغلة
 وعلى اهل الحمل مائة حلة قال وترك دية اهل الذمة لم يرفعها فخرج من الدية رواه شرح السنة وعن المغيرة بن شعبه قال
 نشأ عمر الناس اسمع من النبي صلى الله عليه وسلم احد منكم في الجنتين فقام في قبة فقال قضى فيه عبد او امته فقتل الناس انفسا
 فقام للقضى له فقال قضى النبي صلى الله عليه وسلم لي به عبد او امته فقتل الناس ايضا فقام مقتضى عليه ان قضى النبي
 صلى الله عليه وسلم على غرة عبد او امته فقلت انقضى على فيما الاكل لا شرب لا استعمل ولا نطق ان تطلعه فواقع بالطل
 فهم النبي صلى الله عليه وسلم شيء معه فقال اشعر فقال عمر لا بلغني من قضاء النبي صلى الله عليه وسلم بحلته دية بين يدي اخرجته
 الدارمي وعن ابن شهاب بن عمر بن الخطاب نشأ الناس بمنى من كان عنده علم من الدية ان يخبرني فقام الضحاك
 بن سفيان الكلابي فقال كتب الي رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اوردت امرأة اشيم الصبالي من دية زوجها فقال
 له عمر بن الخطاب دخل الخمار حتى اتيك فلما نزل عمر بن الخطاب خبر الضحاك فقضى بذلك عمر بن الخطاب قال ابن شهاب
 وكان قتل اشيم خطأ اخرجته مالك عن عمرو بن شعيب بن رجل من بني بدج لقال له قتادة خذ ابنه سيف فاصاب
 ساقه فنزى في حربه فمات فقدم سرقة بن جشم على عمر بن الخطاب فذكر له فقال له عمر عدوا قد يد عشر من مائة
 حتى اقدم عليك فلما قدم عليه عمر اخذ من تلك الابل ثلثين حقة وثلثين جذقة واربعة خلع ثم قال ابن احو المقتول قال يا
 انا ذاقنا خذلانا يا رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس للقاتل شيء اخرجته مالك عن ابراهيم بن عمر بن الخطاب قال رجل قد
 قتل امرأته فافتي بعض الاولياء فامر بقتله فقال عبد الله بن مسعود كانت النفس لهم جميعا فلما عفى هذا الحي النفس فلما
 يستطوع ان ياخذ حقه يعني الذي لم يعف حتى ياخذ حقه غيره قال فماترى قال اري ان تجعل الدية عيسى في مال
 وترفع عنه رعدة الذي عفى قال عمر وانا اري ذلك اخرجته محمد بن سعيد بن المسيب بن عمر بن الخطاب قتل
 نصر بن سبه او سبته برجل واحد قتلاه قتل غيلة وقال عمر تواما لا عليه اهل صنعا فقتلهم جميعا اخرجته مالك

اعادته

وعنه ان عمر بن الخطاب قال في خطبة قبل موته ايها الناس قد سنت لكم السنن وفرضت لكم الفروض وتركتم على الواضحة الآن تصلوا بالناس يمينا وشمالا وضرب باحدى يديه على الاخرى ثم قال ايهاكم ان تهلكوا عن آية الرحمة ان يقول قائل انما لا نجد حديثا في كتاب الله فقد رجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجينا والذي نفسي بيده لولا ان يقول الناس زاد عمر بن الخطاب في كتاب الله لكتبتهما الشيخ والشيخة اذ انينا فارجموها التبتة فانما قد قرناهما اخرجه مالك وعنه الشعبي عن عمر بن الخطاب قال اذا قر الرجل بولده طرفه عين فليس له ان ينفية اخرجه محمد وعنه صفية بنت ابى عبيد ان ابابكر الصديق اتى برجل قد وقع على جارية بكر فاجلها ثم اعترف على نفسه بالزنا ولم يكن احسن فامر به ابو بكر فجلده احد ثم نفى الى ذلك اخرجه مالك وعنه نافع ان عبدا كان يقوم على رقيق الخمس وانه استكره جاريته من ذلك الرقيق فوقع بها فجلده عمر بن الخطاب ونفاه ولم يجلد الوليدة لانه استكرهها اخرجه مالك وعنه عبد الله بن عباس المخزومي قال امرني عمر بن الخطاب في فتيته من قرش فجلدنا ولائد من ولاد الامة خمسين خمسين في الزنا اخرجه مالك وعنه ابى الزناد انه قال جلد عمر بن عبد العزيز عبدا في فرية ثمانين قال ابو الزناد فسالت عبد الله بن عامر بن ربيعة عن ذلك فقال ادركت عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء ملهم حرا فماريت احدا جلد عبدا في فرية اكثر من اربعين اخرجه مالك وعنه عمر بن عبد الرحمن ان رجلا من سبأ في زمان عمر بن الخطاب فقال احدهما لآخر والله الى نزل ولا املى برأيت فاستشارني ذلك عمر بن الخطاب فقال قائل مرح اباه وانه وقال آخرون قد كان لابي له وانه مرح غير نازلي ان تجلده احد فجلده عمر بن الخطاب احد ثمانين اخرجه مالك وعنه ربيعة بن ابى عبد الرحمن ان عمر بن الخطاب قال لرجل خرج بجارية لأمته معه في سفر فاصابها ففارت امراته فذكرت ذلك لعمر بن الخطاب فسأله عن ذلك فقال وبهاذا فقال عمر لتأني البينة ولا ينيك باحبارك قال فاعترف امراته انها وبهاذا اخرجه مالك

السائب بن يزيد ان عبد الله بن عمر والحفص بن غياث بن عبد الله بن عمر بن الخطاب فقال لا وضع يد غلام في فانه سرق فقال له عمر اذا سرق فقال سرق امرأة لامرأتي منها ستون درهم فقال عمر سلكه على قطع خادكم سرق متاعكم اخرجه مالك وعنه ابن عباس رضي الله عنهما قال ان الشراب كانوا يضربون على

محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالایدي والنعال حتی توفي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وكانوا في خلافة
 ابی بکر اکثر منهم فی عهد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابو بکر رضی اللہ عنہ یوفرننا لهم حد فتوحی بنحو
 مما كانوا یضربون فی عهد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فكان ابو بکر یجلدهم اربعین حتی توفي ثم قام من بعده
 عمر بن الخطاب ثم کذا لکما ربعین حتی اتی برجل من المهاجرین الاولین وقد کان شرب فامر به ان یجلد فقال
 لم یجلد فی بنی وبنیک کتاب لہ عز وجل فقال عمر رضی اللہ عنہ فی ای کتاب اللہ تجدان لا اجدک فقال
 ان اللہ تعالیٰ یقول فی کتابہ لیس علی الذین آمنوا وعملوا الصالحات جناح فیما طعموا الا یہ فانما من الذین
 آمنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا شهدت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بدر
 او اعمیه ثم واخذت فی المشاہد فقال عمر رضی اللہ عنہ لا تردون علیہ ما یقول فقال ابن عباس ان یؤا
 الآیات انزلت عند الامیین بحجة علی الباقین لان اللہ عز وجل یقول یا ایہا الذین آمنوا انما انعم علیکم
 والانتصاب فالانصاب من عمل الشیطان ثم قرأ فی القدر الآتیه الاخری ومن کان من الذین آمنوا
 وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا فان اللہ عز وجل قد نسی ان یشرب ثم قال عمر رضی
 اللہ عنہ صدقت فماذا ترون فقال علی رضی اللہ عنہ نری انه اذا شرب سکر واذا سکر فہی واذا ہدی
 افتری وعلی المفتري ثمانون جلدہ فامر عمر رضی اللہ عنہ فجلد ثمانین اخرجه اہلکم وعن مبرہہ الکلبی قال
 ارسلنی خالد بن الولید الی عمر فاقبیتہ وہو فی المسجد معہ عثمان بن عفان وعلی وعبد الرحمن بن عوف
 وطلحہ والزبیر رضی اللہ عنہم تسکون معہ فی المسجد فقلت ان خالد بن الولید ارسلنی الیک وہو یقر علیک
 السلام ویقول ان الناس قد اتهموک فی الخمر وتحاقروا العقوبۃ فقال عمر ہم ہولاء عندک فسلمہم فقال
 علی نراہ اذا سکر مذی واذا ہدی افتری وعلی المفتري ثمانون فقال عمر بلغ صاحبک ما قال فجلد خالد
 ثمانین وعلی بن وکان عمر اذا اتی بالرجل القوی المنہک فی الشرب جلدہ ثمانین واذا اتی بالرجل
 الضعیف الذی کانت منہ الزلۃ جلدہ اربعین ثم جلد عثمان ثمانین واربعین اخرجه اہلکم وعن السائب
 بن یزید ان عمر بن الخطاب خرج علیہم فقال انی وجدت من فلان ریح الشراب فزعم انه شرب لطلحہ
 وانا سائل عما شرب فان کان یسکر جلدہ اربعین ثم جلدہ عمر بن الخطاب سجدًا ما اخرجہ مالک ومن یزید

سئل عن من فوجده
 زاده بن سنان
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین
 وکذا لکما ربعین

الديلي ان عمر بن الخطاب استشار في الخمر ليشربها الرجل فقال له علي بن ابي طالب نرى ان تجلده ثمانين
 فانه اذا شرب سكر واذا سكر نهى واذا نهى افترى او كما قال فجلده عمر ثمانين اخرجه مالك وعنه ابن
 شهاب انه سل عن عبد العبد في الخمر فقال بلغني ان عليه نصف حد الحر في الخمر وان عمر بن الخطاب وعثمان
 بن عفان وعبد الله بن عمر قد جلدوا عبدهم نصف حد الحر في الخمر اخرجه مالك وعنه محمود بن لبيد الانصاري
 ان عمر بن الخطاب حين قدم الشام سلك اليه اهل الشام وبار الارض وثقلها وقالوا لا يصلحنا الا بهذا الشراب
 فقال عمر اشربوا العسل فقالوا لا يصلحنا العسل فقال رجل من اهل الارض هل لك ان تجعل للناس
 من هذا الشراب شيئا الا يسكر قال نعم فطنجوه حتى ذهب منه الثلثان وبقى الثلث فاتوا به عمر فدخل
 فيه عمر اصبعه ثم رفع يده فقبضها يمينه فقال هذا الطلاء هذا مثل طلاء الابل فامرهم عمر ان يشربوا فقا
 له عبادة بن الصامت احللتها والله فقال عمر كلا والله اللهم اني لا احل لهم شيئا حرمت عليهم ولا احرم عليهم
 شيئا احللتهم له اخرجه مالك وعنه قيس بن حازم قال اتيت النبي صلى الله عليه وسلم لا بالية فحنت وقد
 قبض والابو بكر قائم مقامه فاطال الثناء واكثر البكاء قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول
 كفر بالله انتفاء من نسب وان دق وادعاء نسب لا يعرف اخرجه الدارمي وعنه ابراهيم قال قال
 عبد الله كان عمر اذا سلك طريقا وجدناه سهلا وانه قال في زواج واليون للزوجة النصف وبلغام
 ثلث ما بقى اخرجه الدارمي وعنه عن عبد الله قال كان عمر اذا سلك طريقا اتبعناه فيه ووجدناه سهلا وانه
 تمنى في امرأة واليون من اربعة فاعطى المرأة الربع والام ثلث ما بقى والاب سهمين اخرجه الدارمي
 وعنه ابراهيم في زوج وام واخوة لاب وام واخوة لام قال كان عمر وعبد الله بن عمر في ليلة قال عمر
 يزوجهم الاب الاقر باخرجه الدارمي وعنه ابن عباس وابن الزبير ان ابا بكر جعل اب ابا اخرجه الدارمي وعنه
 الشعبي قال كان عمر يقاسم بجمع الاخ والمائون فاذا ازدادوا اعطاه الثلث وكان
 السدس اخرجه الدارمي وعنه مروان بن الحكم ان عمر بن الخطاب لما طعن استأثر به في يوم من
 كنت رايت في ابي ريان ان يسمي ان يتبعه فاتبته فقال له عثمان ان تتبع اباك فانه يشرك
 ان تتبع راى الشيخ فقلت ذوالراى كان اخرجه الدارمي وعنه زهير بن ثابت انه كتب اليه حاوية ياله

اذا ريت متعلقا بشيء

اذا ريت متعلقا بشيء

عن ابی فکرتب الیہ زید بن ثابت انک کتبت الی تسألنی عن ابجد والحداء علم وذلک ما لم یکن یقضی فیہ
 الا الامر یعنی اخافا وقد حضرت الخلیفتین قبلك یعطیانہ النصف مع اللخ الواحد والثلاث مع الثلث
 فان کثر الاخوة لم یتقصوه من الثلث اخرجہ مالک وعن قبیصة بن ذویب انہ قال جارت ابجدہ الی ابی
 الصدیق تسألہ میسر اشنا فقال لہا ابو بکر مالک فی کتاب المدنی و ما علمت لک فی سنتہ رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فوجہی حتی اسأل الناس فسأل الناس فقال المنیر بن شعبہ حضرت رسول
 صلی اللہ علیہ وسلم اعطایا السدس فقال ابو بکر بل معک غیرک فقام محمد بن سلمۃ الانصاری فقال
 ما قال المنیر بن شعبہ فانفذہ بہا ابو بکر الصدیق ثم جارت ابجدہ الاخری الی عمر بن الخطاب تسألہ میسر اشنا
 فقال مالک فی کتاب المدنی و ما کان القضاء الذی قضی بہ الا یغرب و ما انا براء فی الفرض شیئا
 و لکنہ ذلک السدس فان اجتمعما فیہ فہو بینکما و ایتیکما خلت بہ فہولہا اخرجہ مالک وعن زید بن سلم
 ان عمر بن الخطاب سأل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الکلمات فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم کیفیک من ذلک الایۃ التي انزلت فی آخر سورة النساء اخرجہ مالک وعن السجی قال سل ابو بکر عن
 الکلمات فقال انی ساقول فیہا بری فان کان صوابا فمن السدان کان خطا فمنی ومن الشیطان
 اراہ ما خلا الوالد والولد فلما استخلف عمر فقال انی لایسجی السدان ارد شیئا قالہ ابو بکر اخرجہ الدارمی وعن
 الضحاک بن قیس ان عمر قضی فی اہل طاعون عمرو بن لوط طاعون فی الاسلام انہم کانوا اذا کانوا من
 قبل الالب سوا فبنوا الام حق واذا کان بعضهم اقرب من بعض باب فہم حق بالمال اخرجہ الدارمی
 وعن سلیمان بن یسار ان محمد بن الاشعث اخبرہ ان عمتہ لہ یهودیۃ او نصرانیۃ توفیت وان محمد بن
 ذکر ذلک لعمر بن الخطاب وقال لہ من یرثہا فقال لہ عمر بن الخطاب یرثہا اہل دینہا ثم الی عثمان
 عفان فذلک فقال عثمان اترانی نسیت ما قال لک عمر بن الخطاب یرثہا اہل دینہا اخرجہ
 مالک وعن السجی قال کتب عمر بن الخطاب الی شرحبیل ان لا یورث الحمیل الا بنیۃ وان جارت بہ فی
 خرقہا اخرجہ الدارمی وعن سعید بن المسیب یقول الی عمر بن الخطاب ان یورث احد من الاعاجم
 الا انہ اذا ولد فی العرب اخرجہ مالک وعن عبد الرحمن بن حنظلۃ الزرقی عن مولى لقریش کان قد

صیل بر وزن امیر
 لیسک از بلاد خود و حال
 خودی در بلاد اسلام
 آفندہ شود و بعضی گویند
 کہ جمیل یعنی محمد بن
 ذی ثور کہ کی از کلمہ
 گویند کہ ابو بکر من پسر
 من است تا کہ یسار ثور
 ز موالی او بخود کوشہ
 پس قولش بدین گواہ
 شہدہ بخواب شد

یقال لہ ابن مسری کہ قال کنت جالسا عند عمر بن الخطاب فلما صلی الظهر قال یا ایہم فایہم ذلک الکتاب
کتبه فی شان العتمہ یسأل عنہا ویستخیر فیہا فاتی بہ یرفأ فادع ابورا وفتح فیہ ما فیم ذلک الکتاب فیہ ثم
قال یو ضیک المد اقرک اخرجہ مالک وعن الشعبي قال عمر لا یرث قاتل خطأ ولا عمد اخرجہ الدارمی وعن
ابراہیم قال قال عمر اذا کانت احمرۃ تحت الملوک فولدت غلاما فانه یعق لعنق امہ وولادہ لموالی امہ
فاذا اعتق العبد خبر الولاد الی موالی ابیہ اخرجہ الدارمی وعن علا بن زیاد ان رجلا سأل عمر بن الخطاب
فقال ان وارثی کمالہ فادعی بالنصف قال لا قال فالثلث قال لا قال فالربع قال لا قال فالخمس
قال لا حتی صار الی العشر فقال اوص بالعشر اخرجہ الدارمی وعن عبد المد بن ابی ربیعہ ان عمر بن الخطاب
قال یحدث الرجل فی وصیئہ ما شاء واما انزل فقال ابوبکر انت بنازل واما ابراہیم
الصدیق بعث حیو شالی الشام فخرج مشی مع یزید بن ابی سفیان وکان امیر ربع من تملک للرباع
فخرجوا ان یزید قال لا الی بکر اما ان ترکب واما ان انزل فقال ابوبکر انت بنازل واما ابراہیم
انی حست خطای ذہ فی سبیل المد ثم قال لا انک ستجد قوما زعموا انہم حبسوا انفسہم فی سبیل المد
فدہم واما زعموا انہم حبسوا انفسہم لہ وستمجد قوما فحتموا عن اوساط رؤسہم من الشعر فاضرب ما فحسوا
عنہ بالسیف وانی موصیک بعشر لا تقتلن امرأۃ ولا صبیئا ولا کبیرا ولا تقطعن شجر امشروا ولا تحزن
عامرا ولا تعقرن شاة ولا بعبیر الا لاکلہ ولا تحرقن نخلا ولا تغرقن ولا تغفل ولا تبین اخرجہ مالک عن
ابن عباس ان الخمس کان فی عہد رسول المد علی المد علیہ سلیم علی خمسہ اسم للدد والرسول سهم ولدی
القمری سهم وللیتامی والمساکین وابن السبیل ثلاثہ سهم ثم قسم ابوبکر الصدیق وعمر الفاروق وعثمان
والتورین رضی المد عنہم علی ثلاثہ سهم وسقط سهم الرسول وسهم ذی القمری وقسم علی الثلاثہ الباقین ثم
قسم علی بن ابی طالب رضی المد عنہ علی ما قسمہ علیہ ابوبکر وعمر وعثمان اخرجہ القاضی ابو یوسف ذکرا
اخرج وعن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال سمعت علیا یقول قلت یا رسول اللہ
تولیننی تتخما من الخمس فاقسمہ حیو تک کیلا نیاز عنا احد بعدک فانعل قال فوالانیہ رسول المد علیہ
وسلم فقسمة حیوہ ثم ولانیہ ابوبکر الصدیق فقسمة حیوہ ثم ولانیہ عمر بن الخطاب فقسمة حیوہ حتی اذا کا

احادیث متعلقہ وصالحا

احادیث متعلقہ بخار

احادیث متعلقہ بخار

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والہد لعلم انہ صادق بار راشد تابع للحق ثم توفي اللہ ابابکر فقلت انما ولی الی بکر
 نقبضتها سنتین من امارتی اعمل فیہا باعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابو بکر والہد لعلم انی فیہا
 صادق بار راشد تابع للحق ثم حیتمانی تکلمانی وکلمتکما واحدة وامرکما واحد حببتنی یا عباس تسالنی نصیبک
 من ابن اخیک وجاری ہذا یرید علیا یرید نصیب امرأۃ من ابیہا فقلت لکما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ فلما بدلی ان اوقعہ الیکما قلت ان شئتما دفعتہما الیکما علی ان علیکما عهد اللہ
 ویشا قہ ستملان فیہما باعمل فیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابو بکر وما عملت فیہما ندولیتہما
 فقلتما دفعتہما الینا فبذلک دفعتہما الیکما فانشدکم باللہ ہل دفعتہما الیہما بذلک قال الربیع نعم ثم اقبل علی
 علی وعباس فقال انشدکمما ہل دفعتہما الیکما بذلک قال لا نعم قال فلتسمان منی قضار غیر ذلک فواللہ
 الذی باؤنہ تقوم السماء والارض لا اقضی فیہا قضار غیر ذلک فان عجزت عنہما فادفعنا الی فانی الیکما یا
 اخرجہ البخاری وعن ابی یوسف عن غیر واحد من علماء اہل المدینۃ فی قصۃ وضع الخراج علی اہل العراق
 والشام ان اہل الشام والعراق اکثر واعلی عمر وقالوا لا تکلف ما افار اللہ علینا باسیا فنادی علی قوم لم یحضروا
 ولم یشہدوا ولما بنا قوم ولا بنائہم ولم یحضروا وکان عمر لا یرید علی ان یقول ہذا یری قالوا فاستشیرنا
 فاستشار المہاجرین الاولین فاختلفوا فاما عبد الرحمن بن عوف فکان رایہ ان یقسم لہم حقوقہم وراک
 عثمان وعلی وطلحۃ رای عمر رضی اللہ عنہم فاریسل الی عشرۃ من الانصار خمسۃ من الاولین وخمسۃ من
 الخرج من کبرائہم واثم لہم فلما اجتمعوا حمد اللہ واشنی علیہ بما ہو الہد وستمحکم ثم قال الی لم ازعمکم ان
 شکر فانی انما فی فیما حملت من امورکم فانی واحد کاحدکم وانتم ایوم تقرون بائع خافض من خافض فقیہا
 من وافقتی ارید ان یتبعوا الذی ہو ہوا یم حکم من الذی کتاب یطوق بائع فواللہ ان کنت نطق
 بما یرید ما اردت بہ الا الحق قالوا قد نسمع یا ائیر المؤمنین قال قد عظم ظلام ہولاء
 الی اظلمہم تقویم والی اعوذ باللہ ان اربک ظلمنا لمن کنت ظلمتہم شیدا ہولاء الی لیتہ فیہم عذبت لکن
 رايت انہ لم یبق شئی یفتح بعد ارض کسری وقد غنمنا اللہ والہم والہم وعلوہم فکنت ما غنموا من مال
 اور شہ بین الہد واخر بیت الخمس فوجہت علی وجہہ وانما فی توبیہ ورايت ان انیس اللہ من ابلہا

۱
 علاج بضعہ کلک جمع علیہ
 معنی کلک من کلک
 کلک من کلک

۱
 کلک من کلک

فی مسجد و با تو ایحسرونها فلما اجمع امر بها فكتشف عنها فرأى فيها من الجمال والبيضا ما يكاد يتألا منه
البصر قال فبلى عمر فقال له عبد الرحمن بن عوف ما يبكيك يا اسير المؤمنين قوالمدان كان هذا اليوم يوم شكرو
يوم سرور و يوم فرح فقال عمر كلا ان بذلم ليطه قوم قط الا التقى منهم العداوة والبغضاء ثم قال انكسل لهم بالصاع
ام غشوة فقال بل احسث لهم ثم دعاسن بن علي اول الناس فحشي له ثم دعاسينا ثم اعطى الناس دون
الدواوين و فرض للمهاجرين لكل رجل منهم خمسة آلاف درهم في كل سنة وللمانصار لكل واحد منهم اربعة آلاف
درهم و فرض لزوج النبي لكل امرأة من اثني عشر الف درهم الاصفية وجورية لكل واحدة منها ستة آلاف
درهم قال ثم سئل عن الزكوة فقال لا فرض في غير ما بل يدور بها بين مسلم كل رجل ستة آلاف درهم اخرج
ابن عمر في شرح السنة وعنه ابني جعفر محمد بن علي ان عمر لما دون الدواوين قال بمن ترون ان لا يرتفع
له يد يد الا قرب فالا قرب يك قال بل ابدأ بالاقرب فالا قرب فالا قرب برسول الله صلى الله عليه
وسلم قال عمر بن بشام بن عمروة عن ابيه قال حجى الزبير نفسه من الديوان عشرين قسلا و عمر بن عبد الله
بن الزبير نفسه عشرين قسلا عثمان رواه ايضا في شرح السنة واما تربيت كرون شيخين سماهما روستا
له بهما تربيت انحضرت صلى الله عليه وسلم پس المل و عمر بن دار و كرون اوراق متحمل ان يهتدوا
شبه ليكن ناجا يست از ذكر بعض الروايت كه شواهد اين معنى باشه پس از جمله تربيت من يتي عمر فاق
لنفسه يد كرون و قتال اهل روستا عنه ابني هريقة قال لما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان
ابو بكر و عمر بن الخطاب فقال عمر كيف تقابل الناس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
ان اول قاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله من قاتلها فقد عصى الله و نفسه لا يجتهد في ذلك على الناس
و قالوا قلن من يرقى دين الصلوة و الزكوة فان الزكوة على المال و الصلوة على الدين و قالوا
في رسول الله صلى الله عليه وسلم تقابلتم على من قال عمر فوالله ما بالان قاتلوا الله
و عن جوف كرونه ابو بكر فبلى فقال و دوت ان علي كاشل عليه يوما و كان في ذلك يوم قاتلوا
قال و اما لوجه قلنا قتل رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم ارتد عن العرب و قالوا اني كنت قد
سعدوني فقالوا جا بهتم عليه قعات يا خليفة رسول الله تالف الناس و ارقى بهما الجاهل
بانه بدت

منوار فی الاسلام انه قد قطع الوحي وتم الدين انقص وانما حتى رواه زرین وعمر بن عمر قال لما قبض
 رسول الله صلی الله علیه وسلم کان ابو بکر فی ناحية المدينة فجاءه فدخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو
 مسجی فوضع فاه علی عین رسول الله صلی الله علیه وسلم فجعل یقبله ویبکی ویقول یا بنی انت وامی طبت
 حیاتا وطبت میتا فلما خرج صر بصر بن الخطاب وهو یقول یا مات رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا يموت
 حتی یقتل الا انما یقتل حتی یخربى الله المنافقین قال وكانوا قد استبشروا بموت رسول الله صلی الله علیه وسلم
 وسلم فرفعوا رؤسهم فقال یا ایها الرجل اربیع علی نفسك فان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد مات الم تسبیح
 لشهد انک هیست وانهم یقیدون وقال ویا جعلنا کلبشیر من قبلک خلدا فان هیست فسم احالدون قال
 ثم قال یبشیر فمد فی الصدوقی علیه ثم قال ایها الناس ان کان محمد الهم الذی تعبدون فان الهمکم قد مات
 وان کان الهم الذی فی السماء فان الهمکم لم یمت ثم تلاوا ما محمد الارسل قد فلتت من قبله الرسل فان مات
 او قتل التلیت علی اعتدایکم حتی ختم الایة ثم نزل وقد استبشروا المسلمون بذلك وشهد فرهم واخذت المناقب
 الکتاب قال عبد المذین عمر بن عبد المذین فیدر کانا کانت علی وجہها غطیة فکشففت اخرجه ابن ابی شیبہ
 وزین بن سیرین احارث عن ابن سابط قال لما سرت ابابکر بوفاة ارسل الی عمر یخلفه فقال الناس لی
 یدینا نطأ علی طأ وقد ملکنا کان افظ واغلظ فهاذا نقول لریک اذ الیمة وقد خلفت علینا عمر قال
 تخوفونی بربی اقول اللهم امیرت شیر الیک ثم ارسل الی عمر فقال انی اوصیک بوصیته ان حفظتها ان لیس علیک
 مقام فی الیوم الیقبل فی النهار وحقانی النهار لا یقبل فی الیوم وانه لا یقبل نافلة حتی تؤدی القریة وانه
 خفت موازین من تحت موازین یوم الیمة باتباعهم الباطل فی الدنیا وخففت علیهم وحق المیزان لایوم
 فیہ الا الباطل ان یمکن خیفاء وانما ثقلت موازین من ثقلت موازین یوم الیمة باتباعهم الحق فی
 الدنیا ان یمکن حق المیزان لایوضع فیہ الا الحق ان یمکن ثقلا فان انت حفظت وصیتی به فها
 یأتینک من الیوم الیقبل من الموت ولا بد منه وان انت ضیعت قولی هذا فلا یمکن الغنص الیک من
 الموت ولن تعجزوا خیرة الیوسف ورواه ابن ابی شیبہ عن زبید ولم یدکر ابن سابط وفی رواية المیزان ان
 اهل الجنة یصلح ما عملوا ویزاد عن سبیما تم فیقول القائل انما بلغ بمولای و ذکر اهل النار یسبی ما عملوا

منه
 "الهمم" معنی برغبت
 بمعنی تخلفت کما یستدل

بعد اليقين شيئا خيرا من العافية وعلينكم بالصدق فانه في الجنة واليكم والكذب فانه مع الفجور وهما في النار
ولا تقاطعوا ولا تباعدوا ولا تتحاسدوا ولا تباغضوا ولا توادوا ولا تباغضوا ولا توادوا ولا تباغضوا ولا توادوا ولا تباغضوا ولا توادوا
قال كنت اذا سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا نفعتني الله بما شئت منه واذا حدثني عن غيره
استخلفه فاذا خلف لي صدقة وان ابا بكر حدثني وصدق ابو بكر ثم سمع النبي صلى الله عليه وسلم قال يا من
رجل يذنب ذنبا فيتوضأ بحسن الوضوء قال مسرورا يصلي وقال سفيان ثم يصلي ركعتين فيستغفر الله
عز وجل الا غفر له اخرجه احمد وعنه ابى برزة الاسلمي انه قال كنا عند ابي بكر الصديق في علة فغضب علي
رجل من المسلمين فاشتد غضبه عليه جدا فلما رأيت ذلك قلت يا خليفة رسول الله اضرب بعنقه فلما
ذكرت القتل صرف عن ذلك الحديث اجمع الى غير ذلك من النحو فلما انقضى ارسى الى بعد ذلك ما يوجب
غضال يا ابا برزة ما قلت قال ونسيت الذي قلت وقلت ذكره قال اما تذكر ما قلت قال قلت
لا والله قال رأيت بين رائي غضبت على الرجل فقلت واخذت بعنقه يا خليفة رسول الله صلى الله
عليه وسلم اما تذكر ذلك او كنت فاعلمنا ذلك قال قلت نعم والله يا خليفة رسول الله صلى الله
عليه وسلم واما تذكر ان تلك والله يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرجه احمد وعنه ابى برزة الاسلمي
قال بعمر بن الخطاب ثوب الله يا عمر فاكثرت عليه فقال له قاتل يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له
ان لم يقبوا الناس ولا خير فينا ان لم تقبل واوشك ان ترد علي يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له
ابن سامة المذلي قال خطيب عمر بن الخطاب فقال يا ابا عبد الله اني لما خيلت اني اخطبت بالعبادة
على اخيرها الرعاة ليس من علم سبيل الى الله ولا اعم نفعا من تعليم امام وبقية وليس من جهل الغفيل
بلا اعم ضررا من جهل امام وخرجه وانه من يات به بالعافية فيا بين فها تيمم في العافية من فوقه اذ به ابو
برقن ابن عباس قال وقلت على امير المؤمنين عمر بن الخطاب فقلت يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم
تدين كثر الناس وجادت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم
وبوحنان راض ولم يختلف في خلافتك اثنان وقلت شيئا قال اعد لي فاعدت عليه فقال والله
الذي لا اله الا الله ان لي ما على الا ارض من صفار وبنينا لما قدرت به من هول المظلم اخرجه ابو يوسف

وعن عطار الکامی قال خطب عمر الناس فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد إني أوصيكم بتقوى الله الذي
 يبقى ويملك من سواه الذي بطاعته تنفع أوليائه بمعصيته يضرب أعداءه فأليس لها لك ملك مغفرة في تعد
 ضلالتهم حسبها هدى ولا في ترك حق حسب ضلالتهم وإن اتقوا ما تعاهدوا الرأى من رعيته تعاودهم بالذى عليهم
 في وظائف دينهم الذى هدى بهم الله وأما علينا إننا نمركم بأمركم الذى من طاعته وإن نهاكم عما نهاكم الله
 عنه من معصيته وإن نقيم أمر الله فى قلوب الناس وبعيدهم ولا نزال على من نال الخلق إلا وإن الله فرض الصلوات
 وجعل لها شروطاً فمن شروها الوضوء والخشوع والركوع والسجود واعلموا أيها الناس إن الطمع فقه وإن
 اليأس غنى وفى الغزاة راحة من خا طار السوء واعلموا أنه من لم يرض عن الله فيما كره من قضاائه لم يؤزر
 إليه ولا يجب كنه شكره واعلموا أن الله تعالى عباداً يميلون الباطل بوجه ويحيون الحق بذكره ورجبوا ورجبوا
 فرهبوا أن خافوا فلما آمنوا فالجروا من اليقين بالمرعى ينو فخلصوا بالمرعى يلووا فخلصهم خوف فخرجوا بالمرعى
 عنهم الحيوة عليهم نعمة والموت لهم كرامة أخرجه أبو يوسف وعن زبيدة اليا مى قال لما أوصى عمر قال أوصى الخليفة
 من بعدى بتقوى الله وأوصيه بالمهاجرين الأولين أن يعرف لهم حقهم وكبريتهم وأوصيه بالأنصار الذين
 تبوأوا الدار والأيمان أن يقبل من محسنهم ويتجاوز عن سيئهم وأوصيه بأهل الأمصار فأنهم روي الإسلام
 وغيظ العدو وجياة المال أن لا يؤخذ منهم إلا فضلهم عن رضا منهم وأوصيه بالأعراب فأنهم أصل العرب
 ومادة الإسلام أن يؤخذ من عواسى أموالهم فيسروا على فقرهم وأوصيه بدمته الله ودمته رسول الله أن يؤفى لهم
 بعهدهم وأن يقاتل من وراءهم ولا يكلفوا فوق طاقتهم أخرجه أبو يوسف وعن سعدان بن أبى طلحة أن
 عمر خطب يوم جمعة فذكر نبى الله صلى الله عليه وسلم وذكر أبائكم وقال إني قد رأيت ويكا قد نقرنى وإن
 لم يكن ليضيع دينه ولا خلافة الذى بعث به نبيه صلى الله عليه وسلم فإن عجل بسبب امر فأنخل فيه شوى من
 من لا زالت تلو فى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنهم راض وإني قد علمت أن قوماً سيظنون
 فى الأمر ما ضرهم بيدي هذه على الإسلام فإن فعوا فاولئك أعداء الله الكفرة والضلال وإني
 أأمر بعدى شئنا أهم إلى من الظالة وما أغلظ على رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شئ ما صاحبته أغلظ
 إلى فى الكلام ما راجعته فى الكلام حتى طعن صبيعه فى صدرى وقال يا عمر ألا تكفيك

عمر جادو ما فقلت تعلمون ان عمر قد جازني وقد حلف بالهدن عثم ليحرقن عليكم البيت وايم الله يضيئ لما
 حلف عليه فانصرفوا راشدين فرور اراكم ولا ترجعوا الي فانصرفوا عنها فلم يرجعوا اليها حتى بايعوا الابی بكر
 اخرج ابن ابی شيبه وعنه اسلم سولي عمران عمر بن الخطاب رآي على طلحة بن عبید الله ثوبا مصبوغا وهو
 محرم فقال عمر ما هذا الثوب المصبوغ يا طلحة فقال طلحة يا امير المؤمنين انما هو مدرف فقال عمر انكم ايها الرباط المنة
 يقتدي بكم الناس فلو ان رجلا جالسا رآي هذا الثوب فقال ان طلحة بن عبید الله كان يلبس الثياب
 المصبغة في الاحرام فلا تلبسوا ايها الرباط شيئا من هذه الثياب المصبغة اخرج مالک وعنه بابير بن عبید
 قال سمعت عمر بن الخطاب يقول لطلحة بن عبید الله مالي اراك قد شعثت واغميرت منذ توفي رسول
 الله صلى الله عليه وسلم لعلمك سارك يا طلحة اماره ابن عمك قال معاذا الله الى لا جدركم ان لا افعل ذلك الى
 سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الى لا علم كلمة لا يقولها رجل عند ما حضرت الموت الا وجد روحه
 له ارواحين يخرج من جسده وكانت له نور اليوم القيمة فلم اسال رسول الله صلى الله عليه وسلم عنها ولم
 يخبرني بها فذلك الذي دخلني قال عمر فانا علمها قال فليس الحمد فها هي قال هي الكلمة التي قالها لعمه اله
 ما الله قال طلحة صدقت اخرج احمد وعنه عبد الله بن عباس في قصة سرخ قباوي عمر بن الخطاب في صحيح
 علي ظهر فاصبحوا عليه فقال ابو عبیدة انفرا من قدر الله فقال عمر لو غيرك قالها يا ابا عبیدة لعم نفسي من قدر
 الله الى قدر الله اريت لو كانت لك اهل فبطت واوياله عدوتان احدهما نخسبه والاخرى جدته اليس ان
 ربيت انخسبه عنيها بقدر الله وان رعيت اجدته رعيتها بقدر الله اخرج مالک وعنه عباية بن رفاعه
 قال بلغ عمران سعد المانبي القصر قال القطع الصعوبة فبعث اليه محمد بن مسلمة فلما قدم اخرج زنده واو
 ثاره واتباع خطبا بدرهم وقيل لسعد ان رجلا فعل كذا وكذا فقال ذلك محمد بن مسلمة خرج اليه فحاف
 باله ما قاله فقال نودي عنك الذي تقول ونفعل ما امرنا به فاحرق الباب ثم اقبل

يزوده فباي فخرج فقدم على عمر فخير اليه فساير ذبا به ورجوعه تسعة عشرة فقال لولا ان باب الرضا
 انك لم تؤدعنا قال بل ارسل لغير السلام واعتذر ويحلف بالله ما قاله قال فهل زودك شيئا قال
 لا قال فما نسحك ان تزودني انت قال اني كرهت ان امر لك فيكون لك البارء ويكون لي الحاء

سیدان عمر بن الخطاب اور کجا بر بن عبد المدوسه حال کچھ فقال ما ہذا فقال یا امیر المؤمنین قد مننا
 الی اللہ فاشتریت بدرہم لکما فقال عمر ما یرید احدکم ان یطوی بطنہ عن جارہ او ابن عمہ این یدب
 عنک ہذہ الآیۃ اذ تم طیباً تکرم فی حیوۃکم الدنیا واستمتعتم بہا اخرجہ مالکاً وعن ابن عمر قال دخل علیہ
 عمرو بن لوطی ما یرتہ فادس لہ عن صدر المجلس فقال بسم اللہ ثم ضرب بیدہ فلقم لقمۃ ثم شتی یا خیر لک قال
 انی لا جدر طعم وسم وما ہو بدسم اللہ قال عبد المدیا امیر المؤمنین انی خرجت الی السوق اطلب الخبثین
 لاشتریہ فوجدتہ غالیاً فاشتریت بدرہم من المہر ول وحملت علیہ بدرہم ہمتا غاروتہ ان تیرود
 عیالی عظماء فقال عمر ما جمعا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لکما اذا نزل احد بایہ لقصہ قال بالک
 قال عبد المد خذ یا امیر المؤمنین فان جمعا عندی الا فعلت ذلک قال انک لا تفعل اذ خیر این باجہ
 وعن ابن عباس قال کان عمر یخفی مع اشیاخ بدر فکان بعضهم یخفی فی انفسہم فقال لکم یدخل ہذا
 لنا انبار مثلاً فقال عمر انہ من حیث علمتم قد عاذنا بایہم فادناہم تارایت انہ عادی یومئذ الیہم
 قال ما تقولون فی قول المد اذ اجاز نصر المد ونفخ فقال بعضهم امرنا ان نخمد المد ونستغفرہ او ان نصرنا
 ونفخ علیہا وسکت بعضهم فلم یقل شیئاً فقال لی اکذک تقول یا ابن عباس فقلت لا قال فما
 تقول قلت ہوا جل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعلم لہ قال اذ اجاز نصر المد ونفخ فذک غایبہ
 اذ لک فسبح بحمد ربک واستغفر لہ کان تو اباً فقال عمر ما علم منها الا ما تقول اخرجہ النجاری وعن ابن
 عباس قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا انما کان لکم فکرم فؤادین عمر بن النبی صلی اللہ
 علیہ وسلم واذ نزل الوحی واذ نبأنا المد من اخبارکم الا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد انطلق وقد
 انقطع الوحی وانما نغفر لکم ما نقول لکم من اظہر منکم خیر اظہر من خیر او حبیبا علیہ ومن اظہر منکم خیر
 شر او بغضناہ علیہ سررکم بنیکم و بین ربکم الا انہ قد آلی علی عین واما اسباب ان تیرود
 المد وما عنده فقد خیل الی باخرۃ الا ان رجالا قد قرأوہ یریدون یہ ما عنہ
 واریدوہ باعمالکم الا انی والسما ارسل غالی الیکم لیسیر بواشا لکم دلائل انہ واکم ولكن انزلکم السلام
 لیعلموکم وینکم ومنتکم فمن فعل بہ سوی ذلک فلیفرغہ الی فوالذی نفسی بیدہ اذ لا قصہ منہ فوشب

و تعظیم جانب خدا تعالی و رسول ابو صلی علیه السلام نصیحت قرآن و ایستادن نزدیک او امر و نهی
او و ورع و زهد و اعراض از دنیا و تعلق از معاش و مانند آن پس بطریق اتم بود و ظهور خرق و ابد و
تربیت الهی ایشانرا بر وی و مانند آن از ایشان بسیار مروی شده و شواهد آن معنی بسیارست حدیثی
پندارین جمله نیز روایت کنیم من الضحاک قال رای ابو بکر الصدیق طیرا واقفا علی شجرة فقال طوبی
لک یا طیر و المرودت الی کنت مثلک تقع علی الشجرة و تأکل من الثمر ثم تطير و لیس علیک حساب
و لا عذاب و المراد الی کنت شجرة الی جانب الطريق مر علی جبل فاخذنی فادخلنی فیه
فکنتی ثم ازودنی ثم اخرجنی بعرا و لم اکن بشرا اخرج به ابن ابی شیبته و عن محمد بن ابراهیم قال لما نزلت
ان الذین یغضون اصواتهم عند رسول الله اولئک الذین انتم المرءة لکم الذین انتم المرءة لکم الذین انتم المرءة
یا رسول الله ما کلک لا کاخی اسرحتی اتی المرءة ابن ابی شیبته و عن مجاهد قال قام ابو بکر خطيبا فقال
بشر و فانی ارجو ان یم المرءة الامر حتی تشبهوا بن الزیت و النخلة اخرج به ابن ابی شیبته و عن یحیی بن
قال الی ابو بکر یوافرا عنهما یمن فقال ما صید من شیء و لا غصن من شجرة الا باضا فشیعت من النبی اخرج به
ابن ابی شیبته و عن ابی اسفر قال دخل علی ابی بکر ناس من اخوانه یعبرون فی مرضه فقالوا له یا
رسول الله صلی الله علیه و سلم لاندعوا لک جمیعا ینشر الیک قال محمد بن زید الی قالوا فافدا قال لک قال
قال الی فقال لما رید اخرج به ابن ابی شیبته و عن عبد الرحمن بن ابی بکر قال ان احباب العصفه كانوا یسألون
عنه رفاق النبی صلی الله علیه و سلم قال من کان عنده طعام فلیمن فلیذ سب ثبالة و من کان غنمه
لغمام فلیمن سب نجاس و من کان ابی بکر یا ثبالة و انطلق النبی صلی الله علیه و سلم فلیمن
من ابی بکر تعشی عند النبی صلی الله علیه و سلم بعد ما مضی من اللیل ما شاء الله فالت رماة رماة
من انصیا فک قال او ما عشتیهم قالت ابوا حتی تجبی فغضب قال و الله لا اطعمهم الا فاما
ان لا اطعمهم و خلف الانصیا ف ان لا یطعموه قال ابو بکر کان هذا من الشیطان فیه ما باطعام قال
واکلو جمیعا فاجله الا یرفعون بقمة الارایت من اسفلها اکثر منها فقال لامرأته یا اخت بنی فرائس ما یأخذ
قالت و قرة عینی انما الان لا اکثر منها قبل ذلک ثلث مرار فاکلوا و اذت بها الی النبی صلی الله علیه

وسلم فذكر انه اكل منها متفق عليه وعن يحيى بن سعيد انه قال بلغني ان ابا بكر الصديق قال عاشت وعبدت
 في كم كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت في ثلثة اثواب بيض سحوته فقال ابو بكر خذوا هذا الثوب
 ثوب عليه قد اصابه شق اوز عفان فاعسلوه ثم كفنوني فيه مع ثوبين آخرين فقالت عاشت وعبدت
 فقال ابو بكر يحيى ارجع الى الجدي من الميت وانما هذا للمهامة اخرج مالک وعين عاشت ورجع النبي صلى الله
 عليه وسلم انها قالت ان ابا بكر الصديق كان نخلها حاد عشرين وسقها من مال بالغابة فلما حضرته الوفاة
 قال والد يا بنيت ما من الناس احب الي غني بعدى منك ولا اغتر على فقر الجدي منك والى كنت
 نخلها حاد عشرين وسقا فلو كنت جدوتيه واخرتيه كان لك وانما هو اليوم مال وارث وانما هما
 احواك واختاك فاقسموه على كتاب الله قالت عاشت فقلت يا ابت والدك لو كان كذا وكذا لتركته
 هي اسماء من الاخرى فقال ذو بطن نبت خاتمة اراه جارية اخرج مالک وورثوا هذه النبوة من النبوة
 انصاري منقول است که گفته است اسلام ابو بكر شبیه لوجی است زیرا که وی گفته است که شبیه
 از بعثت رسول الله صلى الله عليه وسلم و در خواب دیدم که نوری عظیم از آسمان فرود آمد بر پای من
 افتاد و در مکه هیچ خانه نماند که از آن نور خیزی بآن در نیامد پس آن همه انوار جمع شدند و یک نور گشت
 همچنان که اول بود بجان من درآمد و من در خانه خود را برستم بآمد و آن خواب را بلی از اخبار یهود و نصاری
 و تعبیر آن خواستم گفت این از قبیل اضغاث احلام است و اعتباری ندارد چون روزگاری بر من
 گذشت در بعضی تجارت یزجور که مسکن بجیرا رسب بود رسیدم و تعبیر خواب خود را از وی پرسیدم
 گفت توجه کسی گفتم که مروی ام از قریش گفت خدا تعالی در میان شما پیغمبری خواهد برانگیخت و آن
 ایام حیات وی و زری وی خواهی بود و بعد از وفات وی خلیفه وی پس چون رسول الله صلى الله
 علیه وسلم پیوست شد مرا با سلام خواند گفتم هر پیغمبر اولی بوده است بر نبوت وی دلیل تو چیست
 گفت دلیل نبوت من آن خوابی که دیدی و آن خبر در جواب تو گفتم که آن را اعتباری نیست
 و بجبر گفتم که تعبیر آن چنین است چنین من گفتم ترا باین که خبر کرد گفتم خبری که من از تو
 دلیل و برهان نمی طلبم زیاده ازین اشهدان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد انک عبد

ساده
 کلامی که در این حدیث مذکور است
 است بر مبنای حدیثی که در
 این حدیث مذکور است
 و در حدیثی که در این حدیث
 مذکور است

بعد از آن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ بچکس را با سلام دعوت نکردم کہ در اول توقف و تردد نکرد
مگر ابو بکر کہ چون ویرا دعوت کردم تصدیق کرد و گفت کہ تو رسول خدای وی صدیق اکبر است و نیز در
شعبہ مذکور است کہ امیر المومنین ابو بکر صدیق گفته است کہ روزی در ایام جاہلیت در سایہ درختی
نشسته بودم ناگاہ دیدم کہ شاخی از آن درخت میل بجانب من کرد چنانکہ بسیر من رسید من این
را مگر شتم نمی گفتم کہ این چه خواب بود آوازی از آن درخت بگوش من آمد کہ پیغمبری در زمان وقت
بسیرون خواب مدنی باید کہ تو سعادت مند ترین مردمان باشی بوی گفتم روشن تر بگوی کہ آن پیغمبر
کیست و نام وی چیست گفت محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم گفتم وی صاحب ایف
و حبیب من است از آن درخت عہد بستدم کہ ہر گاہ وی مبعوث شود مرا بشارت دہی چون وی
مبعوث شد از آن درخت آواز آمد بجد باش و اتمام ان ایما پاپ ابو قحافہ کہ وحی بوی آمد سو گند
در باموسی کہ بچکس بر تو در اسلام سہبتت نخواہد گرفت چون بآمد و کردم بسوی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فتم چون مریدہ گفت اسی ابو بکر ترا بجا آوردی در رسول وی پیغمبرانم گفتم اشہد انک رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بفقک باحق سراجا منیر پس بوی ایان آورد و تصدیق وی کردم و نیز در خواب
از ابو بکر تصدیق منقولست کہ در مرض آخر خود گفت کہ امشب در تفویض امر خلافت بتکلیف استخارہ کردم
و از خدا تعالی خواستم کہ مرا بر پنجہ رضای وی در آن باشد تو فیقی و ہر گفتم میدانم کہ دروغ نخواہم گفت
و کردم عاقل و وقت ملاقات خدا تعالی افتد بروی رواورد و فریفتن مسلمانان بدین جہان شمار
گشتن ای خلیفہ رسول خدا بچکس اور صدق تو شبکی نیست بل از پی سیکولی در خشب خواب برت
نہی و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دیدم کہ دو جامہ سفید پوشیدہ بود و از ان جامہ ہر اس
چہ می کردیم ناگاہ آن دو جامہ سفید سبز شدن و درختیدن گرفت چنانکہ از آن

و بعد از جانب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و مردمان با او بودند و در آن زمان عباس بن علی
سہ ماہہ سرور پس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را سلام کرد و بہرست مصافحہ شریف ماحست دوست
سبا کہ بر سینیہ من نهاد خنقان و اضطرابی کہ در نمودن یافتیم ساکن شد گفت اسی ابو بکر شستی

ملاقات تو بسیار است وقت نشد که پیش ما آئی من و خواب چندان گریستم که اهل من ازان خبر داشتند
 بعد ازان مرا خبر دادند پس گفتم و اشوقاه الیک یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ اندکی مانده است
 کہ وصال بی تو هم فراق دست و دگر بازان گفت خدا تعالی ترا در تفویض خلافت اختیار داد و گفتم
 یا رسول اللہ تو اختیار کن رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ والی رعیت ساز عامل صادق قوی رو
 ای که مرضی است در زمین و آسمان و پاکیزه ترین روزگار است اعنی عمر بن الخطاب پس گفت این
 دو مرد وزیران تواند در دنیا و مدوگان تواند در وقت وفات و همسایگان تواند در شب بعد ازان
 مرا سلام کرد و آن دو مرد نیز مرا سلام کردند و گفتند خلاص یافتی از مکر و تو صدیقی در آسمان و تو
 صدیقی در میان ملائکہ و صدیقی در زمین و صدیقی در میان خلقی گفتم یا رسول اللہ پدر و مادر
 من فدای تو باد این دو مرد کیانند کہ من مثل ایشان ندیدم فرمود کہ این دو فرشته کریم میکیل
 و میکائیل است برفت و من بیدار شدم رخساره از آب دیده تر و اهل بیت من بر بالین من گریان
 عن ابن شہاب قال رای النبی صلی اللہ علیہ وسلم رؤیا فقصها علی ابی بکر فقال یا ابا بکر رأیت کالی
 یتیمت انا وانت در ترجمه بقتل بمر قاتین و نصف فقال یا رسول اللہ یقبضک اللہ فی رحمۃ و
 و مغفرة و اعیش بعدک سنتین و نصفاً مغفولاً بن سعد عن نافع قال بلغنا ان عمر بن الخطاب قال
 فی ولدی رجل بوجه شی من یلی فیما الارض عد لاقال نافع لا احسبه الا عمر بن عبد العزیز معمر
 للبیہقی و عن زید بن اسلم عن ابیہ ان عمر بن الخطاب دخل علی ابی بکر الصدیق و هو یجذب سبلاً
 فقال عمر مع غفر اللہ لک فقال ابو بکر ہذا ورنی الموار و اخرجہ مالک و عن زید بن اسلم ان عمر بن الخطاب
 کان یقول اللہ انی اسالک شہادۃ فی سبیلک و وفاء بک و اخرجہ مالک و عن زید بن اسلم
 اسلم انہ قال سبب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبہ فسال الذی سقاہ من این ہذا اللبن فاخبرہ انہ ورد
 علی ہذا سماء فاذا نعم من نعم الصدقة و ہم یسقون فجاءوا لی من البانہا فجعلتہ فی سقائی فموندہا فادخل
 عمر بن الخطاب یدہ فاقاہ فاستقارہ اخرجہ مالک و عنہ عن ابیہ ان عمر بن الخطاب کان یصلی من اللیل
 ماشاً اللہ فی اواکان من آخر اللیل یقطا بہا صلوة یقول لعم الصلوة الصلوة ثم یتلو ہذا الآیۃ

یا ابن الخطاب لتیقن المداولی عذبتک اخرجہ مالک وعن قیس قال لما قدم عمر الشام مستقبلاً للناس وهو
 علی بعیرة فقالوا یا امیر المؤمنین لو کبت ہذو یا لیتاک عظام الناس ووجوبہم فقال عمر لا اراکم ہنا انما
 الامر من ہنا واثار سیدہ الی السماء خلوا سبیل جملی اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن شقیق قال کتب عمر
 الدنیا خضرہ حلوة فمن اخذها بجمعها کان قنیا ان یبارک لہ فیہ ومن اخذها بغير ذلک کان کالکامل الذی
 لا شیء اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن محمد بن شہاب قال قال عمر لا تعرض فیما لا یعینک واعزل عدو
 واحفظ من خلیک الا الامین فان الامین من القوم لا یعاد لہ شیء ولا تصحب الفاجر فیعلیمک
 من فجورہ ولا تقش الیہ سرک واستشر فی امرک الذین یخشون المد اخرجہ ابن ابی شیبہ عن محمد بن
 المنکدر قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ابی بکر فرأه ثقیلاً فخرج من عنده قد دخل علی عائشة
 یخبرها بوجع ابی بکر فدخل ابو بکر یتافون فقالت عائشة الی یدخل فحبل البنی صلی اللہ علیہ وسلم یحب لما
 یحب الیہ من العافیة فقال ما ہوا الا ان خرجت من عندی فعویت فأتانی جبریل علیہ السلام
 فسوطنی سوطہ فقمیت وقد برأت معزولاً بن ابی الدنیا وابن عساکر عن صالح بن کیسان قال قال
 عمر بن الخطاب رأیت سماء الدنیا اقربت لی حتی دخلتہا حتی انتمیت الی السماء السابعة ثم اتیت الی
 سدرۃ المنتہی فقیل لی ہذا منک فوضعتہا علی ابی بکر الصدیق وکان اعبر الناس فقال البشر بالبشر
 فقتل بعد ذلک بیوم فی غزوة ذی قرد معزولاً بن سعد قال ابن اسحق وبلغنی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 قال لابی بکر وہو محاصر ثقیفاً الی ایت الی اہیت لی قبعة مملوءة زبد افنقر ہا ذیک فارق ما فیہا فقال
 ابو بکر یا رسول اللہ ما اظن ان تدرك منهم یومک ہذا ما ترید قال ولا انا اری ذلک معزولاً للبیہقی وعن
 محمد بن سوقة قال اتیت نعیم بن ابی ہند فاخرج الی صحیفۃ فاذا فیہا من الی عبیدہ بن جریج وہو
 بن جیل الی عمر بن الخطاب سلام علیک اما بعد فانما انک وامر نفسک لک اثم وہو

امرئہ الا تلاحمہا واصفرہا واسودہا عیس بین یدیک الشریف والوضیع والمد والصلیون والخل
 حصۃ من العدل فانظر کیف انت عند ذلک یا عمر فانما تذکر یوما تعوف فیہ الوجہ وغف فیہ القلوب
 وتقطع فیہ الحجج ملک قہر ہم بحیروتہ واخلق واخرون لہ رجون رمتہ ویا فون عتابہ فانما کانہ ث

ان امر بنو الامۃ سیرجی فی آخر ما تہا ان یكون اخوان العلمائتہ انہما سیرجیۃ واما انہما بالمدن منزلی
کتابنا سوی المنزل الذی نزل من تلونبا فانا کتبنا بہ نصیحتہ لکم ورمایہم علیہا فکتبنا بہ ما من نہ
بنی انہما سیرجی الی عیدۃ و مودون بن جیل السلام علیکم الالبۃ ذلکما کتبنا فی شکر انہما کما عدتانی
وامر نفس الی ہم والی قورہ صحتہ و قد است اسیرجہ الامۃ امرہا و مودون بن جیل بن یدری اشیر نفسہ
الوضیع و العدو و التسمیق و لکل حصۃ من ذلک و کتبنا کیف انت عند ذلک یا عمر و انہ لاجل و لا قورہ
الالبۃ و کتبنا خذانی ما ندرت بہ الا تم قبلنا و تمیہا کان اختلاف اللیل و نہما را با بال الناس
یقر بان کل عید و یلیان کل جری و یاتیان لکل مودون بن جیل بن یدری اشیر نفسہ من امر بنو الامۃ
و کتبنا ذلک ان انہما کما تخذ ثمان ان امر بنو الامۃ سیرجی فی آخر ما تہا ان یكون اخوان العلمائتہ انہما
السیرجۃ و لستم با و لکسا لیس ہذا بران ذلک و ان ذلک بران یطہر قورہ الرغبۃ و الرجۃ سیرجۃ
بعض الناس الی بعض صلح و نیا ہم مدہ بعض الناس من بعض و کتبنا بہ نصیحتہ لعلانی بہ
انزل کتابنا سوی المنزل الذی نزل من قلوبنا و انہما کتبنا بہ نصیحتہ و قد صدقنا فلا تہا الکتاب
فانہ لا غنی عنکما و السلام علیکم اخرجہ ابن ابی شیبہ و عن یلمن من شغلہ من عمر بن الخطاب نہ کان
الہم الی اعدوہا ان تخذنی علی غرقہ و قد سیرجی فی غرقہ او یحط فی من الغافلین اخرجہ ابن ابی
و عن ایار بن نمیر قال و السدا تخلصت بعدہ بریق و اما الالبۃ و امر بن جیل بن یدری اشیر نفسہ
انہ کان عمر بن الخطاب یمر بالایۃ فی مودہ فیمتہ بہ کما کان فی مودہ فیمتہ بہ کما کان فی مودہ
انہ اخرجہ ابن ابی شیبہ و عنہ کان عمر بن جیل بن یدری اشیر نفسہ و امر بن جیل بن یدری اشیر نفسہ
انہ خری فقال یابوس ہذہ ہا من لیرفہا ہا و قال بنی ہذہ ہا و السدا حدی ہا
انہ قال عمر قال بنی قال نبت عبدہ بن عمر قال و یکب یا عبدہ بن عمر ہا کہتہ ہا
انہ صلیح منہما عندک فخطر الیہ فقال ما عندی غیر ان کسب ہا کما کسب الالبۃ و امر بن جیل بن یدری اشیر نفسہ
انہ فی الاسمک مع المسلمین اخرجہ ابن ابی شیبہ و عن یلمن من شغلہ من عمر بن الخطاب نہ کان
انہ کلم قبل ان تجاسبوا و انہما کلم قبل ان توزنوا و لعلہن الالبۃ و امر بن جیل بن یدری اشیر نفسہ

خرج ابن ابی شیبہ وعن عبد اللہ بن عدی بن انخيار قال قال عمران العبد اذا تواضع لمدبر فرفع الله
 حكمته وقال انتعش نكشك المدفون في نفسه صغير وفي النفس الناس كبير وان العبد اذا تعظم وعده بطور
 وبه صمد الى الارض وقال احنا احنا ك المدفون في نفسه كبير وفي النفس الناس صغير حتى لم يوحى
 عندهم من خنزير اخريه ابن ابی شیبہ وعن رجل من غفار عن ابيه قال اقبلت بطعام احمه من احماء
 على ابل من ابل الصدقة فتصغها عمر فاعجبه بكر فيها قلت خذها يا امير المؤمنين فضرب بيده على كتفي فقال
 والحمد لله انا باقى به من رجل من بني غفار اخريه ابن ابی شیبہ وعن عون بن عبد الله بن عتبة قال
 قال عمر جالسوا للتوايين فانهم ارق شئ اصدقه اخريه ابن ابی شیبہ وعن يحيى بن جعدة قال قال
 عمر لولا ان اسير في سبيل الله واوضع جني لشدني التراب او اجالس قوما يلتقطون طيب الكلام كما
 يلتقط النمل حببت ان اكون قد لحقت بالمد اخريه ابن ابی شیبہ وعن الاخش عن شيخ قال قال عمر
 من اراد الحق فليتل بالبرز يعني يظهر امره اخريه ابن ابی شیبہ وعن الضحاك قال كتب عمر بن خطاب
 الى ابی موسى اما بعد فان القوة في العمل ان لا تخرجوا عمل اليوم لغد فانكم اذا فعلتم ذلك تداركتم
 عليكم الاعمال فلم تدروا ايها تخذون فاضعتم فاذا خیرتم بين امرين اندم بالدين والآخر للآخرة فاختاروا
 امر الآخرة على امر الدنيا فان الدنيا تفتني وان الآخرة تقي كوني من المد على ونبيل وتعلموا كتاب الله فام
 ينابيع العلم وربع القلوب اخريه ابن ابی شیبہ وعن ابی عثمان قال قال عمر ان غنيمته العباد اخريه
 ابن ابی شیبہ وعن عطاء بن السجستاني قال اجلس عمر بن الخطاب على مجلس فخرج اليهم من العشي قالوا
 يا اميرك فقال غسست ثيابي فلما جفت خرجت اليكم اخريه ابن ابی شیبہ وعن عبد الرحمن بن ابی
 بلي قال قال عمر على غمراس من العزق فرأى كأنهم ياكلون تقذرا او طافا فقال ما هذا يا ابل العواقب
 فوجدت ان يدعق بي كما يدعق لكم نعلات ولكنما استبقيت من دنيانا بعد في الدنيا
 انتم تهم طيبا تاكل في حيو تاكل الدنيا واستمتعتم بها اخريه ابن ابی شیبہ وعن ابی عثمان قال قال عمر يقول
 يحفظ الله المؤمن كان عاصم بن ثابت بن الاخير مذران لاي شئ شمر كا ولا يسه شمر ك فمنه الله
 بعد وفاته كما تمنع شمر في حيوته اخريه ابن ابی شیبہ وعن الرزق بن بزيق قال سمعت ابن عمر

هـ

حتى به نفرت بغير
 كصام - في شان
 شان بركلف بنو
 ۱۲

منی امرایکرمه قومنہ اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن اسلم قال کنت اتي عمر بالصاع من التمر فيقول يا اسلم
 ست عني قشره فاحسفه فياكله اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن میکائیل شیخ من اهل خراسان قال کان عمر
 اقام من الليل قال قد رى مقامی وتعلم حاجتی فارحبی من عندک يا الله سبحانه وتعالى منجی
 مستجاباً لی قد حضرت لی ورحمتی فاذا قضی صلوتہ قال اللهم لا اری شیئاً من الدنيا يدوم ولا اری حالاً
 فیها تستقیم اللهم اجعلنی اطلق فیها بعلم واصمت فیها بحلم اللهم لا تکثر لی من الدنيا فاطنی ولا تقبل لی منها
 فانسی فان ما قل وكفی خیر ما کثر والھی اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن علی بن الاقمر قال کان عمر بن الخطاب
 یطعم الناس بالمدينة وهو یطوف علیهم وبيده عصا فمر برجل یاکل بشماله فقال يا عبد الله کل سمیک قال
 يا عبد الله انما مشغولة قال فمضی ثم مر به وهو یاکل بشماله فقال يا عبد الله کل سمیک قال يا عبد الله انما
 مشغولة ثلاث مرات قال وما شغلها قال اصببت یوم مویت قال فجلس عمر عنده یبکی فجعل یقول له من
 یؤضیک من یغسل رأسک وشیاً یک من یصنع کذا وکذا فمد علیه سحاراً وامر له برأحله وطعام وما یصلحه وما
 ینبغی له حتی رفع صحاب محمد صلی الله علیه وسلم اصواتهم یدعون الله لعمراً واولادهم رافته بالرحل وابتاعهم
 بالمرسلین اخرجہ محمد وعن سعدان بن ابی طلحة الیمری ان عمر بن الخطاب قام خطیباً یوم جمعة فخطب
 یوم جمعة فحمد الله واشنی علیه ثم ذکر بنی الله صلی الله علیه وسلم واباکر ثم قال ایها الناس انی قد رأیت
 رؤیا کان ویبکاء احمر تقرنی تقرین ولا اری ذلک الا یحضر اعلی وان الناس یا مرونی ان یتخلفوا
 الله لم یکن لیضیع دینیه وخلافته والذي بعث به نبیه فان عجل لی امر فاختلافه شوری بین هؤلاء والیوم
 الستة الذین توفی رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو عنهم راض فایهم بالعتیم له فاستمعوا له واطیعوا امره
 ابن ابی شیبہ وروی عن عمر قال فی انصرافه من حجة الی یوم بک بعد ما اتمم له ولاله الا ان یبکی
 من یشار الیه ان قد کنت بهذا الوادی انی ضعیف ان ارعی ابلا للخطاب وکان قتلان یبکیان
 عملت ویفر بنی اذا قصرت وقد اصحت وسمیت ولیس نبی وین الله

فاحسفه بعلین
 لا وزن اسم ابی
 بولست انما ابی
 سکر

بني الاله ويودي المال والول

وانه قد حاولت ما دفما خلدوا

لا شيء مما ترى تبقى بشاشة

لم تغن عن همرز يا خزانة

ولا سليمان اذ تجرى الرياح له
اين الملوك التي كانت لغزتها
حوض هتالك مورد بلما كذب

والانس واجبن فيما بينها يرو
من كل اوب اليها وافديفد
لا بد من ورده يوما كما وردوا

وروى عن عثمان قال حين احتضر ورأسه في حجر ابنه عبد الله

ظلم نفسي خيرا في مسلم

اصلي الصلوة كلها واصوم

اخبره ابن عبد البر في الاستيعاب وعن عائشة قالت ناحت البجن على عمر قبل ان يقتل فقلت

فقلت

ابعد قتل بالمدينة اظلمت

جزى الخير من امام وبارك

فمن بيع او يركب جناحى نعمته

قضيت امورا ثم غادرت بعدها

وما كنت اخشى ان يكون وفاته

له الارض تهتن العظام باسوق

يد السدى في ذلك الاويم الممزق

ليدرك ما قدمت بالامس سبق

بوانق من الكما همالم تفستق

بكفى سبي ازرق العين مطرق

اخبره في الاستيعاب وورثت مذکور است روى الامام المستغفرى باسناد عن مالك بن انس عن نافع عن ابن عمر بن الخطاب خطب الناس بالمدينة فقال يا سارية بن زعيم اجعل من استرعى الذنب فقد ظلم قال فانكر الناس ذكر سارية وسارية بالعراق فقال الناس تعلى انا سمعنا يدكر سارية وسارية بالعراق على المنبر فقال ويحكم دعوا عمر فقاموا دخل في الامر فلم يلبث ان جاز رسول ان سارية تقي العدو فمزمهم ثم جاز الغنمية الى سفح الجبل عدوان يولوا بينهم وبين الغنمية وسفح الجبل فاما هم تدار من السماريا سارية بن زعيم اجعل من استرعى الذنب فقد ظلم قال وكانوا يرون ان صوت عمر هو الذي سمعوه وروى الامام ايضا باسناد انه لما تحت مصر اتي الهما الى عمرو بن العاص فقالوا يا ايها اليرز لنيلنا نده سن

يعنى اكرسى كذا يارد
باندى شترى غنوا
تاكيد باه حالى را كدور
بفهم رسيدى انكس
سبوق فواید كدو بدى
از حاجت خود پس فواید
استقام جمع مكر
بمنى خلاف
نصفه سبوق شترى
نصفه سبوق شترى
نصفه سبوق شترى
نصفه سبوق شترى

وایت در تصدیق بجهت آن از ما شرط شده است که حامل است بر اسلام مردمان و جالب است
 مآثر ایشان را و این معنی بجز خربانغ مشهور بین الناس مطاع در میان ایشان نیست پس این
 مآثر خاص بابی بکر صدیق باشد فافهم و عن عمر بن عبد القهری عن اول
 من سلم علی ابوبکر فقال سبحان الله علی اولها اسلاما و انما شبه علی الناس لان علیا انضی اسلامه
 من ابی طالب و سلم ابوبکر فافهم اسلامه اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب و همین است وجه تطبیق در احادیث
 مختلفه عن ابراهیم النخعی قال اول من سلم ابوبکر و عن الشعبي قال سالت ابن عباس او سئل ای النبا
 كان اول اسلاما فقال اما سمعت قول حسان بن ثابت

اذا ذكرت نبوا من انھی ثقة	فاذكر اخاك ابا بكر يا فعلا
خير البرية اتقا يا واعدا لها	بعد النبي و او قال يا با نعملا
والثاني التالي المحمود مشهده	و اول الناس منهم صدق الرسلا

و روی ابی جریر عن ابی انضره قال قال ابوبکر علی انما سلمت قبلك فی حدیث فذكره فلم ينكر عليه اخرجه ابو عمر
 تصدیق حضرت صدیق بغير تكرارث بود و بغير طلب معجزه و لهذا ان حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود دعوا الی صفا
 فاکرم قلتم لی کذب و قال لی صدقت و از آنجمله آنست که در ابتدای اسلام وضعف و غربت او مآثره
 عظیمه از و ظاہر شد یکی آنکه اربعین الف در اسلام بآنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه صرف کرد و عن
 شام بن عروہ عن ابيه قال سلم ابوبکر و له العون الف الفها کلها علی رسول الله صلی الله علیه وسلم
 و فی سبیل الله و لهذا ان حضرت صلی الله علیه وسلم فرمایند انفعنی مال انفعنی مال ابی بکر اخرجه ابو عمر قال ان اسئل
 الناس علی فی مال صحبته ابوبکر اخرجه البخاری و قال ما لاحد عنده نایدا الا وقد فینا ما خلا ابابکر فینا ما

یه یکافیه الله بهایوم القیمة و ما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر اخرجه الترمذی و کذا
 از علما مان قریش که در تصدیق قدم راسخ داشتند و سوالی ایشان ایشان را از ما شرط کرده
 از ادساخت فی الاستیعاب و انتق ابوبکر سبعة كانوا یغیبون فی الله منهم بلال و عامر بن نویره من
 عامر بن عبد الله بن الزبیر قال قال ابوبکر فافهم انی اراک تفتق رقابنا فافهم انک فافهم

فعلت ما فعلت اتعقت رجالا بلدا مینعونک ویقومون دونک فقال ابو بکر یا ایت انی انما یدعی بالاسلام
عز وجل قال فیحدث الناس انه ما نزل بهؤلاء الآیات الا فیہ و فیما قال له ابوہ فاما من اعطى و اتقى
یومہ ففی الحسنی الی قولہ و ما لا حد عنہ من نعمۃ تجزى الا اتباعا و جہدہ بالا علی اخرجہ ابن اسحق و فی قصۃ
محمد و انہ یشتہر کبر علی المستضعفین فكان بلال مولی الی بکر بعض بنی جحج و کان صادق الاسلام طاهر
القلب فکان اسیر بن نعلف یخرجه اذا حیت الظہیر فیطرحہ علی ظہرہ فی بطحاء مکہ ثم یامر بالصخرۃ الغنیمۃ
توضع علی صدرہ ثم یقول لا والدہ لا تنزل بکذا حتی تموت او تکفیر محمد و تعبد اللات والعزى فیقول
و یوفی ذلک احد حتی مرہ ابو بکر الصدیق یوما وہم یصنعون ذلک بہ و کان دار ابی بکر فی بنی جحج فقام
المیتۃ الا تنقی الی فی ذہ المسکین حتی متی فقال انت افسدتہ فالتقہ فماتری فقال ابو بکر ففعل غندی
فلما سمع اسر و اجلتہ و اقوی علی دینک اعطیکہ بہ قال قد قبلت قال ہذا فاعطاه ابی بکر غلاما ذکا
و افقہ ثم اتم حق مسہ علی الاسلام قبل ان یماجر الی المدینۃ ست رقاب بلال سابعہم عامر بن فہر
تسمہ بدر واحد او قتل یوم بصرہ شہید او ام عیس وزبیرۃ و اصیب بصرہ صین اعتقہا فقالت قریش
ما اذہب بصرہ الا اللات والعزى فقالت کذبوا و بیت الدار فمر بہا وقد بعثتہا سیدتہا بطحین بہا و
تقول والدہ لا اعتقکما ابد فقال ابو بکر خل یا ام فلان فقالت خل انت افسدتہما فاعتقہما قال فیکرمہما
بکذا اولہ قال قد اخذتہما و ہما حرمتان ارجا الیہا طینہا قالتا و ففرج منہما ابابکر ثم ترد الیہا قال و ذلک ان شلتی
و مر بجاریتہ بنی مؤمل چی بن بنی عدی بن کعب کانہ مسلمۃ و عمر بن الخطاب یغذ بہا لترك الاسلام
و رایتہ مشرکۃ و یومئذ بہا حتی افاطل قال انی اعتذر الیک انی لم اتركک لالملاۃ فتقول کذا فقام
لک فانت انا ابابکر فاعتقہا اخرجہ ابن اسحق سوم انکہ بردست ابو بکر صدیق جمعی از نجباء قریش اسلام
آوردند فقال ابن اسحق فلما اسلم ابو بکر اظہر اسلامہ و دعا الی المدینۃ و جہل والی رسول اللہ صلی اللہ علیہ
و سلم و کان ابو بکر جبلا ما اظہر القومہ نجبا سہلا فجعل یدعو الی الاسلام من وثق بہ من قومه ممن یغشوا
و یسبون الیہ فاسلم بہما فیما یفتی عثمان بن عفان و الزبیر بن العوام و عبد الرحمن بن عوف و سہل بن

ابی وقاص وطلحہ بن عبید اللہ فجار بہم الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین استجابوا لہ واسلموا وصلوا
 ودر نیجا نکتہ باید فہمید کہ این جماعہ نجار قریش بودند و ہر یکی از قبیلہ قویہ بود و در قبیلہ خود ممکن تمام
 داشت پس اسلام ایشان بحقیقت کسر قد قبائل قریش باشد و بر ہم زدن سورۃ کفر اما شہان پس
 اوسط بنی عبد شمس بود و نسیر اوسط بنی اسد و سعد و عبد الرحمن اوسط بنی زہرہ و طلحہ اوسط بنی تیم و از انجملہ
 آنست کہ چون قریش بایذای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برخاستند حضرت صدیق در دفع شر ایشان
 جان خود را وقایہ جان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ساخت و عن اسماء بنت ابی بکر انہم قالوا ہا ما اشتہا
 رایت المشرکین بلغوا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فنادی
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ما یقول فی الہتم فبنیاء ہم کذا کذا فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد
 فقاموا الیہ وکان اذا سألوہ عن شیء صدقہم فقالوا الاست تقول فی الہتم کذا وکذا قال بلی فغشبا بہ
 باجمعہم فأتی الصریح الی ابی بکر فقیل لہ ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی دخل المسجد فوجد رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم والناس مجتمعون علیہ فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات
 من ربکم قال فلو ما عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اقبلوا علی ابی بکر فیضربونہ قتالت فخرج الینا فجلس
 لا یمس شیئا من غداۃ الا جاء معہ و یقول تبارکت یاذا بجمال والا کرام اخریہ ابو عمر عن عروذ بن الزبیر
 قال سالت عبد اللہ بن عمر عن اشد ما صنع المشرکون برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال رایت غنۃ
 ابن ابی معیط جارا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم و یوہی صلی فوضع روادہ فی غنۃ فغشوا بہ فغشوا بہ فغشوا بہ فغشوا بہ
 حتی وقع عنہ فقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات من ربکم اخریہ ابو بکر
 و از انجملہ آنست کہ حضرت صدیق اول کسی است کہ مبارک و اعلان اسلام نمود و عمر بن الخطاب

الغنی صلی اللہ علیہ وسلم انہا قالت لم اعقل ابوی قط الا و ہا یدنیان الین و فی
 فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی النمار کبرۃ و غنۃ فلما اتاہ المسلمون من ابو بکر و عمر بن الخطاب
 السجستہ حتی اذا بلغ برک النما و فیہ ابن الغنۃ و جوسید القاتۃ فقال ابن تریہ یا ابا بکر فقال ابو بکر
 قومی فاریدان ایس فی الارض و اعبد ربی فقال ابن الغنۃ مثک یا ابا بکر لا یجوز و الا سجدت لہ

تکسب المعدوم و تحصیل الرجم و تحمل الكل و تقری الضیف و تعین علی نواب الحق فانما کجوار رجوع و اعبد ربک
بیلک فرج و ارتحل مع ابن الدغنه فطاف ابن الدغنه عثیة فی اشرف قریش فقال لهم ان ابابکر لا یخرج
مثله و لا یخرج اتخرجون رجلا یکسب المعدوم و یصل الرجم و یحمل الكل و یقری الضیف و یعین علی نواب
الحق فہم یکذب قریش بجوار ابن الدغنه و قالوا لابن الدغنه مرا ابکر فلیعبدہ فی دارہ فلیصل فیہا و یقر
ما شاء و لا یؤذینا بذلک و لا یستعلن بہ فانما نخشی ان یفتن نساونا و ابناؤنا فقال ذلک ابن الدغنه
لابی بکر فلبث ابو بکر بذلک یعبد ربہ فی دارہ و لا یستعلن بصلوۃ و لا یقر فی غیر دارہ ثم ہد الابی بکر فأتی
مسجد البنا دارہ و کان یصلی فیہ و یقر القرآن فیتقذف علیہ نساء المشرکین و ابناؤہم یحجبون منہ و ینظر
الیہ و کان ابو بکر رجلا بکا لا یمک عینہ اذا قرأ القرآن و افرع ذلک اشرف قریش من المشرکین فاسلوا
الی ابن الدغنه فقدم علیہم فقالوا انکنا اجزنا ابابکر بجوارک علی ان یعبد ربہ فی دارہ فقد جاوز ذلک فأتی
مسجد البنا دارہ فاعلمن بالصلوۃ و القرآۃ فیہ و انا قد خشینا ان یفتن نساونا و ابناؤنا فانہ فان احب
ان یقتصر علی ان یعبد ربہ فی دارہ فعل وان ابی الا ان یعلن بذلک فاسلہ ان یرد ایک ذمتک فانما
قد کرہنا ان نخفیک و سنا مقرین لابی بکر الاستعلان قالت عائشہ فأتی ابن الدغنه الی ابی بکر فقال
قد علمت الذی عاقدت لک علیہ فانما ان تقتصر علی ذلک و اما ان ترجع الی ذمتی فانی لا احب ان تسع
العرب فی اخفرت فی رجل عقدت لہ فقال ابو بکر فانی ارد ایک جوارک و ارضی بجوارک السد اخرجہ النجاری
و از انجمر آنت کہ صدیق بجہت اعلار کلمہ اسلام و رقصہ غلبہ فارس بر روم مرہنہ کرد عن ابن عباس
قال کان المسلمون یحبون ان ینظر الروم علی فارس لانہم اہل الکتاب و کان المشرکون یحبون ان ینظر
فارس علی الانہم اہل اوثان فذکر ذلک المسلمون لابی بکر فذکر ذلک ابو بکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم
فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اما انہم سیرمون فذکر ابو بکر لہم ذلک فقال اجعل بیننا و بینک اجلا فان
ظہر واکان لنا کذا و کذا و ان ظہرنا کان لک کذا و کذا فجعل بینہم اجل خمس سنین فلم ینظروا فذکر ذلک ابو بکر
النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الاجلہ دون العشرۃ قال قطرت الروم بعد ذلک فذکر قولہ لم غلبت
الروم فی ادنی الارض و ہم من بعد علیہم سیدلون قال فغلبت الروم ثم غلبت بعدہم الامم من قبل

ومن بعد یومئذ یفرح المؤمنون بنصر اللہ قال سفیان وسمعت انہم ظہر الیوم بدر اخر جہا حکم وازا بجلد
 آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تادیرکہ بود صبح و شام ہر روز بخانہ صدیق نبی آمد عن عائشہ قالت
 لم اعقل ابوی قط الا و ہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یا یتنا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طر
 النہار بکبرۃ وعشیتہ اخر جہ النجاری وازا بجلد آنست کہ چون حضرت خدیجہ تنوفی شد صدیق نبی عائشہ را در عقد آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم در آورد و دران باب دبی کہ بہتر از ان صورت نہ بند و رعایت نمود عن حبیب سولی عمروۃ
 قال لما ماتت خدیجہ حزین علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاتاہ ابو بکر عائشہ فقال یا رسول اللہ ہذہ مذہب
 سبعین خزنک وان فی ہذہ خلفا من خدیجہ ثم رد ما فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یختلف الی ابی بکر
 الحدیث اخر جہ احاکم من طریق محمد بن عمرو عن عائشہ قالت قد منا المدینۃ فنسرت مع عیال الی بکر و نزل
 الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہو یومئذ بنی المسجد و ابی تاحل المسجد فانزل فیہا الہد و ملکنا ایاماً فی
 منزل الی بکر قال ابو بکر یا رسول اللہ یا منک ان تبنی بابلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 لصادق فاعطاه ابو بکر اثنتی عشر اوقیۃ و نشأ فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الینا و نبی بی رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی ہذا الذی انا فیہ اخر جہ احاکم من طریق محمد بن عمرو وازا بجلد آنست کہ چون معراج
 مستحق شد اول کسی کہ بان تصدیق نمود ابو بکر صدیق بود عن عائشہ قالت لما اسری النبی صلی اللہ علیہ
 وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یحدث الناس بذلک فارتد الناس من کان امنوا بہ و صدقوہ اجماعاً اخر جہ
 احاکم و قد ذکرنا ہن قبل وازا بجلد آنست کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہجرت فرمود و بسوی مدینہ
 صدیق رفیق آنحضرت شد و این خدمت نبوغی از دست او سر انجام یافت کہ خدا تعالی بان تنویہ
 فرمود ثانی اثینن اذ ہما فی الغار و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان ستود کہ حملنی ابو بکر الی و البحرۃ و من
 و ثمانی او در سہل اسلام ظاہر شد عن عائشہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال للمسلمین ان
 و ارجعکم ذات نخل بین لاتبین و ہما احرمان فہاجر من ہاجر قبل المدینہ و من
 باض عیشۃ الی المدینۃ و ہجر ابو بکر قبل المدینۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی سبیلک
 فانی ارجع ان لہ بن فقال ابو بکر و ہل ترجع ذلک بابی انت و امی قال نعم فجلس ابو بکر نفسہ علی

علیه وسلم بفرست صادق خویش دریافت که این خاطر از جانب مدبر سموات و ارض است و این فرستادگی
 باطنی است چنانکه در قصه اذان رویا عبد الله بن زید و قیاس فاروق را تصویب فرمود و در لیلۃ القدر برود
 جنسی از صحابه اعتماد نمود الی غیر ذلک من الوقائع و این وجه است درین باب و المداء علم بالصواب
 عن ابن عباس قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر اللہم انی اشدک عهدک و وعدک اللہ ان شئت
 لم تعبد فافذ ابو بکر سیدہ فقال حبک فخرج و هو یقول سینرم الجمع دیولون الدبر اخرجه البخاری و چون
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عرش برآمده متوجه کارزار شدند میسر آن سیدق داد و جبریل
 یا میکائیل همراه شدند علی قال بنیانا امیج من قلب یبدرا و جارت ریح شدیدہ لم ارشلتها قط ثم
 و هبت ثم جارت ریح شدیدہ لم ارشلتها قط الا التي کانت قبلها ثم هبت ثم جارت ریح شدیدہ لم ارشلتها قط الا التي
 کانت قبلها فانکانت الريح الا کجبریل نزل فی الف من الملائکة مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و کانت الريح الثانیة
 لمیکائیل نزل فی الف من الملائکة مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و کانت الريح الثالثہ لمجبریل نزل
 فی الف من الملائکة مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و کانت الريح الرابعہ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فخرجت لی فوفعت علی عقبی فدخلت المد عز وجل فاستسکنی فلما استنویت علی ما طعنت بیدی بذه فی
 انقوم حتی اختضب ہذا منی و ما اشار الی الباطن اخرجه المحکم عن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ
 وسلم قال یوم بدر ہذا جبریل اخذ بایس فرسه علیہ ايات الحرب اخرجه البخاری و چون اسیران بدر را
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شورت کردند با ابو بکر صدیق و مشورہ او اخذند او را آنحضرت همان التی
 کردند و عن عبد المذین مستوفی قال لما کان یوم بدر قال لهم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تقولون فی
 یوم لاد الاساری فقال عبد المذین رواحتہ انت فی واد کثیر اعطی فاضرم نار ثم القیم فیما فوق ال
 العباس یعنی المد عنہ قطع المد حکم فقال ثم قاتلهم و رؤسائهم قاتلوا کک بول فانه
 فقال ابو بکر عشیرتک و توکمتک دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قتلا مائت
 ہولاکمشل انوة لهم کانوا من قبلہم قال فوج رب لا تدع علی الارض من المنافقین یا رز قال و
 ربنا اطمس علمہم و اہم و اشد علی قلوبہم الایہ و قال ابرہیم فمن تبنی فانه منی و من عدا لی فانا

تغفر ربی و قال عیسیٰ ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت الغفر الذی حکیم و اتهم قوم یکرم علیہ فلما
 نیفلتس منکم الالبید و ابصر به عنق اخرجه الحاکم و از انجمله الست کہ چون غزوه احد تحقق شد صدیق نما
 سی و کشف بلاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجا آورد و قال ابن اسحق فلما عرف المسلمون رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم نهضوا بہ و نهض معهم نحو الشعب معہ ابو بکر الصدیق و عمر بن الخطاب و علی بن ابی طالب
 و طلحہ بن عبید اللہ و الزبیر بن العوام و الحارث بن الصمتہ و ریط من المسلمین عن عائشہ قالت قال
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم احد کنت اول من فار فبشرت بہ
 بچہ قافا انا برجل قد غشقت من خافی یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا ہوا ابو عبیدہ بن الجراح
 اخرجه الحاکم و مر و انہ یجوز ان در نجانبہ قرار ست بلکہ متفرق شدن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بسبب آمدن
 قبیح کفار و فوج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و چون ابوسفیان تفحص میکرد احوال فی آنحضرت را
 کہ کس را نام برد و یراکہ از ہمین سہ کس فی رسید و من حدیث ابی ہریرہ اشرف ابوسفیان فقال انی اللہ
 نحمدہ فقال لا تجیبو و فقال انی القوم ابن ابی قحافہ فقال لا تجیبوہ فقال انی القوم ابن الخطاب
 لا تجیبوہ فقال ان ہولاء قتلوا فلو کانوا احياء لاجابوا فلم یلک عمر نفسه فقال کذبت یا عدو اللہ
 کہ ما یخبر یکا اخرجه البیہاقی و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بتعاقب ہل احد متوجہ شد نہ صدیق
 حاضران ان واقعه بود عن عائشہ فی قولہ تعالیٰ الذین استجابوا للہ و الرسول الایۃ قالت لعروۃ
 اختی کان الیہا اکبر منہم الزبیر و ابو بکر لما اصاب نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باصاب یوم احد فافترق
 الناس کران و خاف ان یرجعوا فقال من یدہب فی اثرہم فانتدب منہم سبعون رجلا کان فیہم
 اخر الیہ انجمله الست کہ در غزوه خندق یک جانبی بدست صدیق و ادند و الان مسی
 من موہرست و از انجمله الست کہ در غزوه مرسیع حضرت عائشہ متہم شدند و مناقہ
 انچہ فی الیہ متہم بودند و در این حادثہ ما ترجمیدہ متحقق شد عن عائشہ فی قصۃ الافا
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الیہ فاما بعد یا عائشہ انہ قد بلغنی عنک کذا و کذا فان کنت برئۃ
 از این کنت البریۃ و استغفری اللہ و توبی الیہ فان العبد اذا اسرف ثم تاب تابا
 باریک

در غزوه احد
 در غزوه احد
 در غزوه احد
 در غزوه احد

علی اترون ان امیل الی عیالم وذراری ہوں لارالذین یریدون ان یصدوناعن البیت فان یاؤونا کان
 اللہ قد قطع عینا من المشرکین والناظرین انہم محروبین قال ابو بکر یا رسول اللہ خرجت عاہد اللہ البیت
 لا یرید قتل احد ولا حرب احد فتوجہ لہ فمن صدنا عنہ قائلناہ قال امضہ اعلی اسم اللہ اخرجہ النجار سے
 وازانجلہ انت کہ درخیر حاضر شد وسیعہا کرد اگرچہ فتح بردست مرتضیٰ شد عن سلمہ بن الاکوع قال بعث
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ الاحکام وعن بريدة
 الاسلمی قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رباخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا ینخرج فلما نزل
 بخیبر لخذتہ الشقیقۃ فلم ینخرج الی الناس وان ابابکر اخذ رایتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم ینقض فقاتل
 قتالاً شدیداً ثم دفع اخرجہ الاحکام وازانجلہ انت کہ بر سر یہ نبی فرارہ صدیق را امیر ساخت عن سلمہ بن
 الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر فغزو ناساً من نبی فزارۃ فلما ولونا ان النمار امرنا ابوبکر
 فغزونا فلما صلینا الصبح امرنا ابوبکر فغزونا الفارۃ قال فوردنا الماء فقلنا بہ من قتلنا فانصر عن عقیق بن
 الناس وفیم الذراری والنساء قد کادوا یسبقون الی الجبل فطرحنا سہما بینہم وین الجبل فلما راوا اللہ
 وقفوا فنجبت بہم اسوقہم الی ابی بکر وفیم امرأۃ من نبی فزارۃ علیہا تشع من اوم معہا انتہ لہا من احسن الب
 قال فنقلنی ابوبکر انتہا قال فقہمت المدینۃ فلقیننی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت واللہ یا
 اللہ ما کشف لہا ثوباً ہی لک یا رسول اللہ فبیت بہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی مکۃ ففادی
 ساری من المسلمین کأنوا فی ایدی المشرکین اخرجہ الاحکام وازانجلہ انت کہ چون فتح مکہ واقع شد ابو بکر
 پیش صدیق آمد وطلب عاہدہ صلح کرد قال محمد بن اسحق ثم خرج یعنی اباسفیان حتی اتی رسول اللہ
 علیہ السلام ثم سلم علیہ شیئاً ثم ذهب الی ابی بکر ثم فکلمہ ان یکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال
 ایما سل ثم اتی عمر بن الخطاب فکلمہ فقال انا اشفع لکم عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فواللہ لو لم اح
 اللہ رجاء بکلمہ الی آخر احدث وقال محمد بن اسحق فلما دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مکۃ ودخل اللہ
 ابو بکر بابہ یعودہ فلما راہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لبا ترک الشیخ فی بیتی حتی اكون انا آتین
 ابو بکر یا رسول اللہ ہوا حق ان تمشی الیک من ان تمشی انت الیہ فاجلسہ بین ین ثم مسح صدرہ ثم

مہر نامہ در شفا الازد ورسول
 شریف شریف ۱۵۰۰
 ۱۱۶

اسلم فاسلم الحديث وقال علي بن ابي طالب هذه الآية في ابي بكر يعني قوله تعالى حتى اذ بلغ اشدّه وبلغ العینین
 ستة اسلم ابواه جميعاً ولم يجمع لاحد من الصحابة المهاجرين ابواه غيره اوصاه الله بما وازم ذلك من بعده
 اخرج الواحدي وعن موسى بن عقبة لم يدرك اربعة النبي صلى الله عليه وسلم الا هؤلاء ابو جحافة وابو بكر وابنه
 عبد الرحمن وابو عتيق بن عبد الرحمن بن ابي بكر اخرج الواحدي وعن ابن عمر قال لما دخل رسول الله صلى
 عليه وسلم مام الفتح راى النساء ملطين وجوه النخيل بالخمر فبسم الى ابي بكر وقال يا ابا بكر كيف قال حسان بن
 ثابت فانشده ابو بكر رضی الله عنه

عدمت نبی ان لم تروا	تشرائع من كنفي كذا
ينازهن الاسرة مسرعات	يلطمهن بالخمسة النساء

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذ خلوا من جيشا قال حسان اخرجوا المحاكم وفي قصة حنين عن
 ابي قتادة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من اقام بئب على قتيل قتلته فله سلبه فقامت لائس بن
 علي قتيل فلم يزل يمشي ثم بان فذكرت امره رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رجل من مجلس
 سلاح هذا قتيل اندي يذكرة عندي فائنه نى فقال ابو بكر يكم تعطيه الصبيغ من قرش وبيع اسدا من
 اسد الله ليقا تل عن الله ورواه قال فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فاداه الى فاشترت منه خرافا
 فكان اول مال تاملته اخرج البخاري قال ابن اسحاق وقد بلغني ان رسول الله صلى الله عليه وسلم
 قال لابي بكر الصديق ووجوه النخيل يا ابا بكر ايت الى ابدت الى قبة طوفة يا فخر يا ذك فراق
 ما فها فقال ابو بكر يا ابا بكر انك تاملت فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا لاري
 ذلك اذ في قصة غنائم حنين قال ابن اسحق واثني عباس بن مرداس ابا بكر ففقد ما فها

فانما يجمع بين وحب الجبسية	رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اياك النبي صلى الله عليه وسلم
وما كان محسن ولا عاين	فوقان موزن شمع
وما كنت دون امر منها	ومن تضع اليوم لا يرفع

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذهبوا فاقطعوا عني لسانه فاعطوه حتى رضی فكان ذلك قطع لسانه
والذي امر به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم انت القائل فاصح
نہی ورتب العبدین الاقرع وعینہ فقال ابو بکر الصديق بن عینہ والاقرع فقال رسول الله
صلى الله عليه وسلم يا واحد فقال ابو بکر الصديق اشهد انك كما قال الله وما علمناه الشعر وما ينبغي له
واذا انجلت نست که یون غزوه تبوک واقع شد آنحضرت صلى الله عليه وسلم تخفیف فرمود بر تہمیز جیش
وہدیہ را خدا تعالی نصیب و فی ازان عطا فرمود عن اسلم قال سمعت عمر بن الخطاب يقول امرنا
رسول الله صلى الله عليه وسلم ان نتصدق ووافق ذلك عندي ما لا فقلت اليوم اسبق ابا بکر ان
سبقته یوما قال فحببت نصف الى فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا القیت لا بدک قلت مثله
یا ابوبکر یکل باعده فقال یا ابا بکر یا القیت لا بدک فقال القیت لم الله ورسوله قال تہ لا سبقہ
الی شیء ابراہیم الخزازی وانیخا انست کہ در سال تہم آنحضرت صلى الله عليه وسلم صديق المیرج گردانید و اول کسی است کہ در اسلام
المیرج شد و انجا علی است و ان انست کہ جمعی دانند کہ فرستادن حضرت مرتضیٰ عزرا ابو بکر صديق
بود و تحقیق انست کہ المیرج ابو بکر صديق بود و پیغام برآة تحویل علی مرتضیٰ بن محمد بن علی انہ لما نزلت
برآة علی رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد کان بعث ابا بکر الصديق ليقیم الناس الحج فیل له یا رسول الله
او بعثت بہا الی الی بکر فقال لا یودی عنی الا رجل من اہل بیتی ثم دعا علی بن ابی طالب فقال اخرج
انہ القصد من صدر برآة واذن فی الناس یوم النحر اذا اجتمعوا بھنی انہ لا یدخل الجنة کافر ولا یخرج بعدہ
العام شہر کہ ولا یطوف بالبيت عریان ومن کان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم عہد فہو الی
آرۃ فخرج علی یوم النحر علی ناقۃ رسول الله صلى الله عليه وسلم حتی اورک ابوبکر فلما راہ ابو بکر قال
امیرا و امیر قال یا امیر ثم مضیا فاقام ابو بکر للناس الحج والعرب اذ ذاک فی تملک لسانہ علی
مسار لہم من الحج التي كانوا علیہا فی الجاہلیۃ حتی اذا کان یوم النحر قام علی بن ابی طالب فاذن فی
الناس بانہی امر بہ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ایہا الناس انہ لا یدخل الجنة کافر ولا
یخرج ایہا الناس شہر کہ ولا یطوف بالبيت عریان ومن کان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم

ابن ہشام فی بعض الروایات الایاب ابی بکر فانی لا اعلم احد کان افضل منی الصبیبة عندی یدام منہ
وقال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن عبد السد عن بعض آل ابی سعید بن المعلی ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال یومئذ فی کلامہ ہذا فانی لو کنت متخذاً من العباد و خلیلاً لا اتخذت ابابکر خلیلاً و لکن صبیبة و انما
ایان حتی یجمع السدینا عندہ قال ابن شہاب حدثنی عبد الملک بن ابی بکر بن عبد الرحمن عن ابی عمر
عبد السد بن زمعة قال لما استقر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا عندہ فی نفر من المسلمین قال وعاود
بلال الی الصلوة فقال مروا من لعلی بالناس قال فخرجت فانا عمر فی الناس وکان ابوبکر غائباً
فقلت قم یا عمر فصل بالناس قال فقام عمر فلما کبر سمر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوته وکان عمر
رجلاً مجرباً قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابوبکر یابی السد فلما قال المسلمون قال فبعث
الی ابی بکر فجاوبہ ان صلی اللہ علیہ وسلم فصل بالناس قال قال عبد السد بن زمعة قال لی ثم یومئذ
ماذا صنعت بی یا ابن زمعة و اللہ ما ظننت حین امرتہ الا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرک بماکر
و لولا ذلک ما صلیت بالناس قال قلت ما امرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و لکننی حین لم یرا ابوبکر
رایتک احق من حضر بالصلوة بالناس و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متوفی شد غارتلانی و انما
در وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت ترین ہر ابوبکر صدیق بود و این علامت شریعت و حجت
و بلوغ مہرتہ خلافت و ارشاد بعد ازین صحابہ بطوع و رغبت بصدیق اکبر بیعت کردند و علی مرتضی
بعد از شش ماہ موافقت نمود و اعتراف کرد بفضیلت صدیق و گفت مانع بجز آن نبود کہ
در مشورت شرک یک نکردند از نہجت ماغباری در خاطر خود گرفتیم و در خلافت خود اعظم ماثر کہ از
ظاہر شد قتل اہل رقت بود و دوران بابا ہمتی عجیب نصیب و شد و بسوی او است اشارت آرد
و من عن دینہ فسوف یأتی اللہ لبقوم یحکم ویحکونہ الایہ و جمع قرآن نمود کہ منست او ہر
مسلمانان ثابت است و شروع و رفع شام و عراق کرد و اکل شام و عراق فتح شد و این فتح کہ
جمیع فتوح اسلام شد و آخر ماثر کہ از انجباب بظہور رسید نصیب عمر بن الخطاب بود و وصحت را
درین باب کا شمس فی البقیۃ النہار بر یکسان ظاہر شد و اللہ اعلم و ماثر عظیمہ کہ اورا زنی اللہ اعلم

علیہ وسلم وہو فرغ فقال يا رسول الله هذا عمر بن الخطاب متوشحا السيوف فقال حمزة بن عبد المطلب
 فاذن له فان كان جاري يري خيرا بذلناه وان جاري يري شرا قتلناه بسيفه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم
 اذن له فاذن له الرجل ونهض اليه رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى لقيه في الحجرة فاخذ بحجرته وبجمع
 رواه ثم حيزه حيزه شديدة فقال يا جابر يا ابن الخطاب قوالا رى ان تفتي حتى ينزل الله
 بك قارعة فقال عمر يا رسول الله حجتك لا ومن باله ورسوله وبما جارس من عنده الله قال تكبر رسول الله
 صلى الله عليه وسلم تكبره تعرف اهل البيت من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم انهم قديروا رسول الله
 فتفرق اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من مكاتهم وقد عزوا في انفسهم حين اسلم عمر مع اسلامهم
 حمزة وعرفوا انها سيمعان رسول الله صلى الله عليه وسلم ويتصفون بها من عدوهم وقال ابن عباس
 وحديثي عبد المدين ابني نجيج المكي عن صحابه وعطاء ومجاهد وعن من روى ذلك ان اسلام عمر فيها ثوابه
 عنه انه كان يقول كنت للاسلام مباحدا وكنت صاحب خمر في الجاهلية اجبرما واشرب بها وكان لنا
 مجلس يجتمع فيه رجال من قريش بالخرورة عند دور آل عمر بن عبد بن عمر المخزومي قال فخرجت
 اليه ليلة اريد جلوسا في مجلسهم فقلت لهم اريد ان اقول فقلت لوالى جنت فلما انما انما
 وكان بكة مبيع الخمر لعل احد عنده خمر فاشرب منها قال فخرجت فوجدته فلم اجد فقلت فلما انما انما
 قطفت بها سبعا وسبعين قال فحبت المسجد اريد ان اطوف بالكعبة فاذا رسول الله صلى الله عليه وسلم
 قائم يصلي وكان اذا صلى تتبيل الشام وجعل الكعبة بينه وبين الشام فوالى المسلمين بين الكعبة
 الركن الاسود والركن اليماني قال فقلت حين رايت الله لوالى استمعت لمحمد ليلة حتى استمع ما يقول
 قال فقلت لمن ولويت منه نارا وعينه فحبت من قبل الحجرة فقلت تحت ثيابها فبعثت اشى روى
 ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يصلي ايقظ القرآن حتى قمت في قبلته مستقبلا رايته
 الكعبة فلما سمعت القرآن رقي له قلبي فبكيت ووثقني الاسلام فلم ازل في ذلك حتى اوتيت
 قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلوته ثم انصرف وكان اذا انصرف فخرج على دارين الى سيدنا
 طرقيه حتى يخرج المسمى ثم يسلك بين دار عباس بن عبد المطلب وبين دار ابن ابي سفيان عوف الزبير

صلى الله عليه وسلم بابي نفص الشيرب وبه نعم رسول الله بالسيف فقال عمر يا رسول الله وعني فلان
عنه بالسيف فوالله لقد نأفق فكان ابو حذيفة يقول يا ابا ياسر من تلك الكلمة التي قلت يومئذ
ولا ازال منها خالفا الا ان يكفر يا عني الشهادة فقتل يوم اليمامة شهيدا اخرج ابن اسحق وعنه ابن
عباس قال حدثني عمر بن الخطاب فذكر قصته بدر الى ان قال فاستشار رسول الله صلى الله عليه
وسلم ابا بكر وعمر وعليهما فقال ابو بكر يا بني الله هؤلاء بنو لهم والعشيرة والاخوان فاني اري ان تأخذ
منهم الفدية فيكون ما اخذنا منهم قوة لنا على الكفار وعسى الله ان يهديهم فيكون لنا عضد فقال
رسول الله صلى الله عليه وسلم ما ترى يا ابن الخطاب قال قلت والله ما اري الا ان تأخذ منهم
من فلان قريب عمر فاضرب عنقه حتى يعلم الله انه ليست في قلوبنا هواراة للمشركين هؤلاء صناديدهم
وامتهم وقادتهم فهو رسول الله صلى الله عليه وسلم ما قال ابو بكر ولم يوافق فافهم الله فلما كان من
الغد قال عمر عدوت الى النبي صلى الله عليه وسلم فاذا هو قاعد وابو بكر واذا هما يكيان فقلت يا
الله اخبرني ما ذابك انت وصاحبك فان وجدت بكاء بكيت وان لم تجد بكاء لبت بكاء فبكيت
فقال النبي صلى الله عليه وسلم الذي عرض علي اصحابك من الفداء لقد عرض علي عذابكم اوني من
الشجرة لشجرة قريته وانزل الله عز وجل ما كان لنبى ان يكون له سرى حتى يخبر في الارض الى
كتاب من الله سبق لمسكم فيما اخذتم من الفداء ثم اطلع العتائم فلما كان يوم احد من العام المقبل
بما صنعوا يوم بدر من اخذهم الفداء فقتل منهم سبعون وقرأ اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم عن الله
صلى الله عليه وسلم وكسرت رعليته وشمت البيضة على راسه وسال الدم على وجهه وانزل الله
اولما اصابته كرمصيته قد احببتم شليلها فلتتم الى هذا قل هو من عند انفسكم ان الله على كل شئ قدير
فان اخرج احد وعنه عروة بن الزبير في قصته عيمر بن وهيب فبينما عمر بن الخطاب في نفر من
يتحدون عن يوم بدر ويذكرون ما اكرمهم الله به وما اراهم به من عدوهم اذ نظر عمر الى عيمر بن
حين اتاخ على باب المسجد فتوشى السيف فقال هذا الكلب عدو الله عيمر بن وهيب ما جارا لاله
وهو الذي خرش سينا وخرزة اللقوم يوم بدر ثم دخل عمر على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقا
ورفع يده تخمين ببيان حرمه

بنی المد ہذا عدو المد عمیر بن و سبب قد جاز متوشحا السیف قال فادخله علی قال فاقبل عمر حتی اخذ بحالہ
 سبغہ فی غنقہ قلبیہ بہا وقال للرجال نحن کان معہ من الانصار اذ خلا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فاجلسوا عنده واحذروا علیہ من ہذا الخبیث فانہ غیر مامون ثم دخل بہ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 وعمر اخذ بحالہ سبغہ فی غنقہ قال ارسلہ یا عمر اذن یا عمیر فذنی اجد یثا بطولہ و فیرہ معجزة اخرجہ من حق
 و انہ اجد انہ استکامہ ماثرہ بیلہ ذہنہ اذہ از فاروقی ظاہر شد قال ابن اسحق فبینا رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم بالشعب معہ اولئک النفر من اصحابہ اذ علت عالیتہ من قمریش الجبل فقال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم اللہم انہ لا ینفخ لہم ان یعلو لنا فقاتل عمر بن الخطاب و ربط معہ من المهاجرین حتی
 اہبطوہم من الجبل فذکرہ فی السیرۃ قال ابن اسحق ان اباسفیان حدیث اراد الانصراف اشرف علی
 الجبل ثم صرخ با علی صوته فقال ان احمر بیا سجال یوم بیوم بدر علی ہل فقال رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم قم یا عمر فاجبہ فقال اللہ اعلی واجل لا سوار قتلا نافی النجۃ و قتلاکم فی النار فلما اجاب عمر
 اباسفیان قال لہ ابوسفیان ہلم الی یا عمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر ایتہ فانظر ما شانہ
 انہ فقال لہ ابوسفیان انشدک اللہ یا عمر قتلا نافی النجۃ لا و انہ یسمع کلاما کان قال
 انت اصداق عندی من ابن تمیتہ و اہر یقول ابن تمیتہ لہم الی قتلت مجاہدا و انہ انہ است کہ خیر
 سعیا ثم و عن جابر بن عبد اللہ ان ثمر بن الخطاب جاز یوم اخذہ من بعد ما غربت الشمس جعل یسب
 فقال قمریش وقال یا رسول اللہ ما کانت ان اصغی فی ہذا و تہ الشمس فغضب قال النبی صلی اللہ علیہ
 وسلم و اللہ ما علیہا منہ لناع ابنی صلی اللہ علیہ وسلم یظہر انہ یستوفی الصلوۃ و یؤتی ما لہا من اللہ
 بعد ما غربت الشمس ثم صلی بعد ما المغرب فخرجہ النجاری و انہ انہ است کہ و فخرہ فی سبیل اللہ است
 صلی اللہ علیہ وسلم فاروقی العظیم فمرہ و درفت بر عیت و احمر از سبیلہ خلاف الشیاء
 است عظیم از حصول خلافت قال ابن اسحق فی قصۃ جواہ الغفاری اجیرہ قہ
 ما قال فقال عمر بن الخطاب مر بہ عباد بن بشرہ یقتلہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکف یا عمر
 اذ اتحدت الناس ان یقتل اصحابہ و لکن اذین بالمرئین فحدثنی ما حکم بن عمران عبد اللہ بن عبد

ع
 جابر بن عبد اللہ
 بنی بنی بنی بنی بنی
 بنی بنی بنی بنی بنی
 بنی بنی بنی بنی بنی

ابن ابی رسول الصمد علی الصمد علیہ وسلم فقال یا رسول الصمد علی الصمد علیہ وسلم انه قد بلغنی انک قد
 قتل عبد المذین ابی فیما بلغک عنه فان کنست فاعلم انی به فانما حمل الیک راسه فوالصمد فقه
 علمت انخرج ما کان بهما من رجل ابرو والده منی الی اخشی ان تامر به غیری فیقتله فلما تدغنی نفسی
 انظر الی قاتل عبد المذین ابی مشی فی الناس فاقبله فاقبل موثبا لکما فر فادخل النار فقال رسول
 الصمد علی الصمد علیہ وسلم بل تفرق به ونحن صبیحة بالقی معناه جعل بعد ذلک اذا احدثت احدثت کان قومه
 هم الذین یقاتلون ویقتلون ویغفونہ فقال رسول الصمد علی الصمد علیہ وسلم لعمر بن الخطاب عین بن
 ذکاء من شأنهم کیف تری یا عمر ام والدم لو قتلته یوم قلت الی اقبله لارعدت له انی لو امرت لیسلم
 بقتله یقتله قال قال عمر قد والله علمت الامر رسول الصمد علی الصمد علیہ وسلم اخذکم بمرکة من امری وایضا
 السوء کما کور غزوة حدیجہ حیث اسلام بر فاروق علیه کروز وبتبریت نبوی تسکیر ما فت قال
 الحق فلما انکس الامر ولم یبق شیء الا الکتاب وشیء عمر بن الخطاب فانی ابا بکر فقال یا ابا بکر
 رسول الصمد قال بلی قال اوسنا بالسلیمین قال بلی قال اویس وایا المشکرین قال بلی قال فضلی
 نفسی الذین فی دنیا قال ابو بکر یا عمر الزم غزوة فانی اشد منه رسول الصمد قال عمر انما شهدته رسول
 الصمد علی الصمد علیہ وسلم فقال یا رسول الصمد یقول الصمد قال قال اوسنا بالسلیمین قال بلی قال
 اویس وایا المشکرین قال بلی قال نعم علی الذین فی دنیا قال انا عبد الصمد ورسولہ ولن اختلفا
 ولن یشتت فی قال فکان عمر یقول ما زلت اصوم والتصدق واعملی واعتق من الذین صنعت
 فیما کلامی الذی تکلمت به من رجوت ان یکون خیرا قال ابن اسحق فوشب عمر بن الخطاب
 ابی جندل مشی الی جانبہ وتقول اصبر یا ابجدل فانما هم المشکرین وانا وایا هم وایا هم کلهم
 بیری یفهمه قال یقول عمر رجوت ان یاخذ السیف فیضرب به ایاہ قال فخر بن ابی
 ابریه وحدثت القصصه وازالها انست که در غزوة خیبر سجدت از فاروق پیدا کہ قال ابن اسحق
 محمد بن ابرهیم ثم یجی عن ابی المہشم من نصر الاسلامی ان اباہ وحدثته سمع رسول الصمد علیہ وسلم
 یقول فی مسیر الی خیبر لعمر بن الاکوع انزل یا ابن الاکوع فی ثنائس بنیها یک قال فشرل
 یقول فی مسیر الی خیبر لعمر بن الاکوع انزل یا ابن الاکوع فی ثنائس بنیها یک قال فشرل

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ۛ

والمدلول المدما بتدینا

انا انا قوم نبغوا علينا

فانزین اسکینٹ علیف

وَلَا تُصَدِّقُنَا وَلَا صَلِّبْنَا

وان اراد واقفۃ ابینا

وثبت الاقدام ان ثاقيناً

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يرحمك ربك فقال عمر بن الخطاب وجبت واليه يا رسول الله لولا
 شعثنا بقدر يوم خير شهيداً بآية دانست که قول مرتضی علی سار البنی صلی الله علیه وسلم الی خیر فلما اتانا
 بعث عمرو بعث الناس الی مدینتهم او قصرهم فقاتلوه هم فلم یلبثوا ان هنر مواعمر واصحابه فجاروا یجبنونه
 وحبسهم اخرجهم احاکم نه مراد از ان حقیقه چنین است بلکه این کلمه ایست بلیغیه چون مهم در اینجا اتمام بود در حین
 شجاعت را محصور ساختند در اتمام و ترک اتمام را حبس نامیده والا اینجا جنگ بود و بصرفه با ملاحظه
 سلامت لشکر موافق و از آنجمله آنست که در غزوه فتح در قصه حاطب بن ابی بلتعنه فاروق را غیرست
 بر خاست پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمودند بحسن معامله فقال عمر انه قد خان الله ورسوله
 وطمع من قد غنی فلا ضرب غنقه فقال الیس من اهل بدر فقال لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا
 ما تمتم فقد وجبت لکم الجنة او فقد غفرت لکم قد سمعت عیناً عمر و قال الله ورسوله اعلم اخرجه البهاره
 ودر باب الی سفیان بن یزید یحیی بن واقع شد قال ابن اسحق فی حدیث العیاس وشفاعة الابی سفیان
 مریت بنیاً عمر بن الخطاب قال من نذو قام الی فلما رای ابی سفیان علی عثر الدابة قال ابو سفیان
 عدو الله الله فی الکن منک بغیر عقد ولا عهد ثم خرج لیثید بن حویر رسول الله صلی الله علیه وسلم وکفیه
 البخله فبقت به بالتسبیح الدابة البطحیه الی الجبل البطحی قال فالتحمت عن البغلة فذلت علی رسول الله
 صلی الله علیه وسلم وذل علیه عمر فقال یا رسول الله ابی سفیان قد امكن الله منه فیه

فامض بغمقه قل قلت يا رسول الله اني قد ابريت ثم جلست الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت
يا رسول الله لا ينجيه الليلة دوني قال فلما اكثرت عمر في شأنه قال قلت له يا عمر فوالله لو كان
من رجال بني هدي بن كعب ما قلت هذا ولكنك قد عرفت انه من رجال بني عبيد مناف فقال له

۴
غنیچه منتفع منافع را
باب دینی هرگز این سخن نماند
مانند منتفع می باشد
کوشش از دعا و نماز غفلت
صلی الله علیه وسلم در یافتن آن
ازین باب استغفار و توبه
من مومنم ای کس شیدایی گردید

عظیمہ در باب علم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ بود قدگان فیماکان قبلکم محدثون فان یک فی استیصال
فانه عمر قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر و قلبہ و قال علی ما کنا تبعہ ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در روایا دیدند کہ قدحی از شیر با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدہ است فشربت
حتی رایت الری یخرج من انطاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما ذلت ذلک یا رسول اللہ قال العلم
و در قصص بسیار آیات بر حسب جہاد و انازل شدہ بود و این دلالت میکند بر موافقت جزع عقلی نفس
ناطقہ و بجزع عقلی حضرات انبیا بعد این ہمہ شریک صدیق شد در تالیف قرآن و در ہر شہری مقبرہ
و محدثی را فرستاد و اہتمام بلین نمود و آنکہ کمی و زیادت واقع نشود و مسألی را کہ مخفی بود نہ تخص کس و چہ
استفسار نمود تا آنکہ حدیث ظاہر شد و اگر ظاہر شد صحابہ را جمع کرد و در ان باب مشورت نمود تا آنکہ اتفاق
بر قولی واقع شد و ترتیب کتاب سنت و اجماع و قیاس وی آورد و سد مدخل تحریف نمود و از خویش
در لم و لاسلم نمی کرد و از تشدد در سنن و غیر ان زجر فرمود چنانکہ علمای صحابہ ہمہ گواہی دادند کہ ہوشی
اعلم زمان خود است و امارۃ اور حمت است تامہ یاست و فی الاستیعاب ولی الخلفاء بعد ابی بکر و عمر
انہ بہا یوم مات ابو بکر بتخلافہ ستمثلث عشرۃ فلاحین سیرۃ و انزل نفسہ من مال اللہ بمنزلۃ جیل من
الناس و فتح المدینۃ الفتح بالشام و العراق و مصر و دون الدواوین فی العطاء و رتب الناس فیہ
علی سوا بقیم و کان لایخاف فی اللہ یومۃ لائم و ہو الذی نور شہر رمضان یصلوۃ الاشعاع فیہ و انخ
من الحجۃ الذی بایدی الناس الی الیوم و ہوا اول من ستمی باسمیر المؤمنین و ہوا اول من اتخذ الدف
مکان نقش خاتمہ کفی بالموت و اعطایا عمر دیگر بہاد کفار و فاروق بعد از انکہ از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم درین باب بشارات عظیمہ یافتہ بود ثم استحالت غربا فافند ما عمر بن الخطاب فلما ار
الناس یسرع نزع عمر حتی ضرب بالناس بعطن و الذی نفسی بید و ما تقیلا شہید
سلک فجا غیر فحک و این دلالت میکند بر موافقت جزع عقلی نفس ناطقہ و بجزع عقلی حضرات انبیا بعد
انہمہ تحمل اعباء جہاد و جہی نمود کہ خوبتر از ان صورت نگیرد قال الیافعی فی السنۃ الرابعۃ عشر فحدثت
و مشق صلحا سن الی عبیدۃ و غنوة من خالد ثم مضیت علیما و فیہا کانت وقعة بسیر الی عبیدۃ فیہا

فتحت بعلبک و حصص صلحا و هرب هر قل عظیم الروم الى القسطنطينية في السنة الخامسة عشرة كانت وقعة
 ايسرک و كان المسلمون ثلثين الفا و الروم ازيد من مائة الف فمزوا جبله الفسافي و قتلوا الروم
 مرة بعد اخرى حتى ابادوهم بالقتل و هربت البقية من تحت الليل و فيها وقعة القادسية بالعراق و كان
 المسلمون نحو من سبعة الاف و المجوس ستين الفا و في السنة السادسة عشرة فتحت حلب الطاكية صلحا
 و فيها انشا ابو عبدة بالمرير المؤمنين كوفة و فيها نزل عمر على بيت المقدس و كان المسلمون قد حاصروا
 تلك المدينة المباركة فطال حصارهم فقال لهم اهلها لا تتبعوا فلن يفتحها الا رجل نحن نعرفه له علامة عن
 فان كان اما علم به تلك العلامة سلمنا باله من غير قتال فابسل المسلمون الى عمر يخبرونه بذلك فكتب
 عمر اجملة و توجه الى بيت المقدس و كان معه غلام له يعاقبه في الركوب نوبة بنو تبة و قد تزود شعير و تمر
 و زيتا و عليه مرقعة لم ينزل يطوي القفار الليل و النهار الى ان قرب من بيت المقدس فلقا
 المسلمون قالوا له ما ينبغي ان يري المشركون امير المؤمنين في هذه البيعة و لم يزلوا حتى اليه
 لباسا غير بارك به فرباه جد به الفرس و اخذه شئ من العجب فنزل عن الفرس و نزع اللباس
 و لبس المرقعة و قال اقبلوني ثم سلك في هذه البيعة الى ان وصل فلما راه المشركون من الكبر
 كبروا و قالوا هذا هو و فتحوا الباب و في السنة السابعة عشرة افتتح ابو موسى الابهواز و فيها كانت وقعة
 حلولا و قتل من المشركين مقلعة عظيمة و بلغت الغنائم ثمانية عشر الف الف و قيل ثلثين الف
 الف و في السنة الثامنة عشر الموصل و السوس و تسرو في السنة التاسعة عشرة فتحت تكريت و قبة
 و في سنة عشرين افتتح عمرو بن العاص بعض ديار مصر و في سنة احدى و عشرين فتح مصر و كان
 هذا من المصاف فيها ثلثة ايام ثم جارا النصر و في سنة اربعين و عشرين فتحت آذربايجان
 على المعيرة بن شعبة و مدينة نهاوند صلحا و الدينور مع هذان عنزة على يد حذيفة و طر المسند
 على يد عمرو بن العاص و فيها فتحت جرجان و در و روضة الاحباب مذکور است که در زمان
 وی هزار و سی و شش شهر با توابع و لواحق آن فتح شد و چهار هزار مسجد ساخته گشت و چهار
 كنيسة خراب گردید و يك هزار و نهصد منبر چوب بر مجاریب جوامع بجهت خطبة جمعه بنا گردید

و دیگر از خواص نبوت زیادت است در جزئی عملی نفس ناطقه باعتبار ارشاد و فیض صحبت و تالیف برادر
 خیر و ظاهر است که کسی غیر شیخین میر تقی میر نرسیده بلکه بعد از ایشان اختلاف آراء و سفک و مادی پیدا
 شود. سوم از خواص نبوت زیادت است در جزئی عملی باعتبار فتوح و جمع اهل اسلام و تالیف ایشان
 الهی درین باب و اگر کسی در احوال شیخین و فتوح ایشان تامل کند بداند که گویا با و عنایت الهی
 شیخین با جزاء و مل بر خورد و گرد باد فتوح و لاتعد و لا تحصی احداث نمود و اعانت شیخین در حال ضعف
 اسلام نیز برین گشت و نشر علوم آنحضرت صلی الله علیه و سلم که از دست شیخین ظاهر شد از هر من شمس
 است بلکه اگر کسی را دیده حق شناس باشد شک نکند و آنکه هر مسئله از مسائل دین که در زمان شیخین
 مسبین نشده است محل اختلاف در مذاهب اربعه گویا اصل مذاهب اربعه اجماعیات شیخین افتاده
 اما این سخن بکسی که سرمایه علم او بجز قدوری و قوی نباشد نتوان گفت این راسته مدار اصول و احکام
 می باید پس هر شخصی می باید که در حال خود تامل نماید که بچه چیز از نمود و نبوس ممتاز شده است
 اول چیز که بدان ممتاز شده است قرآن است و مؤلف قرآن در صحف شیخین و احکام فقه و عقاید
 فقه و اجماع کننده در مسائل اجماعیه و واضح کننده مسائل خفیه و قیاس کننده بمشورت صحابه حضرت
 عمر است و در هر شهری مخدشی و مقرنی انصب کننده حضرت عمر است و سبب شائع بودن اسلام
 در میان بلدان ایشان اندکین بحقیقت منت اول حضرت حق راست تبارک و تعالی که بمحض فضل
 خود عرب و عجم را از ضلالت متحرکه و ایمانید در رسول بطوائف ناس فرستاد و قرآن نازل نمود و بدست
 اسلام در اقلیم شائع ساخت و منت دیگر رسول کریم راست صلی الله علیه و سلم که بدست وی شیعه
 نتمها بر روی کار آمد و منت سوم شیخین راست که قرآن و سنت و احکام اسلام را بارسانیدند و که
 کسری و سربردست ایشان واقع شد و ایشان سبب هدایت سائر عرب و عجم گشتند و آن
 سبب هدایت تمام عالم پس انکار فضل ایشان و قائل نشدن بمنت ایشان از انکار
 بدیهیات است فائده هیچ سیدانی که اهل سنت و جماعت چنان تفصیل شیخین و حب نخستین در عقاید
 خود کرده اند و این فرق از کجا آمده است بدانکه واجب اول بر مکلف آنست که منقاد حکم خدا تعالی

و پند میبرد و دل خود را مصمم کند که آنچه از خدا پنداریا سیر و آمده است بر همان عمل کند عقیده و عملاً و این مرتبه در اصل ایمان داخل است و واجب ثانی آنست که طلب کند طریقی که بآن بشناسد که امر خدا تعالی و رسول و حبیب و اگر این طریق را بخوید از رقبه تقیه شرع برمی آید و ملحد گردد و باز این طریق را طریقی بیاید که بوجه تو اتر یا شهرت یا اتفاق آراء بدان مؤدی بمقصد باشد والا اتخاذ احکام ملت را از غیر اعتقاد باشد و اعتقاد منحصر است در یقین و غالب رای و پیش وی آنچه از ملت است بحقیقت و آنچه موسوس است در آن ممتاز نگردد و در ورطات لاتعد و لا تحصى افتد و در ملت محمدیه واقع آنست که آنچه مستوات است قرآن است و جامع آن شیخین اند و نزدیک مخالف آراء و اختلاف حروف امروز هیچ طریق امتیاز در میان حق و باطل غیر اعتماد بر شیخین نیست و اگر این را باور نمیکنی تامل کن که اگر کسی پرسد که مؤمنان چرا از قرآن شد و دعارقنوت چرا از قرآن نیست و اما بدان هیچ جوابی غیر اعتماد بر مصاحف عثمانیه و قرار و ادایشان نخواهی یافت و این همه فرع عمل شیخین است و آنچه مشهور است و متفق علیه بسیار فرق اهل سنت همانست که از شیخین ثابت شده بعد از اتفاق که در زمان شیخین حاصل شده و خیر تفصیل است اما این نکته کسی که مرایه فقه اشرح و قایه و منهاج باشد نمی تواند و آنست آنرا عالمی بجهت بید با بجملا ازین جهت تفصیل شیخین اصلی عظیم شد از اصول اعتقاد تا آنرا استحکام نکنند و عرض و مطالب تفصیلیه علی وجه البصیره نباشد و این سخن بدان ماند که در مذاهب فروع هر مقلدی بجهت تمام افضلیت امام خود اثبات میکند اصحاب فی ذلک ام خطا و بدون این افضلیت عزم تقلید او در فروع پیدا نمیشود لیکن این مقلدان بغور سخن نرسید و اندک بیک وجه اصابت نمودند و بیک وجه خطا **خطا** نقطه تشبیه و غایت غنک شیار و این سخن حق است که تا اعتقاد افضلیت مبلغ قرآن و سنت بتبیین معانی برود و نکند خاطر بر اخذ شرائع جمع نگردد و لیکن اگر ایشان را التساع در علم میبرد و میدانند کتاب و سنت و آثار فقهای صحابه و تابعین اجتماعاً و اختلافاً با قاعده که از شیخین است و سنت یا اجماع و قیاس منقول است عقیده سیکر و اندجی متعین باعتبار طریق و اجمال غیر تعین باعتبار جزئی و تفصیل پس کسی که آن اسلوب را فهم کرد و عقیده شد در احکام شرع بطوری مناسب

و تفصیلی که بعد از آن آید مثل تفصیل این مذاهب است بخرج و تفریع و آنرا نهایتی نیست و مقتضای آن مرعوب نیست پس اگر این مقدمه را بر شگافیم منکشف گردد اعتقاد قرن اول و ثانی و ثالث که مشهور و بانجیر اند و اختلاف قرون اولی و اثنیست عضال که بدون تثبیت بدانان شیخین و اعتقاد فضیلت ایشان و ترجیح اجماعیات ایشان و پذیرفتن آنچه از جانب ایشان بوده است علما می ندارند نیز این سخن بدان ماند که شیعه قائل شده اند بآنکه امام می باید که افضل است باشد معصوم و مقرر حق الطاعة منصوب من عند الله و رسول و این قول مستضمن حق و باطل هر دو شده است قول محقق آنست که افضلیت امرت نسبت اهل خلافت نبوت که مقنن قوانین و مسلط شرائع و مروج دین ایشان اند لازم است و الا اعتماد کلی حاصل نشود و بجای عصمت حفظ الهی و تائید رحمانی بحسب قوه المدی باید اثبات نمود و بجای افتراض طاعت و نصب من عند الله و رسول اختلاف نفس و اشاره می باید ذکر کرد تا سخن درست گردد اهل سنت و جماعت همین قول محقق را فتح در شیخین بلکه در خاقای اربعه اثبات نمودند تفصیل این اجمال آنکه افضلیت که یگونی و در طبقه اولی می باید که بنگاه حکام دین و مروج شریعت و تقنین قوانین آن بودند در ملک عضو حاضر نیز که در ملک عضو ض حامل علم دیگر شد و اصحاب دولت دیگر چنانکه فتوی در اصل موقوف بود به علم کثیر احوال آنهمه فتوی با منشخ کرده نوشته اند احوال عبارت دانی می باید دلیس و عصمت باء بار جزئی عادت می باید زیرا که جمیع معاملات مردمان و گردش معاش ایشان بر عادت است و بر اصل قول و این مقدمه را شواهد از عرف شرع بسیار است و در تخصیص نفس و اشاره منصف چنانکه آنحضرت صلی الله علیه و سلم بر صدیق اکبر کرد و صدیق آنکلاف کرد و فاروق را کافری آنرا پس از این مسئله قدم بر ترشد تکمیل چون درین اوراق قلم بسیرت شیخین جاری شد ان شاء الله تعالی و تاثیر چندی از احوال سیرت خننین و آثار حمیله ایشان نوشته شود.

اما آثار حمیله ذی النورین رضی

الله عنهما آنست که از اشرف ائمه ائمه بود و بیضا و نبوت عبد المطلب علیه السلام حضرت صلی الله علیه و سلم

اینکه در این کتاب

و ہر گزاد قرآن و علوۃ لیل و اعتاق رقاب و اتفاق بر مساکین مرتبہ کامل نصیب او شد و از
افتخای علم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نصیب و آن بود کہ عالم را متفق ساخت بر یک مصحف و مصلح
کہ درین امر متحقق است مخفی نیست و روایت کرد قرآن را چنانکہ سلسلہ بعضی قراء سبعہ با و سر سدد و
اشاعت اسلام و ترفیہ سلمانان مرتبہ او فی نصیب او شد و تالوا حی کابل و طرف مشرق برد
او مفتوح گشت و از جانب روم تا شہر قسطنطنیہ غلبہ اسلام رسید پس او را خلافت نبوت بہر و شعب
نمود و درست شد و از خبیثت او آلت کہ روایت کردہ شدہ است انہ کان اذا وقف علی قبر بکی حتی یبل
بحیثہ فقیل اتذکر الجنة والنار فلا تبکی و تبکی من ہما فقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان
القبر اول منزل من منازل الآخرة فان نجاسه فابعده السیر منہ و النجس منہ فابعده اشد منہ قال
و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما رایت منظر اقفا الا و القبر افطع منہ اخرجہ الترمذی و از فضائل و
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہونی نفر من کبار المهاجرین لیہض کل رجل منکم الی کفوفہ فہذہ
البنی صلی اللہ علیہ وسلم الی عثمان فاعنتہ و قال انت ولی فی الدنیا و الآخرة و قال لطلحہ یا طلحہ
انہ یسر من نبی الاولہ رفیق من امته سعد فی الجنۃ فان عثمان رفیقی و معی فی الجنۃ و قال کثیر بن
اغفی عثمان فی الیوم الذی قتل فیہ فاستیظف فقال لولا ان یقول الناس تمنی عثمان الفتنۃ
قلنا اصلمک لہ فحدثنا نقول ما یقول الناس فقال انی رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی منامی بذات فقال انک شاہد معنا الجمعہ و عن ابن عمر ان عثمان اصبح فحدث فقال رایت البنی صلی
علیہ وسلم فی المنام اللیلۃ فقال یا عثمان افطر عندنا فاصبح عثمان صائما فقتل من یومہ اخرج السجاء
ہذہ الاماویث

و اما علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ

پس فضائل او بسیار است و مناقب او بیشمار اول ہاشمی است کہ او را ہاشمیہ
دولہ او در خانہ کعبہ بود و این فضیلتی است کہ پیش از وی بان متصف نبود الا یکا شخص و آن

مرتضیٰ رضی اللہ عنہ

بن خرامست کذا فی المتدرک و در حجر آنحضرت صلی الله علیه وسلم تربیت یافت و اول کسی است که ایمان آورد و بر یک قول و بر قول ثانی اول مسلم ابو بکر صدیق است و صهر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اول آنحضرت صلی الله علیه وسلم از صلب و باقی ماندند در وقت هجرت بر فراش آنحضرت صلی الله علیه وسلم خفت تا مردمان گمان نکنند که آنحضرت برآمده است و در وقت مواخاة با آنحضرت شرف مواخاة یافت و در بدر و حمزه و عبیده مبارزت کردند با پهلوانان قریش و غالب آمدند و باز از ان بیشتر بآنکه روز قیامت در نمی صمد کفار اول جمعی که استاده شوند وی با دو یار خود باشد و در احدی نمایان از وی ظاهر شد و از ثباتان بود در ان معرکه و در خندق عمرو بن و در اکه پهلوان قریش بود کشت و در خیمه تخلف شد بحجت ردی که عارض وی شده بود بعد از ان توفیق الهی یار او شد که با وجود رد بخیمت آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیوست و بدعای آنحضرت صلی الله علیه وسلم از رد شفا یافت و فتح قلعہ بردست او واقع شد و در ان باب تفصیلت تامه که سابعث خدا ربلا یحب الله و رسول الله و حبه الله و رسول میسر شد و در موطن بسیار حامل لوا آنحضرت بود و در سال نهم شرف تبلیغ برآورد که لا یلینہ الا انا و رحل منی شرف شد و در غزوه تبوک جانشین آنحضرت شد و بدین دوران باب تفصیلت عظمی انت منی بمنزله بارون من موسی نصیب شد و در سال آخرین آنکه هجرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحکومت یمن تعیین فرمودند و قلعہ بدست او مفتوح شد و چون جاریه را از خمس تسری نمود قیل و قال در مردمان فاش شد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر آن غیرت کردند و از ان ایام او منع فرمودند و فرمودند بومنی و انما منه و در غدیر خم خطبه فرمودند که من کنت مولاه فعلی مولاه و در وقت مبارکه چون اهل بیت را حاضر کردند و یرانیز حاضر ساختند و در دعا اللهم هؤلاء اهل بیتی فطهرهم تطهیر داخل شد بلکه رئیس ایشانان شده است و صلی الله علیه وسلم در حق او فرمود لا یحب علیاً منافق و لا یبغضه مؤمن و در سال دهم عمل میکرد و شدید بود در امر الله و چون امر فرمود بسد ابواب باب و استثنی گردانید نزدیک شرف بمسایگی آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف بود و قرب و مطلوب بود این بود شرح قیام

ملیا فقد بنی وقاں علی وعانے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا علی ان فیما من سبب
 شد البغضۃ الیہود حتی بہتوا امہ واجبہ النصر سبب سے انزلوہ بالمتشرعۃ النبی لیس اہل او قال علی الا
 وانہ یملک فی محبہ طبری بالیس فی وینقض مقبری یحلم شائے علی ان سببہ الاواسی
 ست بنی ورا یوحی الی وکنے اعل کتاب اللہ وسنتہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم لا استطعت فاما انکم
 من طاعۃ اللہ فحق علیکم طاعتی فیما اہتتم او کرہتتم واما امرتکم بمعصیتہ انا وغیری فاما طاعۃ لہ فہی
 معصیتہ اللہ عزوجل اما الطاعۃ فی المعروف وقال صلی اللہ علیہ وسلم لعل انت تبین لائے
 ما اختلفوا فیہ وقال یا علی ان لک کنز فی الجحیم وقال یا علی من فارتق فقد فارتق اللہ
 ومن فارتقک یا علی فقد فارتق وقال اناسید ولد آدم وعلی سید العرب وایین اشارہ یبغضت
 نسب اوست وقال اللہم اد الحق مع حیث دار وقال لا قطعن العماقہ فقال لہ نبیر یل اوست علی
 فقال او علی بن ابی طالب وایین اشارت بقتل حروریہ است وقال انا مدینۃ العلم وعلی بابہا
 وقال لہ ہذا امیر البرۃ وقاتل الفجورہ وقال علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ائت
 المنذر وانا اللہ ووقاں یا فاطمۃ اما ترضین ان اللہ عزوجل اطلع الی اہل بیتہ فاختار علی بن ابی طالب
 بابک والآخر بعلک وقدم لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرخ مشوے فقال اللہم استجب
 خلقک الیک یا کل مع من ہذا الطیۃ فجاء علی فاکلامہ وقال صلی اللہ علیہ وسلم ہذا علی بن ابی طالب
 الیکم یواسی فی الدنیا والآخرۃ واقبل علی رجل رجل منہم فابا فقال علی استجابہ
 الدنیا والآخرۃ وایین واقعہ پیش از ہجرت بود وآنقدر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثوب بود
 علی سنتہ وفاطمتہ وحسن و حسین قال انما یرید اللہ ان یدہب عنکم الی اہل البیت وایین
 امیر بندہ ضعیف گوید در آیہ تطہیر قوم راستہ علی افتادہ است قومی گفتند کہ ایمن
 نشدہ است وازواج و سیاق و سباق آیت انرا تکذیب
 انقصہ وعا انخفضت صلی اللہ علیہ وسلم در باب مرتضیٰ و زہرا و حسن و حسین رضی اللہ عنہم
 واقع نشدہ است وایین نیز کذب است زیرا کہ حدیث در نیچہ سلم مذکور شدہ است

و اہل حدیث مجمع اند بر صحت آن و قومی گفته اند کہ این آیه دلالت میکند بر آنکہ ہر کہ از اشرف المومنین
 بر دسہ عقاب و عتاب نخواہد بود زیرا کہ مراد از ارادہ درین آیه ارادہ تکوینی است و این نیز غلط است
 بلکہ مراد از ارادہ تشریعی است چنانکہ سیاق آیت بران دلالت میکند و معنی ارادہ تشریعی آنست کہ او
 مرارہ شروع ساخت بوجہی کہ مقتضی باشد بصلاح مثل آیه صوم یرید اللہ بکم الیسر ولا یریدکم العسر
 و آیه یرید اللہ لیسبب لکم و یریدکم سنن الذین من قبلکم و تیوب علیکم و اللہ علیم حکیم و اللہ یرید ان یتوب
 علیکم و یرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما و حق آنست کہ آیه در مخاطبہ ازواج است
 و حق ارادہ تشریعی است و آنحضرت صلی علیہ وسلم دعا کردند برای این کرام بحبت مناسبت
 ارادہ تشریعی با ارادہ تکوینی و خدا تعالی آن دعا را بدرجہ اجابت رسانید و ایشان
 بشرف بہشت شدند با قطع و سدر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان
 یدخل المسجد جنبا و ہو طریقہ لیس لہ طریق غیرہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایہا الناس لا
 تشکوا علیا فواللہ لانی فی فوات اللہ و فی سبیل اللہ و قال علیؑ بعثنی رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم الی الیمن فقلت یا رسول اللہ انی رجل شاب و انہ یرد علی من القضاء ما لا علم لی
 قال فوضع یدہ علی صدری و قال اللهم ثبت لسانہ و اہد قلبہ فما شککت فی القضاء و سفت
 قضاء بعد و دخل صلی اللہ علیہ وسلم علی فاطمہ فقال انی وایاک و ہذا النائم یعنی علیا و ہما
 الحسن و الحسین یعنی مکان واحد یوم القیمہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم اشتاقت الجنۃ الی ثلاثہ علیؑ و عمار
 و سلمان و قال یا علیؑ الا اعلمک کلمات ان قلتم غفر لک علی اتک مغفور لک لا الہ الا اللہ
 العلی العظیم لا الہ الا اللہ العظیم لا الہ الا اللہ العظیم سبحان اللہ رب العرش العظیم و الحمد للہ رب العالمین و ہما
 صلی اللہ علیہ وسلم بحدیقہ فقال علیؑ یا رسول اللہ ما احسنہما من حدیقہ فقال لک فی الجنۃ حسن
 من الہی انما الہی انما الہی و القاسطین و الدارقین و قال علیؑ و عمار الا احدکم کما یشتی
 ربلمین قلنا لی یا رسول اللہ قال احیمر ثم و الذی عقر الناقۃ و الذی یضربک یا علیؑ علی نذہ
 یعنی قرنہ حتی تیل نذہ من الدم یعنی بحیثہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم النظر الی علیؑ عبادة و قال علیؑ

وفاطمة و حسن و حسین انما حرب لمن حاربتم و سلم لمن سالمتم و قال احبوا المدلما لیتقوا و کم من نعمه
واحبونی بحب الله و احبوا اهل بیتی لبحی و قال مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینه نوح من ركبها نجی و
من تخلف عنها غرق و مثل خطیبی اسرائیل اخرج اسماکم هذه الاحادیث کلهما فی المستدرک و باید
دانست که در ایام خلافت حضرت مرتضی فتنه بابر خاست که ایام او را استیغاب نمود و او را
از جهاد و کفار و انتظام ملک بازداشت و اهل زمان بسبب آن فتنه بروی مختلف شدند و در مقام
مقصود ما سر و آن قصص نیست بلکه بیان عقیده اشاعره در آن واقعات لا غیر اصل این فتنه
آن بود که قومی از مصریان که نه از صحابه بودند و نه از تابعین لهم احسان بلکه بعلت تدبیر و
و به بدنامی معروف بسبب کینه های چند بدینه شریفه آمدند و بر ذوالنورین تهنیتی نمودند
و عار ایشان آنکه یکی از سه کار قبول نماید خلع خلافت کند یا عزل و نصب مراد از عمار بطوریکه
یا او را بکشند و ذوالنورین بسبب صیت آنحضرت صلی الله علیه و سلم که لعل الله بقمصاک قمصافا
از روی علی خلع نماید خلع لهم خلع خلافت اختیار نمود و عزل و نصب بر طواریشان گذاشتن
مردان خلع بود آن نیز راضی نشد پس انجمنه بدنام و محاسره کردند و صحابه حاضرین از نصرت تو
نمودند و جمعی بگمان آنکه کار تا بکشتن نخواهد رسید بلکه مفسدان اصالح آن کینه با کرده باز خواهند
گشت و جمعی بآن سبب که عاجز شدند از انفراد در مقاومت اعدا و جزدی ذوالنورین در دفع
آن اشرار و انعقاد اجتماع بر قتال ایشان نیافتند و ذوالنورین کن کنیز بنی آدم اختیار نمود
و بعد از محنت های بسیار شربت شهادت چشید و بعد از قتل ذی النورین آن جماعه که بگمان آنکه
قتلی واقع نخواهد شد توقف نموده بودند متاسف و محزون گشتند و تلافی ما سبق بقدر امکان
نمودند و قاتلان بجز آنکه پناهی بحضرت مرتضی برند و با او بیعت کنند علاجی نداشتند
معه خلافت او از همه بیشتر سعی کردند و دم موافقت او زدند و گفتند ای طمان عقیقه چیست و اقامت
شد بعد از آن صحابه کرام مثل طلحه و زبیر و عاتشه رضی الله عنهم با جمعی از بنی امیه پیوسته قصد
بصره نمودند بآن زعم که طلب قصاص نمایند و اگر امیر موافقت استیفاء قصاص نماید نکشت

بیعت نموده بجنک برخیزند زیرا کہ این بیعت چون بسے قاتلان واقع شدہ بود آنرا بیعت فتنہ تصور نمود
 بودند حضرت مرتضیٰ از مدینہ شریفہ بقصد اصلاح امر ایشان برآمد و چون کار از اصلاح گذشت از مدینہ
 و طلب نمود و بکوفہ رسید و از اہل کوفہ کیفیہا ممکن بیعت گرفت و در مقابلہ اہل بصرہ صف کشید و حرب
 جہل واقع شد و شد آنچه شد بعد از آن معاویہ بن ابی سفیان امیر شام بہین ارادہ حرکت نمود و در مدینہ
 تمانیہ صفین واقع شد و بعد گفتگوی بسیار حکیم حکیمین مقرر گشت و بسبب آن حکیم خرم شمع شد
 و اہل شام زیادہ تر بر روی کار آمد و در بلاد اسلام حکم امیر شام جاری شد و اکثر اہل شام مرتضیٰ
 اجابہ سے نہ ہو کر اسٹیشنہ ہمارے نمودند و امیر شام از اہل شام بیعت خلافت گرفت و چون حال بر این
 منوال شد کہ سیمہ از بد نہ بیان کہ انما فرست بیمودند و بہر جہت در حرور و اجتماع شدند حضرت
 مرتضیٰ بقتال ایشان نصرت فرمود و ایشانرا قتل نمود و این واقعہ یکے از مناب ہمارے ہے
 بعد از آن پیچہ از آن خواہد کہ در حدیث شریفہ اشعۃ القوم در شان او آمدہ قصد حضرت
 کردہ شد و بہر جہت انما اسچہ اہل شیر بران جمع اند و موافقان و مخالفان بران متفق
 آنکہ در تاویل این واقعہ ہستادہ اند و در معذور داشتن و ناسعدور داشتن متفق گشتہ
 یا بحکم تقیر اہل شام ہستادہ اند کہ مرتضیٰ از شرکت در قتل ذی النورین برے بود چنانکہ
 ان مختار کردہ بہر جہت بیان فرمود و ہمچنین عائشہ و طلحہ و زبیر ازین بوٹ بری بودند و
 بعضی ائمہ ان مثل سیدہ آلہ قاتلانہ در عقد بیعت مرتضیٰ و بودن ایشان در حبش مرستہ
 و مردم مسندینا رقصہ اہل ایشان مشارطنون فاسدہ شد و بحقیقت بوٹے انہیں
 در امن باک تقصیر رسید قال النورسے و اما عثمان خلافتہ صحیحۃ بالاجماع و قتل مظلومانہ
 و ارتداد القتل مرتضیٰ و لم یحرمنا القتیضیہ ولم یشارک فی قتلہ احد من الصحابہ
 و انما قتلتہ بجمہ و رعاع من ثوفا القبال و سفایہ الاطراف و الاراؤل تخربوا و قصد وہ من
 فمجنرت الصحابہ احاضرون عن دفعہم فمصر وہ حے قتلہ رخنہ المد عنہ و اما علی خلافتہ
 صحیحۃ بالاجماع و کان یو الخلیفۃ فی وقتہ و لا خلافتہ لغیرہ و اما معاویہ فہو من العدول

لفصلاء والصحابۃ النجباء رضی اللہ عنہم واما الحروب التي جرت فكانت لكل طائفة شعبة اعتقدت سبب
 انفسها بسببها وكلهم عدول وصادقون في حروبهم وغير ما ولم يخرج شئ من ذلك احد منهم من العدة
 لانهم جاهدون اختلفوا في محل الاجتهاد كما يختلف المجتهدون بعدہم في مسائل الدنيا وغير ما ولا
 يلزم من ذلك بغض احدہم واعلم ان سبب تلك الحروب بان التقضايا كانت مشتبہة فاشدق
 اشتباہا اختلف اجتهادہم وصاروا ثلثة اقسام قسم ظهر لهم بالاجتهاد ان الحق في هذا الطرف وان
 الحق في الطرف فوجب عليهم نصرته وقاتل الباغي عليه فيما اعتقدوه ففعلوا ذلك ولم يكن حال من
 حسنة المتأخرين مساعدة امام العدل في قتال البغاة في اعتقاده وقسم عكس يكون ان ظهر لهم
 بالاجتهاد ان الحق في الطرف الآخر فوجب عليهم مساعدته وقاتل الباغي عليه وقسم ثالث مشتبہة
 عليهم العتية وتخيروا فيها فلم يظهر لهم ترجيح احد الطرفين فاختاروا الفريقين وثمان في الاصل
 فوجب في حق هؤلاء لا يلائل الاقدام على قتال مسلم حتى يظهر ان الحق لذلك وبذلك يكون
 اجماع احد الطرفين وانه الحق لما جاز لهم المتأخرين نصرته في قتال البغاة عليهم فكلهم معذورون
 رضي اللہ عنہم ولہذا اتفق اهل الحق ومن يعتد به في الاجماع على قبول شهادتهم ورواياتهم وكمال
 عدالتهم رضي اللہ عنہم بالجہاد وازمان خلافت مرتضیٰ مردم چہار گروہ گشتند جمعی باحضرت مرتضیٰ رفیق
 شدند وادخل ایشان آنست کہ مرتضیٰ بہترین مردم است ویرین عصر وحق است بخلافت
 وبقی کہ مانعت میکنند را وفساد دارند واخلال فساد وسمی در نظام خلافت طاووس است
 وبقی دیگر مخالف شدند و بجنگ برآمدند شبہ ایشان آنکہ خلافت مرتضیٰ منقذ شدہ است
 و بیعت اہل مدینہ بکربہ بود یا بسبب غرض شایعہ و بیعت اہل کوفہ ہم بچنان بود
 حضرت عثمان شہادت داشت و با قاتلان ایشان شہدی وایمینی را مستقیم
 و در قصہ حکیم خود را خلع کردند و بقیقت مرتضیٰ از بوث قتل میرا بود و اما بظاہر شبہ کوفہ می آمد
 ازین جهت آن مخالفان در مقابلہ مرتضیٰ جتہد مخطی بودند قال سیدی عبدالقادر فی الغنیۃ
 واما قتال طلحة والزبیر و عائشہ و معاویہ رضی اللہ عنہم فمقتل الامام اللہ علیہ السلام

الیہود حتی یقتولوا امہ واجدہ انصارہی حتی انزلوہ بالمنزلۃ الّتی لیس لہا وقال علی الاوانہ ہیناکم
 محبہ سطرہ بالیس فی مینض منقری بحملہ شاکنی علی ان ہیبتی درین دو حدیث معجزہ الیست
 عظیمہ والی اخبار است اینچہ پیش آمد وباستقرار معلوم میشود کہ تفرق است بہین اسباب راجع
 بہ تفصیل این احوال آنکہ جمعی کہ بحر و راجع شدہ فساد و پائش آوردند از متبع احوال ایشان
 در شخص احوال اخبار و تابعین آنجا کہ بعض بدعات را بحرور یہ نسبت کرده اند دانستہ میشود کہ
 اخبار باطن ایشان راجع بود بسبب اصل یکی آنکہ اینچہ در شریعت موافق معقول ایشان نمی آید
 بہرہ کہ در قرآن پائی تصریح واقع شدہ باشد و دیگر در مذہب روایات سنمووند مانند قوت
 ان احوال و در سعادہ و در اہل حق و در وزن اعمال و شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و عفو کما
 خبر و حق این با سزا و در حق و در امر و در حق و غیر آن دیگر آنکہ اخبار اسناد کہ بعضی از انوار
 پیدا شدہ شخص و غیر آن چہ سزا شدہ مانند آنکہ میگویند کہ قضای صلوات بر حائض و غیر
 ہست مثل سوم سوم آنکہ شدہ در دین و اخذ اعمال شاقہ تجویزی نمودند مانند وصال و صوم
 و غیر غیر آن چہ از این فقرہ حمالہ بمذاہی جمیلہ حضرت مرقی بر ہم خورد بقایای این فقرہ باقی
 ماندہ و عیال و غیرہ و دیگر فقرہ نمونہ معتزلہ اصل اول را پیش گرفتند و راہ تاویل و صرف
 از خطا سبب کہ نمودند کہ از انکہ ترک اخبار احوال کنند بسبب قواعد مقررہ خویش نہ ہست
 سو فہ و در ما از اسباب الہی اما نہ کہ ترک اخبار احوال کنند بسبب قواعد مقررہ خویش نہ ہست
 تمایز کہ از انکہ از اصل الیست از اصول دین و متقشف از صوفیہ اصل سوم را اخذ نمودند
 و در ما از اسباب غیر سید الطائف و امثال و اتباع اوست بلکہ جمعی کہ ترک اسباب و نوران
 از انکہ از اسباب الیست از اصول دین و متقشف از صوفیہ اصل سوم را اخذ نمودند
 بسیارند از ان کہ قوم پروردی کارند اسما عیلیہ کہ زندیق صرف اند و اما سبب کہ بحقیقت مسند
 ختم نبوت اند و در یکہ فتنہ قتلات بین المسلمین را ایشان منشا شدہ اند باز این فرق

مشعب شده اند بفرقه های بسیار که تعداد ایشان عسر دارد و حضرت مرتضی بر سیت از لوث ایشان
 و انیمانی از خطب و ظاهری است و الله اعلم مقدماته سابعه در بیان رجحان شیخین بر غیر خویش
 درین خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده ایم و پیش از توضیح در مقدمه مکتبه چند تقریر کنیم تا توضیح
 در مقصود و بوجه بصیرت واقع شود مکتبه اولی باید دانست که سته صدر بران جاری شده که
 بنده گان مقرب با و تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه متفاوت باشند و بر کارخانه الهی
 رحم ابو بکر در کار است چنانکه شدت غم و کرم در کار است نمی بینی که انبیا صلوٰات الله علیهم که نماینده شجر
 و افضل نبی آدم ایشانند و نقصان هیچ چه در میان ایشان نیست و در صفات کمال مختلف اند
 و او در سلیمان ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نبی که قواعد سلطنت بدون امر
 و سپا بیان و اهل قلم است نمی نشینند در امر صفت ریاست و توج کشی و حل و عقد صالح
 ملکی مطلوب است و در سپا بیان صفت شجاعت و پیادانی مطلوب است و در اهل قلم ریاست
 و کاروانی مطلوب است کار ملک بدون اجتماع این همه میسر نمیشود و کاری که انبیا علی می آید از
 دیگری نمی آید و در سیت اجتماع سلطنت همه مطلوب است و در نبوت کبری که جامع خلافت
 و ریاست باشد همه این امور مطلوب است و در بیان بن ثابت اشعر و روح آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 و شجر و بهشت شده و ابلی بن کعب بن عوف و قرآن و عبد الله بن مسعود و فقه و قرآن و خالد بن ولید
 و طلحه و زبیر و جابر و غیره و کثرت کمال اما باعتبار کثرت و قدرت تفاوت و تفاوت
 بودند و سبب و انتم با خلوص محبت و فدا گویی و خود را در مرضی آنحضرت صلی الله علیه و سلم کردند
 و بوی که در هیچ حال را مخالفت اگر چه در دنیای پیری باشد نه پیاید و جان فشان و بدل مال
 و جاده و حجب آنحضرت صلی الله علیه و سلم و در انشاء اسلام همیشه ایست که خدمت
 بان تفویض نمود و قیام بپیش و عقد ملت و تمیز اسلام و اقطار رخس با
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم همیشه ایست که خدمت فاروق بان تفویض نمود و اعانت بمال
 و در بر و ملتی و حسن سلوک بهیستین آنحضرت صلی الله علیه و سلم و صلا و جام بوی که خوبتر از آن

تتمون نشود و کمال نیا که عبارت از انجام نفس است و در وقت ثواب و اعیه موت و منصب است
 و از نور طهارت و عبادت و تلاوت و قیام بعبادت مالیه اعتقاد و اتفاق خصیصه است
 حضرت ذی النورین آن تفوق نمود و قرابت قریب با حضرت صلی الله علیه و سلم و همیشه به
 تربیت آن حضرت بنسبت فرزند و تربیت والد خود بودند با نجات و امان و شجاعت و افر که به
 معتبر شود و در کمال و در غایت که بولایت مناسب است و در کار ثانی و مرتبه انتقال با نجات
 و رخصت و فصاحت کامله خصیصه است که حضرت مرتضی بآن تفوق نمود آن حضرت صلی الله علیه
 و سلم تفوق هر یکی باین خصال از سایر مسلمین گواهی دادند اخرج الترمذی ان رسول الله صلی الله علیه
 و سلم قال ارحم امشی بائسی ابو بکر و اشد هم فی امر الله عمر و اشد بهم حیا عثمان و اقدرنا هم علی و اعظم
 بالحلال و الحرام معاذ بن جبل و افر هم زید بن ثابت و اقرهم ابی بن کعب و اشد هم علی بن ابی طالب
 بنده الامه ابو عبیده بن الجراح و ما اظلمت انفسه و ما اقلست الغبار احده قیامه من ابی قریظه
 فی ورعه و اخرج احکم عن النزال بن سبرة قال و اقدنا علیا طیب النفس و هو یخرج فقلنا و حدیثنا
 عن اصحابنا فقال کل اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم اصحابی فقلنا حدیثنا عن ابی بکر فقلنا
 و کما مر سماه الله صدیقنا علی لسان رسول الله صلی الله علیه و سلم و اخرج ابن عبد البر عن طایفه
 قال جارتنا سالی بن عباس نقابا عنک نساکم فقال سلوا عما شئتم فقالوا ای رجل کان
 ابو بکر قال کان خیر کلمه او قال کما خیر کلمه علی حدیثنا انت فیہ قالوا فای رجل کان عمر قال کان کلمه
 اسخه الذی یطین ان له فی کل طریق شرفا و افاقی رجل کان عثمان قال رجل البتة اویس
 یقتضه قالوا فای رجل کان علی قال کان کلمه علی بن جعفر و علما و علماء با سواد نبی و مع قریه
 رسول الله صلی الله علیه و سلم و کان یطین ان ابی بکر یطین الی شئی الا انک فاما مدینه الی شئی فقلنا
 فی الجبل و پس از اهل عمل نمیتواند گفت که غیر حضرت مرتضی در شایسته سبب مبارزت اقرب است
 حضرت مرتضی ابو جحیفه نمیتواند گفت که غیر قریه و ابی سبب است و مدینه و مدینه
 در مدینه و قریه بود چنانکه نمیتواند گفت که در صحبت و امانه بارضا جوی و قنار و در نسبت

است کسی که هر یکی از مناقب صحابه را جدا گانه نشناخته و منزه است هر یکی از دیگران علیهم السلام
 است پس ممکن نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم شخصی را بخلافت و لوازم آن مثلاً بشمارد و این
 بروی کار نیاید پس کسی که اگر بشارت صحیح برای غیر آنکه آثار آن امر از وی ظاهر نشود و بیت گشته
 محال گفته است و اگر بشارت بخیری که واقع شود روایت کرده شود و صورت واقع بشود این
 متبع شد تصحیح او میکند غاصب تر ازین آنست که زیدیه گمان میبرد که در شرح اوست از حق و حقیقت
 ساخته و تفسیر میگوید این گمان ایشان غاصب است زیرا که تکیه بر تفسیر است که هیچگاه نبوده و از اصل
 این مظهر اتم نهایت مستبعد است زیرا که این فیض از جهان مطلق می آید که تقدیر و حادثات از آن
 است و اگر بخیرین بود و لطف نباشد بلکه تقرب باشد بمعصیت نعوذ بالله من سوء الاختیار و سوء
 الفهم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و ترجمات و تفصا و حد و بیان کرده
 شروط و خلافات عظمی بیان نکرده بهین سبب که در اکثر است خلافات اشیاء و اشیاء و اشیاء و اشیاء
 پس شفقت است ترک تصریح بآن است تا ضروریات دین را ضایع نشود و بعد از این
 بحقیقه احوال نکته ثانی آنحضرت صلی الله علیه وسلم قد شناس ترین مردان بودند و در
 ایشان بدم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در مراعات حقوقی پس بسیار است که
 صلوات ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چراغ فرماید و ما شمر است
 یا عمران عم الرجل صنو ابیه و در حق سیدتنا فاطمه رضی الله عنها چراغ فرماید و ما شمر است
 ان نبی فلان یستاذنونی ان ینکح ابنتهم علی بن ابیطالب فلان اذن لهم ثم لا اذن لهم و در حق ابوبکر
 چراغ فرماید و ما شمر است و در حق علی چراغ فرماید و ما شمر است و اما منتهی بود و نبی با اذن من گفته
 و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است
 منحصراً و در حق انصار چراغ فرماید الا انصار شاعر و الناس و ما شمر است و ما شمر است و ما شمر است
 و منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصیات که از قرابت خیر و جد البعد و آنچه
 در امور دینی که متعلق اتصاف بصفت خلافت نبوت با عقبار سر و شعبه او باشد و در احوال

کنند مثلاً کلمه انما بومنی وانا منه بیان کمال خصوصیت قرابت است و ادا حقوق ارحام است بمثل
 فضل کلی مساس ندارد بآن دلیل که آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه در حق حضرت مرتضی و غیر
 رضی الله عنهما این کلمه گفت همچنان در حق عباس بن محمد کلمه نطق فرمود باز فرمود ترا آمد و در حق
 دره نسبت ابی لهب همان کلمه بعینها ادا نمود و کما اخرجہ احمد عن دره نسبت ابی لهب قالت کنست
 عند عائشہ فدخل النبی صلی الله علیه وسلم فقال انیونی بوضو و قالت فابتدرت انما عائشہ
 الکوز فیدرت و اخذتہ فتوضا و رفع بصره الی او طرفه الی و قال انت منی و انا منک ازینجا دانست
 شد که این کلمه برای صلہ رحم است نه از باب فضل و در صدقات نبی تمیم فرمود و نه در صدقات
 قومنا باز در فضائل اسلام و غفار و جنیه و منرینه ابر بنی تمیم تفصیل داد پس دانستہ شد که این عبارت
 بمعنی صلہ ارحام است نه از باب فضل و همچنین من سبه عقده بنی و من ادا نقد انانی از تمیم
 وصل ارحام است بآن دلیل که بمثل این کلمه در حق عباس و مانند او متکلم شد و آنکه کلمه صلہ
 لفظ احب و مانند آن در حق جمعی وارد شده و آنرا بحسب قرائن و خصوصیات احوال معنی بخواب
 باید فرود آید و مثلاً گوئیم که حسب بچند و جمعی باشد حسب مرد و نسا و خود را و حسب مرد و اولاد و خود را
 و حسب کاملی کاملی را حسب و واقعت در کمال و حسب مرد تمیم را یا اعتبار آنکه محل نفقت است
 و محبت تمیز شیخ خود را و هر یک ازین محبت با جدا از دیگری فهمیده میشود و زیادت یک نوع
 نسبت فردی و زیادت نوع دیگر نسبت فرد دیگر معقول میگردد پس اگر آنحضرت معنی اول
 سایه مسلم کیبار عائشہ صدیقہ را احب الناس گویند و دیگر با اسامه و سوم جاحد و غیره را
 چنانکه علی مرتضی را تناقض نباشد بلکه در هر حدیث اشاره باشد بحسب خاص از آنکه
 نام سه سابقان ذکر شد که حقیقت فضل و جود یک چیز است و در و شخص در جمیع

در آن خصالت الآن باید دانست که این رجحان گاهی باعتبار انواع این صلت باشد پس
 در یکی نوعی ظاهر شود و در دیگری نوع دیگر و نوع اول الفی باشد و در معانی که سنن با اعتبار آن
 صناعت میسر و از نوع ثانی مثلاً شجاعت و وقسم است شجاعت پہلوانی و شجاعت ملوک

و شجاعت ملوک انفع بہت در خلافت کبری و مثلاً صفت علم شعبہ ہای بسیار دارد سرعت انتقال
 ذہن باخذ مسئلہ و خروج از محل اشتباہ و تعارض اولہ بوجہی کہ بآن فن کہ سخن در آن میرود مناسب
 باشد نظیر آنکہ در عالم منقول ہر کہ اوثق باشد در حفظ و حدیث اولکارت ندارد بہتر است از کسی کہ
 فہم ثاقب دارد و او ہام در حدیث او داخل شوند و مثلاً زبرد و نوع است زہد اولیا کہ نفرت
 است از دنیا و ترک مداخلت نمایند را سوا زہد انبیا کہ طمع خود را طرح ساختہ اصلاح عالم کنند
 و مداخلت نمایند در مال و جاہ بوجہی کہ بہتر از آن متصور نگردد و در وفی السورہ گاہی باعتبار ظرفیت
 آثار آن خصلت از یکی تکرار بوجہی کہ دانستہ شود کہ ملکہ یکی از سنخ است از ملکہ دیگر فافہم نکستہ
 سادہ عقل تجویز میکند کہ شخصے با پیغامبر صحبت نہ داشتہ باشد بلکہ آشنا شدہ تقدیر الہی
 جاری شود بانکہ این شخص را ستخم بعضی کار ہای مقصودہ پیغامبر سازند و خدا تعالی پیغامبر را
 باین سر مطلع فرماید پس پیغامبر از خلیفہ خود سازد و وی بہترین است باشد و دیگران رعیت
 او و این فضیلت عامدہ است و نیز تجویز میکند کہ شخصی در اعلیٰ بشت پیغامبر باعتبار اتفاق
 و تالیف قوم و سعی جمیل در افشائے دین و برہنہ کردن اعداء مستقر ساختن قواعد عدلت اعانتہ
 کردہ باشد و نظر رحمت الہی کہ بجانب پیغامبری باشد باعتبار این خصال درین شخص کار خود
 بکنند و بعد از آن ہم بحضور او پیغامبر متوفی شود و وی افضل است باشد و دیگران تابع او و
 این فضیلت عامدہ است از مستحق الہی در حق شخین است کہ ہر دو نوع فضیلت را جمع کردہ اند
 پس اگر در فضیلت نامیم جہتی باشند مساوی الاقدام در گمان کسی باشد لانسلم کہ فضل کل
 اینان را در حدیث کہ ایشان جمع بین الفضیلتین کردہ اند نکستہ سابعہ خدا تعالی خواستہ
 و در باب پیغمبر خود در اوقات منتشر گرداند و این معنی بدون علما و قرا کہ از آنحضرت
 من الہد عابہ سلیم علم قرآن و سنت روایت کنند متصور نمیشد پس بر زبان مبارک آنحضرت
 اصبر الہ علیہ وسلم فضائل جامعہ از صحابہ جاری ساخت تا حث باشد بر اخذ علم قرآن
 از اینان و آن فضائل بمنزلہ اجازت نامہ ہای محدثین است برائے تلامذہ خود تا قوی کہ

رجال را با قوال نمیتوانند شناخت باری اقوال را بر جلال شناسند و درین قضای جمیع علما اصحاب
 مشترک اند چنانکه از کتب حدیث ظاہر است اما مدنیۃ العلم و علی باہا ازین باب است و اقوام
 ابی و اعلمکم باحکال و احکام مواذین ازین باب چون این نکتہ ہا مذکور شد باصل سخن رویم کہ
 شیخین افضل اند از سایر صحابہ قال اللہ تعالی لا یتوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل
 اولئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد و قاتلوا و کما وعد اللہ الحسنی قال الواحدی لا یتوی
 منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل یعنی فتح مکہ قال مقاتل لا یتوی فی الفصل من انفق
 مالہ و قاتل العدو من قبل فتح مکہ مع من انفق من بعد و قاتل قال الکلبی فی روایت محمد بن
 الفضل نزلت فی ابی بکر تدل علی ہذا ان کان اول من انفق المال علی رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم فی سبیل اللہ و اول من قاتل علی الاسلام قال ابن مسعود اول من اظهر اسلامہ
 سیفۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ابو بکر و قد شہدہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بانفاق مالہ قبل الفتح
 فیما اخبرنا عبد اللہ بن اسحق باسنادہ عن ابن عمر قال بنی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالسر و عنہ
 ابو بکر الصدیق علیہ عبارة قد خللہا علی صدرہ بخلال اذ نزل علیہ جبریل فاقرأہ من اللہ السلام
 فقال یا محمد مالی اری اباک علیہ عبارة قد خللہا علی صدرہ بخلال قال یا جبریل انفق مالہ
 قبل الفتح علی قال فاقرأہ من اللہ السلام و قل لہ یقول لک ربک ارض انت عنی فی
 فتحک ہذا ام ساخط فالتفت النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی ابی بکر فقال یا اباک ہذا جبریل اقرأہ
 من اللہ السلام و یقول لک ربک ارض انت عنی فی فتحک ہذا ام ساخط قال فیکی ابو بکر
 فقال علی ربی اغضب انما عن ربی ارض انما عن ربی ارض و قوالہ اولئک اعظم درجۃ
 الذین انفقوا من بعد و قاتلوا قال عطاء و ریات النبیۃ تنفاسل قال الذین انفقوا
 الفتح فی افضلہا قال الزبج لان المتقدین تالہم من المشقۃ اکثر من ان یسبوا ہم و فائزہ
 بعمار سیم ایضا انقد و کلا وعد اللہ الحسنی ملا الفریقین و مد اللہ اجرہ اما انعمت شیخین نسبت
 جمعی کہ بعد فتح مکہ مسلمان شدند پس منطبق این آیہ کریمہ و اما جمعی کہ کثیر از انصار و صحابہ

اولین کہ در اصل این صفات شریک اند پس بمفهوم این آیه زیر کہ فحواشی آیت دلالت میکنند بر
 ہر چند اعانت پیغمبر در قتال و اتفاق سابق تر فضل زیادہ تر پس حال عباس و خالد ظاہر شد
 و ہچنان جمعی کہ در اول اعانت ہا کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزہ و مصعب بن عمیر
 و ہچنان انما کہ نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام باعتبار جہاد از ایشان ظاہر نشد مانند ابی بن
 کعب و عبداللہ بن مسعود و معاذ بن جبل آنچه در انجامی باید کرد حال مرتضیٰ است پس میگویند
 اما افضلیت شخین باعتبار تشبہ بارادہ بخت پس بدو وجہی باید دانست یکی اشارت ہر یک
 کہ در منامات واقع شد صرح آمد بحال شخین نہ بحال مرتضیٰ دوم آنچه واقع شد در خارج زیر کہ
 وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صادق مصدوق است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 در حق شخین بشارت دادند کہ خلیفہ خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم شد و فتوح
 بسیار بر دست ایشان از کمن غیب بطور خواہد رسید و واقع شد آنچه بشارات دادند بحال
 مرتضیٰ کہ فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد و خود چہ امکان دارد کہ آنحضرت صلی
 علیہ وسلم بشارات و ہدیینی کہ واقع نشد سوال اگر کوئی ہر چیزی کہ در عالم حادث میشود با
 الہیہ است چہ خیر و چہ شر و منامات مبین و منجم امر آیند است پس منامات و بشارات موجب
 فضیلت چہ را باشند و تشبہ با نبیا از جهت منامات چہ حاصل شود جواب گوئیم اری و لیکن
 کہ از ملوک ظاہری شود ہم بارادہ الہیہ است و عدلی کہ از انبیا ظاہر میشود ہم بارادہ الہیہ
 تعلیم علمی کہ از علما می باشد و تعلیم علمی کہ از انبیا بوجود می آید و لا بد میان ہر دو طبقہ بلون باشد
 پس تا اہل را اید کرد کہ فرق از کجا خاست مبد فرق آنست کہ این را بمنزلہ سنگ و چوب میدانند
 و کار را ہر ہا ہم میدہند و نفس او آنچه او را برای آن نصب کرده اند نمی فہم و رنگ آن را
 از خود جانی و بد و نفس او متلون بلون ارادہ الہیہ نمیکرد و تجرد نیست و برای خدمت
 الہیہ و مانند تیرے ہست کہ بجانب کفار اگر اندازند و کافر را بان کشتہ نقویت دین نمایند
 فضیلت و کد ام قربت و پیغام بر بسبب حقوق بلاء اعلیٰ بشناسد کہ از وی چہ چیز ارادہ کرد

و رنگی اراده الهیه در نفس او فرو می رود و از آن رنگ در نفس او شعبه یا بسیار ظاهری گردد و بعد
از آن قوی عقلیه و قلبیه همه مدون فی السدکارهای خویش متوجه میشوند شتان بین المرتبین و چون
نبوت منقطع شد شبهه باین فضیلت بخیر آن صورت نمیگیرد که همان اراده الهیه که در سینه پیغامبر
ظهور فرموده در بعض امور که صعود پیغامبر بلاء علی پیش از اتمام آن مقدر شده تقاضا نماید
که نبوعی از نسبت پیغامبران مداخلت کند و بحسب صورت بردست دیگر ظهور نماید
پس این منامات بخیرند بآنکه اتمام این امور بردست فلان و فلان واقع خواهد شد و این
منامات و بشارات باظهار کمال رضائی خود در آن باب و تربیت پیغامبر صلی الله علیه و سلم
ظاهر و باطنا ایشانرا و استخلاف ایشان نبض و اشاره تمهید اصول آن کارها و تاسیس قواعد
آن مطلبها مداخلت پیغامبر است در آن امر پس احساس میکند به نیابت پیغامبران
امر و رنگ شخصی در نفس ناطقه او فرو میرود و قوس قلبیه و عقلیه او را در هیجان می آرد و گویا
جاریه از جوارح پیغامبر میگردد و رحمت خاص الهی که در حق پیغامبر مصروف بود در حق
او نیز همان رحمت کار میکند ازین جهت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند
و چون این نکته بخاطر اکثر علما نرسیده است ازین بشارات حسابی نگرفته اند و در باب فضائل
بر آن اعتماد کلی نکرده اند و لکن الحق با قلت اما فضیلت شخین باعتبار شبهه در خبر علمی پس جهت
آنست که علم او و نوع است نوعی که مخصوص شخین است او خل است در خلافت نبوت از
نوعی که مخصوص بر تفضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق تحقیق اول
فایروق و بر تفضی هر دو بیشترند بریاده جز علمی بمرحج احادیث و صدیق اکبر بدالت شمنی
در حدیث اقتدوا بالذین من بعدی الی بکر و عمر زیرا که مقتدا نمیشد الا مختار و بالکاف
نثار منقول از ایشان ظاهر میشود که حضرت مرتضی زیاده تر بود بر حضرت علی باقی السلام
لهذا محاسبات عجدیه قیاسات و قیقه از وی بشماره روایت کرده شده است و فاروق در دو
انتقاد اجماع بوی بیشتر اعتنا نمودی چنانکه در مسائل بسیار تحریر نمودیم من غش المعتبر

و تنبیہ بانکہ بسیاری از وجود مسرت حال کہ اطباء بان قائل اند و تجربہ بان شہادت میدہد و
شرح متبر نیست مثل آنکہ طاعت بلوغ اشتقاق از نبی اطباء دانستہ اند و در شریعت بخیر بلوغ
خستہ شریعت اسلام و احیال و حیض و نبات عانہ معتبر دانستہ اند پس وزن شیر ہر چند اصل
دانستہ باشد در مظان بکلیہ شرح معتبر دانستہ اند و لہذا در باب سبب رجبہ حکم این مسئلہ بجز شہادت
یا بیان نگفتہ اند این سخن در خصیصہ فاروقیہ است و مثلاً تنبیہ بانکہ قرعہ در امور مشتبہہ دلیل
کنندہ است از حصانہ منترت و شست دادن او بانکہ قرعہ در جای است کہ حقوق
متساویہ جمع شوند نہ برای اثبات حقی و مثلاً در صورتیکہ شخصی خبر دہد بانکہ بر مادر فلانی غلطی
شده ام و باین سبب از یتیمی بفلانی لاحق شود علم مرتضوی حاکم بان است کہ او را در افتاب
الستادہ کنند و بر سایہ او در وزن زیر کہ عالم خیال ظل عالم شہادت است و علم قی حاکم
بان است کہ او را زہری یا تپھی کنند تا روع باشد از ایدمانند آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از سبب اموات کافرین منع کردند کہ لا تودوا الاحیاء و مانند آنکہ حضرت عمر از سبب منع نمودن
ثانی اشبہ بخلافت نبوت آنست کہ بان علوم کہ از انبیاء منقول است در مردمان مشہور کردہ
آید آنچه مجمل است او را در اجمال گذاشتہ شود و آنچه مفصل است تفصیل بیان کردہ آید زیرا کہ
شایع سبع چیز مجمل گذاشتہ الا از جهت حکمتی در اجمال او و مفصل نساختہ الا از جهت مصلحت
تفصیل او و سنت انبیاء علیہم الصلوٰت آنست کہ عمل مقصود تر باشد از علم و علم تقدیر شدہ
نفوس عالم القافر نمایند و سخن دقیق با ایشان نگویند و چنان نکنند کہ افہام مخاطبین متبصر شود
یا مستشرق شوند بانکہ و رای آنچه بر زبان گویند در دل چیزی دیگر پنهان کردہ باشند باز آنست
کہ بہ نیابت از آن کنند ہر چند والد صاحب علم بیشتر باشد و استبداد را ہی کمتر و ہر چند تعلیم
زیادہ و روحش بعقل کمتر و ہر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر و اجماع آرا بیشتر نیابت قوی
تر و خلافت حکم تر ازین غامض تر گوئیم فضیلتی کہ نملفا را حاصل است آنست کہ علم موسس و محمد
پیغامبر را کہ بدرجہ شہرت نرسیدہ بشہرت رسانند تا جارح باشند از جوارح پیغامبر و امام امر او

نفس و علم از وی در همین ابواب بایکدیگر به بردوات مشغول اند و گوی و چوگان در میان دارند
 و اگر بغیر من چیزی ازین ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست و با بحث ما ساز
 ندارد و آنچه ازین علوم از حضرت مرتضی روایت کرده شده وی بآن متفرد نیست یکی از علماء
 صحابه است و روایات او همدوش روایات عبداللہ بن مسعود مثلاً از میتی کہ از وی ادراک
 کرده میشود همان خصلت است کہ ذکر آن کردیم اما افضلیت شیخین باعتبار تشبہ و جزئیات نفس
 تا طقہ نسبت سیاست مدن و ترتیب حیوش پس امری است ظاہر کا شمس فی راجعہ النہار
 در وقت شیخین عالم مجتمع بود برای واحد و اختلاف در میان ایشان فی ہمد با ہم متفق متفق
 بجهاد و کفار بودند و اندک از علی الکفار و حمار بنیم صفت حال ایشان بود و در ایام حضرت مرتضی
 در اختلاف واقع شد و مردمان احزاب متخبر بہ گشتند سیوف مسلین از کفار مغر گشت و در میان
 خود با مسلول و ہر تدبیری کہ برای رد این سبب انتظامی واقع شد خرق را تسع ساخت و
 با منی و اطمینانی نشد تا آنکہ ہر امر از دست مرتضی برآمد و بجز حوالی کوفہ در تصرف ماند آن
 نیز با هزاران سنازعت و مزاحمت موافق و مخالف بر اہل این حکایت متفق اند بر حجاب
 و تصویب و تحطیہ و در معذور داشتن و عکس آن مختلف باشند سوال اگر گوی کہ فتح عراق
 و شام و مصر و کسر کسری و قسیر قیصر و ہمد است را بمنزلہ یک تن ساختن بعد آنحضرت صلی
 علیہ وسلم چنان کہ سبب موافق جہاد بودہ باشد مثلاً تعلق ارادہ حق عز و علما بتائید اسلام و غلبہ
 بر کافرین کما قال عز من قائل و لقد سمیت کلۃ العبادنا المہر سلیم انہم لہم المنصورون
 عندنا لہ الالبون و مثلاً مردمان در عصر اول خوی فتنہ و فساد داشتند و این خصلت
 ازین ایشان پیدا شد و بہرکت صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رغبت قویہ داشتند
 و جہاد و چون زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعید شد آن برکت مستتر گشت و درین
 این امور شبست افضلیت نباشد اگر متقدم در زمان متاخر می بود احوال متاخر ہر روز
 می آمد و اگر متاخر در زمان متقدم میبود احوال متقدم متفق باشد بواب گوئیم کہ فیض

هر چند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سته مدیران جاری شده که فیض الهی
 جاری نمیشود مگر بر دست کسی که مستعد آن باشد پس از جریان فیض الهی بر دست کسی فضل
 او میتوان شناخت و آنسلم که در عصر اول خوی فتنه نداشتند نمی بینی که بعد وفات آنحضرت صلی الله
 علیه و سلم بسیاری مرتد گشتند و جمیع قائم نمیشد الا در سه مسجد حرام و مسجد مدینه و مسجد حوالی بنده سیر
 صاحب شجین همه رجوع کردند باسلام و اگر جائز باشد که از شخصی اعمال حسنه ظاهر می شود و بر
 اتفاق حمل کنند و آن افعال را بخلفی راسخ منسوب نسازند قاعده عقل باطل شود و سفسطه
 لازم آید و اگر بر سنت الهی حواله کنند و از ان افعال مدحی و ذمی بصاحب آن رجوع نشود قاعده
 امر معروف و نهی منکر و تفاضل بین الناس برانداخته گردد و همین مقال جاری شود و در
 و اوصاف مدحیه او را اعتدای نباشد سبحانک یا ایتان عظیم یکی از دلائل بطلان این ظن است
 آنکه صحابه که این جماعه را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان باخلاق ایشان پی بردند و آن
 اطلاق را در وصف هر یکی بیان نمودند چنانکه از ابن عباس نقل کردیم و بعد اللّٰه و اللّٰه این
 فضیلت در خلافت نبوت است باره از جراح پیغامبر بودن است و امام کار پیغمبر
 ابو سعود و بر رفیق اعلیٰ بر دست خلفای او باصل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار پیغمبر
 چون این معنی در شجین یافتیم معتقد فضیلت ایشان شدیم سوال اگر کوئی که معتقد حضرت است
 این حروب با ظهار حق بود و غنی باطل پس حروب و نیزه بقیقت نوعی از جهاد باشد چرا که گوئیم که
 نیست و آنکه قصد قدرت مرئوسی بجهاد اصلاح نبود و از این جهت لوثی نیزین - قتال است
 و از سیدنا حاجیه بودن از جراح پیغامبر غیر مسلم است زیرا که اگر غنی این فساد باشد
 و حضرت صلی الله علیه و سلم بان امر میکردند و نهی از جیب و از ان
 بانکه در وقت شام و عاق فرمودند و آن سیه منتی ثمرات خود می بود چنانکه از ان
 بلکه بر تریبیری منعکس گشت دانستیم که از ان جنس نیست که آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 نزدیک خدا تعالی بان موعود شده باشند و چون پیش از امام متوفی شدند دیگری بان قیام

نمود و بدست دیگری صورت گرفت اری اینمندی در قتال خواجه متحقق است ویشایات آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در آن حادثہ واقع و حضرت مرتضیٰ خود این واقعہ را بیان کرد و عن ابی کثیر
الانصار قال کنت مع سیدی مع علی بن ابی طالب حیث قتل اہل التہر و ان کان الناس
و جہدوا فی انفسہم من قتلہم فقال علی یا ایہا الناس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد حشدنا باقوم
یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الریتہ ثم لا یرجعون فیہ ابد حتی یرجع السهم علی فوقہ و ان
آیتہ ذلک ان فیہم رجلا اسود و خرج الیہ احدی یدیه کثیری المرات لہا حلتہ کحلتہ ثدی المرأة حولہ
لبیات فانتسوه فانی ارادہ فیہم فانتسوه فوجدہ فکبر شہدا فقال اللہ اکبر صدق اللہ و رسولہ
وانہ لصدقہ قوسا الی عربیہ فاجتہد ما بیدہ فجعل یطعن بہا فی نجد حبہ و یقول صدق اللہ و رسولہ
و کبر الناس حین راوہ و استبشروا و ذهب عنهم ما کانوا یجدونہ آخر جہاد احمد و عن ابن
قیس بن عباد قال کنا مع علی فکان اذ شہد شہدا و اوشرف علی المکتہ او عبط و اویا قال سبحان
اللہ صدق اللہ و رسولہ فقلت لرجل من نبی شکر اطلق بنا الی امیر المومنین حتی نسالہ
عن قول صدق اللہ و رسولہ قال فانطلقنا الیہ فقلنا یا امیر المومنین رايناک اذ شہدت شہدا
اذ شہدت و اذ اوشرفت علی المکتہ فقلت صدق اللہ و رسولہ فهل عہد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم الیک شیئا فی ذلک قال فاعرض عنا و ابحنا علیہ فلما اری ذلک قال و اللہ باعہم
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عہد الاشیاء علیہ الناس انہ اذا امرت فمجد علی عثمان فقتلہ و کان
منہ فیہ اسود و اولا و فعلا منی ثم اتی رایت الی احتجم ہذا الامر فوشت علیہ فاللہ اعلم بالصواب
فیما افاض الیہ من شیعہ بنی ہاشم باعتبار زیادتہ و در ذریعہ علی نفس ناطقہ نسبتہ تا جہد
بہا و رسان و معاملہ کنندگان بواسطہ استماع این جہاد اقوال الشاہ ترا و شہادہ
زالی و اقوال الشاہ ترا پس ظاہر است اما شہادہ اقوال الشاہ بیان آن است کہ علی بن
زمان بن جابر بن ابی سہل یروی باخذ لبنت ظاہر کہ معتبر بفقہ است و باہا کہ معتبر باخبار و علم
و ہر دو را نزد شیعہ اصحاب را این دو طریق و تا دبا ایشان با وجود آنکہ شرف صحبت

و لکن منہ و فیہ توفیق
افرنی ناصی الخلف و توفیق
یا عمر یک سر بیان نیابت
مع علیہ است بالشمع منی
سبطی " " " " " "

حضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریافتہ بودند و با شیخین در اصل صحبت و علم و جهاد و همنان بودند مانند
 بن ابی وقاص و معاذ بن جبل و ابو عبیدہ بن الجراح و خذیفہ و عبد اللہ بن مسعود و شواہد
 بن بسیار است تا جایی کہ ناظر متعجب شود و داند کہ این تاثیر غیبی است **س** بہیت حق است
 بن از خلق نیست بہیت این مرد صاحب دلق نیست قصہ بنا کردن سعد بن ابی وقاص
 آنہ را و نصب کردن دروازه بر اسلوب خانہ مای اکاسرہ باز شکستن آن بموعظت فاروق
 شہور است و عزل خالد بنہ شجاعت و جلالت کہ داشت و مواخذہ کردن فاروق او را
 بر صمد شاعری و عدم ثوران فتنہ از ان و تہدیدات فاروق عمرو بن العاص را و امثال او
 در کتب تاریخ و رقائق مذکور است و تقریر او مسائل را و اجتماع آرا بر آنچه مقتضای رای او بود
 مثل حادثہ وضع خراج در کتب آثار مستور است چون نوبت خلافت بمقرضی رسید قلوب ایشان
 متفرق شدند و نفوس ایشان سر بر آوردند و در مسئلہ اثبات خلافت و جواز تحکیم و عزل از بیستیفاء
 قصاص حضرت ذی النورین ہر چند تقریر مطول تر شد معلق تر گشت و شبہات بیشتر
 میان آمدند و لایسما از صحابہ بیچکس از رای خود برگشت و این حکایتها را موافق و مخالف
 بہر دو متفق اند اگرچہ ہر یکی سر و حکایت بمقتضای مذہب خود کردہ باشد و اما تاثیر احوال پس
 از ان میتوان دانست کہ مصحابان شیخین ہمہ متادب مانند بشریعت و راغب با حسان
 بہ ترکیبی حرکتی شیعہ ظاہر نشد و مصحابان حضرت مقرضی اکثر ایشان سپاسی نہ نشان بودند
 بل طمع و حرص و حقد و حسد و باغضت مقرضی فاخر نسبت نہ داشتند و نہ رسوخ اقیاد دنیا کہ
 بہ ناب مقرضی مکرر از ایشان بر سر منبر شکایت مائی کردہ کہ شکلی اہل کوفہ را سرت کشیم با اہل شام
 مانند سرف و راجہم و زانیہ و کس را دہم یکی بہ تانم و بیوفائی با از ایشان ظاہر شد
 اما مال الکوفی مایوفی مثل سائر است و با حسن معنی و حسین شہید کہ بلا ریشہ است و با حسن
 بیوفائی نکرد و محتاج بیان نیست و جمعی کہ قبایس را نہ رسوخ اقیاد و اشتقاق و اعتقاد
 خود شیر و گریہ افتادند جمعی افرام کردند در اعتقاد و تعظیم ما انجار سازند کہ نہ غیر نبی نباشد و

حضرت مرتضیٰ ایشانرا ازین افراط مکرر باز میداشت و ایشان منہر جہر نشدند چنانکہ قصہ بسیار نسبتہ انجماء کہ در صحابہ طعن میکردند منقول است و جمعی تصریح کردند و در حق انبی بایست و جمعی متوسط الحال بودند و ایشان اصحاب عبداللہ بن مسعود اند و در تحمل کلام او بر معنی مناسب نیز مختلف شدند جمعی اینہمہ مبالغہ با و تاکید با کہ بر سر منبر میفرمود اصنافیکہ و میگفتند مرد محارب است میگوید خلاف آنچه در خاطر دارد و ہمین عقیدہ فاسدہ تخم مذاہب فاسدہ شد از تقیہ و اختیار آنچه مخالف جمہور باشد چنانکہ شیعہ میگویند و جمعی حمل کردند کلام او را و آنچه موافق جماعہ باشد و ایشان اصحاب عبداللہ بن مسعود بودند و روایات ایشان ہمانست عمدہ نزدیک اہل سنت و جماعت پس اگر تاثیر صحبت مرتضیٰ ایشانرا می گرفت این اختلاف ہا پیدا نمیشد چنانکہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شیخین پیدا نشد سوال گر کوئی کہ حضرت مرتضیٰ بمراتب دعوت می نمود و شیخین از مرتب حق یک پایہ فرود ترمی آمدند و یا گوئی مخاطبات مرتضیٰ غامض تر بود و عامہ را دست ببحانی کلام او نمیرسید و شیخین در کلام سہل التناول افتادہ می گفتند یا گوئی احوال مرتضیٰ تجرید و ملکیتہ مائل تر بود و احوال شیخین بہ بشریہ و اختلاط مناسب تر و مناسبتر شرط است در میان موثر و متاثر پس اختلاف قوم ہنم ناشی از کمال و افضلیت مرتضیٰ است و اگر مرتضیٰ ایشانرا آنچه می بایست ارشاد فرمود و ایشان بقول او کار نکردند نقص انجماء عاصیہ ثابت میشود نہ نقص مرتضیٰ چنانکہ جمعی بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نگرویدند و بسبب نگرویدن ایشان نقصی بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عائد نشد بلکہ دائرہ شقاوت بر ایشان افتاد و جواب گوئیم الحق سیم نقصی بمرتضیٰ عائد نیست و نہ ہمہ از این است اثبات نقص بمرتضیٰ بوجہی از وجوہ نیست بحث در فضیلت و افضلیت با انصار نسبتہ بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میرود و خدا تعالی در باب منت بر پیغمبر و بر اصحاب او میفرماید الذی ایدک نبصرہ و بالموئین والفاء بین قلوبہم و انفقنا فی الارض جمیعاً ما افقت بین قلوبہم و قال واذکروا نعمۃ اللہ علیکم اذ کنتم اعداء فالتف بین قلوبکم فاصبحتم نعمۃ

اخوانا و معلوم است بوجهی که امکان شک ندارد که عرب پیش از زمان آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 اهل ناس و قطع ایشان بودند با رحام خدا تعالی همه را بنیض صحبت آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 منفق ساخت و تالیف فرمود و اهل بدو و اس غیب و یر بوع راستا و بآداب نبیا گردانید
 و هر کسی بر حسب استعداد خود از مآثره کرم آنحضرت صلی الله علیه و سلم فائده گرفت الا هر ماردی تنموی
 که ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوه حال وی است و چنین در زمان تخمین اکثر
 ناس بر حسب استعداد بهره برداشتنه الا شقیای پس منیران رحمت عامه ظهور لطف است
 و رحن اکثر افراد انسان نه کل آن را بحث در همین صفت که رکن اعظم نبوت و خلافت همین
 تواند بود و دستة الله و دستة رسل الله است که مریقی را باشد در ارات برآیند تا سجویی باشد که
 بپاران امراض نفسانی بگلو تواند فرو برد و لذت خاص در شریعت نازل شدند و آنحضرت صلی الله
 علیه و سلم با منافقان مدارات نمود و نیز دستة رسل الله است که مخاطبات فامضه با ایشان
 القانماید تا دل ایشان تحیر نگردد و با ایشان بر روش ایشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد
 و انداخته تعالی او میان را پیغام بر ساخت نه مانده ز پانگه در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس
 شمایست کامله با اینها همین است که باین نوع عاقل کنند و هر که این صفت در وی اکمل وی
 افضل است باشد با اعتبار شریعت و پرورش اهل ملت و بدین است تفسیر تفصیلت در خلافت
 پس مانع از کمالات این صفت هر چه باشد خواهد شد و مع و غنیمت فعل و نلبه خبر و یا غیر آن از
 کمال نیابت و تمام خلافت و تمام ادبیه با پیغامبران و آنچه برفع ملت عالم است باز داشته
 است و این نمی است که به سبیل تنزل گفته می شود و اگر مریقی را شکافیم نسبت به خود
 و ماکل و ملائیس و قلیل عاقل و مانند آن سلم است و با بحث ما تعلق ندارد
 این مسلم نیست و اگر بابت امور وی که نیابت و ریاست تعلق دارد
 و کمالات علیه که نظر آن را علم است بکه هم مریقی را شکافیم نسبت به خود
 آن باشد که لایه و لایه و اگر به سبب قدرت اعتدال با تالیف بعضی که بدو بود و متباینیم با

القطری عن اول من اسلم اعلیٰ ابو بکر قال سبحان الله علیٰ اولیٰ اسلاما وانا اشتبهه علی الناس
ان علیا اخفی اسلامه من ابی طالب واسلم ابو بکر فاظهر اسلامه ولا شک عندنا ان علیا اولیٰ
اسلاما اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن حبه العرقی قال رایت علیا ضحک علی المنبر لم اریه ضحکا
ضحکا اکثر منه حتی بدت لواجبه ثم قال ذكرت قول ابی طالب فظهر علیا ابو طالب انما سمع رسول
الله صلی الله علیه وسلم ونحن نصلی بطن نخلة فقال باذ تصنعان یا ابن اخی قد عاهد رسول الله
صلی الله علیه وسلم الی الاسلام فقال ما بالذی تصنعان باس او بالذی تقولان باس لکن
والله لا تعلمونی استنی ابو بکر ضحکا تعجبا یقول ایه ثم قال اللهم لا تعرف ابن عبدک من هذه الامه
عبدک قبلی غیر نیک ثلاث مرار فقد صلیت قبل ان یصلی الناس سبعا اخرجه احمد وروی که بعد
از هجرت بود تا وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و شیخین و مرتضی بعد اشتراک در تحمل اعباء جهاد
مختلف شدند مرتضی شجاعست بهلولانی پیش قدمی کرد و شیخین بمشورت که شعبه است از جهاد
بیک و امر اگر کسی تامل بیخ واستقرار تمام بکار برود بداند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدیمی
با شیخین مشوره کرده اند و امضاء صلاح دید ایشان نموده با دیگری نگزیده اند و این معنی از
حکایات ظاهری است و این که بعد وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم ظاهر شد در امور که در
بیت آنحضرت داخل بود و گفتا قال رسول الله صلی الله علیه وسلم او بیت مفاتیح الارض لیکن
سید آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلاء اعلیٰ پیش از ظهور آن مقدر بود پس شیخین بطریق نیابت
تحتی را سرانجام دادند و در آن باب هیچ لاجتی بحقوق ایشان ممکن نشد چه های سادات
سابقه و حضرت مرتضی انیمنی را رد و دشمن تر او نمود و گفت سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم
نهی ابو بکر و ثلث عمر ثم خطبتا فقتلهما شاء الله و این قول از مرتضی بطریق
کرده شده و هر که اسانید آن میخواهد در سند احمد نظر کند و حضرت مرتضی را با امامان
شغل دنیا قشما و مزارعه افساد و راه ایمان و بیخ بله مفتوح نشد و هیچ نتی ظاهر نگزید بلکه جهاد
با کفیه مسدود مان پس باعتبار تحمل اعباء او شیخین افضل و ارجح شدند باید دانست که شجاعت

و دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امر شجاعت پهلوانان غلبه بر اقران است و زیادتیا
بقوت بطش و ثبات قلب و شجاعت امر فتح بلاد و بهریت و اودن جیوش است بسیار است مگر
و حسن استعمال آنها در مواضع آنها با ثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هر چه در دست
مطلوب است از صلح و جنگ و تانی و عجلت و دانستن معرفت هر یک از افراد پیش و کما
مطلوب گرفتن از ایشان و گاهی این دو شجاعت مفترق میشوند چنانکه غنیمت موصوف بود
بشجاعت پهلوانی فقط و امیر تیمور بشجاعت امر فقط پس تیمور شجاع ملوک بود هر چند مستعد
نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افکنده باشد و هر چند حضرات خلفا هم تصف
بودند بهر دو شجاعت اما حضرات شیخین افضل بود در شجاعت امر و حضرت مرتضی از زیادت
بود در شجاعت پهلوانان و این معنی بدیهی است نسبت کسی که سیرت کسی همه ایشان را منتقل
همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امر الفتح است در مشیت ملت و شجاعت پهلوانان
نیز در آن دخلی دارد بقدر خود و لهذا نصیب آنحضرت صلی الله علیه و سلم که میزان شرف و فضل
است و منتهای آن از شجاعت امر او فراتر بود نسبت شجاعت پهلوانان و همچنین از
روسا و دین و دنیا شده آمده است اما افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین بیان آن است
که افضل علوم قرآن عظیم است و جمع کننده قرآن و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین
اند و حضرت مرتضی هر چند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند اما اصحاب نبوت
بن مسعود از اهل کوفه مثل زرین حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی و ایشان اول بار قرآن را
عبد الله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دوباره گذرانیدند و اگر نیک گذرانیدند هم روایت ایشان
صحیح در این بن سعد بن عبیده عن ابی عبد الرحمن السلمی عن عثمان عن النبی صلی الله علیه و سلم
قال خیرکم من تعلم القرآن و علمه قال و اقرانی ابو عبد الرحمن فی امره عثمان حتی کان الحجاج
قال و ذلک الذی اقعنی مقعدی بذخره البخاری و بعد از قرآن عظیم حدیث آنحضرت است
صلی الله علیه و سلم و فاروق محمد بن را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جمله ایشان

عبدالمدین مسعود بود و روایت او در کوفه ثابت است و از جمله ایشان ابو موسی و جمعی دیگر
 در بصره و همچنان در شام جمعی از صحابه امام تفضی در بلاد کسی انصب نکرده و در حدیث مثل عبدالمدین مسعود است
 لیکن اینجا فرقی هست که اهل حدیث از روایت او آن است که اصحاب عبدالمدین مسود ثقات و فقهاء اند و روایت حضرت
 مرتضی لشکریان مستور بحال حدیث مرتضی بدرجه صحت نرسیده است الا آنچه اصحاب عبدالمدین مسود روایت کرده
 اند عن ابن ابی ملیکه قال کتبت الی ابن عباس سالان یکتب لی کتاباً و یخفی عنی فقال ولدنا صحابنا احتار
 الامور اختیار او احفی عنه قال فده عا بقضای علی فجعل یتب منه اشیا و یمیر به الشی فیقول و الله
 ما قضی بهذا علی الا ان یموت و عن ابی اسحق قال لما احدثوا ملک الاشیا بعد علی قال
 رجل من اصحاب علی قاتلم المدامی علم افند و افند و او عن ابن عباس قال سمعت المنقر
 یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنه الا من اصحاب عبدالمدین مسود و روای الا حد
 الثلثه مسلم فی مقدمه صحیح و اما اهل مدینه و اهل شام از حضرت مرتضی حدیث ندارند الا قلیل
 و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقه است و اجماعات فقه مسائل اجماعیه عمر فاروق است
 و اگر اکثر اهل اسلام این نظر امتحان نگاه کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند اما نه سبب مالک
 پس مبتنان موطا است و در موطا از روایت مرتضی بخیر چند حدیث مرفوعه و چند اثر شمرده شده
 منقول نیست و همچنین در مسند ابی حنیفه و آثار امام محمد که بنای فقه حنفیه است از روایت مرتضی
 بخیر چند حدیث مرفوع و چند اثر شمرده شده و زیاده از آنچه در موطا است بتلیلی منقول است و نیز
 در مسند شافعی که بنای مذهب شافعیه است از روایت مرتضی بخیر چند حدیث مرفوع و چند اثر
 و توقف که نسبت احادیث مرویه از دیگران در نهایت قلت است منقول نیست و کسی
 نه بر اصول و اجماعات این مذاهب اطلاع دارد شک نمیکند و آنکه اصل این مذاهب
 جماعیه فاروق است و آن مانند امر مشترک است و در بیان این مذاهب از اهل مدینه و بصره و کوفه
 صحابه از اهل مدینه مانند ابن عمر و عائشه و فقهاء سنی از کبار تابعین مدینه و بصره و کوفه و مانند
 آن از سنیان تابعین مدینه اصل مذاهب مالک است که صورت خاص مذاهب و از آن پیروی

همچنین اعتماد بر قنادی عبدالعبد بن مسعود و در غالب حال و بر قضا یا سے مرضی و بعض
 احوال بان شرط که اصحاب عبدالعبد بن مسعود روایت کرده باشند و اثبات نموده و بعد از آن
 بر تحقیقات امام اسیم مخفی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذہب یا بی حقیقت است که سبب آن
 خاص مذہب و پیدا شده و همچنین تفتیش معتد فقہائی مکہ و مدینہ و عرض اقوال ایشان بر
 احادیث مرفوعہ و تثقیف آنها بر قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنها و مانند آن سبب
 خاص مذہب شافعی شده است ^{راست کردن} و جمع و تنقیح احادیث مرضی و آثار مرضی نیست اما انی معنی را
 بخبر ماہر در اصول و اہمات این مذہب نمیتواند شناخت و بعد از آن علم سیر در فائق است
 و حضرت مرضی یکی است از علماء اصحابہ درین باب متساوی القدم با عبدالعبد بن مسعود و غیر
 آن اما استناد و نحو حضرت مرضی پس امر است اعتباری و نقلی بآن صحیح نشدہ عمرہ احمد عن
 مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللمن والسنن كما تعلمون القرآن
 اخرجہ الدارمی وفي الدر المنثور الحسن بن سیرید تعلموا لغة العرب باعرابها وفي الكشف في تفسير قوله تعالى
 ان السدیری من المشركين وفي حوله في تامل رواته ورسوله بالسجدة على الجوار وقيل على القسم
 كقوله لعنك وحلي ان اعرابيا سمع رجلا يقول يا فقال ان كان السدیری من رسول فاما من غير
 فاما من اجل الى عمر فحكي الاموي في قمرته فعند ما امر عمر بتعليم العربيه انتهى واین قصه دلالت میکند
 بر آنکه عجمی از راه تئید ساختن بنو نساء ان فاروق بود اما تصوف بمعنی سلوک و تہذیب یا طریق
 پس نمی بینیم کہ حضرت مرضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و ابن عمر مثلاً
 سوادش اگر گوی که حضرت مرضی اعلم الناس بود لکن آن و سنن و مردمان از وی آنهمه روایت
 کردند پس سوادش را ایشان علم او متسلط شد و انتفاع تام بآن متحقق نگشت پس فضیلت
 مرضی را از ابن مسعودی چه خلل رسید جواب گوئیم آری فصل مرضی را فی نفسہ انی معنی خلل نگردد نہ
 استحقاق او خلافت را و ہمین است عقیدہ ما ولیکن نیابت پیغمبر را از جهت جرح ببردان
 در آنچه خدا تعالی اجمالاً پیغمبر را و او تفصیل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان

زیرا که خلیفه پیغامبر بحقیقت مانند من است که در دمان نانی باشد ^و او بجز نانی و ما جزنی
 نایم و او دنی بی ما و مانی و می نه ایم پس اراده الهی منعقد میشود و ظهور علم و رشد در اقرار
 انسان و رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم انیمنی را از اراده هرگز متخلف نیست کما قال عزیر
 قائل و لقد سبقتم کلکم لعیادنا المرسلین انکم لکم المنصورون و ان جندنا لکم الغالبون و این
 بمشابه آنست که در دل نانی غزلی بهم میرسد که مقام راست یا عشاق را مثلاً در ضمن فلان
 غزل بسراید بعد از آن رنگی ازین اراده در قوای عقلیه و قلبیه پیغامبر فرود می آید و قوای
 او را با افعال مناسبه بآن مقصد و بجهان می آورد و پیغامبر منقاد این رنگ شده به روش
 ممکن در سینه این مقصود و اخلت میفرماید و این بمشابه آنست که نانی صوتی از گنجوی خود
 بر می آید که اجمال بآن نفس است که بر روی کار خواهد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن
 فی را بردست میگیرد و بر دمان خود می نهد بعد از آن همان اراده الهی به واسطه محبت پیغامبر
 و عزیمت او و اخلت او و نسبت او و نفس شغف که مستعد آن کار بوده است کار میسازد
 و از وی آن افعال انشائی نماید و این بمشابه آنست که از بی صوتی حزین بر میخیزد و او را
 نش نیست نیست تا معنی خلافت نبوت و این قضیاتی است متعلق نظر از قابلیت و استعداد
 ذکر در فضیلت جمعی مشترک باشند و اراده الهی تشخص بیک یا از آن جمیع کند یا بتمامه الحکم
 قد تعالی بلیهم آن متفرع است این شخص افضل است یا نه و نائب مطلق پیغامبر را
 با افضل مطلوب است نه وجود بالقدرة و تفاعیل اینها از تیرن جبروت بکثرت است و اقرب
 در حدیث معراج آمده است که حضرت موسی علیه السلام چنان کثرت است که حضرت علی
 علیه السلام دیدند وقت کردند و گفتند بیدار بودی فلما نهی غل الخیر من انفسه ان
 من امتی و اخیرت علی الله علیه و سلم فرمودند تروید انانی و کثرت انانی
 فضیلت من الله به پیغمبر و چنانکه در حدیث مذکور است که در حدیث معراج فرمود
 فی نفسی همانست که سابق بود پس وجود عاریبی اینجا شرح اراده الهی میکند و هر چند کثرت

فائدہ واقع شود خلافت نبوت محکم تر باشد و این فضیلت امری است کہ تا عارف تحقیقا
و تحقیقا بان رنگین نشود کہ آن نداند در حجاب او را بر سایر فضائل نفہد و این فقیر تار و پود
بستان نشمید بان اشنانشد و این بجہی است کہ بقیہ علمی و تعلق دارد لہذا بسط سخن برین
مسئلہ نمی کنم و این فضیلت بحسب حقیقت خود مشروط باستعدادی نیست مگر چون
ساقی شوی و در تنگ نظری نمی ماند بقدر بجز باشد و ست آغوش ساحلہا و لیکن
ستہ اند بران جاری شدہ کہ این فضیلت نہ ہند مگر کسی را کہ جامع فضائل شتی باشد
جبلہ و کسبا و مدتا حمت الہی کہ پیغامبر متوجہ شد و بود در ضمن آن پیغامبر باین شخص
نیز کار خود کردہ باشد و اخلاق کاملہ داشتہ باشد و علوم پیغامبر بوجہ کامل اخذ کردہ بود
شرطیہ این شروط ازین جہت برخاستہ است اما فضیلت شخین باعتبار حدت قلبیہ کہ
آرا بعرف اہل زمان بطریق تعبیر کنند پس بدو وجہ بیان کنیم اول آنکہ زہد مرقضی اقصی
زہد اولیا بود و زہد شخین مانند زہد انبیا و ورع مرقضی از قسم ورع اولیا بود و ورع شخین مانند
ورع انبیا و دلیل واضح برین مدعا آنست کہ اتفاق جمیع اہل تاریخ است بر آنکہ ورع مرقضی
وزہد او سبب عدم انتظام خلافت او شد و ورع شخین وزہد ایشان سبب انتظام خلافت
ایشان گشت و معلوم است کہ اوصاف کاملہ انبیا بوجہی واقع است کہ مانع ریاست عالم
نمی شود بخلاف زہد اولیا و وجہ ثانی آنکہ اعظم انواع زہد آنست کہ بے رغبتی کند در خلافت
کہ صورت جاہ است بلکہ اگر بحقیقت رجوع کنیم زہد ترک مقتضای نفس خود است ہرچہ باشد
پس اگر شخص کہ مقتضای نفس او مال است نہ جاہ زہد او ترک مال باشد از خوف خدا یا بچسب
الغیر ہمہ مال را نہ ترک جاہ و شخص کہ مقتضای نفس او جاہ باشد نہ مال زہد او ترک جاہ
باشد نہ ترک مال پس حضرت مرقضی سعی ما کرد برای خلافت و جنگا بعل اورد و بدبیر ہائو
بہرچہ بدین ہمہ بر حسب اجتہادوی باشد و بر خست شرع لیکن کسی کہ اصل این حادثہ یا
از وی واقع شد حال او اصفی است از کسی کہ باین حادثہ با اقتاد و اعظم انواع ورع آنست

که ترک کند مقدمات را بین المسلمین زیرا که قتال خطر و اعظم است و اثم و اشد پس اگر چه در شرع
و به اباست یافته شود و بادی شبه ترک نماید و این مقدمات در شیخین واقع نشد بخلاف حال
مر تفضی و همچنین تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خودست در وقتی که بایشان در آن فن
همعنان باشند و شیخین با اهل علم و با مستحقین خلافت و زمان خود با نهایت تواضع داشتند
زیاده از حضرت مر تفضی و همچنین هر صفتی از این صفات چون بر شگافیم انواع بسیار دارد
و اعظم انواع آن در شیخین می یابیم و اگر چه در ورع بمعنی تقلل در معاش بگیریم فضل حضرت
مر تفضی بحسب آن نیز محل مایل است عن محمد بن کعب القسری ان علیاً قال لقد رايتنی مع رسول
الله صلی الله علیه وسلم وانی لاربط ابحر علی بطنی من اجمع و ان صدقتی الیوم لاربعون الفاً
وفی روایتی و ان صدقة مالی لتبلغ اربعین الف دینار خیرة احمد و اگر بمعنی احتیاط در تصرف
بیت المال اعتبار کنیم همه در آن مساوی الاقدام اند از قصص اختصاص حضرت مر تفضی
آن ظاهر نمی شود و حال اگر گوی که مداخلات و منازعات حضرت مر تفضی درین امور همه
ند و فی الصد بود و هر سخی که کرد بنا بر بقای تمام و معرفت کامله کرد و انجا توکل با سباب جمع
باید شد پس انمعنی با تفصیلت از جهت ورع و زهد توکل و تواضع و مانند آن منافی
ند و هر چه اب اویم احسن بنویسن فمورثتی و آنچه تحقیق است درین باب آوردی اما بنویس
عشق سخن باقی است و حفظت شایا و غایت عنک اشیا و در اینجا شبه نیست که حضرت
مر تفضی از کلمات و کلمات بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مر تفضی نمی آید مگر الله فی
و این سخی با توکل و زهد منافات ندارد اما آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودت ان روح الله
تفت فی روحی ان نفساً لا تموت حتی تستکمل نزلها الا فاجلوا فی الطلب و درین
است معرفت دقیقه از علم سلوک و آن است که آدمی در مبتدایان و اولیایان
استند میگرداند و وی بحقیقت قدری است در طریقت سیر چند با اعتبار شریعت نمی باشد
بعد از آن ترقی میکند تبو حید پس همه حرکات عالم راستندی بنده بفاعل و احد مثل متن

حرکات بعثت با هر بازی با و ستادی که درای ستر شسته است و وی درین حالت چری
است و طریقت بعد از آن بهر و صفت و روی جمع میشوند و رویت یکی از دیگر می مانع نمی آید
و درین حالت متوسط شد در قدر و جبر و قائل شد با مر بین الامرین و رجوع نمود بهر تبعموم
اهل سنت و شی گشت و طریقت بعد از آن او را لباس دیگری پوشانند و نظر اوست
میکنند اسباب را هر چند که این اسباب منافی توحید او نیست بلکه هر چند اسباب بیشتر توحید
او زیاده تر اما باین هم احوال نمی طلب پیش می آید و چنانکه از غلطات لسان وی و جاری
احوال وی مستفاد میشود که ازین همه دارسته است و حالت اولی حال اولیاست و حالت
ثانیه مقام انبیاء که پورشت ایشان کمال اولیایان مشرف میشوند بحین در اول حالت اولی
زبان ذکر میگویی و دل او عین ذکر شده است بعد از آن ترقی میکند و دل ازین ذکر میگردد
و از ذکر زبانی مستغنی میشود و بلکه آنرا نمیتواند ذکر بعد از آن تفرقه واقع میشود در میان زبان وی
و دل وی زبان وی بکلام ناس متکلم است و دل او عین ذکر است و این حال اولیاست
بعد از آن او را لباس دیگری پوشانند و رویت میدهد بزرگوار او را در مقام ذکران میگذرانند
و این مقام انبیاست و این مقام انبیاء با وجود کمال خود ادب ناس بودند و از بهر ایشان
و اعبد ایشان نمی بینی که مولانا جامی اندین چو قدس سره میفرماید

ترک استنثار مردم شوق است	نه عین گفتن که عارض حالت است
ای بسا نادرده استنثار بگشت	جان او با جان استنثار است جنت

و شک نیست که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم با کمال معنی استنثار است و عارفان بر دین مهندام و اخذ
که در راه از ابریز که استنثار او چه روزی نیاید و بعد از آن تا زبانی شده و لا تقوی من شی
الی قائل بود که خدا انان باشد و بعد از حضرت سلیمان علیه السلام لا حول و لا قوه الا بالله
تصفیه بودند معتمد بر ترک لفظ استنثار و اخذ حرق خود در حقیقت موسی علیه السلام
با انصاف و ابرو گفتند اما علم پس برین کلمه عصاره کرده شد و با وجود هر زبان و در وجه ایشان

استنثار یعنی آنکه
لغتن و لغز
در بیان معنی آنکه
استنثار یعنی آنکه
حالت عارضی است
زبان انشا الله تعالی
و دل شان باین صفت
حضرت سلیمان تقاضا کرد
خود را بجهاد و جهاد
کردند که در جهاد
نهان خود بجهاد
پیش از آنکه
بیک شوق و اشتیاق
تلقین کسی می
زبان ما در شوق
ببین سوا فیه شد
خبر فواید و این
دل آدم تا به
بزرگوار و
بهر که در
بهر که در
بهر که در

و پانچم کرده اند و سوفیانی ملت مصطفیٰ گشته به تقلید سلف را تحکیم کرده و در حق اجتماع و اجتماع
راست و غلط و کلامی نگاشته که یک در گوش کرده اند و ایشان هم فرموده اند که در حق اجتماع و اجتماع
بعلوم صحیفه و رفیع سلسله و موفقیه حضرت مرقسی که در میان ایشان مشهور شده است و استوار است
آری زنده اند از حقیقت کار غافل ماندند یا سکا شکاف و اعتبارات شیخ محمد المیرین بن عربی و مشایخ
او در کتابها دیده بظاهر آن مغفول شده اند و هر چند خاصه باین سه فریق از ان بیشتر است که
درین عیال الوقت استیفاء آن توان کرد لیکن مقصود در اینجا اشاره باصول این شبهات و ایضا
باذهانت طریق تفصیلی از ان است و مالا یدرک کلام لایترک کلام و از ان در ضمن سه فصل بیان کنیم

فصل اول

اگر گوئی که صاحب تحمید اثبات کرده است افضلیت حضرت مرقسی بر سایر صحابه جانی
که گفته است و علی افضل لکثرة جهاده و عظم بلاهه فی وقایع النبى صلی الله علیه وسلم و لم یبلغ
احد درجه فی غزاة بدر و احد و الاحزاب خیر و حنین و رجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقایع بعینه
غلطهم و قال النبى صلی الله علیه وسلم اقضاکم علی و استند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه و اخیبرهم
بذلک و لقوله تعالی و انفسا و لکثرة سخاؤه و کان ازهد الناس بعد النبى صلی الله علیه وسلم و عباده
و احلهم و اشرهم خلقا و اطلقهم و جهاد و اقدم ایمانا و افصحهم لسانا و اسد هم رایا و اکثرهم حرصا
اقامته حدود الله و احفظهم لکتاب الله العزیز و لا خیاره بالغیب و استجابته و عانده و ظهور المعجزات
منه و اختصاصه بالقرابة و الاخوة و وجوب المحبة و النصرة و مساواة الانبیاء و خیر الطائر و المنة
و الذی... فما سبق کفره و لکثرة الانتفاع به و تمیزه بالکمالات النفسانیة و البدنیة و انما...
جواب کویم غشای این شبهات عدم تمیز است در میان فضل کلی و فضل جزئی و عدم تفرقه
است در میان او صفاتی که بآن تشبیه کند غیر نبی بانی از جهت نبوت او و عدم تنقیح صفات
را از تشبیه است که باعتبار ریاست ملت و خلافت انبیاء بکار آید از تشبیه دیگر که در ان معنی یکسان است

عمل فضیلت مشترک باشد و این بحث را سابقا شرح کردیم و باک نیست از تکرار و تکرار نکند منتخبان
 بدو است که خدا تعالی در کتاب عظیم پیغمبر پدید الیوم الکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی پس بار آور
 اصل امر است القیامات پیغمبر پدید نیست بخت با غصه است بر آنکه از پیغمبر صلی الله علیه و سلم
 در ساری سعادته بماند علم از آنکه از آنحضرت میسر است زیرا که شریعت همانست که از آنحضرت صلی الله
 علیه و سلم آمد و در این مفسر نمی شود و خیر آنحضرت را مقتضی الطائفة بعینه نمیدانیم آری
 در روایت شریعت از آنحضرت صلی الله علیه و سلم و فهم معانی آن محتاجیم به صحابه و تابعین و مجتهدین
 و محدثین و هدایت و نصرت همان است که خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه و سلم داد آری بعض
 چیزها موعود بود و آنحضرت صلی الله علیه و سلم پیش از آنجا از آن موعود بر فوق اعلی صعود فرمود
 حکمته لا یعلمها الا الله تعالی پس آنجا موعود واقع شد بر دست بعض اصحاب آنحضرت پس هر وقت
 که تا بین در علوم ملیه فضل کلی ذکر کنند مقصود ایشان نیست الا تشبیه با آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 و در عفاف او با اعتبار نبوت او و واسطه بودن در میان امت و آنحضرت بوجهی که اگر این
 را مظهر اعتبار کنیم سلسله آنرا گسست گردد و نیابت آنحضرت صلی الله علیه و سلم بآن معنی که
 در امور موعوده بر دست کسی ظاهر شود با عمل اخلاق و اعمال فضل کلی تعلق ندارد الا
 با عمل و آن است که آن اخلاق و اعمال شخصی به نیابت آنحضرت گردد و تحمل عباد و عو
 به واسطه او واقع شود در زمان نبی اسرائیل ممکن بود که یکا نبی متوفی شود و جهادی و تدبیر
 که از دست وی می آمد بر دست دیگری ظاهر کنند و وی نبی آن قوم باشد بعد نبی اول خواه
 نبی اول اختلاف کرده باشد یا نه و نبیه ممکن بود که شخصی پیغمبری را عانتها کرده باشد و آنها
 دعوت را تحمل نموده باشند و نبیه و جهاد و اتفاقا و وی افضل است باشد آری
 حجت الهی در ضمن پیغمبر شامل حال او شده و نبیه ممکن است که نبی
 و عملیه و مناسبت تمام داشته باشد با پیغمبر از این جهت افضل است باشد بر چندان
 کار که پیغمبر در مدت حیات خود کرده بود از تحمل عباد و دعوت پیغمبر از وی بظهور نرسید

و چون نبوت منقطع شد صورت اولی بعینها ممکن نیست بلکه اقربا شنی با ظهور و سرودن پیامبر
استدراست وی بعد تسبیح پیغامبر در آن امر بوجه بسیار و هر سه از این خصلت در شخص
محقق بودند و صحابه بعد راستند از خود باورین امور و تأمل اند و حضرت مرتضی که یکی از کلمان
و کلمان است بطریق اولی با حصول این صفات متصف است اما تشبیه شخص به پیغامبر درین
خصال باعتبار تشبیه اعتباری است و از تشبیه مرتضی و چون تحریر مدعا باین وجه کردیم معارضات
و معانیات مشککین از هم پاشید معنی تشبیه بر بعضی احوال شبهات ضرورت است قول لکثرة جهات
و عظم آثار و فی وقت البقی صلی الله علیه و آله فی غزاة بدر واحد و الاخراب و خیر و چنین باید دانست
که مثلاً این فضائل اعانت پیغامبر است و در تحمل اعباء پیغامبر و آن اعانت با پیغامبر و چه محقق
میشود و هر چند شخص و مرتضی جامع بودند در اصل این وجه اعانت تشبیه قبل از ظهور و بعد
در ذات آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بیشتر بود از اعانت مرتضی و اعانت در ایام دولت آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم بعد هجرت تندبیر مانند آن از شخصین زیادتر واقع شده و از حضرت مرتضی
شجاعت و دلوانی زیادتر ظهور مییافت پس اینهمه چیزها صفت تشبیه و تشبیه را اهل حلیله از
شیرند و حق الذکر اما در اصل تشبیه شخص اقوی و اولی و افضل باشد اگر در هر دو تفصیلات
در هر صفت او تفصیلات واقع شود این موال است و شد الله بان جاری نشود است که
مستقران همه در هر امر مساوی باشند لیکن تفصیلات باعتبار اصول این خصال است که تحمل
اعبار دعوت است قول و وجبت از صوابه الیه فی اکثر الوقایع بعد غلظت امر باید دانست که در
قاروق و در مرتضی هر دو بیشتر از زیادت علم و حکمت چنانکه در احادیث بسیار آمده است
و تشبیه یکی سرعت انتقال ذهن باخذ مسائل از شریعت یا عقل دیگر شست دادن
مسائل شریعت و تأمل کردن در آنکه این انتقال یا انتقال دیگر در قواعد مبوط شریعت
کدام مناسب تر است تفصیل این اجمال آنست که اعلی انواع علوم آنست که خدا تعالی
وحی فرستد به پیغامبر خود و وی بحق الیقین حقیقت آن بشناسد و حق را از باطل منبذ کند و چون

شبه را در اینجا محل نباشد و این مخصوص بجهت انجیاست و بعد از آن خروج است از مسائل
مبسوط و در ملت که ششبه باشد با هم بسوی چغیری گردان شده نباشد نه پس شواتر و تصریح صحیح
ملت و اجماع حمله ملت تا آنچه بقطع ثابت شد از غیر آن فرق کرده شود و انعم در ملت اسلام و شبه
بعلم انجیا نوع ثانی است حضرت فاروق چون مسئله ششبه شد بجهت خروج از مضیق استنباه
سیر حدیقین شاد رشت با احوال پیغمبر و تابعین که سخن کدام یک ارجح و احقر است و این امری
است مشهور و کلیه حق اگر از کسی ظاهر نشد ستایش او بی پیغمبر و پیغمبر و لا اعلان له که غیر
و این حکم و حق مرتضی و معاوی بن جبل و زید بن ثابت از ایشان محفوظ است و ستایش کردن
فاروق ابی بن کعب و معاوی بن جبل و ابن مسعود و ابو عبیدة بن الجراح بر السنه بزرگ تحقیق
استی را در کشف حقائق بر وجه ثانی لابد است از شهادت و استیانت چنانکه نامه که حضرت شاد
به ابو رزینار نوشته است گواهی میدهد بلکه حضرت عمر منطور نظر خود بر فتح کلمه اسلام ساخته بود و آنرا
دار خود که بر می آن پیدا شده و از تقاسیم رحمت نصیب او گشته گرفته بود و علامه فخر حق که مدتها
است بجهت پیروی بسیار مثل تنقیح علم شریعت و مثل جهاد اعداء الله و مثل سیاست مسلمین
بوجهی که مفضی باشد با من ایشان و اطمینان ایشان و هر یکی از این سه خصلت فرزند بسیار دارد
و اوست بر نوعی بدون معاونان میسر نیست و از هر که اعانتی در چیزی از آن چیز باقی یافت
از ستایش بی پیغمبر و حق او بر خود میداندست چنانکه با شاه عادل و ناچاران شریک
خود فتح بلاد و ملک گیری میکند هر پهلوانی را ستایش نمایند و قدر او می شناسد و همچنین با
تکلم او با پیمان را و همچنین بر ارمی رصاصه را و صاحب مدافع را و همچنین نهی اخبار را و همچنین
راه نایده را بمقتضای بادشاه عالمگیر هر فتحی که در دهن واقع میشد بنام نام علم خود
و او را خلعت فاخره و در مقابل آن میداد و این سبب که فتح این ملک را در
تشویش خاطر از جیوش توران و ایران و سبب ارتقاء تشویش بود به کابل بوده است و در
ازین همه حکایت رجم مجنون چنانکه در سند احمد مذکور است و احوال نمیکند بر خط فاروق

فبلغ ذلک علیاً فقال صدق ابن عباس أخرجه الترمذی بلکه قضایای فاروقی بحضرت غفر
 از فقهای صحابه میبود اگر فی الجمله انحرافی و در قضا واقع میشد عرض میباشتم فی آمدن ایشان است
 نه نهادند مگر بر قدری سیر و در آن مسائل جای تفتیش باقی است و قضا یا سبب حضرت مرتضی
 بحضرت صحابه واقع نمیشد و لیکن که غلط یا بسیار در آن مستور نیامد و چون عبد الله بن عباس بر سجلا
 مرتضی مطلع شد اعتراض نمود عن ابن ابی ملیکة قال کتبت الی ابن عباس اسأله ان یرد الی
 کتابا یحیی عنی فقال ولدنا صحاحنا اختار له الامور اختیاراً واحفی عنه قال فدمنا بقضاء علی فحیل
 یرد الیه منہ اشیا و غیرہ الشی فیقول والد ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل انحرجه مسلم فی
 مقدمه صحیح پس عدم ذکر غلطات حضرت مرتضی در کتب متداوله بحجت اختفاء علم او و اختلاط
 قضایای او است چون روایه مستور بحال غیر حفاظ بوده اند قوله و قال النبی صلی الله علیه وسلم
 اقضاکم علی باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم هر شخصی را از فضلا و صحابه انقضیاتی فرموده
 داده است و بکمالی مشرف نموده در باب شیخین فرموده است اقتدوا باللذین من بعدی
 و سید کبول اهل الجنة ابو بکر و عمر و در باب فاروق فرموده ما سلک فیا الاسلام الشیطان
 فیما غیره و در جوابی قمی و ابن بعلم و دین بشارت داده و در باب حضرت مرتضی فرموده
 اقضاکم علی و در باب ابی بن کعب فرموده اقراکم الی و در باب عبد الله بن مسعود فرموده
 اقراوا القرآن من الرتبة ابن ام عبد الله به حدیث در ضیعت لکم ما رضی ابن ام عبد الله به
 معاذ بن جبل فرموده اعلمکم بالکمال و احرام معاذ و در باب زید بن ثابت فرموده و انکم
 زید و در باب ابو عبیده بن الجراح فرموده کل امتی امین و امین هذه الامة ابو عبیده و در
 باب زید فرموده لکل نبی حواری و حواری الزبیر و در باب حضرت عائشه فرموده
 من نذر العجیر لم یس احصا و داد هر یکی را انقضیاتی و لابد آنچه فرموده
 آن شخص بآن صفت تحقق است حالاً و در آن او همانند آنکه در هر مورد که با علم او
 سلامت فطرت بر او بود که تقصد بودند و میگردید جنت بودند از جهالت و او

و اولی است بر فضیلت تفصیل این اجمال آنکه بعد از اجتماع شهود و اجتهاد هر که سرعت انتقال
 بخاند سلسله پیوسته و ادوار اقصی گویند زیرا که در قضا اگر بطریق تحقیق باشد نه بطریق تقلید مثل
 قضا در زبان ما آنچه زیاده از همه مطلوب است سرعت انتقال ذهن است و هر که حساب نماید
 رسیدن آنکه افرغش است و هر که شرط او ادوار خارج و مانند آن در خط احرف مسموعه از زبان سخن
 علمی المله علیه السلام پیوسته و ادوار است و هر که در سخن تاثیر و در بیع و مناکحات و کتابیات و علم
 در انشاء و التماس و غیر این نوع کثرت است اعلم بکمال و حرام است و هر که حافظ و است
 پیوسته است حقیقی است بآنکه روح عالم از وی گیرد و هر که گفته و قرآن هر دو را شناخت با حسن بی
 و سبب است و این حقیقی است بآنکه رضای او را اتباع کنند اینهمه شرح خروج نفس است بکمال
 خود و در قوت علمیه خود و اما خروج نفس بکمال خود و در قوت عملیه خود پس آن تاثیر بسیار
 بعضی را بچهار نوعی تعریف فرموده و بعضی را باین دو از خروج بکمال قوتین دفعه واحده با هم
 و سبب که اولی اینست تعریف فرموده که اگر مفهوم مقتدا و سید ریاست و علم و اکملیت در پیوسته
 و جلال و عظمت و حضرت در نفسی یا بعضی را در ذهن بر بیان کرد که گفت انا لکم وزیر یا خیر لکم منی امیر قبول
 را استند انفعلا و فی هیچ التلوم الیه باید دانست که حضرت سر تفسیری از کاندان و کلدان است
 و حقیقی است بآنکه هیچ فضلا با و استناد کنند لیکن در خارج اگر کسی را دیده و شناس باشد
 بضرورت عقل پس آنکه استناد و جمیع فضلا شخیص اکثر است با استناد ایشان بسخن و تعریف
 تفصیل این اجمال آنکه فضلا چون بشکافیم چند جا آمده اند و آنها را سه تین و مفسرین
 و اصولیین و حقوقیه و متکلمین و اهل عربیت اما تفراس اشهر ایشان سه است که اول آنکه
 در حدیث است از اشهار و انقوت روایت است از سم مصحف عثمانی و مصحف عثمانی با غوث شریف
 در روایت تفرات با انواع مختلفه بود و فیصل گفته این اختلاف بر عی است بفرموده
 شخیص لا غیر سلسله این تفرات بر سلسله جمیع که وارد حق ایشان را بجهت تعلیم و ترویج است
 که در روایتش از ابو عبد الله الحسینی که بعد از آن که قرآن را بر عهد امیرین مسعود گذرانید و

بر تفسیر دو باره گذرانند و آنچه از روایت مرفعی پیش قریب باقی است روایت این دو کس است
 فقط و اکثر روایت ایشان از عبدالمدر بن مسعود است اما فقها پس شهر ایشان حنفیان و ثنویان
 و مالکیان اند و بنای مذہب ایشان اجماعیات فاروق است و اہمات کتب ایشان از مرفعی
 روایت ندارند الا اندکی و کسی کہ در نجاشیہ وارد گو موطا و مسند شافعی و آثار امام محمد و مسند ابی حنیفہ
 نہیں و اما محدثین پس اقوی حدیث و اکثر آن پیش ایشان روایت ابو ہریرہ و ابن عمر و عائشہ
 و عبدالمدر بن مسعود و عبدالمدر بن عباس و انس و ابوسعید خدری و جابر است و ایشان سنی بکثرین
 اند و بعد از ایشان جمعی کہ فاروق ایشان را در آفاق نصب کرده بود چون ابوسوسی بصرہ و ابوذر
 بشام و عبدالمدر بن عمرو بن العاص و علی بن القیاس و چون تحقیق درمی نگریم علم ہمہ ایشان
 مستند است از شیخین یا آنست کہ از شیخین روایت کرده اند و ارسال نموده یا آنست کہ اصل
 حدیث ایشان را مسعود بود و از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اما تحقیق و ثبت کرده اند از شیخین
 ابن مدینہ و اہل شام و اہل یمن و اہل مصر از مرفعی روایت ندارند الا در غایت قلت و اہل کوفہ
 روایت دارند اما پیش محدثین اکثر روایت حضرت مرفعی است و احوال اند غیری بخاند و روایت از مرفعی
 پیش ایشان صحیح شدہ است الا از قبل اصحاب عبدالمدر بن مسعود و ابن عباس قال سمعت
 النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول لم یکن یصدق علی فی الحدیث عنہ الا من اصحاب عبدالمدر بن مسعود و انہ سلم
 من مقدمہ صحیحہ و چون حضرت مرفعی در خطب و مجالس شیخین حاضر میشد و در مشاوہ سالانہ تمجید
 مشارکت میکرد و اہمات علم حدیث استمداد نموده است از شیخین چنانکہ از تتبع قرآن و احوال
 ہمہ میر میشد و چند از کثرین نیست و از حدیث او صحیح شدہ است الا اندکی بلکہ یکی از مرفعی
 در مثل ابو ہریرہ کہ صحبت او با حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلیل است و در فوق
 فرمودہ از مرفعی پنجتر حدیث روایت کردہ باشد وثقات از وی از یاد آورند با تہ و ذلت
 مرفعی با وجود صحبت دائمہ و کمال فقاہت و تمام حفظ و انضمام استماع از صدیق و فاروق بسیار
 از حدیث با سموعات خویش و عدم مانع از روایت کہ عبارت از قلت بقا است بعد

هیچکس از صحابه بطریق نیست بدعتی است صرف امتنا و آن بصحابه و این نذر و اما تفسیر عربیت
 پس نشان اشتغال آن فاروقی اندوخت چنانکه قصه با بسیار این ولایت میکند و این عباس
 را ہی از غربتیه سر داده است کما شہدہ جوابہ عن سوالات نافع بن الازرق و آہستہ آہستہ زیادہ
 تر شد و قصہ الفاعل مرفوع و المفعول منصوب و المضاف الیہ مجرور و الخ ہذا التحوصل صیحہ نشدہ
 شہیدہ بمقتضیات است و اگر نفیر ض صحیح شود و این قدر گفتا کند راستند و نحو حضرت مرتضیٰ قصہ
 با بسیار مانند آن میتوان آورد کہ فاروقی در آنہا مسائل و دقیقہ عربیت بیان کردہ مانند آنکہ
 قول فاروقی لن یصلب عسرہ بن اخرجہ مالک گوئیم آن اشارت است بقاعدہ مشہورہ
 اذا عید اسم معرفۃ ہو و اذا عید کمرۃ فلیس ہو ہو و اما صوفیہ پس تہذیب باطن بصحت و غیر
 آن از شیخین منقول است و اتصال حسن بصری بحضرت مرتضیٰ و لیس خرقہ بمرتضیٰ امری است
 باطل کہ شیعہ و اہل سنت ہر دو منکر آن اند و دون اثباتہ خبط القناد قولہ و اخیر ہونذک باید
 دانست کہ انہما کمال خود از اہل کمال خصوصاً بہ نیت صحیحہ مانند ترغیب ناس براخذ علم از روی
 مثلاً مستنکر نیست و انیمتی از مرتضیٰ و عبد المدین مسعود و ابی بن کعب و غیر ایشان منقول
 است عن ابی الطفیل قال شہدت علیا یخطب و ہو یقول سلونی عن کتاب المد فوالمد ما من
 یتہ الا وانا اعلم ابیل نزلت ام نہا ام فی سہل ام فی جبل اخریہ ابو عمر عرن شقیق بن سلمۃ قال
 لما امر عثمان فی المصاحف با امر قام عبد المد بن مسعود خطیباً فقال تاملونی ان اقرا القرآن علی
 قرارۃ فزید بن ثابت و الذی نفسی بیدہ لقد اخذت من فی رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم سبعین
 ردوان زید بن ثابت نذر و ذواتہ یلعب مع العلمان و المد ما نزل من القرآن شی الا وانا
 نذر شی نزل و ما احد اعلم بکتاب المد منی و لو اعلم احد ابلاغیہ الا وانا
 نذر شی ثم آتینی ما قال فقال وانا ما نذرکم قال شقیق بن سلمۃ قال ان یہا سمعت و ان
 صلی اللہ علیہ وسلم ما سمعت احد النک عذیہ و ما قال اخریہ ابو عمر و غالب بر شیخین علم لوقی الخ
 و نیایش و نزل خط نفس خود بود چنانکہ قصہ با بسیار بزرگ منی ولایت میکند عن انس ک قال

ابو بزرگہ الاضرع غنقه قال فاشهره وقال یا ای لاصد بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعن ابی فراس
قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا ما کنتم فکم اذ بین ظہرنا النبی صلی اللہ
علیہ وسلم واذ ینزل الوحی وثبأنا المدین اخبارکم الا وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد اطلق وقد
انقطع الوحی وانما نعرفکم بانقول لکم من اظهر منکم خیر اظنابہ خیر او احبناہ علیہ وسلم اظهر منکم لنا
شمر اظنابہ شمر او ابغضناہ علیہ وسلم سر اکرکم منکم و بین ربکم اخرجہ احمد وترکہ اظہار کمالات خود گو یا بخت
پرورش ہمین مقصود است بوزند قولہ ولقوله تعالیٰ والفسا فی المواقف و شمر وجہ الاحتمام
الین قولہ والفسا لم یزد بہ نفس النبی لان الانسان لا یدعو نفسه بل المراد بہ علی علی مادت علیہ
الاخبار و لیس نفس علی محمد حقیقۃ فالمراد المساوۃ وترکہ لعل فی النبوة فبقی حجتہ فی الباقی وقد یق
ان المراد علی وحده بایرہ است کہ تخصیص مباہلہ باین صورت ازین حجت واقع شدہ است
کہ عادت عرب در مباہلہ احضار اولاد و اقارب بود لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اولاد و اقارب
بودہ اما ضرر ساختن پس مناسط این فضیلت قرابت است و ما را در اینجا بحثی نیست و فضل علی
ایمان تعلقی نہ و دعوت نفس تنها اگر چه معقول نیست در باب مشاکلا این و مانند این جائز
ست قال اللہ تعالیٰ تعلم فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسک و جمع ضمیر بحجت مناسبت منع واقع
شدہ و از تتبع احادیث معلوم شد کہ انت منی و انا منک و مانند آن از باب صمد رحمہ است نہ
از باب فضل حضرت عباس را بچندین فرمودہ و درہ نیت الی اسباب نیز بچندین و قوم نبی
الجبہ را نیز بچندین و معنی این کلمہ در امثال این رعایت یکا حجت است نہ عام در جمیع
امثال مثلاً رایت اسد یرمی بیان شجاعت آن رومی است نہ اثبات انبیا و انما رایت
الکثرۃ سخاۃ بایرہ است کہ در القصاص حضرت مرتضیٰ بسا و سایر اوصاف کما
اودہ در زیادت او در ان بر بسیاری از صحابہ بخشی کہ در انهم تفصیل شریف
است سخنی و شخص از مال خاص خود و سخاوت او از بیت المال بعد از آن کہ بعد از
روزہ کمال و اسباب بطیب نفس و شادگی حینہ پناکہ در حدیث شریف آمدہ انما رایت

الذی یعطی بالامر بطیبة بذک نفسہ احد المتصدقین وحضرت شیخین الزہرہ وقسمہ سہمہ وفی غیب
بودہ از حضرت مرتضیٰ الانواع اول پس اہل سیرتفق اند بر آنکہ صدیق اموال کثیر قبل از
و بعد از ہجرت بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اتفاق نموده است عن ہشام بن غزوہ عن ابیہ قال
اسلم ابو بکر ولہ اربعون الفا اتفاقا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفی سبیل اللہ اخرج ابو عمر
اسما زینت ابی بکر قاتل لما خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وخرج ابو بکر معہ احتمل ابو بکر مالہ کلمہ مع
خمسہ آلاف درہم اور سہ فاطمہ قالت فدخل علینا جدی ابو قحافة وقد ذهب بعشر فقلت
واللہ انی لاراه قد جمعکم بالہ مع نفسہ قالت قلت کلاما یا ابی انہ قد ترک لنا خیرا کثیرا قالت فاذننا
احجارا فوضعتہا فی کوة البیت ثم وضعت علیہا ثوبا ثم اخذت بیدہ فقلت ضع یا ابی یک علی
ہذا المال قالت فوضع یدہ علیہ فقال لا باس اذا کان ترک لکم ہذا فقد احسن وفی ہذا بلاغ لکم وانا
ما ترک لنا شیئا ولكنی اردت ان اسکن الشیخ بذک اخرجہ ابن اسحق وفی تفسیر آیہ الذین
اموالہم باللیل والنهار سرا وعلانیۃ انما خیل نزلت فی ابی بکر الصدیق حین تصدق بالاربع
دینار عشرۃ باللیل وعشرۃ بالنهار وعشرۃ فی السہر وعشرۃ فی العلانیۃ وأنحضرت صلی اللہ
تتویہ فرمودند سبحانک صدیق در حدیث مستفیض ان من امن الناس علی فی صحبۃ
و در غزوہ تبوک جمیع مال خود را تصدق نمود و در آریہ انفق من قبل الفتح و قاتل حدیث
گذشت و فاروق نیز مرات کثیرہ اتفاق نمود چنانچہ در غزوہ تبوک نصف مال اتفاق نمود
حضرت مرتضیٰ مثل این چیز با اصلا مستقول نیست بلکہ پیش از ہجرت صغیر بود و در جہت
علیہ وسلم و بعد از ہجرت صغیر چنانکہ قصہ تزویج حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا
را انصافا یکند اما نوع ثانی پس شیخین گفتنی بودند در ایام خلافت خود با دنی مال یقوم بہ العیشۃ
لمال اتفاق ایشان از ان واضح تر است کہ بہ بیان احتیاج داشتہ باشد و در ایام خلافت
مرتضیٰ عشر شیران واقع نشد و قصہ عقیل و مناضبت او بحضرت مرتضیٰ عجت قلت
و خروج او بسوی سماویہ مشہور است وفی الاستیعاب نیز عمون ان معاویہ قال

ابو نیریدو لا علمتہ بانی خیر لہ من اخیہ لما اقام عندنا وترکہ فقال اخی خیر لی فی دینی و انت خیر لی فی دنیا فی قد
 زنا دنیا و ہمال المد خاتمہ خیر و فیہ ایضا قال معاویہ اعنت علی علی ثلثات کان رجلا ربما اظہر
 سترہ و کنت کتو بالسری و کان فی اجبث جبہ و اشدہ اختلافا علیہ و کنت فی الطوع جبہ و اشدہ اختلافا
 علی و لما ظفر بحجاب بجل لم اشک ان لبعض جبہ سید ذک و ہنا فی و نیہ و لو ظفر و ابہ کان و ہنا
 فی شوکتہ و معہذا فکنت احبالی قریش منہ لانی کنت اعطیم و کان بمنعہم حکم رایت من قاطع
 الی و ما فرعنہ و در آثار قصہ لاجنس الارضیف الجنادل مشہور است قولہ و کان از ہر الناس بعد
 البنی صلی اللہ علیہ وسلم باید دانست کہ حضرت مرتضی لامحالہ نصیب و فی داشت از زہد و اخبار
 نہ ہر دی بسیار صحیح شدہ و رجحان او بر بسیاری از صحابہ نیز متحقق است اما بہ نسبت شیخین محل تامل
 است زیرا کہ بی رغبتی بدینا اعظم آن بی رغبتی است در خلافت و انیمینی و در صدیق و فاروق بودہ
 اتہم ظاہر شد قال ابو بکر و اللہ ما طلبتہا فی لیل و لاناہا بخلاف حضرت مرتضی کہ سہما و طلبتہا نشا
 خلافت و استمرار آن بکار برد و اگر بغور سخن فروروند و بگویند کہ این اقامتہ لامر اللہ بود پس
 همچنین قیام حضرت شیخین بخلافت لامر اللہ بود و عدم سعی ایشان و سعی حضرت مرتضی فاروق
 بین شود و سعد بن ابی وقاص گواہی داد با کلمتہ حضرت فاروق در زہد و ادب ابن ابی شیبہ اینچہ
 از احوال شیخین متقول است تقلل و قناعت است بقلیل و عدم بسط ید و ریت المال و قصص
 این معنی بشمار است و اگر مناظرہ ہر عدم مراعاتہ جمعی کہ جہاد از ایشان سر انجام یا بد یا عدم وضع
 دیوان بر سوابق گیریم مسلم نیست کہ مستلزم افضلیت باشد و الکلام فی الافضلیتہ لانی الفضیلۃ
 نیز کہ زہد و قسم است زہد شیخان صوفیہ و زہد شیوخ ایشان زہد شیخان دست شستن است
 از اشغال بکلی و ترک اکساب و ترک مداخلت در معاملہائے مردم و زہد شیوخ آنست کہ
 با وجود بی رغبتی بمقتضای شرع و بمقتضای حقوق بریکی کہ خدا تعالی آنرا مقدر فرما
 کنند و آن کار را بوجہ نیک سر انجام دهند و با وجود بی رغبتی تمام ذنوب و گنہا را از این زہد
 منصب بنبیاد و ایشان ایشان است پس چون شیخین در خلافت آمدند آنرا بامر اللہ و لکند و اس

و جمل المدد بقوة المدد لوجبی سر انجام دادند که زیاده از آن مقدور نشمر بتا شد و ایشان را درین سال
 اسوه حسنه بود و بخت پیاپی صلی الله علیه و سلم که زهد و جمیع اوصاف کمال و زوالت نشمر یفنا
 ایشان بقایت خود رسیده و زیاده از آن متصور نیست با اهل و عیال خود صحبت میداشتند
 و اینهای حق هر ذی حق میفرمودند و اقامت امور خلافت لوجبی که اعقل با دشمنان از آن
 عاجز باشد نممودند و تدبیر یاد و در منظور میفرمودند و ترغیب مردم بال و غیر آن بیکاروند از سر
 حضرت تاضی معلوم میشود که زهد و عدم التقات ایشان بتبریت مردم در اعطاء غیر آن ایشان را
 از استیلا بر اهل زمان خود باز داشت و ترضی این معنی را روشن تر بیان کرد و آن حدیث از روایت
 متواتر است سابق رسول الله صلی الله علیه و سلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم احداثا ترضی الله
 فیها ما یشار قول و اعبد هم باید دانست که در کثرت عبادت حضرت ترضی در حجاب او بر بسیاری
 از صحابه و در آن فضیلت هیچ شبه نیست اما افضلیت او نسبت بشخص غیر مسلم است عن الزبیری
 قال اخبرنی علی بن الحسین ان حسین بن علی اخبره ان علی بن ابی طالب اخبره ان رسول الله
 صلی الله علیه و سلم طرقه و فاطمة بنت النبی صلی الله علیه و سلم فقال الا تصلیان فقلت یا رسول
 الله انفسا بید المد فاذاء الله ان یبعثنا بعثنا فانصرف حین قلت ذلک ولم یرجع الی شئی ثم
 سمعته و هو یقول یضرب فخذ و هو یقول و کان الانسان اکثر شئی جدلا اخرجہ البخاری و فی رواة
 لا احمد دخل علی رسول الله صلی الله علیه و سلم و علی فاطمة من اللیل فایقظنا للصلاة قال ثم یرجع
 الی بینه فصلی هو یأمن اللیل قال فلم یسمع لنا حشا قال فرجع الینا فایقظنا و قال قوما فصلی
 فحجاست وانا انکرک عینی و اقول انا و الله ما نصلی الا ما کتب الله لنا و انما انفسا بید المد فاذاء الله
 الا ما کتب الله لنا و انما نصلی الا ما کتب الله لنا و کان الانسان اکثر شئی جدلا و عن سریه علی
 قالت قال علی کنت رجلا نوا و کنت اذا صلیت المغرب و علی ثیابی مت ثم قال عی بن سید
 انما تم قبل العشاء نسالت رسول الله صلی الله علیه و سلم عن ذلک فرخص لی اخرجہ احمد و عن ابی

و انی و دور بینی و این را حضرت ابن عباس واضح تر بیان نمود حیث قال کان عمر بنی
من بعید و کان شدید الحذر و کان علی لا یقصد شیئا الا ان یظن انہ سیفعلہ فما فعلہ قولہ و انما یظن
لکتاب اللہ باید دانست کہ حفظ کتاب اللہ فضیلتی است موجود در شیخین و ذی النورین و عمر
و عبد اللہ بن مسعود و ابی بن کعب همه ایشان و انفضیلت مرقضی در آن مسلم نیست قطع نظر
از تفصیل اخبار و سیر ایشان اینقدر خود متیقن است کہ صدیق دو نیم سال بعد از خدمت رسول
علیه وسلم اقامت جمعه و جماعات نمود و فاروق ده سال کسری زیاده در جمعه و جماعات
امامت نمود و معلوم است کہ ایشان قرات طویلہ میخواندند عن شام بن عمرو عن ابیہ
ان ابابکر الصديق صلی اللہ علیہ وسلم قرا فیما سورة البقرة فی الرکعتین کتبتہما اخرجہ مالک عن شام
بن عمرو عن ابیہ انہ سمع عبد اللہ بن عامر بن ربیعہ یقول صلی اللہ علیہ وسلم انہما انما یصح
فقرأ فیما سورة یوسف و سورة الحج قراته بطیئۃ قال فقلت و اللہ انما القدر کان یقوم حین
الفرج قال اجل اخرجہ مالک و مرقضی و ابی بن کعب و عبد اللہ بن مسعود و لا محالہ سہ وقت است
و باوجود اینکہ معلوم نیست کہ کسی گاہی انگشت اعتراض در قرات در آن شیخین نهاد باشند و هیچ شاکہ در حفظ و حفظ
این متصوفاست کہ سبب در آن بجز حفظ تلاوت کرده باشند و ایشان هیچ اعتراض بر تلاوت او نکنند بلکہ بقدر
معلوم میشود کہ حضرت مرقضی استعدا و آثار شیخین در حفظ کتاب اللہ نموده است از آنجست کہ مدتاد از در جمعه
و جماعات قرات طویلہ ایشان میشنید و اینجا از حضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنیده بود و مثبت
و تحقیق تر میگشت چنانکہ قاری چون خلف قاری دیگر مدتی نماز گذارد بطریق او و حفظ
آیات محکم ترمی شود چنانچہ ہر قاری بر خود تجربہ کرده باشد و این مثبت و تحقیق نیست
ہر چند کہ از باشد از حق اول قول و لاخبارہ بالغیب استجابت دعاء و ظهور المعجزات
باید است کہ خوارق عادات از شیخین و مرقضی همه ایشان منقول است لیکن اینجا نحو
بائی است و آن آنست کہ کلمات شیخین با رسیده اند بطریق نقل صحیح بخلاف کلمات مرقضی
از آنجا کہ در حدیث زیادت طعناست کہ در صحیح بخاری موجود است و از آنجملہ قول عبد اللہ بن عمر فاروق

پسیری را نمیگفت اظنه کذا الا همچنان میبود بخاری آنرا روایت کرده و از آنجمله قصه یا ساریه را بحال
 که بطریق متعدد روایت کرده شده است که قریب بدرجہ صحیح است از آنجمله قصه و عارفان و قریب موت
 خود وقت رجوع از حج که در موطا مذکور است بسند صحیح و از آنجمله خبر دادن او بموت خود پیش از موت
 برادر و آن قصه بطریق متعدد در سند احمد مذکور است و نزدیک بصحت است و از آنجمله
 خواب دیدن صدیق در تیرا ایمان و در وقت موت خود که بسند غریب مذکور است و از آنجمله
 قصه نیل که بسند غریب لا یاس به مذکور است الی غیر ذلک مملو و در حفظ احادیث یا ساریه هم
 و ایتمه بعد از آن است که مقام صحابه مقتضی ظهور کرامات نبود چنانکه شیخ الشیوخ رمز می از آن
 سر داده و بعد از آنکه نزدیک اهل کشف و وجدان مقرر شده که مقام خلافت مقتضی قلت ظهور
 کرامات است چنانکه صاحب فصوص بان اشاره کرده است در قصه حضرت سید الان علیہ السلام
 فکیف فک این هر دو مانع بهم آمده باشند قول و اختصاعه بالقرآن باید دانست که رجحان چشم
 ترقی در قرابت آنحضرت صلی الله علیه و آله ظاهر است هر چند اصل قرابت تفریقیه است
 شیخین هم یافته شد اما ملازمت او با فضیلتی که ما را بان کار است غیر بین است و گاهی
 مدعی کرده می شود برای اثبات ملازمت نقلاً و عقلاً اما نقل پس خدا تعالی میفرماید و اول
 انما یصلح علیکم فی کتاب الله و ان عام است و در زمانه غیبه و اول انما یصلح
 و ملازم هر طایفه تنقید بر آنکه بعد مردن پادشاهی پادشاه نیکو را شد و کسی را که
 پادشاه نشود و تنقید بر آنکه پادشاه را در دنیا و قیامت هر دو پادشاه و قیامت را پادشاه
 پس این امر واقع شد و همه الامت است و ما میگویم که بعد از این که پادشاه را پادشاه
 انما یصلح و ما ان اهل بیت پادشاه اول انما یصلح و ما ان اهل بیت پادشاه اول
 و ما ان اهل بیت پادشاه اول اعرف اندیشه و سیاست را و ما ان اهل بیت پادشاه اول
 صفت و باطل و حق است از جهت آنکه این آیت نشان میدهد که پادشاه را پادشاه
 است و در قیامت هم جماعت بدون و مثل آن تامل نیست با اتفاق است و در قیامت

نیز بر ازل است قطب و ال اجماع بر خلاف آن منعقد نمیشد و عادت قاضیه است بر آنکه
 خلافت این منشی و وزیرانی بان تمسک میکرد و پس غلیس و علی تسلیم حق بان عباس بود
 نیز تقضی زیرا که در ولایت و ال اجماع بطریق ارث و ولای موالی عباس عاجب بود و تقضی
 را ولایتی دیگر و شریع معهود نیست و اتفاق طوائف کفار را درین مسترض آوردن طمأنینه
 دارد بلکه این اتفاق مثل اتفاق انسانست بر سبط پدید نیست المال بنیون شریع بلکه تدریج
 ناص است بر آن که حق بلکه کسی است که قابلیت آن دارد و از بنی اسرائیل باشد و در آن
 و این جاری نیست بلکه اگر ایشان را دیده حق شناس میبود قیاس میکردند خلافت نبوت را
 بر نبوت پس چنانکه شد الهامی نبوت را در بنی اسرائیل نهاد و آن شایع بود و جمیع اسباط
 بنی اسرائیل در تدریج موسی پیغمبر پوشش شدند و فرزندان حضرت یارون و سبط
 پدید آمدن حضرت داود و از سبط یهو و پدید شدند از سبط لوی و علی بن القیاس پس
 در شریعت ما خلافت حق قریش شد و آن شریع است و در بطون قریش سیر که از آن بسیار
 ایستادند و شریعت شد تحقیق خلافت است و تحقیق خلافت با فعل موقوف است
 و جمیع یار و صاحب بنی اسرائیل که با بنی اسرائیل در میان بودند و بنی اسرائیل بوجه اتم یافته بودند
 اگر کسی را از ایشان در قول و الاخره با بدو دانست که آنحضرت صلی الله علیه و سلم حضرت
 را بر سر آورده اند و لکن انی و عیالی و در حق ناروق فرموده اند یا خبیثی که انی را در
 آنجا در آنجا آنحضرت مرتضی خاص است و آنرا با محبت ما ربط نیست حالانکه با بدو
 اگر کسی را از ایشان در میان بود و در شخص شده است و در عقد مواخات پس اینچنین
 بعد از آن جمیع قرآن حال آنست که عرب مالوف بودند بصله رحام و اقارب یکدیگر
 و در حال مرثی و در حال سفر و مانند آن و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم و اصحاب
 سحر کردند و در آنجا اصل ارحام از هم گشت آنحضرت صلی الله علیه و سلم عقد مواخات را
 در آنجا با آنکه نصیب فرموده تا با آن مواخات یکی تعدد دیگری نماید در مرض حال

صلی اللہ علیہ وسلم و تعظیم و توقیر ایشان همچنین تعظیم و توقیر ازواج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یکی از واجبات
اسلام است و در اینجا خلاصه است و مؤثر و نجایا ششم است یا از اہل بیت آنحضرت بودن عرفا ہر چند محبت واجب
نباشد مانند اسامہ مخصوص حضرت تھی و مانند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از اید حضرت عباس منع فرمودند و با کرام او
امر کردند عن عبدالمطلب بن ریحہ ان العباس دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غضبا وانا عنده فقال يا غضباک
قال یا رسول اللہ مالنا و تقریش افا لما قوا بنعم لما قوه بوجہ مبشرہ و اذا لقونا بالغیر ذلک
فغضب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی احمر وجهہ ثم قال والذی نفسی بیدہ لا یدخل قلبی حل
الا یان حتی یحکم لشد و لرسولہ ثم قال ایہا الناس من اذی عمتی فقد اذانی فانما عم الرجل صنو ابیہ
و در حدیث او ما شعت یا ابن الخطاب ان عم الرجل یصل صنو ابیہ در بخار سے مذکور است
و در باب آنحضرت عائشہ صدیقہ آیات نازل شد و ایداز او و توقف در تبریہ او کہ رب ایداز
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میشد تا کجا بارسانید قال اللہ تعالی و لولا فضل اللہ علیکم و رحمۃ اللہ
فیما افضتہم فیہ عذاب عظیم اذ تلقونہ باسنتکم و تقولون یا فواکم مالیس لکم بہ علم و تحسبونہ تنیاد
عند اللہ عظیم و لولا اذ سمعتمہ قلتم یا کون لنا ان تکلم ہذا سبحانک ما ہذا بہتان عظیم و حضرت شخین
سوالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم مثل ام ایمن و اسامہ توقیر زائد از وصف میکردند عن عمر
فرض لا سامتہ فی ثمانۃ آلاف و خمس مائۃ و فرض لعبد اللہ بن عمر فی ثمانۃ آلاف فقال عبد اللہ
بن عمر لا بیہ فضلت اسامہ علی فواللہ ما سبقنی الی مشہد قال لان زیدا کان احب الی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من ابیک و کان اسامہ احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم منک فانت
حب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی حبی اخرجہ الترمذی وایمنی موجب فضیلتی در فضیلت
نمیباشد فضیلت باعتبار تشبہ با نبیا و چنانکہ محبت اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بابی است از ابواب شریعت محبت شخین و سایر اہل سوابق و اہل فضل نیز بابی است از ابواب
شرع کما ورد اہل انتم تارکولی صاحبی و قال اقتدوا بالذین من بعوری و انہم منی بدو وجہ معلول
میگرد و تعظیم اہل سوابق از مهاجرین و انصار و برہمین قاعدہ مخرج است حدیث انس

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال آیتہ الایمان حب الانصار و آیتہ النفاق بغض الانصار متفق علیہ
 وعن البراء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول للانصار لا یجہم الاموس من و لا یبغضہم
 الا منافق فمن اجہم اجہم المدون البغض البغض المد متفق علیہ عن عبد اللہ بن مسعود قال قال
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ اللہ فی اصحابی اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوہم غرضا من بعدی
 فمن اجہم فاجہم ومن البغض فببغض البغض ومن آذاہم فقد آذانی ومن آذانی فقد آذی اللہ
 من آذی اللہ ففیوشک ان یاخذہ اخرجہ الترمذی و تعظیم حملہ علم و تشبہین بانبیاء ازجہست صفات
 نبوت مثل شیخین و ابن مسعود و علما دامت و شواہد ان معنی بسیار است معہذا علما و آریہ لا اسئلکم
 علیہ جراً الا المودۃ فی القری فی مختلف اند عن طاؤس عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انه سئل عن
 قوله الا المودۃ فی القری فقال سعید بن جبیر قری فی آل محمد فقال ابن عباس عجبت ان النبی صلی
 علیہ وسلم لم یکن یطعن من قریش الا کان لہ فیہم قرابۃ فقال الا ان تصلوا ما بینی و بینکم من القریۃ
 اخرجہ البخاری و گو یا سبب تخصیص مرقضی درین احادیث باین کلمات مبارکات باوجود آنست
 جمیع اہل بیت در آن آنست کہ مرقضی شدید بود در امر الہی و انرا با شہد مدارات نمی آمیخت و
 باب تستیزی و رقصہ بمن قیل و قالی بمیان آمدہ بود پس حکمت شرع تقاضا نمود کہ بنزد اہتمام
 حال او را مخصوص گردانند چنانکہ در تخصیص صلوة فجر و عشا بنزد اہتمام و اہمال آنرا علامت
 اتفاق مقرر نمودن گفته اند و اللہ اعلم بالصواب قولہ و النعمۃ عطف است بر وجوب چنانکہ
 تقریر کتاب الرعین امام رازی کہ شہادت طوسی از ہما نجا منقول است دلالت میکند و آن
 اشارہ است بنزول آیہ و ان تطاہر علیہ فان اللہ یموہو سولہ و جبیریل و صالح المومنین
 در باب مرقضی باید دانست کہ نزول این آیہ در شان مرقضی ممنوع است بلکہ در شان
 انانیتل شدہ است و انمعنی نقیض استفیض از جمعی از فضلا و صحابہ صحیح شدہ است
 دلالت میکند چنانکہ واحدی بان اشارہ نمودہ است و نزول آن در باب مرقضی قبل مسیح
 ثابت نشدہ عن ابی امامتہ انہ قال فی قولہ تعالی فان اللہ یموہو سولہ و جبیریل و صالح المومنین

نزویک خدا تعالی و رسول او محبوب و مرضی گردود و ہر صفت راستقانی است از رضا و حسب پس
جائز است کہ یکی احب باشد بصفتی مثل صفت پہلوانی و مبارزت اعدا و دیگر احب باشد بصفتی
و دیگر مثل حل و عقد خلافت یا آنست کہ احب بمعنی من الاحب باشد پس سننی از محبوبین
بر حجتان بر سائر محبوبین موصوف باشند و احب لفظی است کہ بازائی ہر فردی ازین صفت
میتوان اطلاق کرد قولہ والمنزلة اشارہ میکند بقصہ تبوک عن سعد بن ابی وقاص قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی انت منی بمنزلة ہارون من موسی الا انہ لابی بعدی باید
دانست کہ مدلول این حدیث نیست الا استخلاف مرتضیٰ ہر مدینہ در غزوہ تبوک و تشبہ
دادن این استخلاف با استخلاف موسی ہارون در وقت سفر خود بجانب طور و معنی بعدی
انجا غیری است چنانکہ در آریہ فمن بیدریہ من بعد اللہ گفتہ اندنہ بعدتہ زمانی زیر اگر کہ ہارون
بعد حضرت موسی باقی نماند تا ایشا نرا بعدتہ زمانیہ ثابت بود و از حضرت مرتضیٰ آنرا استخلاف
کنند پس حاصل آنست کہ حضرت موسی در ایام غیبت خود حضرت ہارون را خلیفہ ساختہ بود
و حضرت ہارون از اہل بیت حضرت موسی بودند و جامع بودند در نیابت نبوت و احسان
در نبوت و حضرت مرتضیٰ مثل حضرت ہارون است در بودن از اہل بیت پیغامبر و در نیابت
نبوت بحسب احکام متعلقہ بکومت مدینہ نہ در اصالت نبوت پس ازین حدیث تفصیلت
مرتضیٰ مفہوم شد از جهت حاکم ساختن بر مدینہ و استحقاق او حکومت را و تشبہ بہ پیغامبری
نہ افضلیت بر تخمین و چنان معلوم میشود کہ حضرت مرتضیٰ اعانت حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
و شجاعت پہلوانی و مبارزت اعدا محصور دانستہ بود و با عانتی کہ در نیابت میباشدا عانت
نمیکرد و حضرت موسی ہارون را باطن است قصد فرمود کہ راہی نماید با عانت
رسان ازاد چشم مرتضیٰ پس مخفی گردانند پس ارشاد فرمود کہ این همان منصب است
کہ حضرت ہارون اعانت نمود حضرت موسی را و تا ہیک بہا و دلالۃت میکند بر بمعنی قصہ
مفصلہ عن ابن المسیب عن سعد بن ابی وقاص ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حين خرج

باقی است وجوب محبت اہل بیت نیز باقی است و در آخرت چنانکہ ثواب عمل بر قرآن خواهند یافت
 بر محبت اہل بیت نیز ثواب خواهند یافت و ہمین است عقیدہ اہل سنت احیاء اللہ تعالیٰ علی
 محبتہ اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم و اصحابہ و ائمتہ علی ذلک بفضلہ و منہ و آن مشابہ خطبہ یوم
 الفتح است ان دمارکم و اموالکم و اعراضکم علیکم حرام کحرمتہ یو یکم ہذا فی شہر کم ہذا فی بلدکم ہذا قولہ و
 انتصار سبق کفر و باید دانست کہ انتصار سبق کفر اگر دلیل افضلیت باشد قرن متاخر از قرن صحابہ
 بہتر باشد بلیس فلیس باکہ در حدیث آمدہ است الا سلام بحیب ما قبلہ بلکہ در حدیث آمدہ عن
 ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الناس تبع لقریش فی ہذا الشان مسلمہم تبع لمسلمہم
 و کافرہم تبع لکافرہم الناس معاون خیار ہم فی اجمالیہ خیار ہم فی الاسلام انما فقیہو اتحدوا
 من خیر الناس اشد الناس کراہۃ لہذا الشان حتی یقع فیہ الخریج البخاری قولہ و اکثرۃ الانساق
 بہ باید دانست کہ فی الحقیقت کثرۃ انتفاع در اسلام بخین واقع شدہ است زیرا کہ جمیع قرآن
 و حمل ناس بر روایت حدیث و تنقیح مسائل شرعیہ و فتح عرب و عجم بر دست شیخین واقع شدہ
 و اکثر اہل اسلام مالکیان و حنفیان و شافعیان اند و اصل مذاہب ایشان معتمد بر مال
 اجماعیہ فاروق مجروح سالی چند بر آثار تفسیری اعتماد دارند و بر دست مرفعی فتح اسلام واقع
 شد و در هیچ فنی از فنون شرع اعتماد علی بر آثار مرفعی بظہور نیامد و بر دست ایشان خلافت
 منظم نگشت پس انتفاع است بخین اعظم است از انتفاع ایشان بر تفسیری بکہ تفسیر است کہ
 بکثرت اتباع ثواب بتبعو میرسد و اتباع بخین اہل سنت اند کہ غالب و فاش در بلدان
 اسلام ایشان اند و از ذریت سنت مرفعی سہ فرس و ضالہ برآمدند کہ ہیچ قصیدہ نکردند و بر مذہب
 دین محمدی اگر حفظ و عالی شامل حال این ملت نبودی از بجملہ شیعیان ماسیکند

قرآن نقل ثقات ثابت نیست زیرا کہ نقل صحابہ و قرا سابعہ پیش ایشان از حدیث روایت
 از ائمہ ایشان منقطع و بخین احادیث مرفعیہ روایت ندارند و استفادہ احادیث پیش ایشان
 تصحیح و تواتر و در ختم نبوت زندہ پیش گرفته اند و زیر یہ اکثر عقائد اسلامیه را کہ با ما دیش

مفسرین است از حدیث
 جبریت و جبریت
 مفسرین است از حدیث
 اسلام و اسلام
 بہین خود را

ثابت شده منکرند و سبب جنگها و بطل باشند و اسما عیلمیه خود را نبشت اندازند همه تحقیقت مذہب
ایشان است کردن اسلام است و بدعات بشمار در عقیده و عمل اہل اسلام ازین سه فرق
پیدا شده کہ تفصیل آن طوی تمام میطلبہ اگر چه حضرت مرتضی از لوٹ ایشان بری است و بطل
ایشان راجع نیست مگر ایشان لیکن ثواب ہم از جهت ایشان بحضرت مرتضی راجع نشد پس
بشخص انتفاع بیشتر شد و انتفاع از ایشان غیر مشوب است بضرر و ثوابی کہ بشخص راجع است
با اعتبار تابعان اکثر است از ثوابی کہ بحضرت مرتضی راجع شود پس شخص انتفاع اند با اعتبار اکثر
ثواب قول و تمیزہ بالکمالات النفسانیۃ و البدنیۃ و الخارجیۃ تفصیل علی مافی شرح المواقف ان
فصیلۃ المرء علی غیرہ انما یکون بالاسن الکملات و قد اجتمع فی علی منها ما تفرق فی الصحابة و ہی
امور الاول العلم و علی اعلم الصحابة لانه کان فی غایۃ الذکار و احرص علی العلم و محو صلاہ المرء
علیہ وسلم اعلم الناس و احرصہم علی ارشاد و کان فی صغره فی حجرہ و فی کبرہ قننا لا یدخل علیہ
کل وقت و ذلک الذی ذکرناہ من صفات و صفات معلی تقیضی بلوغہ فی العلم کل مبلغ و اما
ابوبکر فانه وصل نجد متہ فی کبرہ و کان یصل الیہ فی الیوم مرۃ او مرتین و الثانی الزید بشتر
عن سبع اتساع ابواب الدنیا علیہ ترک التعم و تخش فی الماکل و الملاہس و لم یقف الی الملاء
حتی قال للدنیا طلقک ثلاثا الثالث الکرم قد اشتهر عنہ انہ یؤثر الماویج و المساکین علی نفسه
و کان ذلک عادة منہ حتی تصدق فی الصلوۃ بخاتمہ و نزل فی شأنہ بانزل علی مامر و تصدق
ایضا فی لیالی صیامہ المنذرة بما کان فی قطورہ و نزل فیہ و یطعمون الطعام علی حبہ مسکینا
و یتیم و اسیر و الرابع الشجاعة و تواتر کافحۃ للحرب لقاہ الابطال و قتل اکابر اعدائہ حتی قال
علیہ السلام انہم الاحزاب بضربہ علی خیر من عبادة الثقیلین و تواتر و قایعہ فی خیر و غیرہ انما سر
حسن سلفہ قد اشتهر ذلک منہ حتی نسب الی الدعایۃ و قد قال علیہ السلام حسن اسخلق من الایمان
السادس من یدقوتہ حتی قلع باب خیر بقوتہ و قال ما قلعت باب خیر بقوتہ جسمانیۃ بل بقوتہ
الہیۃ السابع نسبه و قربہ من الرسول صلی اللہ علیہ وسلم نسبا و مصاہرۃ و ہو غیر خفی و عباس

جمع اسم فاعل از
اوقات بخت بخند کردن
شدن متغی و لاف
بر دین و دین و دین
و دین است

و انکان عم النبی صلی اللہ علیہ وسلم لکن کان اخا عبد المذنب الاب وابوطالب اخاہ من لابی الامام الثامن اختصاصہ بمصاحبتہ فاطمہ سیدۃ النساء العالمین و ولیدین کا محسن و احسین و ہما سید شباب اہل الجنۃ مکساورد فی الحدیث ثم اولادہ و اولادہم من اتفق الانام علی فضلہم باید دانست کہ اصل سخن و مادہ اختلاف در مسئلہ تفصیل ہمین نکتہ شدہ است و حقیقت این مسئلہ نمیتوان فہمید الا بعد فحوص از وجہی کہ مدار فضل کلی میشود نخست این نکتہ را بخاطر می باید آورد کہ فضل کلی در ہر صناعۃ جداست و کسی کہ عاجز شد از آنکہ یقین کند کہ در روزمرہ علما مدار فضل کلی جمال صورت و کمال نسب و مانند آن نمیشود والا ابو حنیفہ و شافعی و مالک و احمد نسبت احاد طلبہ علم افضل نمیشوند و در روزمرہ سپاہیان علم و خط حسن و قوت تالیف شعر مدار فضل کلی نمیشود والا احاد ناس از رستم گوی مسابقت میر یزدند و در روزمرہ خدادان فروسیت و شجاعت مدار فضل کلی نمیشود با و در مسائل علمیہ مباحثہ نمیتوان کرد زیرا کہ یا بلید محض است یا منکر بہرہ است یا باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ نزد یکما تابعان انبیاء صلوات اللہ علیہم ہیچ تفصیلتی بالاتر از تشبہ با نبیاد رکمالاتی کہ ایشان از جہت نبوت حاصل شدہ نیست و لہذا علما و اولیا و رواج دہندگان دین از جہت امر معروف و نہی منکر و جہاد اعدا افضل امت آمدند از سپاہیان کہ نزد راز و زاید باشند بر ایشان بکثیری و از اصحاب اموال و محاسبان و امثال ایشان و از مقدمہ تہذیبی است منکر آن مکارہ است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ اخلاقی و اعمالی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہت نبوت آنرا بجد تمام اعتنا میکرد و جدیت و از جزییات آن املاق بکلیات آن انتقال میباید کرد و مادہ تقدس را بعد آنرا باقصی الغایۃ متقہ ساختیم .

مقدمہ خامسہ بیان کردیم کہ کمال تشبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت آن تقدس شود کہ شبہہ بانفس پیغمبر از جہت قوت علمی و عملی بلکہ اتق بجلالت است کہ قوت علمی و اکثر باشد از قوت علمی زیرا کہ اہل ملت با علم ہم بدیدہ کہ غیر نبی آنرا کتاب کند از جہت استدلال یا از جہت تلقی از غیب اگر بالفرض واقع شود کار نیست کا ایشان با علوم پیغمبر

است فقط و احتیاج بقوت علمی بحسن تعلیم مخصوص پینیا سبر است یا استنباط احکام از روی یا تفصیل
محمل دی یا ترجیح بعضی محتملات دی یا تحصیل اتفاق آراء بر آنچه حق است و مانند آن باز قوت
عملی نفس ناطقه مصروف است بدو وجه و جہی کہ بان نظام مدنیہ درست کند و وجہی کہ بان افاضہ
فرماید ایلاف جماعت بر ملت حق و مانند آن باز بیان کردیم کہ پینیا سبر چهار خصلت دارد و تشبہ
غیر او در ان چهار خصلت چیست باز تشبہ در بعثت کہ بمنزلہ جارسہ الہی بودن است چیست باز تشبہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در مدت نبوت خود آنرا بہ اعتنا تمام میگرداند چیست پس چون انیمہ
مدار فضل کلی باشد باید دید کہ ہمہ بیست اجتوایہ و کدام صحابی بیشتر یافته شدہ انیمہ فضل کلی
کہ اصحاب شریعت بآن اعتنا کنند پس این شخص اگر اصطلاح اہل شریعت و اصطلاح اہل
حکمت عملیہ کہ عوام ناس آنرا میشناسند جدا نمی فہم این را باید فہما بند و اگر اصطلاح اہل شریعت
از بعض این فضائل دون بعض فرود آورده است سبب انکار بعض چیست و اگر اصطلاحی
دیگر میخواہد غیر اصطلاح شریعت نزاع فطری است خارج از بحث شریعت و بعد از نیمہ رجحان
مرضی بر شیخہ درین صفات من جمیع جہاتہا اشکال قائم است زیرا کہ علم شعبہ ہا بسیار
دارد اگر علم مرضی در رعیت انتقال زیادہ تر بود علم شیخین باعتبار تمکین و شست دادن
زیادہ تر بود و اگر اخبار از ہر حضرت مرضی منقول است از حضرت شیخین نیز مثل آن منقول
و شیخین روز ہر جاہ رجحان است و بسط مال و تسلیم رعیت قول امیر را در زمان شیخین زیادہ
بود از زمان حضرت مرضی پس از ہر شیخین اقوی و اکمل بودہ است از ہر حضرت مرضی و اگر
شیخین در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از مال خاص خویش و بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از بیت المال زیادہ است اصناف مضاعفہ از کرم حضرت مرضی چہ در زمان آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم چہ بعد از ان حضرت و اگر کسی را در اینجا شبہ باشد باید کہ حکایات حضرت شیخین و حضرت
مرضی را استقرار نماید و یکی را با دیگری بسجہ تصدق بنجام در صلوة و تصدق در لیالی صیام
منذورہ چنانکہ ذکر میکنند ثابت نیست و اگر بالفرض ثابت شود آنرا بانفاقات حضرت

صدیق قبل از هجرت و بعد هجرت باید سنجید بکے بر حجاب مرتضیٰ یا بمعنی تقوہ نمیکند بآن الا جاہلی
 کہ اصلاً اخبار ایشان مطلع نباشد و اگر در شجاعت پہلوانی و قوت جسمانی حضرت مرتضیٰ راجح
 بود در شجاعت ملوک و سیاست مدن شیخین ارجح بودند و بمعنی بمنزلہ محسوس است نزدیک
 اسی کہ مطلع باشد بر اخبار ہمہ ایشان و بیشیک در حسن خلقی کہ مقتضی باطمینان خواطر و قطع
 منازعات گردد شیخین ارجح بودند از حضرت مرتضیٰ فی الاستیعاب فی قصہ عاتکہ و نزول
 عبد السلام بن ابی بکر بہائتم شہد عبد السلام الطائف مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فری بہم
 فماتہ بعد بالمدينة فماتت عاتکہ ترتیہ

و بعد ابی بکر و ما کان قصداً	و بعد ابی بکر و ما کان قصداً
علیک ولا ینفک جلدی اعمیرا	علیک ولا ینفک جلدی اعمیرا
اگر و احمی سنۃ الہیاج و اصبر	اگر و احمی سنۃ الہیاج و اصبر
الی الموت حتی یرکب ریح احمد	الی الموت حتی یرکب ریح احمد

شہر و جہان زمین اسطحاب علی اختلاف فی ذلک فقتل عنہا یوم الیامۃ شہید اتم ترو جہا عمر
 بن الخطاب فی شہادتہ عشرۃ من الحجۃ فاولم علیہا و دعا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم و فہم علی بن ابی طالب فقال لہ یا امیر المؤمنین و عنی اکلم عاتکہ قال ارم فاند علی
 بجانبا و خدر ثم قال یا عدیۃ نفسہا

فالیست لا تنفک عینی قسیرۃ	علیک ولا ینفک جلدی اصغرا
---------------------------	--------------------------

فبکت فقال عمر ما دعاک الی ہذا یا احسن کل النساء لفیعلن ہذا اخر حبیبہ و عمر اگر نہ تہ تہ
 قریب قریب بوجہ اتم داشت قریب مدفن و قریب مبعث و قریب در و خوا
 آن وجہ امتیاز شیخین شدہ است و اگر حضرت مرتضیٰ زوجہ مثل زینب و ام سلمہ و ام کلثوم
 عنہا داشت حضرت صدیق دختری داشت مثل عاتکہ کہ وہ آیہ از قرآن در بارہ او
 نازل شد و ربع علم از وی روایت کردند و شرف اختصاص زوجیۃ النبوی صلی اللہ علیہ وسلم

فی الدنیا و الآخرة یافته و فاروق دختری داشت مثل حفصه که حبیر بن سبل متوأمه و قوامه در میان
 او فرموده و اگر در اولاد حضرت مرتضی اختیار اعلام پیدا شده اند غیر ایشان نیز پیدا شده اند که مصدر
 اضلال عالم گشته و انتشار اسماعیلیه و زیدی و امامیه بوده در تاریخ قریب صد علوی را توان
 یافت که خروج کرده عالمی را بیاوداده اند آخر همه خود نیز بباورفتند و از اولاد شیخین به یکس پیدا
 نشد الا ائمہ ہدی مثل عبد اللہ بن عمر و حضرت عائشہ و سالم و قاسم و عبید اللہ بن عمر عمری
 و غیر ایشان و بعد از ان ائمہ طریقہ مانند شیخ شہاب الدین سہروردی و اصحاب تصنیف مانند
 امام رازی و صاحب مشکوٰۃ و غیر ایشان و جماعات بسیار بسبب ایشان مہدی شدند یا
 عوام لالائیس و لا علیم و به یکس از ایشان خروج نکرد و سبب قتال مسلمین نگشت و بعد
 ازین ہمہ میگوئیم اگر بودن شخصی ہاشمی الابوین در فضل کلی تاثیر داشتہ باشد با مبارزہ و
 مکافحہ اقران یا کثرت اولاد از صلب شخصی موثر باشد می باید کہ حضرت مرتضی افضل باشند
 از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و اگر گویند این فضائل را در جنب نبوت تاثیر نیست
 و تاثیر آن را در مادون نبی است گوئیم این فضائل را چنانکہ در جنب نبوت تاثیر نیست چنان
 تاثیر نیست در جنب تشبہ بانبیاء کما لاتی کہ از جهت نبوت صادر شدہ اند و تاثیر این
 فضائل در مادون نبی و مادون تشبہیین بانبیاء ظاہری شود و بعد از نیمہ جمیع انچہ متاخر
 معتزلہ بسط نمودہ اند چنانکہ امام رازی در کتاب ربعین از ایشان نقل کردہ و نصیر طوسی از
 اختصار نمودہ ہمہ حج ماہست در افضلیت حضرت مرتضی بر جمعی کہ در ایام خلافت او بودند
 باصل ۱۲۰۰ ہر فہم و ثبوت آن تمسکیم در محل خود نہ نسبت شیخین نیست انچہ درین اورا
 از ان تصانیف نصیر طوسی و معتزلہ میسر شد و لا حول و لا قوۃ الا باللہ سوال اگر گوئی کہ ملازمت
 در استخلاف و افضلیت کہ در حد بحث ذکر کردہ مسلم نیست زیرا کہ ممکن است کہ حضرت
 مرتضی افضل باشد فی نفسہ اما چون آباء و اخوان و عشاقر قریش را در غزوات آنحضرت حملی
 علیہ وسلم گشتہ بود و بہر حق دعوت ننمود و آنرا با مدارات نمی آمیخت و در مضامین خود استحال

ارسیرو عوام از تسلیم حکم ادا میگردند و بالطبع متغیر میبودند پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم که طبیب
 مومن بودند باین سبب غیر او را در استخلاف بروی مقدم ساختند چنانکه مثلاً طبیب میدانند که ایارجا
 رتقیه و باغ ابلغ است لیکن چون مریض رانی بیند که دوا و بشع را بخلق نمیتواند کشید آنرا میگذارد و
 مدول میکند معاجین دیگر که در باب تنقیه و باغ مفضل باشند بکثیری از ایارجا یا میدانند که
 صد الفع اشیا است در علاج امراض و مویه لیکن ضعف مریض می بیند و از آن در میگذرد و بسو
 جض اشربه و همچنین در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفضل میباشند و بسیاری از فضائل
 او شاه میسازند چون میدانند که رعیت قبول افضل نخواهند کرد الا بعد تشویشات بسیار جواب
 دیم و جوه ملازمت ذکر کردیم از آنجمله آنست که در وقت اراده اصلاح عالم و توافق اصلاح و اویبعث
 پیغامبر لازم است استخلاف تشبیه به پیغامبر زیرا که استخلاف مفضل با اعتبار تشبیه به پیغامبر از
 جهت صفات پیغامبری با اراده این اصلاح سفا و ظلم است و چون قبح از خدا تعالی مسلوب است
 و ظلم از پیغامبر و تنفی لازم آمد که استخلاف مفضل مسلوب و تنفی باشد قول چون ابا و اخوان
 انم باید دانست که اگر قتل ابا و اخوان قریش فقط سبب تنفر طبلع قریش بودی میبایست که بیشتر
 از آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیاده از حضرت مرتضی متغیر میشدند زیرا که هر کسی را که مرتضی کشت و بر
 کسی را که غیر حضرت مرتضی باز مهاجرین و انصار کشتند قتل همه منسوب است با آنحضرت صلی الله علیه
 وسلم و پیش همه ادانی و اقاصی ظاهر بود که انتشار این مقالات آنحضرت است صلی الله علیه وسلم
 و با وجود انیمه با آنحضرت کمال اعتقاد و انقیاد داشتند و امر ایشان مو تلف شد استخلاف
 نال الله تعالی و اذکر و النعمه الله علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم نبیة اخوانا و قال یوالله
 انکم نبصره و بالمؤمنین و الف بین قلوبهم و انفق ما فی الارض جمیعاً ما الف بین قلوبهم و ما
 الف بینهم از عزیز حکیم بلکه علت نمیتواند شد مگر وجود این سبب با عدم تالیف و
 آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیرا که آنحضرت صلی الله علیه وسلم با قریش و سایر قبایل مقالات
 عظیمه در میان آورد و صورت مخالفت نهایت خود رسید و نفرت طبلع کفار بنایت تحقق شد

چنانکه در احادیث بسیار معلوم میشود اما به این تنفران بجزر و آنکه در نظر مبارک آنحضرت صلی الله علیه و سلم آمدند و بقوت تالیف و جمع که از نفس نفیس آنحضرت صلی الله علیه و سلم جوش میزد و مشمول شدند اینهمه تنفر از هم پاشید و محبت و اذعان و تسلیم بجای آن نشست عن عائشه قالت جارت هند بنت عتبة فقالت یا رسول الله ما کان علی ظهر الارض من اهل خباء احب الی ان یرتو من اهل خباء کثم ما اصبح الیوم علی ظهر الارض اهل خباء احب الی ان یرتو من اهل خباء کثم خربہ النجاری و فی قصه شامته بن اثال فقال رسول الله صلی الله علیه و سلم اطلقوا شامته فانطلق الی نخل قریب من المسجد فاغتسل ثم دخل المسجد فقال اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله یا محمد و الله ما کان علی وجه الارض وجه الغضب الی من و جهک فقد اصبح و جهک حب لوجه کلها الی و الله ما کان من دین الغضب الی من و نیک فاصبح و نیک حب لدین کلها الی و الله ما کان من بلد الغضب الی من و نیک فاصبح بلدک حب لبلد کلها الی اخرجه مسلم و قال عمرو بن العاص صین احتضرانی کنت علی ثلثه اطباء و لیس منها یطبق الا عرفت نفسی فیما کنت اول شئی کافر و کنت اشد الناس علی رسول الله صلی الله علیه و سلم فلو مت یومئذ لو حبت لی النار فلما بایعت رسول الله صلی الله علیه و سلم کنت اشد الناس حیاره فاما لارت عینی من رسول الله صلی الله علیه و سلم فلو مت یومئذ فقال الناس ینیا عمرو اسلم و کان علی خیر و مات علی خیر احواله فرجی له الجنة ثم تلبست بعد ذلک بالسلطان و اشیا فلما اذن اعلی ام لی اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب و انیمعنی نه در یک حدیث مروی شده بلکه قصص بسیار بر آن دلالت میکنند و این رکنی است عظیم از ارکان نبوت و نمودی ازین خصلت در شیخین یافته شده که همه در خلافت ایشان موافق شد و نزاع از میان ایشان برخاست نه در حضرت مرتضی که فتح باب است و تنازع در زمان خلافت ایشان زیاده از حد واقع شد و انیمعنی یکی از وجوه تفصیل بحین است بر حضرت مرتضی بلکه اگر کسی را دیده حق شناس باشد بداند که تنفر قریش از شیخین بیشتر بود از تنفر ایشان از حضرت مرتضی در وقت خلافت حضرت صدیق ابوسفیان پیش حضرت مرتضی آمد و گفت ای بنی ما شتم چو را رضی شدید بانکه خلافت در اقل قریش اذل

افضلیت نیست و انتشار این غلط عدم امکان است در تحقیق افضلیتی که ما در صد و انیم پس خود این
سائل اعتراف میکند بعدم افضلیت از آنجه که نمیداند رسول اگر گوی که نصرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم
و اعلاء کلمه الله و جهاد عرب و عجم و جمع قرآن و فتح بلدان و نشر دین و اعانت مسلمانان را بنیاد فضل کلی
و انستة شخصین را افضل گفته و بر نمیخیزد دارد میشود و وجه بسیار از اشکالات یکی آنکه اشاعره در کتب خود
مثل شرح مواقف و شرح عقاید افضلیت باعتبار کثرت ثواب تقریر کرده اند پس وجه افضلیت
غیر آن ثابت کردن خرق اتفاق ایشان باشد دوم آنکه اگر وجه فضل این امور باشد باید که مثلاً
و سایر ملوک که فتح بلدان بر دست ایشان واقع شد افضل باشند از حضرت امیر تفضلی و آن مخالف اجماع
است سوم آنکه مشابہت درین امور عارضیه است با پیغامبران با وجود این مشابہت ذاتیه هم باید
تا افضلیت حاصل شود زیرا که در حدیث آمده است ان الله یؤید الدین بالرحیل الفاجر پس اگر
که از فاجران هم می آید چگونه سبب افضلیت باشد چهارم آنکه بسیار پیغامبران بودند که بجز یک
با ایشان ایمان نیاوردند پس معلوم شد که نشر دین لازم نبوت نیست و در تشبیه با نبیافتن بلدان
و جمع قرآن نمیتواند بود و اگر تشبیه با پیغمبر صلی الله علیه و سلم بخصوصه اراده کرده است بگوئیم که تشبیه
آن انبیا که جمیع کثیر با ایشان نگر و یدند حضرت پیغامبر اتم بود از تشبیه غیر انبیا پس تشبیه با پیغامبر
چیزی دیگری باید غیر فتح بلدان و نشر دین پنجم آنکه اگر فتح بلدان و نشر دین بهر افضلیت باشد
باید که فاروق افضل باشد از صدیق و آن باطل است باجماع ششم آنکه اگر نشر دین و فتح
بلدان و جهاد و اعداء در زمان آنحضرت صلی الله علیه و سلم ادا کرده است همه استثنای اکثر بود و در
پانزده در بدر واحد و احزاب و خیبر واقع شد و اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه و سلم ادا کرده است آن
در زمان وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم مستحق نبود و اما اینجا افضلیتی بی پایه است

بر صدیق معلل بآن تواند شد جواب گوئیم سبب این شباهت عدم اعطاء کلمه الله و جهاد عرب و عجم و فتح بلدان و جمع قرآن را بنیاد فضل کلی نمادیم بلکه آن یکا شعبه است
منصور در شعبه بانی بسیار که آنهمه اصل این میشود یکی تشبیه بذات پیغامبر و نیز علمی و علمی آنهم

بودن و موافقت رای با وحی حسن سیاست مدنی و افاخته الفت و اجتماع بر کلمه حق از شعبه کمالی
 اوست و دوم اعانت پیغامبر در تحمل اعباء دعوت ببدل اسوال و مہج و مشاور و جہاد سوم
 نیابت پیغامبر با تمام اموری کہ خدا تعالی پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم برای آن مبعوث فرستاد
 بود و وعدہ دادہ و حکمت الہی اقتضای نقل آنحضرت کرد صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلیٰ پیش از وجود
 قبول اشاعرہ و ترتیب خود از فضیلت را باعتبار کثرت ثواب اثبات کردہ اند باید دانست اشاعرہ
 در صنف اند منصفی اہل حدیث و صنفی اہل کلام مثل امام رازی و قاضی بیضاوی و قاضی عسکری
 آنچه ما درین رسالہ مذکور کردہ ایم اصل آن مأخوذ است از مجموع کلام محدثین و متکلمین بہرچند ترتیب
 و مناظرہ و مباحثہ اختراع کردہ باشیم استدلال بقول اللہ تعالی و عدل اللہ الذین امنوا منکم و
 عملوا الصالحات لیستخلفنہم الایۃ امام رازی در ربیعین آورده است و منامات و نص و اشاعرہ و
 در کتب اصول ذکر کردہ اند و انواع فضائل شخنین در کتب حدیث مبسوط است و تکلمین نیز بہرچند
 آہن استدلال کردہ مثل اقتداء بالذین من بعدی و امام رازی باجماع استدلال کردہ و محدثین
 نیز حکایت آن مبسوطاً نقل کردہ اند و اصل اعانت را امام رازی تقریر کردہ است فی جواب
 قولہم ان علیاً کان اکثر جہاداً حیث قال الجہاد علی اقسام منها جہاد مع النفس و منها جہاد
 مع العدو و بالحقہ الجواب عنہا و منها جہاد مع العدو بالسیف و السنان اما الجہاد مع النفس فلان
 ان علیاً کان اقوی فیہ من ابی بکر و اما الجہاد مع العدو بالحقہ والدعوة الی اللہ فکان امر الی
 اللہ اتم و الرسل علیہ من وجہ الاول انہ لما سلم ابو بکر اشتغل فی ملک الایام بالدعوة الی اللہ
 فمد علیہ اللہ و اللہ عثمان و طلحہ و الزبیر و سعد بن ابی وقاص و عثمان بن مظعون و ہشام بن
 العباس و جابر بن عبد اللہ و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی اسلموا علی یدہ و حصل بسببہ
 لما لم یؤتہ خطبہ فحصل بسببہ سلام الی بکر بنہ القوة العظیمة اما علی فمیں اسلم لم یصل
 بسببہ الا سلام غیرہ و من المعامون ان ہذہ الطاعة و اما لایوانی شئ من الطاعات الثانی ان
 اللہ کان ابدانی منازعۃ الکفار و فی المناظرۃ معہم و لقی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلثہ

سنہ ۱۰۰۰ مکتہ ثم انتقل الی المدینۃ ولقی ہناک سنہ ۱۰۰۱ مکتہ ثم نزلت آیۃ القتال والیہ یارب فی ملک المکتہ
 الطویلۃ فی مکتہ والمدینۃ فی الدین غیر الدین خالفوہ واتباعہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 واما علی فانہ فی ذلک الوقت کان صغیر السن یا کان یحاط القوم ثم ان بعد نزول آیۃ القتال
 اشتغل علی بقتال الکفار فثبت ان ابتداء الجہاد کان لابن ابی بکر و آخرہ لعلی واصل تشبہ بذات
 پیغامبر و جزا علمی و عملی محمد بن زکریا کردہ اندور فضائل شیخین بنہ کردہ احدیثا و کان بعد ہی نبی لکان
 عمر و قد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یکین من اتی احدہما لی غیر ذلک واصل نیابت انتم
 کردہ ان در اخلاق شیخین و سیرت ایشان و فتح بلدان و جمع قرآن و غیر آن و کتب سیرت کورست
 قول ایشان کہ افضلیت و رثواب است اجمال انیمہ خصال است کہ بیان آن کردیم زیر کانی یاد
 و رثواب یا بسبب کمال نفس است چنانکہ ابن عباس ذکر کردہ است فی شرح السنۃ یا باعتبار شمول
 رحمت الہی بودن چنانکہ اہل سوابق از مهاجرین و انصار بودند یا بسبب آنکہ اسلام متاخران
 متفرع است بر اسلام متقدمان و در حدیث آمدہ است الدال علی الخیر کفایہ پس شیخین جامع بود
 درین سہ افضلیت و انجہ ذکر کردیم تفصیل و تنقیح وجوہ اکثریت ثواب است قولہ اگر وجہ فضل این
 امور باشند ملوک دیگر افضل باشند از حضرت مرتضی باید دانست کہ ہون بائن است و مجاہدانی
 کہ در زمان شیخین واقع شد و مجاہدانی کہ بعد از مرتضی واقع شد بیان آن آنست کہ آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم بیشتر شد و فتح بلاد کسری و قیس و کسر بن و سمرقان کی از امور بود کہ بعد از آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم بہت آن واقع شد لیکن عروج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلاد النبی پیش از
 تمام آن مقدار گشت و اہم ہمت پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن بود کہ آن و بعد از آن گشت
 پس شیخین بہت آن خایفہ ساختند و شیخین نیز انمعنی را دانستند و اودہ الہیہ بیان کرد
 انفس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تاثیر نمودہ قوی علمیہ علیہ را بزرگ کرد
 و عالم اثر پذیر آن اودہ گشت چنان بواسطہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انفس شیخین گشت و بعد از آن
 تاثیر عجیبی احوال فرمودہ و باقیہ شرف و فتح از حرکت آورد و عالم ساعت بساعت اثر پذیر آن

گشت بوجی که بزرگی و غبی بشناسد که تا نید غیبی است خارج از امور عادیہ ازین جهت این سلسلہ
جمیلہ مناقب شیخین گشتند نفوس فقیدہ ایشان آن بودند کہ ان السدیۃ تطلق علی لسان عمر باسلامک عمر
نجا الاسلامک شیطان فجاء غیرہ وقال علی ما کنابعد ان السکینۃ نطق علی لسان عمر و عنایت الی
در تربیت ملت مصطفویہ این بودند امری کہ در سیم تاریخ واقع نشدہ بود درین عصر بظہور سید
کہ در عرصہ بست سال اقالیم شام و تحت تصرف اسلام آمدند اما ملوک دیگر پس حال ایشان
مثل حال سنگ و چوب است کہ از دست ایشان کاری سرانجام میدہند و نفوس ایشان
از فضیلت عاریست و بسیار است کہ بہ نیت نفسانیت جنگ کنند ہر چند منصفی بخیر ہم باشد
و اگر منصفی در فتوح خلفای ثلثہ و فتوح غیر ایشان تامل کند فرق عظیم دراک نماید بوجہ بسیاری
آنکہ اقالیمی کہ در زمان خلفا مفتوح شد ہر منفر و گشتند برای اسلام و شاعر اسام ماکمل و جہ
در ان ظہور نمود بخلاف اقالیمی کہ من بعد مفتوح شد مثل ترکستان و ہند و فرنگ و حبشہ کہ برای
اسلام منفر و گشتند و شاعر اسلام در اینجا کمابینغی ظہور نہ نمود و دوم آنکہ فتوحات خلفا با وجود
کثرت ان در زمان قلیل واقع شد و فتوحات جمعی کہ من بعد بودند با وجود قلت آن دراز منہ
متطاوولہ صورت گرفت سوم آنکہ فتوح خلفا بوجہی واقع شد کہ بقانون شرع راست آید و مثل
تقسیم غنائم و وضع خراج و اخذ جزیہ بخلاف فتوح ملوکی کہ من بعد پیدا شدند چہارم آنکہ در زمان
انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجہ ارض مجتمع بود در تصرف دو بادشاہ کسرے و قیصر و ملوک نواحی ایشان
رایج میدادند پس کسر این دو بادشاہ بحقیقت فتح جمیع ارض است اگرچہ صورت فتح دفعۃ بعد
دفعۃ متحقق شدہ باشد کسی کہ بر تاریخ اکاسرہ و قیصرہ مطلع باشد و فتوح اسلام را دانستہ
باشد و سنجانہ میتواند کرد پس این وجہ و مانند آن دلالت میکند بر آنکہ تا نید غیبی کہ در زمان
خدا جل جلالہ ملوک ظاہر نشد و نہ عشر عشر آن معند بر باد شاہی مسلمانی کہ سبب رواج
اسلام گشتہ است بہ نیت صحیحہ خیرات بسیار در جریدہ اعمال او ثابت است نبص شریعت و آن
فصیلتی عظیمہ است ہر چند نسبت فضائل شیخین ظہوری نداشته باشد قولہ داین مشابہت

قربت نبوت با فضیلت چه رسد و در شریعت با اعظم قربات است و مدار فضیلت گشته چنانکه
 آیه لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئک اکبر درجۃ من الذین انفقوا من بعد
 قاتلوا بران ولات میکنند پس در قول اول لازم نبوت نیست پس مدار فضیلت نباشد اگر چه
 لازم اصل صفت نبوت داشته است تفریع مدار فضیلت نبوت بران باطل است یا همین آیه کریمه
 و اگر مراد مقتضای نبوت حضرت پیغمبر ما و آنچه از جهت پیغامبری آنرا بجا آوردند از جهت
 بشریت و نه از جهت قریشیت و مانند آن داشته است قضیه قائمه بآنکه فتح بلدان لازم نبوت
 نیست باطل است بلکه مقتضای نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانہمین جهت بجا
 آورده اند قول باید که فاروق افضل باشد از صدیق باید دانست چنانکه آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم نمود در امور جہاد و نشر دین و شخین آنرا با تمام رسانیدند آنهمہ اجمال بود و انیمہ تفصیل
 همچنین صدیق تسبیب نمود درین امور پس خلیفہ ساخت فاروق را و ابتدا فتح شام و عراق
 نمود و اتمام این امور بر دست فاروق واقع شد حال فاروق نسبت صدیق مثل حال
 صدیق است با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قولہ نشر دین انہم باید دانست کہ نشر دین از شخین
 در دو وقت واقع شد در وقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ابتدا نبوت تا آخر وفات آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم چنانکہ مسوطاً تقریر آن کردیم و انیمہ معلوم بود نزدیک صحابہ و احادیث و آیات بسیار بران
 دلالت میکنند و سبب بارزۃ اقران نوعی است از نشر دین و اصل آن در شخین موجود است و حضرت
 مرتضیٰ زائد است در این صفت و نوع دیگر اتفاق است و شخین متفرع و اندکان صفت و نوع سوم
 رایج است و انتمی در شخین فقط موجود است مصححہ الاری قبل شجاعت الشجعان
 دیگر است علانیات نبوت و آن امر نیست مخصوص شخین در زمان حضرت مرتضیٰ فتح شہر
 واقع نشد و امری ظاہر کہ بان تصریحیم و کہبت مشرکین متحقق شود صورت گرفت و آنکہ مکتوب
 فضیلت باید کہ بوجہی واقع شود کہ بنای اتفاق صحابہ باشند منع نمیتواند شد زیرا کہ حق تعالی
 اجمالاً و تفصیلاً پیغامبر خود را بان مطلع ساخته بود و از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ انرا تلقی کردند

و دانستند که کارها عجیب مقدر شده است که بروست شیخین واقع خواهد شد و از همین جهت افضل است
 بودند چنانکه عبداللہ بن عمر گفته است کنا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر اصحابہ فتقول ابو بکر ثم
 عمر ثم عثمان و این بحث اصلاً محل تعجب نیست چون حدیث وزین و تعلق بعض ایشا از پیش خیرین
 در مجلس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مذکور شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا تصدیق کردند و خود پندین
 رویا در بابا شیخین دیدند و اصحاب را خبر دادند بعد استماع این ایما و این اصحاب چه احوال یافت کنند و آنرا که اسود
 عظیمه از ایشان واقع شدنی است و ایشان را در است شایع عظیمه بودنی است پس بابر سوار و ملوک
 حق خود صدیق را برای خلافت اختیار کردند و خلافت از حق ثمرات پیر شد و حال اگر کسی را
 کردن صدیق بحکم امامت صلوة بر سائر حاضرین استدلال کردند بر آنکه صدیق او و خلیفه او
 مرتضی در آن مجمع نباشد تا افضلیت نسبت او متحقق شود و محتمل که اختیار او را امامت در آن
 یا سبب لیسف امر جماعت و مانند آن باشد نه از بهر تناسل کلی که بحث ما در آن است و او که آن
 دارد که در حدیث سید اکمال اهل البیته عام مخصوص باشد بر تفضی و در حدیث انک یا ابابکر یا علی
 سن امتی مراد غیر اهل بیت باشند یا غیر حضرت مرتضی بنجد و در قول مرتضی خیر بنده امامت ابو بکر ثم
 عمر مراد غیر مرتضی باشند زیرا که مرتضی بمنزله ذات آنحضرت ابو جلی اللہ علیہ وسلم و هر چه از انظار است
 بحسب حقیقت شامل حضرت مرتضی است اما چون برید فضیلت مخصوص است نمیتوان تخصیص
 کرد چنانکه در بسیاری از مواضع استعمال فراتر از حد و اعمات داخل نمیکند جواب اگر چه باریت
 امامت استدلال نکرده ایم بر فضیلت بلا واسطه بلکه ازین قصه فقهای عراق پیش از حضرت و وقت
 و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود و جمعی غیر از انصار استدلال کردند باینکه امامت
 که در وقت خلافت نبوت و عدم مانع از خلافت افضل ولایت میکند بر فضیلت
 بیان کردیم و حدیث حسن بصری از قیس بن عباد ولایت میکند بر آنکه حضرت مرتضی
 معمر که روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لى بن ابی طالب بن رسول اللہ صلی
 علیہ وسلم مرض ایالی و ایامینا و ی با الصلوة فیقول مرءا ابابکر یصلی بالناس فلما قسین

صلی اللہ علیہ وسلم نظر ت فاذا اهلوا علم الاسلام وقوام الدین فرضنا لدنیا ما من رضی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لدنیا فبا لینا ابابکر اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وبجرواحتمال تخصیص عموماً
نیاید کرد و لفظ موثقی و نامنه در هیچ حکمی تخصیص عموماً سنت نکرد مثل نہی تروج زاید از ربع
و مانند آن پس درین امر چه کند و نیز در اکثر طرق این حدیث الا البیدین و المرسلین واقع شده و انیمعی
کا تخصیص است بر آنکه هر که غیر بنی است درین عموم داخل است چه حضرت مرتضی و چه غیر و بسیار
از طرق غیر مذکور الامتہ بران دالالت میکنند کہ ترجیح بر نفس خود قصد کرده عن احکم بن حجل قال قال
علی بن ابی طالب منی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدتہ حد المفتی اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و در حدیث سابق
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم احدثنا احمد بن صالح است در دخول حضرت مرتضی

فصل دوم

شبهات قومی کہ در حدیث ناظرند بطریق و راقیت از دو قسم بیرون نیست یا نیست کہ تشبہ
میکند با حدیثی و اشاری و اقوالی کہ موہم ط منسرت شخین است از افضلیت یا نیست کہ تسک
میناید با حدیثی و اشاری و اقوالی کہ موہم تفصیل حضرت مرتضی است بر شخین جواب قسم اول اجمالاً
آنست کہ باستقامت معلوم شدہ کہ در عالم هیچکس نبوده است الا زبان بدگویان در قبح ادجاری
شده و تا آن حد کہ معتزلہ در فصل انکار عصمت انبیاء پیغمبری را از ابتداء حضرت آدم تا حضرت
پیغمبر مصلی اللہ علیہ وسلم نگذاشته اند کہ بوجہ بسیار بمعاصی نسبت نکرده اند و دران باب بآیات
و احادیث تمسک نموده و همچنین منکرین عصمت ملائکہ انواع قبح در عصمت ایشان نموده اند
و همچنین در آن عظیم شبهات بسیار آورده اند چنانکہ بر شناسندگان علم کلام مخفی نیست و آن
زیادہ میلند الارفع منسرت پیش اہل تحقیق و اذاتک نقیصتی من ناقص و فہی
الشہادۃ لی بانی کامل پس یکی از وجوہ افضلیت شخین میتوان دانست کہ این بدگویان با وجوہ
کمال عناد و تنابہی و احقاد تا این مدت تا بنجہین چند شبہ کہ در بادی رای از ہم سیر نیز ندنیافتہ

باشند و بتیتر باید دانست که شرط امامت استحضار جمیع مسائل نیست بلکه وجود ملکه استنباط بعد از معرفت
 کتاب و جملہ صالحہ از سنت پس اگر در بعضی مواضع اختلافی واقع شود تا تفحص اولی کنند متناهی
 اجتهاد نخواهد بود بلکه گفتیم کہ طریق مشاورہ و اجماع اعلیٰ علمی است کہ در امت متصور گردد و حمل کنند
 ناس بر اجماع شیخین بودہ اند و سوال و جواب در میان آوردن تا صورت اجماع شفعہ گردد و نتیجتاً
 است کہ شیخین بآن تفرد نمودہ اند و تفصیلاً اشارہ کردیم بہ سبب آن شبہات پس آنجا کہ است
 کہ خدا تعالیٰ میفرماید لایزال عہدی انظالمین و از اینجا فہمیدہ میشوید کہ ظالمان قابل امامت نیستند
 و خلفا رثلثہ در اہل کافر بودند و کافر ظالم است پس قابل امامت نبودند و درین شبہہ ہمچو سایر
 شبہات طرفہ غلط پارہ یافتہ است زیرا کہ باتفاق اہل عربیت اطلاق مشتق و مشتقہ تصانیف و اصطلاحات
 حقیقت است و پیش از تصانیف بان مانند اطلاق خمر بر عصیر و بعد فقہان تصانیف بان مانند اطلاق
 خمر بر خل مجاز است پس در وقت امامت ایشان ظالم نبودند بحقیقتہ و اگر ازین تحقیق انما فی نظر
 کنیم خصوص بسیار تخصیص عام میتوان شد یا نمیدانیم تا بآن و اسن و مثل این ملکہ الخافا و لمک
 تبدل الہدیین اہم حنات و کمان الہد غفور ارجیاء و اجماع برین معنی در جمیع اصنامی کہ متفاوت
 بین الکفر و الاسلام باشد ثابت شدہ و امامت نیز از بان جنس است و از انجا کہ است کہ حضرت
 صدیق میراث حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا از فدک داد و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ حضرت صدق
 استدلال نمود بحدیث نعن معاشر الانبیاء لا یرث و لا نورث و آن خبر متواتر است صدیق و
 فاروق و ذی النورین و سعد و عبد الرحمن بن عوف و عائشہ و ابو ہریرہ و غیر ایشان رضی اللہ
 عنہم روایت کردہ اند و حضرت مرقفی و عباس نیز بر آن کہ فاروق گفت انشد کما اللہ تعالیٰ ایل
 تعلم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ذلک قال لا نعم قد قال ذلک و
 باجمعی دیگر و رسانید ایشان مذکور است و در وقت این قصہ صحابہ بن علی و سلمان و دیگران
 در آن باب واقع نشد پس تخصیص عام کتابیان لازم شد مثل تخصیص غسل یلین بحدیث
 مسح و تخصیص آیہ جلد بر جم محسن و اگر انہیں غیر صدیق آثار روایت نمیکردنہ لازم میشد بانہدب

المہاجرین رواہ ابو داؤد و عنہ قال عمری عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر و سعد انشدکم
 بالمدنی باسمہ تقوم السماء و الارض بل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا نورث
 ما ترکنا صدقیرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفسہ فقال الربیعہ قد قال ذلک فاقبل عمر علی
 علی و عباس فقال انشدکم بالمدنی بل تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد قال ذلک قال
 نعم قد قال ذلک قال عمر فانی احدکم عن ہذا الامر ان اللہ قد خص رسولہ فی ہذا النبی الشیء ثم یعطہ
 احد غیرہ ثم قرأ افاد اللہ علی رسولہ منہم الی قولہ قدیر فکانت ہذہ خالصۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم و اللہ ما اختار ما دونهکم و لا استأثر بہا علیکم قد اعطاکم وہ و ثبہا فیکم حتی یقی منہا ہذا المال فکان
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یففق علی الہلۃ فقہ سنتہم من ہذا المال ثم یأخذ ما بقی فیجاءہ فجل مال اللہ
 ففعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بذلک حیوۃ انشدکم بالمدنی بل تعلمون ذلک قالوا نعم ثم قال علی
 و عباس انشدکم اللہ تعالیٰ بل تعلمان ذلک قال نعم قال عمر ثم توفی اللہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فقال ابو بکر انما ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقبضہا ابو بکر فعمل فیہا بما عمل رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم و اللہ یعلم انہ فیہا صادق بار انشد تابع للحق اخرجہ البخاری و فاروق وین مسئلہ بوجہی تقریر
 کرد کہ حضرت مرتضیٰ ابا وجود ان ہمہ علم و قوت تقریر مجاہل بحث نماند و مجتہدین عباس بائمہ و ماو
 سین بیان پہچم توانست گفت پس این قصہ کی از شواہد فضل شیخین است و اینجا این نکتہ باید
 دانست کہ انجہ پیش صدیق رفیع کرد قصہ سیرت بود عام و رزقی نصیر و متاع خانہ پس تمسک بہ
 حق معاشر الانبیاء و الانرث و لا نورث تبعین بود و قصہ کہ در پیش فاروق مرفوع کرد و قصہ
 نصیر بود پس نتیجہ شد استدلال بمنع میراث و عدم ملک قبریہ و جہت ہمین نکتہ است
 شیخین در طریق استدلال فتدبیری اشکالی کہ اینجا وارد میشود است کہ فتہ

وین بالفتح و سکون
 و تفسیر و تفسیر و تفسیر
 و تفسیر و تفسیر و تفسیر

مورد دلیل شرع و نیافتن معارضی بہ تفسیری شود و نہت مرتضیٰ و عباس بعد از علی
 و عدم قدرت برابر او واقعی چر شکایت کنند می باید کہ اہل سنت و شیعہ تفسیر باید بہ قدر اہل این
 اشکال بکنند و انجہ بخاطر این نیزہ میگذراند است کہ اقباض نہ ہر زنی اللہ نما سہی بولی بود

و غیر مقدور و تبرک آنچه واجب شرع است از رو سلام و عبادت و مثل آن نمیکشد و شکایت حضرت تفسیر
و عباس پیش از ظهور دلیل بودند امر تفسیر در ایام خلافت خود و آن نکرد بلکه اثبات آن نمود و اما تفسیر
به به و گواهی دادن ام ایمن و امام حسن پس باطل محض است هیچ جار و ایمنی بآن صحیح نشده اشتغال
بر و آن بحث است عن المنیرة قال ان عمر بن عبد العزیز جمع بنی مروان عین استخلف فقال ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم کانت لک فکان ینفق منها ویعود منها علی صغیر بنی ہاشم و یزوج
منها ایہم و ان فاطمہ سألته ان یجعلها لہا فابی فکان کذا فی حیوة رسول الله صلی الله علیه وسلم
حتی مضی بسبیلہ فلما ان ولی ابو بکر عمل فیہا بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حیوة حتی مضی بسبیلہ
فلما ان ولی عمر بن الخطاب عمل فیہا بمثل ما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حیوة حتی مضی بسبیلہ
عبد العزیز فرایت امر استغفر رسول الله صلی الله علیه وسلم فاطمہ لیس لی بحق وانی اشہدکم انی رودتھا
علی الکانت یعنی علی عمر رسول الله صلی الله علیه وسلم و ابی بکر و عمر و اہل بود او و و شیعیہ غالبہ سخن
میراث دختر در ضیاع پیش ایشان راست نمی نشیند چنانکہ کتاب کلینی بران دلالت میکند بلکه
تخصیص آیت بلا دلیل شرع بر ایشان لازم می آید و این نہ یک موضع است کہ ایشان خلاف
کتاب میکنند بلکه در چندین جا باین فعل شنیع مرتکب شدہ اند انخبیثات للخبیثین و از انجملہ آنست
کہ صدیق دست چپ سارقی را قطع کرد و این خلاف سنت است باید دانست کہ اصل این
قصہ در عیون مذکور است و این قصہ دلالت میکند بر آنکہ آن سارق مقطوع بود یعنی و اصل
بسمری اند و واجب در مثل این شخص ہند سبب کثرت است قطع بسیار است و ہونہ سبب مالک الشیء
و استحقاق و اسبب دلیل ایشان است و حنفیان گفتہ اند کہ بعد قطع ید یمنی و رجل سیری حسرت
و اسبب مذکور می شود و علی ایضا کجا خلاف سنت واقع شد عن مالک عن عبد الرحمن بن قیس
عن ابن عباس عن رجل من اہل البصر قطع الید و الرجل قدم فتنزل علی ابی بکر الصدیق فشد علیہ ان
ما اهل البصر ظلمہ و کان یصلی من اللیل فیتقول ابو بکر و ابی بکر مالک بلیل سارق ثم انہم افتقدوا
ظلمہ الاسماء بہ و عیس امرأۃ ابی بکر ففعل بطوف معہم و یقول اللهم علیک بمن یتبت اہل ہذا البیت
ایرا قطر الید

یعنی قسم بر او گذشت
توثیق و توثیق بنی
گذاردن بر او و توثیق بنی
بر آن است کہ در ذیل
عقبت بیت بعینہ قضایہ
انہ تفعل یعنی در شب
قصہ کہ با معلوم

فقط ایضا

الصالح فوجدوا الحل عند صلح نزعهم ان الاقطع جاره به فاعترف الاقطع او شهد عليه فامر به ابو بكر
 فقطعت يده اليسرى وقال ابو بكر والحد لداره على نفسه اشد عندى عليه من سرقة قال الامام
 اتفق اهل العلم ان السارق اذا سرق اول مرة يقطع به اليمنى ثم اذا سرق ثانيا يقطع به جله اليسرى
 ثم اختلفوا فيما سرق ثانيا بعد قطع يده ورجله فذهبوا كثيرا الى انه يقطع يده اليسرى ثم اذا سرق
 البعاً يقطع رجله اليمنى ثم اذا سرق بعده يعزرو بحبس وهو المروى عن ابى بكر وهو قول قتادة واليه
 ذهب لك والشافعى واسحق بن راهويه وروى عن ابى سلمة عن ابى هريرة ان رسول الله صلى
 عليه وسلم قال فى السارق ان سرق فاقطعوا يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله ثم ان سرق فاقطعوا
 يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله وذهب قوم الى انه اذا سرق بعد ما قطعت احدى يديه واحد
 رجليه لم يقطع وحبس يروى عن على وبنو قال الشعبي والنخعي وحماد بن ابى سليمان واليه ذهب
 الاوزاعي واهل الشام الراى رواه فى شرح السنة بلکہ اگر لقوا بعد ترجيع متوجه شویم قول صدیق ارجح
 وادق است بکتاب زیر که حق تعالی میفرماید السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما وبعد از آنکه متقطع
 الیمنی باشد اسم سارق بروى منطبق است پس حکم قطع يد بروى جاری باشد و اليسرى متعین
 است در حق وی و این را در قطع رجل اليسرى بجهت اجماع ترک کردیم و در غیر این صورت
 باشد عمل بر آیت و آنرا جوابی نیست از کتاب و سنت و استحسان عقلی که انى الاستحسان من الامور
 لا یكون له یدیا کل منها لیست منی منها در مقابل ظاهر آیت نمیتواند شد پس ظاهر که اجتهاد در حدیث
 و ارجح است و عمل جمهور بر همان است و من متعجب از متکلمان که چرا اطاعت کرده اند را بر ائمه از راه
 و ایزد ممنوع با وجود ظهور حق در روایت قصه و معرفت مذاهب فقهاء از جمله آنکه
 معرفت میراث جده توقف کرد تا آنکه مغیره بن شعبه و محمد بن مسلم خبر داد بآیه و الله ان
 مسئله که واقع میشد تقصص احادیث میکردند و اگر نمی یافتند مشاورت میکردند
 میشد و این اصل است از اصول دین و یکی از مناقب ائمه شیخین است که ایشان باین متعجب
 چه بلا جور است که این منقبت را در باب مطاعن ذکر کنند عجبا هو الامر این و ذهب عندهم الى ان

قصص مالک

که صدیق از استیفاء قصاص مالک بن نویره توقف کرد باید دانست که اہل تاریخ و دین قصہ مختلف اند
 جمعی نقل کرده اند کہ مالک بن نویره مرتد شدہ بود و جمعی نقل کرده اند کہ مرتد نبود اما خالد بعض کلمات
 از وی شنیدہ بود و حکم بکفر او کرد باجماع در رد این قصاص از خالد اتفاق دارند از جهت استدلال از جهت
 شہدہ استدلالی استیفاء و امرہ ای خالد ابو بکر الصدیق علی الجیوش فتح المد علیہ الیہامہ و غیرہ
 و قتل علی ید یہ اکثر اہل الروۃ منہم سلیمہ و مالک بن نویره و قد اختلف فی حال مالک بن نویره فی قتل
 انہ قتل مسلما نطن ظنہ بہ و کلام سمعہ منہ و انکر علیہ بوقتاۃ قتله و مخالفہ فی ذلک و اقسام ان یقال
 تحت لیتہ ابد او قیل قتل کافر و خبرہ بذلک بطول ذکرہ انتہی باجماع حضرت صدیق راورد در قصاص
 از خالد اسوقہ نہ است بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در قصہ صبا نا صبا نا و این مسئلہ اجتہاد یہ است
 کہ علماء در این نجات شدند و صدیق بحسب اجتہاد خود کار فرمود و بحین است وظیفہ ینہ چون باجماع
 فقہای دیگر مخالف شود و اگر این توقف قاض باشد در صدیق توقف حضرت مرتضی از استیفاء قصاص
 حضرت ذی النورین بطریق اولی قاض باشد زیرا کہ هیچ موجب قتل ذی النورین متحقق نبود و نہ
 متوہم فاما ہو بہا کم ہناک ہو بعینہ جو اینا ہنا و از انجملہ آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را
 گاہی بر امری از امور سلیمین متولی نداشت و چون برای رسانیدن پیغام برادہ فرستادند حکم ای
 نازل شد کہ عزل کردہ حضرت مرتضی را بجای او فرستد پس لائق خلافت نباشد باید دانست کہ دین
 قالہ طرفہ غلطہا رفتہ است مثل این مہ الہ نیست الا مثل شخصی کہ گفتہ بود کہ حسن و حسین ہر
 پسر معاویہ قوالہ گاہی بر امری از امور سلیمین متولی نداشت باطل است در سر یہ نبی فزارہ امیر
 لشکر مقتد عن سلمہ بن الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر فغزو ناسا من نبی فزارہ
 فلما دنوا منہ امرنا ابو بکر فغزونا فلما اصلینا الصبح امرنا ابو بکر فقتلنا ایبارۃ الحدیث اخرجہ الحاکم
 و عنہ قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر الی بعض حصون خیبر فقاتل و جہد ولم یکن فتح
 اخرجہ الحاکم و عن بریرۃ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ربما اخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم
 و الی لیلۃ لا یخرج فلما نزل نجیہ اخذتہ الشقیقۃ فلم یرج الی الناس و ان ابا بکر اخذتہ رسول اللہ

ابو بکر بن صدیق

صلی اللہ علیہ وسلم ثم نهض فقاتل قتالا شديدا ثم رجع اخرج الحاکم وعن ابی ہریرۃ ان ابابکر الصديق بعث
فی الحجۃ التي امرہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم علیہا قبل حجۃ الوداع یوم النحر فی رمل یؤذن فی الناس ان لا
یخرج بعد العام مشرک ولا یطوف بالبيت عریان اخرج البخاری ودر غزوہ تبوک عرض لشکر ہجرت
مقرر گشتہ و در جابائی دیگر نیز ولایات متحقق شد چنانکہ در کتب مفصلہ مذکور است قوائیم چون برای
رسانیدن پیغام بر رواج باید دانست کہ انچه صحیح است درین باب آنست کہ صدیق را بر بنی امارت
حج فرستادند و از ان ولایت معزول نشد اتفاقا روایات در روایات مختلف اند و لایق تبلیغ برات دلالت اکثر حدیث آنست
کہ آن نیز حوالہ صدیق بود در رسال مرتضیٰ بجهت آن شد کہ عرب در حل و عقد صلح تادیقہ کسی از اہل بیت را مقرر نشد
اعتقاد نمیکردند پس ما برین امر نیز صدیق بود و مرتضیٰ و طہیہ او و بعض روایات دلالت میکند کہ حضرت مرتضیٰ
درین امر مستقل بود و انیمہ معلل و ضعیف اند و بر تقدیر تسلیم حاصل سوال آنست کہ رسال حضرت مرتضیٰ
برای تبلیغ برات با وجود کفایت صدیق چرا شد و حاصل جواب آنکہ برای موافقت عادت عرب
کرده شد عن ابی ہریرۃ قال بعثنی ابو بکر فی تلک الحجۃ فی الموزنین بعثتم یوم النحر یؤذن بنی الا لایح بعد
العام مشرک ولا یطوف بالبيت عریان ثم اردف النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب فامرہ
ان یؤذن ببراءۃ قال ابو ہریرۃ فاذن مسنالی فی اہل بنی یوم النحر ببراءۃ وان لایح بعد العام
مشرک ولا یطوف بالبيت عریان الا الذی عاہدتم من المشرکین اخرج البخاری و عن ابن عباس
قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر و امرہ ان ینادی بہو لاراکم الطلعات ثم اجتمع علیا فبینا ابو بکر
فی بعض الطلعات اذ سمع رجا و اذیۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انقصونی فخرج ابو بکر فمر ما فطن
نہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا علی فذبح الیہ کتاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فامسک علیا
ان ینادی بہو لاراکم الطلعات فاذا علی فقام علی ایام التشریق فنادی ذینہ اللہ

ان کل مشرک فسیجونی الارض ارجۃ اشہر و لا یحج بعد العام مشرک و لا یطوف بالبيت عریان
و ما یدخل الجنۃ الاموات و کان علی ینادی بہا فاذا علی قام ابو بکر فنادی بہا احزابہ اشہر ذینہ اللہ
واخرج الحاکم نحوہ الا انہ قال فکان علی ینادی بہا فاذا علی قام ابو ہریرۃ فنادی و عن انس

که از شخصی جهان کار خوبتر آید نه کارهای دیگر مثل نویسنده و بن العاص یا تسلیت شخصی خاص مقصود
 باشد مثل تسلیت ساسه بعد موت پدر او و آنحضرت صلی الله علیه و سلم خود تخرج فرمود بانکه اختیار عمر و
 ابن العاص نه بجهت اجمیت او بود و بن عمر و بن العاص ابن النبی صلی الله علیه و سلم بجهت علی بن ابی طالب
 است یا تسلیت قال یا ابنته فقلت ای الناس اسبابا یک قال عائشة قلت من الرجال قال ابوال
 قلت من الناس غیر محمد بن ابی طالب فقلت ای الناس اسبابا یک قال عائشة قلت من الرجال قال ابوال
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم مرئی ظاهر و باطن بودند پس بچنانکه استخلاف شیخین مقصود بود و آن نیز
 میخواستند که شیخین را در پرتو تر یا خست اندازند تا مثل غیب خالص برآیند مثل آنکه در کتب
 مقامات مشایخ معروفه خوانده باشی که ایشان خلیفان خود را که تمام هست و در تربیت آنها مقصود
 زیاد و از هر کسی در پرتو تر یا خست می انداختند و این چنین مشابه است که چون حضرت امیر قاضی در نزد
 احدی بهما بتقدیر هم رسانید و مظنه آن شد که عجبی بخاطرش راه یابد و در قال ابن اسحق فلما انتی
 رسول الله صلی الله علیه و سلم الی اهل البیت بعد من انبیا فاجتمع فی الدار عندهما فقال انی من اولاد یا فیه
 نقد صدقش الیوم و ما ولما علی بن ابی طالب سینه فقال و هذا فاشلی عنه و من اولاد انوار صدقش
 الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه و سلم من کنت صدقته فقال القدر یقول و کما سئل بن
 حنیف و ابی وجانه اخیه فی السیره و چون در خمیر بن ابی وقاص ثقیب مشابه فرمود حاجیه کرد
 آنرا عن صعب بن سعد قال رأی عدنان را فسلما علی من و منه فقال رسول الله صلی الله علیه و سلم
 و سلم بل تمردون و ترزقون الا نضفوا کم اخرجیه البخاری و صدیق را از فایده فلابد ان مثل آنچه
 میکنند نمی فرمودن ابی هریرة ان رجلا شتم ابیکم و النبی صلی الله علیه و سلم جاس
 فلما اکثر و علیه نفس قویة فغضب النبی صلی الله علیه و سلم و قام فلیکد ابیکم و قال ان
 یتمنی و انت جاس فلما دوت علیه نفس قویة فغضب و قمت و قال
 علیه فاردوت علیه وقع الشیطان ثم قال یا ابابکر ثلاث من اسن عبد یلک فیلک و یمنع
 عنک غزو جبل الاء الله بهانه و مانع رجل باب عیته یرید به اسلة الازوال مبارکة و مانع

١٠ باب في مسألة يد يد بكثرة الزوال به باقلة رواد احمد وعمن عائشة قالت من النبي صلى الله عليه وسلم
 الى بكر بن وريث بن بعض رقيقه فانتقلت اليه فقال لعائنين وصدقيين كلا ورب لكعبه فاعتق
 بكر بن وريث بعض رقيقه ثم جاء الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال لا اعود اخرجه البيهقي في ثوب كان
 في رقبته اذ كان امراة است ك الاثان مطلع شوندر باجريات لشكر يا امير خود وتعد حال ستر
 حد حال او كايده چنانكه در كتب تاريخ یافته میشود كه هر كه از با دشامان ثم لشكر و سپاهي حق يقين
 چشيد و يا شد تربيت ايشان با حسن وجه ميتواند كرد و انجا فائده يا تحقيق شد يك آنكه فاروق
 از تاسيس سامه استنكاف نكره تا آنكه جعفر بن ابى طالب از تاسيس زيدا استنكاف نمود و اين معنی
 تاسيس فساد تام از حفظ نفس او شد و هم آنكه فاروق رابع عمر بن العاص و بعض مسائل
 مناقشه افتاد و صدیق ارشاد فرمود تسليم ترك مناقشه و انمى سبب حمان صدیق شد و هم
 آنكه حضرت شخمين در ايام خلافت خویش لشكر و امر را بوجهي ميداشتند كه نظامي بهتر از ان متصور
 باین این سبق از حضرت پنجم یاد گرفته بودند و از انجمله آنست كه بعض محدثین ذكر کرده اند كه در
 اختلاف نفس موجود نبود و الا اصحاب در وقت بيعت صدیق بر اجتهاد اقدام نمیکردند بلكه همان
 نص ذكر میشود و قال النورى في شرح مسلم في حديث عائشة لو كان النبي صلى الله عليه وسلم
 مستخلفا لا تخلف ابدا بحديث فيه دلالة لاصل السنة ان خلافة ابى بكر ليست بنص من النبي
 صلى الله عليه وسلم على خلافة صريحا بل اجتمعت الصحابة على عقده الخلافة له و تقدمة بفضيلته و ان
 كان هناك نص عليه و على غيره لم تقع المنازعة من الانصار و غيره بهم و لا و لذكر حاقط النص
 مامعه و لرجعه اليه ولكن تنازعوا و لا ولم يكن هناك نص ثم اتفقوا على ابى بكر و استقر الامر
 و اما ما يذكر من النص على علي و الوحيته فباطل لا اصل له باتفاق المسلمين و الا اتفاق
 علي بطانته و دعواهم من زمن علي و اول من كذبهم علي بقوله ما عندنا الا ما في هذه الصحيفة بحديث
 و لو كان عنده نص ذكره و لم ينقل انه ذكره في يوم من الايام و لا ان احدا ذكره و اما ما
 ذكره من ان تاسيس سامه استنكاف نكره تا آنكه جعفر بن ابى طالب از تاسيس زيدا استنكاف نمود و اين معنی

فلما جدك قال فان لم تجدني فاستأجبا برك فليس فيه نص على خلافة وامر بهما بل هو اخبار بالفضيلة
 اعلم الله تعالى به والله اعلم انتهى بايد دانست که حل این اشکال موقوف است بر تمسید مقدمات
 چند مقدمه اولی نزول وحی بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بانواع مختلفه بود قال الله تعالى وما کان
 لبشر ان یکلم الله الا وحیا او من وراء حجاب او يرسل رسولا فیوحی باذنه بالشارع و قال رسول الله
 صلی الله علیه وسلم حیانا یا نبی مثل صلصلة الجرس وهو أشد علی فیفصم عنی وقد وعیت عنیا قال
 و احیانا یتمثل لی الملك رجلا فیکلمنی فاعی ما یتقول قالت عائشة و لقد رایته ینزل علیه الوحی
 فی الیوم الشدید البر و ینقص عنه و ان حیثه لیتفصد عرقا خرجه البخاری و ویرید یا الانبیاء و سے
 و از انواع وحی یکی فرست صادقه است چنانکه در قصه حدیثیه آمده است ما خلأت القصد و ویرید
 لما یخلق و لکن حبسا حابس القیل و الله لا یسألونی خطه لعیطون فیها حرمان الله الانواع و لکن
 و چنانکه حصول یقین باین انواع مفوض بشارع است پس چون شاریع اخبار فرماید بآنکه مراد
 از انواع وحی چنان و چنین یقین حاصل شده است مجال توقف و رد قبول او نماند لا اعتقاد را
 در اعلام چنان اشیان را نقیض آنکه فلان حکم چادر قرآن مذکور شد و فلان حکم چادر کور شد
 و نیز از جهت روایا و فرست یقین بان حاصل شد مکن نیست و در نیکام بجز توفیق و فیض اشعار
 و انقیاد و پاره نه پس نمیتوان گفت که چه اسائن موم در قرآن مذکور شد و چه اسائن صلوة
 که حاجت بآن بیشتر است در قرآن مذکور شد و نتوان گفت که چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قیام
 به نماز تر میدند که فرض شود و در صلوة عید و کسوف نه تر میدند و نتوان گفت در قرآن امر چادر
 جبرئیل تمثیل شد و خبر داد و فلان امر چادر بر رویا ناکشف گشت الی غیر ذلک من الشکوک الشبهات

پس اگر کسی بگوید که در قرآن عظیم نام حضرت صدیق و فاروق چهره تعیین مذکور نشده و
 ابابکر و غیره خلفه یا بگوید که چرا این مجمل را بر روی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ناکشف گشت و فلان
 مسئل و در قرآن یا به تمثیل جبرئیل برایش او باید نندید و یکی از علامات جبرئیل و متق او یا بعد است
 مقدمه ثانیه شاریع را در تبلیغ وحی بقوم خود طرق مختلفه است اگر قرآن مرقوم خود تلاوت فرماید

و آن نص یا ظاهر باشد و چیزی آن نیز تبلیغ است و اگر در سنت چیزی مذکور فرماید آن نیز تبلیغ است
 و اگر بجاپ و تحریم البیعه امری ادا فرماید یا بدعا و عن رحم البدن فعل کذا و کذا و عن البدن
 فعل کذا و کذا آنهم انواع تبلیغ است و دست تقشیر اعیان از ترجیح بعضی انواع تبلیغ بر بعضی گناه
 است پس اگر کسی گوید چرا آنحضرت صلی الله علیه و سلم خلافت خلفا را نپذیرفت بیان فرموده چنین
 و چون بجا که حبیب علیکم ان تستخفوا ابابکر و عمر و یگوید چرا در قرآن مجمل مذکور شد و در سنت مفصل این
 شخص قابل است که سلی چند برگردنش زنده آنکه متعرض جواب او شوند مقدمه ثالثه یکی
 از انواع تبلیغ اخبار است چیزی یا اقامت قرآن بر کمال رضا یا که است بآن مثلاً اگر نیکه در بیانی است
 چنان بچنان واقع شد با کمال تحسین و تنویر شان آن فعل یا تمام تبصیح و انکار بران پس این اخبار
 مراد همیشه امری باشد و افاده ایجاب چنانکه حضرت عیسی علیه السلام بشارت داد و مدعی پیغمبری
 کذا و کذا که اسم او احمد باشد و همین اخبار بعینه ایجاب بآن با ایشان شد و بآن مکلف شدند و تکرار
 آن مآخوذ یا آنحضرت صلی الله علیه و سلم اخبار فرمودند بنزول حضرت عیسی علیه السلام و ظهور مهدی
 و آن اخبار بعینه ایجاب قبول ایشان شد و اخبار کردند بدجال و اقامت نمودند دلائل کذب و
 پس آن اخبار بعینه تحریم متابعت او شد و نظیر آنکه اخبار بمنزله امر و نهی میشود در شرع بسیار است
 از جمله سن اخلاق الانبیاء و الملائکه و المؤمنین کذا و کذا امر است بآن چیز یا ایجاباً و اندام
 افعال الشیاطین و اخلاق المنافقین کذا و کذا نهی است از آن تحریم یا او کراهت یا گونیداریت فی
 سن فعل کذا و ریت فی انار من فعل کذا یا گونید فعل رجل کذا و کذا فقصره و فعل رجل کذا و کذا
 ان غیره ان الامثله و یکی از انواع تبلیغ اقتضای نص است حکمی را و مثال اقتضای سنه
 آن نص از او کرد بلال پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه بلال عباد او بود و همچنین اگر
 این شخص را حاکم ساختیم بر شما پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه واجب است بر شما قبول احکام
 او پس خدا تعالی وقتی که وعده دهد و مسلمین را بآنکه جمعی را از ایشان خلیفه سازد و در مناسبات
 اگر دانی که مراد ازین مہم شخصین اند و انہما با کمال ائمان و نہایت تحسین واجب شد خلافت

ایشان چنانکه بشارت حضرت عیسی واجب گردانید ایمان را با آنحضرت صلی الله علیه و سلم بخلاف اخبار
حوال ملوک جبار که مقرون است باظهار قبائح ایشان و آنرا در حساب مصائب این است شمرده
اند و وقتی که آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود علیکم بسنتی و سنته اخلفاء الراشدين من بعدی
باز تفسیر فرمودند که مراد تخمین اندازین امر شد با اتباع ایشان نصاً و استخلاف ایشان شد ائمه
و وقتی که فرمودند لا اوری ما بقاری فیکم فاقموا بالذین من بعدی الی کبره عمر طایفه مقدمان نبض شد
معلوم شد و استخلاف ایشان بقتضای نص و این نیز تبلیغی است مقدمه راجعه فرقی است
در بیان نص بر صحت استخلاف و رضایان و تصریح بانکه موافق مرضی الهی است و بوجهی و اذیع
خواهد شد که می باید ویشاید و در عقد استخلاف بالفعل و دلیل این فرق آنست که گاهی یکی از
دیگری متفرق میشود مثلاً حضرت عیسی چون بشارت آنحضرت صلی الله علیه و سلم داد آن را پس شد
بر صحت نبوت ایشان نه استثناء ایشان شد بالفعل و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم اخبار کردند
بخلاف امت مهدی آن نص شد بر صحت خلافت مهدی نه استخلاف وی بالفعل همچنین اگر بازم
جمع شود بر بیعت شخصی که مفضول باشد یا فاقد الشروط آن عقد خلافت باشد نه تصریح بانکه آن
تخلاف مرضی است و بر وجهی که میبایست واقع شده و غرض نووی و جمعی که باین قدر از ایشان
اند آنست که این احادیث دلالت میکنند بر صحت استخلاف در وقت آن نه عقد خلافت بالفعل
بلکه نقد باجماع بود و غرض ایشان آنست که دلالت بر صحت استخلاف نمیکند لایف لا و اگر این
نصوص بر صحت استخلاف دلالت نکند اخبار حضرت عیسی نیز دلالت نکند بر وجوب ائمه و حضرت
پیغمبر صلی الله علیه و سلم و بان محبت قائم نشود بر نصاری و ما میگوئیم این نص است
تخلاف ایشان بعبارت خود و عین استخلاف ایشان است بقتضای نص بر آن
همین نکته واقع شد و قدری که بان تفصیل تخمین ثابت کرده شود متفق
نامست بل ملت متفق اند بر آنکه نص شارع یکی از وجوه استخلاف است و نص محقق باشد
و نص که یکی بهم باشد و یکی مفسر و یکی واقع شود باسم طلاق در عنوان موضوع و یکی با

مطلق و بعنوان محمول مثل وعد اللہ للذین امنوا منکم بہم بہت و روایا حضرت کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر قلب دلو کشیدند و بعد آنحضرت حضرت صدیق و بعد صدیق فاروق مفسر مجموع اصل شد و در استخلاف شیخین و مثلاً اقتدا بالذین من بعدی الی بکر و عمر اینجا عنوان خلافت مقتدران واقع و اسم شیخین مشخص نمود و در حدیث علیکم بسنتی و سنتہ الخلفاء الراشدین من بعدی ذکر خلافت بتعین واقع شد و ذکر شیخین بعنوان عام و علی ہذا القیاس نصوص بسیارست کہ دلالت میکنند عند الاجتماع بر استخلاف شیخین پس اگر سائلی بگوید کہ استخلاف باین قدر متحقق نمیشود بگوئیم چہ این حکم ممتاز نشد از احکام دیگر و اگر گوید کہ حکمت در ان چیست کہ در یک نص با اسم معین در جانب موضوع و محمول تصریح نکردند و اہل کہیم بر مقدمہ تبلیغ مقدمہ سادہ جماع اگر اصل ثالث قرار داده اند از اصول اربعہ با وجود آنکہ اجماع منعقد نمیشود الا بعد قیام دلیل از کتاب و سنت و قیاس برای دو فائدہ است یکی آنکہ بسبب اجماع مسئلہ قطعی میشود و اگر جماع نمیدود بسیارست کہ قطعی نباشد مثلاً صورتی کہ مستند اجماع اینجا خبر واحد یا قیاس باشد دیگر آنکہ غالباً چون مجتہدین بر مسئلہ اجماع کردند ماخذ را فراموش میسازند و داعیہ نقل ماخذ را فراموش میگرد و بہت کفایت اجماع از ان بعد از اکثر مسائل اجماعیہ ماخذ آنها چنانکہ میباید و میشاید منقول نیست پس اصحاب فقہ مضطر شدند با ثبات اصل ثالث پس چون صحابہ در وقت استخلاف صدیق بہر یکی نصی کہ با او بود آورد و چنانکہ محفوظ است کہ صدیق بنص الامتہ من قریش انصار را صرف کرد از خلافت و وجہ خصوصیت ایراد این حدیث آنست کہ سعد بن عبادہ نیز این حدیث را از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنید و بود پس صدیق اورا ہوا این حدیث بیاد و او ما اجمع باشد شبہ ادرا و او وقع باشد شعبان ہمارا و این معنی از روایت احمد مفہوم شد و حضرت فاروق ابوباقی حضرت صدیق استدلال کرد و حضرت مرتضی و ابو عبیدہ و ابن مسعود و تقسیم اورا ما است صلوۃ با بجلہ ہر یکی از مجتہدین حاضرین را ہی سہلوک داشتہ دلیل قائم نمود کہ ہمہ مجتمع اند و اصل دلالت و جواز است کہ بنص حدیث روایا غیر ان نیز استدلال کرده باشند البسبب استغنا از ان تفصیل از حجت انعقاد اجماع و محتمل اختلاف روایہ اجماع ہمہ آن اول را قفسر بر دیگرند

در جای دیگر و تقریبات دیگر روایت آن نمودند و جائز است که چون بیعت اول بار فلتة واقع شده
یعنی که حاضر بودند و نه اول کردن از ذکر آن دلائل و بعضی توفیق ربانی و الهام رحمانی امضای آن
شرعیست نمودند و در وقت بیعت ثانیه آنهمه دلائل بخاطر ایشان رسید و لیکن بتقریر آن حاجت
نیفتاد و جائز است که اعتقاد و فصلیت شخین پیش ایشان محقق شده باشد چنانکه ابن عمر فرموده است
لما صحاب سول الله صلی الله علیه وسلم نجیہ ابابکر و عمر و عثمان و ماخذین اعتقاد و نصوص بسیار باشد
که در مجالس متعدد و از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده باشند و در وقت اعتقاد خلافت بهمان
اعتقاد و ماخذ از دلائل اکتفا نمودند و بر همان معتقد بنافرمودند کما قال المر قضي و نعلم ان الحق بهذا
الامر باجماع و در صورتی که بعد از این مقتضی عدم وجود آن میشود و جائز است که چون اکثر دلائل
احتمالات مر کبیا اند و نه در یکی احد اکثر فین سن القفیه مبهم است و در دیگری مفصل نوعی از
آل ضرر بود و بسبب مناقشه انصار و خزن جان فرسای و اقامه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قیام و نشستن
مقابل پس نهاده الی متکفل امر خلافت شد و ناگهان بخاطر ایشان استخوان صدیق الهام فرموده
از منی ایضا فرمود و دل زلیل سر انجام نمود تا وعده یابی الله و المؤمنون غیر املی بکبر است شود
و بعد از آن آنهمه دلائل دانستند و شک را الهی بر موافقت و اقامه با آنچه مطلوب بود ادا کردند و جائز است
که چون یکی نفسی ازین نصوص میدانست و بعضی دیگر را آن و دیگر نفس دیگر را دانست تا این نفس
و نفس دانست که این نصوص در پیش که باشند و در آنوقت قیام و نشستن بترکیب نصوص با الهام الهی
حی من و تو کار سر انجام یافت یا آن نصوص را دانستند و اما در ترکیب آنها فرمود و آوردن مطالب بر
آن نصوص موجود بود و بدل ترسید که مذکور و زرد شود و لم و لا سلم و بیان آید و روان و حتمی طالبان
و وقت احتمال بود پس احتمال کردند با و له دیگر و کار را بمان اوله همتا و تصور را

اینهمه احتمالات تخریج است از قول فاروق بقیه الی بکر کانت فلتة و لکن
مثل الی بکر ظاهر میشود و در نیم صورت با سکوت صحابه از نصوص لازم عدم نصوص نشود و مقتضی
سابعه لفظ استخلاف و افعال صریح نفس که در کلام نوی و غیر آن واقع شد و محتمل حالی بسیار است

گاهی استخلاف ذکر کنند و مراد از آن استخلاف بهیئت معاد و در وقت وصیت بولایت عهد باشد شایسته
 قرب موت همه اهل حل و عقد را جمع کنند و امر نمایند بهیئت این شخص و گاهی استخلاف ذکر کنند
 و مراد از آن ایجاب استخلاف شخصی و تشریع خلافت او دارند اگر چه در وقت قرب موت نباشد
 و جمع اهل حل و عقد و اخذ بیعت و مانند آن نبود بلکه مثل سایر احکام شرعی که آنحضرت صلی الله علیه
 و سلم تبلیغ آن فرمودند پس نفی یکی مستلزم نفی دیگری نباشد و این وجه جمع باشد و اقاویل متعارف
 سلف و گاهی لفظ صریح ذکر نمایند و مراد آن باشد که اصلاً محتاج فکر نباشد و نه تبرکب نصیحت و تطبیق
 مطلق بر عقید و مبهم بر مبین و نه بفهم مقتضای نص الی غیر ذلک و گاهی صریح گویند و اراده نمایند آنچه
 و ال باشد بر مدعا با قطع گوئند تبرکب نصیحت باشد یا مقتضای نص یا گاهی صریح گویند و گاهی غیر صریح
 فقها در فهم مقتضیات نصوص مختلف اند بعضی آنکی باشند از بعضی و نیز این وجه تطبیق بین
 الاقایل المختلف میشود و چون این مقدمات ممد شد به سر حل اشکال بدیم و گوئیم حل اشکال بدو وجه
 ممکن است وجه اول تقریه کلام نووی بطریق قی که مخالف مختار را در اصل غرض نباشد پس گوئیم
 که غرض نووی آنست که صحت استخلاف و آنکه این استخلاف بر وقتیکه خواهد بود موافق رضای حق
 خواهد بود با حدیث صحیح ثابت شده و حدیث لوکان رسول الله صلی الله علیه و سلم مستخلفاً استخلفاً با
 صریح است در آن و عقد خلافت بالفعل باجماع بوده نه مبسوط و این اجماع بنا بر فضیلت صدیق واقع
 شده بجز اتفاق و لهذا قال النووی اجمعت الصحابة علی عقد خلافت له و تقدیر اینست و این معنی آنست
 غرض ما که قول است بتفضیل شعیب بالتشع منافات ندارد بلکه موید او است و آنکه گفته است که بیعت
 نبض من الله صلی الله علیه و سلم علی خلافت صریحاً اشاره است باینکه اینجا نصوص بسیار اند که بدان
 ترک و قطع احوالات میکنند یا باقتضا اشاره نماید و آن نووی نخل صراحت میدارد و این نزاع
 نیست مگر نقطه وجه ثانی آنست که گوئیم امام شافعی که مقتضای نووی است بلکه مقتضای جمیع
 محدثین و فقها تصریح نموده است بآنکه حدیث ایتان جئت بعدک ثبت است خلافت صدیق
 او شافعی اعمق است باعتبار مدرک و اقوی است باعتبار قه و استنباط و آیتی است از آیات الله تعالی

معنی کلام وی آنست که این حدیث هر چند امر است آنچیزه را بآدمین پیش صدیق و این ولایت واقع
است بطریق کنایه بانکه صدیق خلیفه خواهد شد چنانکه گویند فلان بر مسند نشسته و فلان متصرف در
بیت المال شده کنایت است از امارت و خلافت پس بطن این حدیث اخبار است بخلاف
صدیق و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم آنرا معلوم کردند و گراستی از وی ظاهر نمودند پس نازل شد
حال او از حال تقریر حال اخبار آنحضرت صلی الله علیه و سلم از احوال نبی اسرائیل با ترک انگار پس
بطن این حدیث تشریع است خلافت صدیق را در اینجا باید فهمید که شافعی ازین حدیث بجهت عظم
علم او فهم این معانی نموده است چه جای آیه و عدل الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات لیخلفنهم
یا احادیثی که ولایت میکند بر تعیین مبهم این آیت و حدیث علیکم بسنتی و سنته اخلفاء الراشدين یا حد
رویا و حدیث اقتدوا بالذین من بعدی الی بکرو عم و همچنین احادیث بسیار که تمسک بانها واضح
است از تمسک بحدیث عبوزه و چون اینهمه طریق جمع کنیم متواتر باشد بالمعنی و دال باشد بالقطع
و آنکه میگوید نوی اگر نصی میبود البته استدلال میکردند لیکن وقت استخلاف نبص استدلال نمی نمودند
هر دو تهمته اش منبوء بلکه بدلائل استدلال کردند از آنجمله حدیث امام است و آن اشاره فعلی قائم
است بجای نص و صریح استخلاف چنانکه اگر پادشاهی نزدیک بموت یکی از مقربان خود را بر تخت
نشانده و همه خواص را امر کند ب تعظیم او یا طبیبی در مطب خود نزدیک موت شخصی از شاگردان خود را
نشانده یا مدرسی در حلقه درس قریب بموت خود یکی از اصحاب خود را نشانده یا عمرتی کسی بر دکان
خود قائم گردانند نزدیک حالت ضعف خود اینهمه پیش جمیع ملوف کالتصریح است باستخلاف و ولایت
عهد و حکم آن مانند حکم اشاره بدست و مسر است گماوردنی احدیث و ادنی بر سر و لاحق و این
اشاره صریح است و در افاده حکم شبه ندارد آنحضرت صلی الله علیه و سلم نماز را که بهتر بود و طاعت
بجنت صدیق حواله فرمود تا مسند خلافت را در ضمن آن بوی تسلیم نماید
انیمعنی یا دریا فمقد و اگر اولاً قلیل و ثانی در میان آمده بود باربع همین دلیل و تذکره است
همین نص از هم پاشید و مثل این اختلاف اختلاف بود در وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم

که از محال آن مجرد تذکر نص واقع شد پس واضح گشت که نبص یا تصر یعنی که شل نص بود استدلال
 کردند در تخلاف و از همان نص دانستند که آنحضرت صلی الله علیه و سلم حضرت صدیق را خلیفه ساخته
 است و در این صورت با سبک و بیکم که اختلاف مسئله منصوص است نه مستند با جماع و معنی اجماع
 که در قصه سقیف آمده است عقد اختلاف بالفعل است بیست معاهده بنا بر همان نص و اگر کسی شبهه
 طاری شده است در دلالت امامت بر اختلاف بعد انعقاد اجماع طاری شده و منتظران اشتهار
 اختلاف است عرفا و در میان او معنی قال ابن اسحق حدیثی محمد بن ابی اسیم عن القاسم بن محمد
 ان رسول الله صلی الله علیه و سلم قال حين سمع صوت تكبير عمر في الصلوة ابن ابوبكر يا بني الله
 فاكث المسلمون فلو لا ما قاله قالوا نعم عند وفاته لم يشك المسلمون ان رسول الله صلی الله
 علیه و سلم قد استخلف ابابكر ولكنه قال عند وفاته ان استخلف فقد استخلف من هو خير مني وان
 انكم فقد تركتم من هو خير مني فعرف الناس ان رسول الله صلی الله علیه و سلم لم يستخلف احدا
 وكان عمر أخير منهم على ابی بكر و بعد ازین همه مع صراحت در دلالت امامت اختلاف مجرد نزاع
 لفظی است و در آن نزاع لفظی نیز حق بجانب است و از آنجمله سوابق حضرت صدیق و عن ابی
 سعید الخدری قال قال ابوبكر است احق الناس به الاست اول من اسلم الاست صاحب كذا
 است صاحب كذا اخرجه الترمذی و لما زست در سكوت و عدم نص و الحال بنده ممنوع نیست
 جوابی كه شل فاروق در آن حالت هوش ربایه انكاسیت و انهم يتولون فراموش سازد و از
 یکطرف انصار در شعب و مناقشه باشند و از یک طرف خوف اعادی سلیمان از ابوالی مدینه
 سوچ و بود کجا حاکم تعمق نظر و کجا مقام استحضار جمیع اوله و آنچه مذکور شد از اختلاف در صلوة و غیر
 آنکه در آنرا اجماع اکثر اصحاب حاضر بودند پس اکتفا به دو تدبیر دلیل گویند از آن دلیل دیگر
 دانسته باشند در وقت استعجال لازم نیست که همه تقریر کرده شود قال ابو عمر استخلفه رسول الله
 صلی الله علیه و سلم على امته بعده بما اظهر من الدلائل البينة على محبته في ذلك و بالتعريض الذي
 يقدم مقام التصريح ولم يصرح بذلك لانه لم يومر فيه شي و كان لا يصنع شيئا في دين الله الا بحی

او اختلاف رکن من ارکان الدین ومن الدلیل الواضح علی ما قلنا حدیث امرأتہ اتت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسالتہ عن شئی فامرہا ان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ اریت ان حببت ولم اجدک تمنی الموت فقال لہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لم تجدنی فاتی ابا بکر قال الشافعی فی ہذا الحدیث دلیل علی ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وحدیث عبد اللہ بن زمعہ قال کنت عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو علیہ السلام فدعاه بلال الی الصلوۃ فقال لیا مروان یصلی الناس فمخبر حببت فاذا عمر فی الناس وہو ابوبکر فابا نقضت قم یا عمر فمسل بالناس فقام عمر فلما کبر سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوته وکان یبکرا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابوبکر یا ابی اللہ فکانوا المسلمون فبعثوا الی ابی بکر فجاہد ان صلی بکرتک الصلوۃ فصلی بالناس طول علاتہ حتی مات صلی اللہ علیہ وسلم وہذا ایضا واقع فی ذلک وحدیث حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر وابدو ابھدی عمار و تمسکوا بعبد بن ام عبد و عن عبد اللہ بن مسعود قال کان رجوع الانصار یوم سقیفۃ بنی ساعدۃ بکلام قالہ عمر بن الخطاب نشدکم بالہد بل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابابکر ان یصلی بالناس قالوا اللہم نعم قال وایکم تطیب أنفسہ ان یرین عن مقام اقامہ فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالوا کلنا لا تطیب أنفسہ ونستغفر اللہ وعنه قال اجعلوا اماکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصل اما من خیرنا بعدہ فذکر علی بن ابی طالب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفس ایاہی وایا ما ینادی بالصلوۃ فیقول عمر و ابوبکر یصل بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ عالم الاسلام وقوام المؤمنین فذکرنا مدینا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فباہینا ابابکر وقد ذکرنا ہذا الخیر وکثرنا

مشاہدہ فی حوالہ عند قول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروا ابابکر یصلی بالناس و ذالک ما فی الاستیعاب فتسیر وچنانکہ حال قول نووی معلوم کردی ہاں کہ قول ہذا غلط ہے بل قولہ و رکن من ارکان الدین نیز نزدیک تامل از ہم میریزد زیرا کہ اجد اعتراف بوجہ و تبلیغ تبعہ نفسی کہ قائم مقام تصدیق باشند و انہما زجت و غیر آن ہم ہتھاوان بوجہی اصلا مسموع نمیتوانہ شد

و اگر بعد تبلیغ شکلی در استناد و حجت باشد تمام مسائل فقیهیه که بوحی متلو ثابت نمیشود و نقطه اوجی الی بکلام
 اینجا صریح نیست ما خود نباشد بجا نماند بختان عظیم بلکه مقرر در میان اهل اسلام آنست که بعد
 و تسبیح طلب و منع از آنحضرت صلی الله علیه و سلم محل توقف نماند و واجب میشود امتثال بآن اعتقاد
 و عمل آنرا که آن سئله مسند است بوحی ظاهر یا باجتهادی که مقرر داشته شد و آن بوحی باطن است پس
 قول او که این استخلاف بوحی نبود باطل است مگر آنکه گوئیم معنی کلام ابو عمر آنست و لم یصرح بذلك
 لانه لم یصر فی ذلک التصریح لشی و اراد بالتصریح بعض ما ذکرناه فی شرح کلام النووی و حاصل
 این توجیه جوع میکند بآنکه آنحضرت صلی الله علیه و سلم در ادراست معنی با سلوبی دون اسلوبی متشکل
 بود نبوی از وحی نفث فی الروع یا فرسته یا غیر آن و اگر سائل عود کند و گوید که اگر نص بر استخلاف
 بود صدیق چرا گفت بیعت کنید یکی ازین دو کس ابو عبیده و عمر بن الخطاب و اقدام بر بیعت غیر
 در نیصورت حرام است گوئیم از سابق قصه مفهوم میشود که حضرت صدیق سید است که این امر حق
 او است و غرض او از تقدیم ابو عبیده و عمر نبود الا اظهار محبت خلافت خود بزرگان ایشان و این
 نوعی از تملطف است در برابر محبت چنانکه حضرت ابراهیم نمودند برای بزرگواران که شخصی بگوید من
 برای نفس خود چسبیری نخواهم لیکن از حاضرین بپرسید که حق کیست اگر حق ایشان باشد ایشان
 بگیرند و اگر حق دیگری باشد با و بدهند و غرض از نیظام اظهار حق خود باشد ببلوغ وجهه گویا میگفت
 یا یعوا احدیهم ان رضی بذلك ولم یکن مع من النص ما یدل علی خلاف ذلک و لهذا تخصیص فرمود
 این دو عزیز را زیرا که سید است که ایشان میدانند نص را و رای ایشان مستقیم است در آن و
 و دلیل بر نفع حدیث ابی سعید خدری است قال ابو بکر است احق الناس بها است اولی
 و است صاحب کذا است صاحب کذا و آنرا بجمله آنست که ابو عمر در استیجاب بحث میکند در
 حدیث ابن عمر و آنرا مسلم نمیدارد و از سمر نقل میکند که تفصیل حضرت صدیق بر حضرت فاروق
 و بعد از آن متعین نیست اگر کسی فاروق را یا مرتضی را تفصیل دهد بر صدیق هیچ مضائق نیست و
 است که در حق سلف اختلافی واقع بود در تفصیل صدیق بر مرتضی و شیخ عبد الحق و بلوی نقل

میکند که در مسئلہ تفصیل اختلاف واقع است جمعی قطعی گویند اکثر ظنی بلکه سیاق کلام شیخ بآن
 دلالت میکند کہ قول جمهور ظنیت است ابو بکر با قلمانی و امام الحسین و امام زاری و قاضی عسکری و
 ملا سعد تفتازانی ہمہ میل میکنند بظنیت آن قولہ بحث میکنند در حدیث ابن عمر باید دانست کہ ابو عمر
 در ترجمہ ذی النورین میگوید روی یحیی بن سعید و عبد اللہ بن عمر و عبد العزیز بن ابی سلمہ عن یافع
 عن ابن عمر قال کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فقیل
 ہذا فی التفصیل و قیل فی الخافۃ و در ترجمہ ترضی میگوید عن ہرون بن اسحق قال سمعت یحیی
 بن معین یقول من قال ابو بکر و عمر و عثمان و علی و عرف لعلی سابقۃ و فضیلۃ فهو صاحب سنتہ من
 قال ابو بکر و عمر و علی و عثمان و عرف عثمان سابقۃ و فضیلۃ فهو صاحب سنتہ فذكرت انہ ہوا الذین
 یقولون ابو بکر و عمر و عثمان و یسکتون فتکلم فیہم بکلام غلیظ و کان یحیی بن معین یقول ابو بکر و عمر و
 علی و عثمان رضی اللہ عنہم بعد ان تاویل میکند قول یحیی بن معین قال ابو عمر من قال یجد
 ابن عمر کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فقیل
 و ہوا الذی انکر یحیی بن معین و تکلم فیہ بکلام غلیظ لانہ قال بزرگ قد قال بخلاف ما یجمع علیہ
 اہل السنۃ من السلف و اختلف من اہل الفقہ و الاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان ہذا ما لم
 یختلفوا فیہ و انما اختلفوا فی تفصیل علی و عثمان و اختلف السلف ایضاً فی تفصیل علی و ابی بکر
 و فی اجماع الجمع الذی وصفنا دلیل علی ان حدیث ابن عمر و ہم و غلط و انہ لا یصح معنا و ان
 کان اسنادہ صحیحاً و یزعم من قال بہ ان یقول بحدیث جابر و حدیث ابی سعید بن جبہ و ہاتھ الاوایل
 عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہم لا یقولون ذلک فقد ناقضوا و بالحد التوفیق بعد ان
 شرح میکند قول خود را و انما اختلفوا فی تفصیل علی و عثمان و اختلف السلف
 و ابی بکر و میگوید قال ابو عمر وقف جماعة من اہل السنۃ فی حق علی و عثمان فلم یفسدوا و اسد
 علی صاحبہ نہم مالک بن انس و یحیی بن سعید القطان و اما اختلف السلف فی تفصیل علی فقد
 ذکر ابن خشیتمہ فی کتابہ من ذلک ما فیہ کفایہ و اہل السنۃ الیوم علی ما ذکرنا لکن من قدیم ابی بکر

تفصل علی عمر و تقدیم عمر علی عثمان و تقدیم عثمان علی علی و علی ہذا عادتہ اہل حدیث من زمین ہجرت
 حبیل الا خواص من اجلۃ الفقہاء و ائمۃ العلماء فانہم علی ما ذکرنا عن مالک و یحییٰ بن سعید القطان ابن
 معین ہذا ما بین اہل الفقہ و الحدیث فی ہذہ المسئلہ وہم اہل السنۃ و اما اختلاف سائر المسلمین فی ذلک
 فیطول و قد جمعتہ قوم انا قبول او فقیل فی الفضل و فقیل فی اختلاف پس اشارہ است بآنکہ قدما اہل سنۃ
 مختلف اند در تفصیل بذی النورین و مرقضی جمعی کہ قائل اند بتفضیل بذی النورین ہر مرقضی بوجہی
 معنی این حدیث چنان تفسیر کنند کہ این ترتیب در افضلیت است و لا ھما فی ذلک و جمعی کہ
 بتفضیل مرقضی بذی النورین قائل اند و ہم شریعتہ قلیلۃ تاویل این حدیث پیش ایشان آنست
 کہ این ترتیب بیان خلافت است پس صحابہ پیش از وقوع خلافت میدانستند کہ ہمین ترتیب واقع
 خواہد شد و درین تاویل خدشہ وارد میشود زیرا کہ این تاویل وقتی درست باشد کہ لفظ ابن عمر ہمین
 اسلوب واقع شود کہ ابو عمر ذکر کرده است بحقیقت اصح الفاظ و آں است کہ بخوبی روایت میکنند عن
 یحییٰ بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زیارۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 فنخیر بابکر ثم عمر ثم عثمان و ترندی ہر دو نقطہ خارج کردہ پس آنکہ انخیر را برداشتن وقوع
 خلافت بہ ترتیب حمل کردن متجہ نیست و اگر سائل عود کند و گوید غرض ابن عمر آنست کہ کنا نخیر ہم
 بہذا الترتیب فی الخلافۃ امی نقول انتظام امر الخلافۃ خیر فی زمین بکرو بعد از زمین عمر بعد از عمر عثمان گوئیم
 ورنہ صورت خلاف واقع را دانستہ باشد زیرا کہ انتظام امر خلافت در زمان فاروق بہتر بود از انتظام آن
 در زمان صدیق باتفاق جمیع اہل تاریخ و اکثر زمان خلافت صدیق در مجاہدہ اہل ردت گذشتہ است و
 اگر بار دیگر عود کند و گوید امی نقول ابو بکر خیر باریج الی الخلافۃ من الصفات حسن الایمان و العلم و غیرہ
 ثم و ثم گوئیم ہاں لازم فصل کلی شد زیرا کہ خلافت نبوت جمیع صفات کمال کہ سابقا شرح آن گذشتہ
 میخواہد پس رجوع کرد بہ ترتیب و تفصیل احکایت ابن معین پس بعد از تاویل و سیاق و سباق
 کلام ظاہر میشود کہ غرض ابو عمر آنست کہ انکار بر سکوت از تفصیل مرقضی است نہ انکار بر سئلہ تفصیل
 شخنین و این را استدلال میکند بآنکہ اتفاق واقع است بر آنکہ حضرت مرقضی افضل ہاں است بعد عثمان

بلکہ اختلاف در رد تفضیل علی و عثمان یکہ کلمات شرفیہ قلیلہ از سلف مرہم تفضیل مرتضیٰ است بہ
 صدیق و این اختلاف ہم شاہد عدل است بر آنکہ اعتقاد فضیلت مرتضیٰ در مرتبہ از مرتبہ متحقق است
 پیش ہمہ و سکوت از افضلیتہ او بالکلیہ فلاف اجماع است باز میگوید کہ نسکت بعد عثمان اگر چه در حدیث
 ابن عمر صحیح است و ظاہر شریعہ معمول بہ نیست زیرا کہ مصادم اجماع است پس تاویل بری او ضرور است
 مثل تاویل حدیث منبع اہمات الاولاد بانکہ جمعی از اصحاب مطلع نبودند بر تحریر آن از بہت سیاحت
 آن نمی نمودند چون نص حدیث ظاہر شد در سنن بخین آن قول متلاشی گشت همچنان سکوت از تفضیل
 مرتضیٰ فی مرتبہ من المراتب کہ سبب عدم اطلاع بر فضائل ایشان واقع بود چون فضائل ظاہر شد
 عمل بان غیباً پدید کرد پس یکہ فقط نسکت را تاویل نکرد و قصہ بی اہمات را تاویل کند یا خود در سنا
 است و ما میگوید در اصل صحیح تفضیل مرتضیٰ در مرتبہ از مرتبہ بخینی نیست اما حاصل حدیث ابن عمر
 اخبار بہت بکویت نہ جزم بعدم تفضیل پس گو یا عبداللہ بن عمر میگوید از جمعی کثیر از صحابہ آن بر دیار
 شنیدم و ان اخبار کثیرہ استماع نمودم و رای ایشان از ترتیب تفضیل دانستم و در ان ترتیب جاسوس
 داخل نیافتم و سبب بیان آنست کہ این بحث تفضیل خلافی بود کہ است بر ایشان مجتمع شد
 بر غیر خویش و است بر حضرت مرتضیٰ مجمع نشد پس فضل مرتضیٰ بر غیر متشاع باشد بانی ملاحظہ
 بانی کہ در ان مباحثہ داشتند و گوئیم باندانین سلسلہ از احادیث روایا و غیر ان ساکت بودند از فضل
 مرتضیٰ بر غیر متشاع پس سکوت از بہت انحصار بحث است در متشاع باشد یا انحصار و التبادل
 کہ مانند ایشان در ان زمان بودہ است گوئیم فضل مرتضیٰ و از او پیش دیگر ظاہر شود پس بانی عمر میگوید
 کہ مرتضیٰ در مرتبہ از مرتبہ فضیلت داشت فی الواقع بلکہ میگوید اصحاب ساکت بودند در ان زمان
 از ان قبیل بود کہ اصحاب و ان تلامذہ بودند مثل ابیہ از سائل فقہی کہ اسرار
 نموده اند و قیل و قالی در ان الزمان واقع شدہ و بالعبرہ من احد القائلین انہ بعد ان نمود
 اند بلکہ در بعض صورتہا اجماع کرده اند و فضل مرتضیٰ نیز از ان است و ان تراش بر قیل
 ابن عمر را نمیشود بلکہ تشدید بر ان کسی است کہ ہمیشہ ابن عمر را در فضیلت حضرت مرتضیٰ

و لو فی مرتبہ سن المرتبہ ذکر کرده است و بان تمسک نموده و اگر سائل عود کند و گوید سکوت عندی چیست
 جزم است بقی گوئیم لاسلم جزم بنفی بود وقتی کہ بحث نباشد الا در جماعتی خاص یا اولی کہ ماخذ مسلم
 سکوت عنہا است ظاہر شدہ باشد و السلام قولہ از معمر نقل میکنند انہ باید دانست کہ ابو عمر در ترجمہ
 فاروق میگوید ذکر عبدالرزاق عن معمر قال لوان رجلاً قال عمر افضل من ابی بکر یا عنقہ و کذا کما
 قال علی عنی افضل من ابی بکر لم اعنفہ اذا ذکر فضل شیخین واجہما و انشی علیہما بما ہما اہلہ فذکرت
 ذلک لو کعب فاعجبہ اشتہاء بعد از ان رد میکنند فصل اول را از قول معمر ہم در ترجمہ فاروق قال
 ابو عمر یروی عن ابی بکر افضل من عمر سبقہ الی الاسلام و ما روى عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ
 قال رایت فی المنام انی وزنت بامتی ذریت ثم وزن ابو بکر فرج ثم وزن عمر فرج و فی ہذا بیان
 واضح فی فضلہ علی عمر و قال عمر اسبقنا الی خیر قط الا سبقنی الیہ و لودوت انی نہ فی صدق
 ابی بکر و رد میکنند فصل ثانی را از قول ابو عمر ترجمہ صدیق باقوال مرتضی عن النضر بن سہر عن
 علی قال خیر نبدہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر و روى محمد بن الحنفیہ و عبد خیر و الوجیفۃ عن علی مثله و
 کان علی یقول سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم خطبتنا فنتنہ یعفو الیہ
 فیہا عن من یشاء و قال عبد خیر سمعت علیاً یقول رحم اللہ ابابکر کان اول من جمع ما بین اللہ و خیر
 و دنیا عن عبد اللہ بن جعفر بن ابی طالب من وجہ قال ولینا ابو بکر فخر خلیفۃ اللہ رحمہ بنا و احنا
 علینا و قال مشرق حبیب بکر و عمر و معرفۃ فضائلہما من السنۃ و روایت می کند با سند خود از حکم بن مجمل قال قال علی
 لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدۃ حد المفتری پس ظاہر شد کہ ابو عمر راضی نیست باین نقل بلکہ رد میکنند آنرا بہرہ
 و می شیخ ابن حجر مکی تاویل میکنند قول معمر را بآنکہ فضل علی کہ مذکور کردہ است نہ فضل کلی است بلکہ فضل بوجہ من الوجہ پس
 است بہرہ کہ اگر جائز است و این تاویل اقرب ینما ید بصواب و اہون است از رد صرف قولہ و اختلاف سلف
 ان سالی بکر و علی باید دانست کہ ایراد ابو عمر این جملہ را در تضاعیف کلام خود محض برای آنست
 کہ سند باشد برای اتفاق بر تفضیل حضرت مرتضی بر مرتبہ از مراتب چنانکہ از سابق و سیاق کلام
 او واضح است پس لابد است از وجہی کہ سند یہ را صحیح باشد و زیادت از ان لازم نیست و نہ مختار

ابو عمر است و نہ صحیح فی نفسہ التوحیدی کہ بآن سندیت صحیح شود آتست کہ گوئیم کہ از سلف اقوالی کہ بموجب تفصیل
مرضی باشد بر صدیق منقول شدہ است و اگر ظاہر این اقوال را بگذاریم در باب شخنین یا در باب شایخ
ثالثہ بحبت قیام حج تفصیل مرضی در مرتبہ از مرتبہ خود البتہ می باید کرد تا آن اقوال را محلی پیدا شود زیرا کہ
تفصیل بر صدیق متضمن است تفصیل را بر غیر شایخ ثالثہ بالا ولی یا گوئیم کہ این اقوال ظاہر آن فصل
کلی است و اگر از ظاہر مصروف کنیم فضائل خبریہ معتد بہا البتہ می باید اثبات کرد و آن فضائل خبریہ
و تفصیل مرضی بر غیر شایخ ثالثہ موثر خواهد بود قرینہ بر آنکہ این قدر برای سندیتہ کفایت است آتست
کہ با قول غیر اہل سنت کہ ایشان را در حل و عقد دخل نیست نیز تائید میکند میگوید ہر چند اقوال
فرق اسلامیہ در مرتبہ تفصیل مرضی مختلف افتادہ است اما قدر مشترک کہ تفصیل او است فی مرتبہ
سن المرتبہ مجمع علیہ جمیع است پس ثم نسکت بر ظاہر شریعتیوان داشت و اما آنکہ ثمر را ابو عمر فرمود
وجہ نیست و صحیح فی نفسہ ہم غیر این وجہ نیست آتست کہ در کتاب خود افضلیت صدیق را بر نفسی
اثبات مینماید کہ لا مزید علیہ چنانکہ در جواب معمر تقریر کردیم و اگر سائلی عود کند و گوید سئلما کہ ابو عمر فرمود
اقوال سلف را درین مسئلہ وزنی نمی نند و آن را معارضہ مینماید با قول متواترہ مرضی اما اصل این
اختلاف با چہ قسم میتوان کرد گوئیم مقدمہ چند در حل این اختلاف و ناخاطر می باید آوردہ یکی آنکہ صحابہ
و تابعین ہمہ در یک مرتبہ نبودند بلکہ بعض ایشان مجتہد بودند و بعض تقلد قال اللہ تعالی
لعلہ الذین یستنبطونہ منہم و حقیقت اجماع اتفاق مجتہدین است و غیر مجتہدین را در حل و عقد دخل
نیست پس دلیل ثبات از اولہ اربعہ کہ اخذ بان واجب است اتفاق مجتہدین است اما غیر اگر در مسئلہ
بعض اہل تقلید قوی گفتہ باشند و مجتہدین اتفاق نمودہ باشند بر تعلیم دیگر دلیل قطعی کہ اخذ بان
واجب است همان قول مجتہدین خواهد بود و غیر اقوال ایشان اگر نہ شود اگر نہ باشد موافق
یا مخالف بہ یکسانست دیگر آنکہ پیش از وقوع اجماع اقوال ملحد مختلف پیدا شدہ است
تقریر میکنند و بعد از مناظرہ و مراجعہ آن اختلاف منحل میگردد و اگر استقامت کردہ شود و در جماعات
سلف ہج اجماعی نتوان یافت الا در اول آنجا اختلافی بودہ است و بعد ازین دفعہ بعد دفعہ

منحل گشته پس اگر سلمان فارسی در خلافت صدیق زمره اصحاب و انصار و ائمه جبارین الی شیهه مغیبت
که اقیسه یا رخصه نظری آید از جهت سوابق صدیق و نقول فی الامت بوی اصابت نموده اند و از جهت
سوابق مرفی و قربت او خطا کردند و متعین است حمل قول او بر معنی زیر که اصابت و خطا هر دو با هم
تقیض اند پس قول بهر دو نمیتواند بود و اما از جهت تعدد جهات و اعتبارات و اقیسه این قول او
محمول است بر آنکه قبل از نظر و ترجیح و قبل از مراجعه به مناطره گفته و بعد از آن ترجیح بر وی ظاهر شده
و اتباع سبیل مومنین نمود و وعده یابی اند و المؤمنون بتحقیق گشت سوم آنکه بعضی اهل آن عصر که
هنوز بدرجه اجتهاد و تحقیق نرسیده بودند از بهترین تحقیق میگردیدند تا شب که در خاطر ایشان جا گرفته منحل گردد
و این را قول ثابت میتوان گرفت مانند آنکه ابو جحیفه گفته است که در خاطر من مشکلی شده بود که هرگز
افضل است از همه تا آنکه مرفی بر سر منبر تقریر فرمودند که خیر نه الامت ابو بکر ثم عمر از آن بزرگان
خطره از خاطر من مرفی شد چه آیم آنکه اکثر سلف فضل را اعم از فضل کل و فضل خبری میگرفتند
و کلمات ایشان ظاهر مناقض میشد چون اقادیل را بر قاعده تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاهر
از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل میکنند که گفت من تفصیل نمیدهم بر خبر پیشا سیر چاکس را و
مراد او فضل خبری است چون هر چهار قاعده را بخاطر آوردی بادی عنایت حال آن اقادیل شش
قسیله که سوهم خلاف مدعا است روشن گردد و مادر از نمیکشیم کلام را بعد از آنکه اصول را بدست
تو دادیم قول احوال بسیاری از متکلمان دلالت میکند بر ظنیه این مسئله باید دانست که جواب
این اشکال بر وجه میتوان تقریر کرد و وجه اول آنکه هر چند متکلمان اشعریه مختلف اند در قطعیت
و ظنیت این مسئله لیکن این اختلاف ایشان شاید عدل است بر آنکه همه متفق اند بر اصل تفصیل
و از سلف خود را تأکید و تصریح درین مسئله دیده اند که با وجود ورود شبهات از جانب مخالفان
در نتیجه در بسیاری از آن شبهات ممکن نمیشود ایشان را عدول از آن مشرب کر یا اوجیه استدلالات
و تعلیقات طحا و طحان قائل اند و وجه دوم آنکه شیخ ابو الحسن اشعری که راس و رئیس اهل سنت
است و الزم ایشان است بطریقه صحابه و تابعین بقطعیت رفته قال النور و اختلاف العلماء

ان التفضیل المذکور قطعی ام لا و ممن قال بالقطع ابو الحسن الاشعری و قال ہم فی الفضل علی ترثمهم
 فی الامامة و ممن قال بانہ اجتہادی ظنی ابو بکر بن الباقلائی انتہی و چون شیخ اشعری بجانب باشد
 مساللات نداریم بجاورن او نیست ہذا اول قاروۃ کسرت این نہ یکا مسئلہ است تنہا کہ شیخ ابو الحسن
 و متاخران با ہم در ان منازعہ دارند بلکہ بسیاری از مسائل کلامیہ از ہمین جنس است مثل رویت
 و کلام و عینیت و وجود بامابیت و مسئلہ صفات و غیر آن کما لا یخفی علی متتبعی علم الکلام و ماورہ ہمہ این مسائل
 بحول اللہ و قوتہ اثبات مختار شیخ میکنیم بذل دلیل او عشر عشر نیز و در معرکہ وار و گیر رجز حیرتگی ایستیم
 ۵ انا الزی ستمنی امی حیدرہ ۴ و فہم بالصاع کیل السدرۃ ۵ و سبب بسیاری ازین جنس
 آنست کہ اشاعرہ دو قسم اند متکلمان کہ در مناظرہ و محاصمہ ہم علی نصیب ایشان است اما در حدیث
 تجسری و توسی ندارند مثل ابو بکر باقلانی و امام لادی و قاضی بیضاوی و قاضی عضد و ملا سعد و
 محمد ثنین کہ در حدیث و توسع روایات قدح او فی یافتہ اند اما در مناظرہ و محاصمہ و مراجعہ غور نموده
 اند مثل احرری و بیہقی و بعد ازین ہمہ ما مردم از ریزہ ہر دو خوان تناول نموده ایم و کاسہ ہر دو
 شہرہ بقیمیدہ ایم عجب نیست کہ صورت اجتماع امری ظاہر شود کہ در ہر واحد تنہا موجود بود ۵
 زین فیون کہ ساقی درمی افکند ۶ حریفان را نہ سرماند نہ دستار ۶ و چون در کلام این قائلان
 بجمہیت نظر کنیم ظاہر میشود کہ حامل آن نسبت بعضی وجود اختلاف است در سلف و ما سیر نمودیم
 اقوال آن سلف را و جمیع این اقوال منطبق یا ققیم بر یکی ازین چہار مقدمہ پس آن دہم مرتفع
 شد و نسبت بعضی آخر آنست کہ افضلیت المحض بر اجماع محبت خلافت بنا کردہ اند و ملازمت در
 محبت خلافت و افضلیت ظنی است و ما تقریر کردیم کہ افضلیت بوجود بسیار ثابت می شود و غیرت
 ۱۰ جہ از انجملہ سببیت بحسب اول آیہ لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل ۱۱
 اقوال سلف معلوم میشود کہ عقد بیعت بعد تقریر افضلیت بود و نیز تقریر کہ انما ۱۲
 و خلافت نبوت کہ مقدمہ است ثلثین نہ و غیر آن افضلیت و اول شرط است نہ و ثانی و
 و بہ نسبت بعضی آخر عدم تنقیح معنی فصل کلی و ما تقریر کردیم سنی فصل کلی

و تحدید کردیم بحدود و به نسبت بعضی آخر تعارض احادیث فضائل و ما قطع تعارض نمودیم و هر چه
 را با شارت بمرتبه خاص فرود آوردیم پس وجوه اشتباه که موجب ظنیت و توقف میشد از هم پاشید
 و الحمد لله علی اظهار الحق فی المواقف و شرحه و اعلم ان مسئله الافضلیة لا مطمح فیہا فی الجزم و البقیہ
 و افلا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی اکثریة فی الثواب بل مستند بالانتقال
 و نیست ہذہ المسئلة مسئلة تتعلق بہا عمل فیکتفی فیہا بالنظر الذی ہو کانت فی الاحکام العملیة بل
 ہی مسئلة علمیة یطلب فیہا التقرین و النصوص المذكورة من الطرفين بعد تعارضها لا فیہا القطع علی
 ما لا یخفی علی منصف لانہا باسرها اما احادیثیہ الدلالة مع كونها متعارضة ایضا و لیس الاختصاص
 بکثرة و سبب الثواب موجبا لایاتہ قطعا بل ظلال ان الثواب تفضل من الذکر کما عرفتہ فیما سلف
 قد علم ان نتیجہ بالمطرح و نتیجہ ہمز و ثبوت الامامة و ان کان قطعیا لا فیہا القطع بالافضلیة بن غایت
 الظن کیف و لا قطع بان الامامة المخصوصة لا تصح مع وجود الفاضل لکن وجہنا السلف قالوا بان
 انما یفضل ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی و حسن و حسین بقیضی بانہم لولم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب
 علینا اتباعہم فی ذلک القول و تفویض ما ہو الحق فیہا الی اللہ تعالی قال الامدی و قاری و بالتفصیل
 اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلة لا وجود لہا فی الآخر کالعالم و اجماع و اما بزيادة فیہا
 کونہا علم مثلا و ذلک ایضا بخبر خروج ہذا بین الصحابة اذنا من فضیلة تبیین اختصاصہا بواحد منہم لا
 یکن بیان شاکرہ غیرہ لہ فیما ذکرہ عدم المشارکة فقد یکن بیان اختصاص الآخر بفضیلة اخرى و لا
 سبیل الی التزیج بکثرة الفضايل لاحتمال ان یکون الفضیلة الواحدة ارجح من فضائل کثیرة اما
 لزيادة شر فیہا فی نفسہا و لزيادة کمیتہا فلا جزم بالافضلیة ہذا المعنی انتہی و ابن حجر در تائیل قول
 مہرلم اعتقد انہ لم یخط و بنای این عدم درستی جز این نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی و اگر
 گویند کہ نیست تفضیل مذکور بر قول کسی کہ دعوی اجماع نکند و گوش بروایات شاذہ کہ در جانب خلا
 نقل کرده تہذیب است کہ حکم بظنیت آن درست نیاید کہ اجماع از دلائل قطعیہ است ہواش آنست
 در علم اصول فقہ مقرر و سہرہن شدہ است کہ اجماع دلیل قطعی است لیکن نہ جمیع انواع و اقسامش

قطعی هم آن قسم است که در اینجا خلاف اصلا نبود و آنکه در وی خلانی بود اگر چه شاذ و نادر باشد ظنی بود و از
 قطعیت برآید هر چند آن خلاف بجهت شذوذ و زندقه نش معتدیه نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انحاط
 درجه وی از مرتبه قطعیت بی تأثیری نبود و یا آنکه اجماعی که در آنجا است بر همین افضلیت ظنی است و اهل
 اجماع نیز قطع بدان نکرده اند چنانچه از عبارات ائمه و اشارات ایشان مفهوم میگردد پس صفت قطعیت
 درین مسئله قید محکوم به است نه عارض حکم بعد از اجماع و مسندش خبر آن نیست که چون بدلیل قطعی ثابت
 شد که خلافت بدین ترتیب است ظاهر آنست که فضیلت نیز هم برین طریق باشد ولیکن از ترتیب
 خلافت ترتیب فضیلت بوجه قطع و یقین لازم نیاید یا نمی بینی که اهل سنت بر حقیقت عثمان بن عفان
 اجماع دارند و در فضیلت او خلاف پس معلوم شد که از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید
 و طبیعت افضلیت قطعیت خلافت را مستلزم نکرده و نیز حقیقت فضل همان است که ترویج و رد و کار تعالی
 است و اطلاع بر آن خبر باخبار و بوحی ممکن نه و اخبار در مدح و ثنای همه ایشان ورود یافته و متعارض
 آمده است آنها که او را ک زمان حق و مشایده احوال آنحضرت صلی الله علیه و سلم نموده باشند بقبر این و
 امارات دریافته باشند ولیکن دیگران که نظر بر صرف دلیل و مفهوم کلام افتد و مفهوم کلام متعارض
 آید دلیل ایشان تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن با ایشان بود و لکن نظر با عادیث و اخبار که در
 فضائل و کمالات اصحاب ورود یافته جز توقف و امساک نیامد و انیمه ترجمه کلام صواعق محرقة است
 از آنجمله آنست که این احادیث دلالت نمیکند مگر بر اخبار بنجلافت ایشان در زمان مستقبل و این
 محمول است بر اراوه تکوینی آنرا با تشریع سیاسی نیست و بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الا تقریر
 بواجب خلافت ایشان و انمعنی بدست بانکه مساوی یا مقفول خلیفه شود و خلافت فضول مسا
 بانرا باشد لعلته مخرجه پس اقتدا با بالذین من بعدی مغشیش آنست بالذین اروا الله استخلافهم
 انکم نمیت و الذین استخلافها واقع فنجب علیکم الاقتداء بها بعد انعقاد خلافتها لان استخلافهم بعد از
 انکان مفضولاً او مساویاً و همچنین البعث بین ابی بکر و عمر اخبار است بانکه در خارج سبب اتفاق
 واقع خواهد شد که شخین در حجره آنحضرت صلی الله علیه و سلم مدفون شوند و ازین جهت همراه آنحضرت

سبوت گردند و این معنی مستلزم فضیلت نمیشود و همچنین قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم یا ای الله المؤمنون
 ولات تیکند مگر بر آنکه در خارج بحسب اراده تگونی خدا تعالی ایا خواهد کرد و از استخلاف غیر مومنون جمع
 خواهند شد بر استخلاف صدیق و ایا خواهند کرد از استخلاف غیر اگر چه آن ایا نه بحسب فضیلت او باشد
 و همچنین حدیث رویا و غیر آن دلالت بر وقوع آن در خارج میکند به ترتیب مذکور نه بر فضیلت باید دانست
 که محل این اشکال موقوف است بر تمیید مقدمه و آن آنست که اراده تشریعی فرع اراده تگونی است بآن
 معنی که خدا و زلزله الازل و آنست که مصلحت آنست که در فلان زمان اشخاص کذا و کذا موجود شوند
 و در فلان وقت اشخاص کذا و کذا مصلحت در حق جماعه اولی آنست که چنین و چنین کنند و مصلحت در حق
 جماعه آخری آنست که چنان و چنان کنند پس اراده فرمود خلق آنها در از منته معهوده و تعیین فرمود تعلیق
 اثبات و تغذیب را بر افعال مختصه بحسب هر زمانی پس اینهمه در زلزله الازل متحقق شد بعد از آن چون
 آنوقت ما رسید نازل کرد و قضا و رملار اعلی و سبب این قضا و حظیره القدس که عبارت از مدارک ملا
 اعلی است یا چیزی دیگر قریب آن آنهمه تعلیقات مثبت گشت و این امر متجدد است بحسب تجدید از منته
 که در شریع الهیه تعبیر از آن بکتاب الله واقع شد قال الله تعالی کتبنا لکتابنا انما و سلی قال
 کتب علیکم الصیام و اینجا استعداد اشخاص و حوادثی که خلق آن تقدیر شده است مقدم است برین
 تعلیقات تقدیر مآذاتیا و همین است سبب اختلاف شریع پس تعلیق نکرد ثواب و عقاب را بر تعظیم سبب
 و تهاک حرمت آن در شریعت موسویه الاجتبی که ناشیه است از استعداد آن جماعه و ترتیبی که در
 جماعه مناسب است در تعلیق نکرد ثواب و عذاب را بر اجتماع روز جمعه و ترک آن در شریعت مصطفویه
 الاجتبی که ناشیه است از استعداد این جماعه و ترتیبی که باین جماعه مناسب است مانند تعلیمی
 که در نظر جماعه در دوائی بار و میدید و مریض میبرد و در دوائی حار بعد از آن نازل فرمود بر انبیاء
 آن تسلیقات را و تعبیر از آن تعلیقات بطریق مختلفه واقع می شود و گاهی باخبار کتب الله علیکم کذا
 و گاهی با سر و نهی افعلوا کذا و لا تفعلوا کذا و بعد از این تعلیقات اولاً و ظهور آن در ملا را علی ثانیاً بآن
 است کلام نفسی و لهذا شاعره جازم اند بآنکه کلام نفسی در اصل یکی است با سر و نهی و اخبار تکشیری در

نظم عالم مقتضی باستخلاف ایشان بود و حکمت الهی ممکن نیست که تشریع استخلاف غیر ایشان واقع
شود چنانکه چون تقدیر الهی مبهرم شد بآنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فلان زمان رئیس شود و عالم
را بواسطه ایشان علم و رشد پیدا شود و اقامت ملت عو بار بر دست ایشان واقع شود و دیگری در آن
عصر باین صفت موصوف نبود تشریحی متحقق شد بوجوب بیان با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کلام نفسی
اولا و بر السنه مترجمین عن الغیب ثانیاً قوله بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست انما اولاً بطریق منافی
که مثل او بعینه مثل جعلت الاقذار محمد صلی الله علیه وسلم واجباً علیکم پس اینجا نتوان گفت که واجب
اصلی آنست که اقتدار شخصی که موصوف باین صفات باشد باید کرد و خدا تعالی دانست که در خارج
شخص موصوف همان ذات محمد است صلی الله علیه وسلم پس واجب شد اقتدار او بالعرض و این
والله اعلم بیکریر انفعلیت محمد صلی الله علیه وسلم زیرا که ممکن است که مفضل باشد یا مساوی و لیکن از او
و آنچه شایسته یقیناً او نبوت و سباحتا که بزرگترین عظیم بلکه انعقاد و جوب انقیاد محمد صلی الله علیه وسلم بعینه نفسی
باشد و الاثر از هیچ فضائی پس بجز اخبار انعقاد و تضاد استخلاف و ظهور کلام نفسی او را بوجوب باقی
ایشان ثانیاً و ظهور نص شریعت ثالثاً انهم شکوک طاری نمیشود و در حقیقت منسبتی بعد نبوت
از این بالاتر متصور نیست که مانند اخبار و ملا اعلی قضا نازل شود و تمثیل خلافت شخصی خاص و کلام
نفسی با سبب آن متحقق و نصوص شارع مبین و جوب او گردد و ما میگوییم ثانیاً بطریق صلی
فافیلیت و مفهومیست بر وجه میتوان بود که آنکه بجهت اوصافی باشد که آنرا در ریاست عالم ثانیاً
و اظهر از بطلان عدم و جل و خود که هیچ دخل نیست و تحمل که این مقتضی بقیام بر روی احوال
عالم افضل نباشد باعتبار این فصل دوم فضیلتی که از جهت تحقیق ریاست عالم و ارشاد الهی در
و اظهر از آن باشد و هر که مقتضی شد برای او اصلاح عالم همانست افضل باعتبار
و هر که میسر که بحسب تشبیه با نبی است و این فضیلت اینجا تمام متحقق شد با مفضلاً و دیگر که باین
خصلت تعلق ندارد کار نداریم و همین فضیلت را اصل و تشبیه با نبی میداریم پس وجوب اقامه تشبیه
در فهمیم اخبار بوجوب استخلاف ایشان با اشاره نص و فضیلت ایشان بالتزام و همچنین سایر

مخصوص کما فصلنا فی موضعہ قولہ لان اعلیٰ فیہ بحیث لا اقتدار بہ مساویا کان او مفضولا ما میگوینیم این
 آیات در خطاب عام مسلم است اما در خطاب خاص باین تخصیص منشاء فضیلت می شود چنانکه خطاب
 اص بخت رسل سبب تفصیل ایشان میگردد و بحدیقت هیچ دلیل بر تفصیل انبیاء علیہم السلام بر قوام
 ایشان مانده تسلیم ایشان بر قوم واجب طاعت ایشان بر قوم پیروان یا فتنه فتنه علی که
 به سالت تعلیق ندارند و این ایجاب با عسلا لازم نیاید در فصل کلی عنوان شود پس از قوم این
 کان او مفضولا کدام فصل می رود آیه قبول می کند هر چه تشبیه با نبیا یا غیر آن بر تکرار این
 تعیین اسم ایشان و امر باقتدار ایشان مستلزم فصل کلی است و بر تقدیر ثانی چه در باب انسانی دارد
 و آنکه میگوید که لعلہ صخرۃ مغری بدان بر اگر چه صخرۃ تشبیه و تکرار آن در قرآن مجید
 و او قائم شود بعد طلب عمریمت طلب خاص میگوید و اینچنین در باب انسانی است و این
 امر ظاهر نشد باز حکمت درین خصوصیت یا با کرون تشبیه است و تشبیه با انبیاء و اولاد انبیاء
 یا بهر سبب از قبول شخصین با سیر عمر و بنی العاص را قبول نماید و این امر را در قرآن مجید
 در آنجا نیست که قوم و قسیر بوده اند اهل ایمان کامل که آیه فلان که انوار است و این
 نیز بنیمیم ثم لا یجد وافی انفسهم مرجا تا تمیضت و سید و تسلیم میماند فلان ایشان را و این
 تشبیه پس از مثل حضرت مر قاضی که بسوالی اسلام و حسب نسب و نسب و سبب از اهل ایمان
 ضعیف که تابع رسوم بودند و ایشان خود میل داشتند با شما هر چه میگویند از نفسیه و سنی
 روشن می شود یا عدم انتظام خلافت بوجه کمال از دست غیر شیخانی و بعد از ایشان در مکه باست
 و جن و تالیف با بودن تقدیر مبهم بر اختلاف شخصین بوجهی که می باشد و این مقدمه و تالیف
 نیز فضیلت شخصین است و لازم فضیلت ایشان قولہ بحسب اتفاق و جمیع
 علیه سلام نمون شدند ما میگویم اشتقاق فیض اولاد از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 عند الله تعالی است یا نیست اگر هست تمویض و ان شخصین در این نسبت باید که سبب است و این
 بر سار است باشد و اگر فضیلتی نیست آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از باب فضائل خود بر او کفر نمود

انکہ یگوید جهت قرب مدفن عالی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدند و در حشر اگر مرد میدان رو که بدون فضیلتی
عند الله تعالی محض قرب مکان موثر است سقطه صرف است زیرا که امور آخرت نه بنی بر قرب و بعد از آن
است اگر چنین بودی بعد از مدینه مکنه دیگر که قریب مدینه بودند حشر میکردند نه اهل مکہ را بلکه نه بنی
فضیلتی است خواه آن فضیلت و نفس شخص باشد خواه با اعتبار حلول او در آن مکنه فاصله مثل تضاعف
نات و زمین عن ابن عمر قال دخل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم المسجد و احدی یدیه علی ابی بکر
رضی اللہ عنہ فقال کذا نبعت یوم القیمۃ اخرجه احکم و اگر او کرده است که ایشان را این فضیلت صلی
الله علیه و آله و آتشرف بقاء بافضاؤن نفسانیہ ایشان محتمل است و این نیز فضیلتی است
و فضائل عظیمه بلکه ظاہر است که قرب مدفن ایشان سایه قرب مرتبه ایشان باشد و این مرتبه
ایشان نزدیک بود ظنی ترین قرب و خارج اعتقاد و قرب مدفن اثر همان ظل است تا هر غبطه ای است
بپیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجا آرند از زیارت و سلام و غیر آن بقبور شریفین نیز عائد گردد و این نعمتی
است که بزرگوار چنانکه در تفسیر آیه و رفعا لک ذکرک وارد شده قال الواحدی عن ابی سعید خدری عن
رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فی قوله عز وجل و رفعا لک ذکرک قال ابی جبریل علیہ السلام قال الله
تبارک و تعالی ان ذکرک معی و قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس یریدان اذان و الاقامه و ان
و ان یصیب علی المنابر یوم الجمعة و یوم الفطر و یوم النحر و یوم عرفة و ایام التشریق و خطبة النکاح و فی
السنین و علی الدماء و الدار هم و کلمۃ الشهادة و لوان رجلا عبد الله و صدقه فی کل شیء و لم یسلم
ان یذکر رسول الله یتفیع بشیء و کان کافر او فی هذا القول حسان بن ثابت یدح النبی صلی اللہ علیہ

وسلم

من الله شهيد و یلوح و شهيد
ان قال فی الخمس الموزن شهيد
فد العرش محمود و هذا محمد

اسم الذبوة خاتم
و ضم ازاله اسم النبی مع اسمه
و شق له من اسمه لیل

و بصورت چنانکه خدا تعالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اختیار فرمود و بتقریب ذکر او باز ذکر و تحسین

با ذکر آنحضرت صلی الله علیه وسلم مقرون گردانید و آنرا بسببی ظاهراً متعلق ساخت و آن الهام و فن ایشان
 است و در حجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم و این متعلق گردانیدن شبیه آنست که در حدیث وارد شده اند
 قضی الله بعد ان موت باض جبل له الیها حاجة قوله یا بی الله و المؤمنون و المؤمنات تمکد مگر آنکه
 در خارج اثر مایگویم یاق و سباق قصه و المات بران می کنند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم استخلاف
 صدیق بهیئت معتاده به بیعت و مانند آن اراده فرموده بودند لیکن چون قضاء مسبرم با استخوان ایشان
 روشن شد توکل فرموده با سباب ظاهر میل نکرد پس در بیاد و مطلب از سبب طلب اول استخوان
 تشریح خلافت و آن واقع شد بهین قول و باقوال دیگر که چون از حدیث و تاجیر درین شریعت
 نکشت مطلب دوم استخلاف بمعنی جمع ناس و امر ایشان را به بیعت و مانند آن با ذکر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
 علیه السلام ترک کردند بهیئت تولی خدا تعالی و این بهتر شد از تولی آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه در حدیث
 صلی الله علیه وسلم در بیعت حدیدیه بهتر شد فی النورین از خودش خواهی و همچنین در حدیث دیگر
 بایر دانست که مازایاده از پنجاه دلیل یاد داریم به اختلاف شیخین و مثل هر یکی از این اولی و دومی
 ثابت میشود اکثرنا قطعی اند و بعضی ظنی و نزدیک است جماعی میشود مطلق بعد از اثبات قطع و استخلاف
 قطع مستلزم فضیلت ایشان است و از آنجمله آنست که فاروق و عزی بنی یزیدند و یزید
 حج و قرآن و آن ثابت است بکتاب و سنت و اجماع و همچنین صحابه و ایشان را که در حدیث
 حضرت مدغنی به حضرت ذی النورین اشد الظاهر مورد بایده دانست که اصحاب بعد از آنکه مورد
 روایت کرده اند قصه حبیب بن سبب بن ابی وائل ان رجلاً من انصار النبی قال لرسول الله
 فاروق و اجماع و فضیل له ابرار با حج فاتی الاشعری فامره بالعمره و حج جميعاً ففعلوا و انما
 حیوان و مسلمان بن زبیه فقال احد بالصواب به المذاخر من یزید و یزید
 فلما قریم الی عمر فذکر ذلک له فقال له عمر بیت نبیک قال و معتد من انصار النبی
 بیك خیر احمد و عن ابی موسی ان عمر قال من رآه رسول الله صلی الله علیه وسلم بنی القریه و کان
 ان یمر و اخرج تحت المارک ثم یروى عن ابی جابر ان عمر و ابن قصه و المات یکن بالکفار و قی انما میگوید

المتعة بلکذا شرع مید است و علما مختلف اند معنی قول فاروق و ذی النورین به و قول قال
 النووی قال المازری اختلف فی المتعة التي نهى عنها عمر في الحج فقيل هي فسخ الحج الى العمرة وقيل هي
 العمرة في أشهر الحج ثم الحج من عامه وعلى هذا انما نهى عنها ترغيبا في الافراد الذي هو افضل لانه يعقد بطلان
 او تحريمها وقال القاضي عياض ظاهر حديث جابر وعمران وابي موسى ان المتعة التي اختلفوا فيها
 انما هي فسخ الحج الى العمرة قال ولهذا كان عمر يفر بالناس عليها ولا يضربهم على مجرد التمتع في أشهر الحج
 وانما ضربهم على ما اعتقده هو وسائر الصحابة ان فسخ الحج الى العمرة كان خصوصا في تلك السنة للحكمة التي
 قد بينا ذكرنا قال ابن عبد البر لا خلاف بين العلماء ان التمتع المأثور بقوله تعالى فمن تمتع بالعمرة الى الحج
 فما استيسر من الهدى هو الا عمار في أشهر الحج فقيل الحج قال ومن التمتع ايضا القصر لانه تمتع به بنو
 السمر لئلا يأتوا من بلدة قال ومن التمتع ايضا فسخ الحج الى العمرة هذا كلام القاضي ثلث والمختار ان
 عمر وعثمان انما هما المتعة التي هي الافراد في أشهر الحج ثم الحج من عامه و مراد بهم نهى ادلوية التمتع
 في الافراد لكنه افضل وقد انعقد الاجماع بعد هذا على جواز الافراد التمتع والقصر من غير كراهة وهذا اختلاف
 في الافضل منها وقد سبقت هذه المسئلة في اوائل هذا الباب مستوفاة والمد اعلم اشئ و اين فقيه سبقت
 كه سريكي ازين و دوقول كفايت نميكاند تطبيق جميع اختلافات ايشان بلکه اصوب آنست كه بگويم كه
 مذهب حضرت فاروق و ذی النورین دو چیز بود معايلي آنكه فسخ حج بعمره نبايد كرد و آن مخصوص بود
 بزبان آنحضرت صلى الله عليه وسلم و همین است قول جميع امت و دران باب اختلافی بود از ابن عباس
 و غیر وی بعد از ان آن اختلاف مضمحل شد و عن عروة انه قال قد حج النبي صلى الله عليه وسلم فاشهر
 بالشهنة او اشهر بداره حين قدم انه توضأ ثم طاف بالبیت ثم لم يكن عمرة ثم حج ابو بكر فكان اول
 اشهر بالبیت ثم لم تكن عمرة ثم عمر مثل ذلك ثم حج عثمان فرائيته اول شئ بدأ به
 الطواف بالبیت ثم لم تكن عمرة ثم معاوية و عبد الله بن عمر ثم حجت مع ابی الزبير بن العوام فكان
 اول شئ بدأ به الطواف بالبیت ثم لم تكن عمرة ثم ايت المهاجرين والانصار ففعلون ذلكا ثم
 لم تكن عمرة ثم اتر من رايته فعل ذلك ابن عمر ثم لم ينقضها عمرة وهذا ابن عمر عندهم فلا يسألونه

ولا احد ممن مضى ما كانوا يبدؤون بشئ حين يضعون اقدامهم من الطواف بالبيت ثم لا يحلون وقد استقام
 افعى وخالتى تقدمان لا تيدان بشئ اول من البيت تطوفان به ثم انهما لا تخلان وقد اخبرتنى مى
 انها ابلت بابى واختها والزبير وفلان وفلان بعمره فلما مسحوا الركن حلوا اخرج به النجاشى وگير آنکه
 ادای نسکین بآنکه میقاتین باشد و عمره در غیر شهر حج باشد افضل است بعد از آنکه حج میقاتی باشد
 و عمره مکيه عن نافع عن عبد الله بن عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بين حجكم و عمرتكم فان ذلك
 اتم بحج احدكم و اتم لعمرته ان يعتمر فى غير شهر الحج اخرج مالک و بعد از آن تمتع و قرآن و افضل است صورت
 اولی خود متفق علیه است و ثانیه مذہب شافعی و مالک و چون دانستیم که غرض ایشان این بود صلا
 محل طعن نباشد طعن جمعی که در مسئله اولی مباحثه کردند صواب بالقطع بطرف فاروق و ذی النور
 بود و خطا بطرف ایشان و جمعی که در مسئله ثانیه مباحثه کردند مباحثه ایشان مثل سایر مباحثات
 بتدین است و امر و زاین مباحثه در جہت دین نیز باقی است محل طعن نمی شود و این نہ یک مسئلہ
 است تنها از مسائل حج که اختلاف در آن صعب گشته که اصعب همه اختلاف ایشان است و کیفیت
 نسک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حجتہ الوداع جمعی گفته اند کہ فراد بود و حج جمعی گفته اند کہ تسبیع بود پس
 این جمعی گفته اند قرآن بود و جمعی گفته اند فراد بود و اما بعد از آن داخل فرمود عمره را و این نیز
 ضعیف میگوید بعد تنقیح معلوم میشود کہ صحابہ در صورتیکہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شاہدہ
 کرده بودند اختلاف نکردند بلکه در معرفت وجه آن پس همه متفق اند بر آنکہ ارام از ذی الحلیفہ
 بود و چون یکم رسیدند اول طواف سعی کردند و حلال نشدند و جمعی کہ با ایشان ہدی نبود و امر
 کردند با حلال باز یوم الترویہ بقصد حج برآمدند و تکبیر میگفتند و بعد از آن طواف زیارت کردند و اختلاف
 دارند در آنکہ این طواف طواف قدوم بود پس افراد حج باشد و باقی بر احرام ماندن است
 حج است یا طواف عمره بود پس تمتع باشد و باقی ماندن بر احرام بجهت آنست کہ
 بود و در وقت خروج بقصد حج این تکبیر انشاء احرام حج بود و این طواف قدوم بود و سعی
 و طواف زیارت از ہر دو نسک کفایت کرد و احرام نگذاشتن از جهت احرام قرآن بود باین طواف

اتواف عمره بود و سعی عمره و طواف زیارت طواف حج و عقیب آن نیز سعی بوده است و همین
 کلمه نیز قائل غریب است که حنفیه آنرا اثبات میکنند لا غیر پس معلوم شد که اختلاف در اصل قصه
 نیست بلکه اختلاف در محل آن واقع بر محامل متعدده و این یکی از امور اجتهادیه است و الاختلاف
 فی الاجتهادیات لیس ببدع منہم و مذہب منصور نزدیک شافعی و مالک آنست که آنکس شکر
 صلی الله علیه وسلم اثر او بود حج و عقیب آنست مفہوم از قصه حجہ الوداع کہ با آنرا ضبط کرده است و
 رواة بر روی مختلف نشدند در حکایت آن و همین است قول فاروق و ذی النورین پس ترجمه
 ایشانرا استدلال بکتاب سنت و معتقول اما کتاب پس خدا تعالی باین نص باید و اتموا الحج و العمره لعلکم
 و لعلکم توفون و بعد از آن میفرماید تمتع بالعمرة الی الحج و آنرا در مقام رخصت ذکر مینماید و مجبوری میگرداند
 پدرم یا مردم و اما معتقد پس آنست که صلی الله علیه وسلم اختیار فرمودند از راه حج در حجتہ الوداع و افراد
 بعد از آن عمره القضاء و بعد از آن حج و این فعل آنست که صلی الله علیه وسلم اکمل است بر چند دیگران
 از رخصت داده باشند بجهت روندن سبب جاہلیت کہ العمره فی الشہر الحج من افجر البغی یا اولایا ایشانرا
 نیز شش فرموده بود و چون در قبول رخصت متبیطا کردند با لغه کرده شد چنانکہ و میرا تقیابا
 بسیارند واقع شد و در جمیع این احوال اذیت و دست شده است و اما معقول پس شکر نیست کہ
 تمام حج و عمره یا تکلیف احرام حج و عمره جدا باشد افضل و اتم و اکمل است چنانکہ در تضاعف حسنات بسبب
 رفتن بمسجد ذکر کرده اند و استیجاب ضویری هر نماز مکتوبه ذکر نموده اند و این امری است کہ بر
 قائل بشیطانیہ احرام متعجب میشود فضلا از برای کسی کہ بکنیتہ آن قائل است و این استدلال فاروق مکتوب
 است در بخاری عن ابی موسی الاشعری قال قدمت علی النبی صلی الله علیه وسلم بالبطحارہ و یفرخ
 فقلت یا رسول الله یا اہلبیت فقلت لیسک یا ہلال کا ہمال النبی صلی الله علیه وسلم قال حسنت
 طاعتی یا رسول الله یا اہلبیت ثم ایت امرأۃ من قیس فقلت راسی ثم اہلبت باحج فکنت افتی
 بیتی کان فی خلاء فمرفقا ان اخذنا بکتاب لعل فانیہ یا مرنا بالتام وان اخذنا بقول النبی صلی الله
 علیہ وسلم فانیہ لم یحل حتی بلغ الہدی حجازہ انرجہ البخاری و مذہب منصور پیش حنفیان آنست کہ

مکتوبه
 در حدیث بخاری
 در حدیث بخاری
 در حدیث بخاری
 در حدیث بخاری

حاصل شد و حدیث او در صحیح مسلم مذکور است و اجماع است بر تحریم آن و وقوع یافت الا شرف مذکر قلیل مثل
روافضی بر چند در زمین صحابہ اختلافی تحقیق بود و همان اختلاف سبب اہتمام حضرت فاروق شدہ بر
عقد اجماع و اگر سائل عود کند و گوید کہ حضرت ترضی نہی از متعہ روز خیر روایت کردہ و احادیث دیگر
میکند کہ در روز و طالع نیز بطل آمد پس آن نہی دلیل نمیشود شد گوئیم سائل این نقض دارد نہی کند
نہ بر ترضی زیرا کہ اول کسی کہ باین حدیث استدلال نمودہ این عباس را الزام کرد و در حدیث بعد از
حضرت ترضی است پس گویا میگوید ترضی غلط کردہ درین استدلال و انیمانی شاید بطل و قمتی است
تذکرہ اہل سنت و شیعہ تفصیلیہ قاطبہ و حل این اشکال بر طور قاضی عیاض است کہ اصل تحریم
در خیر واقع شد و تدرید تحریم در غزوہ از طلاس و حجتہ الوداع تحقیق یافتہ بنا بر آنکہ اجماع عظیم بود
و غیر ذلک غالب محتمل کہ باین امر تکلیف شوند و مثل او مثل تجدید چندین اواخر است کہ در حدیث
بجست توکید و اتمام شریعت بطل آمد و نوی درین جواب خدشہ میکند و آنکہ از روایات مسلمہ معاد
میشود کہ روز فتح متعہ از جمعی واقع شد بنا بر اہمیت آن و بر طور جمعی دیگر آنکہ در حدیث ترضی
تحریم حمرانیہ مورخ است بیوم خیر و تحریم متعہ مورخ نیست بخیری لیکن عبارت صحیح مورخ واقع شد و
و جمعی از روایات آن و ہم را محقق ساختند و مختار این عبد ضعیف است پس جواب سائل صحیح است و آنکہ
قصہ غزوہ خیر تحریم متعہ ذکر نکرده اند و تحریم متعہ را بغزوہ خیر مورخ نسبت کردند
الاسہین حدیث باز روایات دیگر غیر زہری باین وقت مورخ نگردانیدند و اکثر طرق محتمل تاریخی
است و جمع کردن حضرت ترضی تحریم متعہ و حمرانیہ درین حدیث نہ بہت تشویش آن ہر دو است
در یک وقت بلکہ بہت آنکہ ابن عباس در ہر دو مسئلہ اختلاف داشت چنانکہ بر دانندگان علم
حدیث است و قاضی عیاض خدشہ میکند درین جواب بانکہ روایات صحیح شدہ اند
طریق سہیان و غیر آن بلفظی کہ تاریخ بر ہر دو عود میکند و ما میگوئیم کہ روایات ثقات محتمل معنی کور
است و روایتی کہ قابل این احتمال نباشد شاذ است غیر محفوظ و انیمہ مباحثہ در استدلال حضرت ترضی
است الا اصل تحریم بطریق دیگر صحیح است لا غبار علیہ از روایت ابو ہریرہ و سلمۃ بن الاکوع و شبرہ

بہی و فاروق وغیر ایشان از آنجملہ حدیث قرطاس است نزدیک وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و
 حضرت فاروق درین قصہ گفتہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد غلبہ الوجع وعندنا القرآن حسبنا
 کتاب اللہ و درین قصہ واقع شدہ است قالوا ہجر استفہمہ باید دانست کہ محل اشکال درین قصہ یا عدم
 قبول امر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم توقف و آوردن و دوات و قرطاس یا قول فاروق قد غلبہ الوجع
 و عندکم القرآن یا قول قائل ہجر استفہمہ و جواب اول اینست کہ چون آیہ شاورہم فی الامر نازل شدہ
 بود و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باصحاب در باب کیفیت اظهار وحی و طرق مجاہدہ کفار و انجہ وحی دران
 فرود نیامدہ بود مشاورہ میفرمودند و شخین را خصوصاً و فقہامی صحابہ را عموماً و دران باب دون اجمالی
 متحقق بود و در بسیاری از مواضع اخیر ازون تفصیلی در میان می آمدند و در اکثر مواضع وحی بر حسب قرار
 و او ایشان فرود می آمد مانند قصہ صلوٰۃ بر جنازہ عبد اللہ بن ابی پس توقف فاروق و دست بردارید کہ کتابت گوید
 مشاورہ است در مثل این حالت ترک کتابت اوفق است و آنحضرت را می فاروق را درین حکم تصویب
 فرمودند البقیہ روز خمیس و تمامی روز جمعہ و یکشنبہ و اول روز دوشنبہ در حیات بودند و آنچه
 شیخواستند بآن امر میفرمودند و متعرض کتاب نشدند و این اول دلیل است بر تصدیق راوی
 ایشان زیرا کہ اگر کتابت یا تحکم با سر میبودند تساہل مصادم حضرت ایشان میبود و قال اللہ تعالی
 یا ایہا الذین امنوا انزل الیک من ربک فان لم تفعل فاما باقتضای رسالت و اللہ یعلم کہ من الناس
 اگر از ان اول رجوع نفرمودہ بودند در کتابت یا تحکم یا است بآن مشورہ باشد کہ است بہر صورت
 نیستہ قال اللہ تعالی اما انزل الیک من ربک فان لم تفعل فاما باقتضای رسالت و اللہ یعلم کہ من الناس
 و این رجوع از ابتدا اول شبہ بآن است کہ در قصہ اشاعت من قال لا اله الا اللہ را می فاروق را درین
 فرمودند پس این کی از فضائل فاروق است کہ بآن ممتاز و سر بلند بود و قول آنست
 قد غلبہ الوجع محل اشکال نیست زیرا کہ غلبہ وجع امریست کہ مقتضای نشستن
 علیہم جایی میشود چنانکہ بر غیر ایشان علی السواء مثل ہجر و تعب و قول قائل ہجر استفہمہ
 محتمل و درین است کہ آنکہ جمعی کہ قاصد آوردن قرطاس و دوات بودند تقریرت قبول نمود کردند

[illegible]

از ائمه است و در نیست لکن الاسلام دنیا پس هیچ احتیاج مستطرق نیست و آنچه القادریان میگویند
 که در وقت ظهور که در عالم است و قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم قوسوا عنی و لا تلتزموا منکره و لا تکرهوا
 حسیما فی فی اعلی بر آنحضرت صلی الله علیه و سلم غالب بود و بختی که بهتر بود از تبلیغ مشغول شد و در وقت ظهور
 و لا یمنی عند النبی صلی الله علیه و سلم تنازع قول ابن عباس است نه قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 و آنحضرت صلی الله علیه و سلم خود چون کند بدانند که اگر آنحضرت صلی الله علیه و سلم میخواهند که چیزی از اصول شریعت
 بهیچ فراموش نمیکرد و ایشان از چیزی از آنحضرت صلی الله علیه و سلم و اگر آنحضرت صلی الله علیه و سلم مانع
 میشد حق و قیامت این معنی وقتی بود که جمیع عالم متفق بود بر کفر و مجتمع بر اندازی آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 چون در آنوقت سراسر همه نفرمودند و کما یحق شدت تمام ادا فرموده و در آنوقت که عالم منقاد باشد
 چه انسان و چه فرایند نیست این نشان الهی و جالبیت و نیست این گمان گمراگان کسی که در شان
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم قبح میکند و میخواهد که اعتماد بر چیزی از امر و نهی آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 آفرینان را بپایان ببرد و آنحضرت صلی الله علیه و سلم و از آنجمله آنست که حدیث ماسک عمر بن الخطاب علیه السلام میفرماید که ما را شایسته فلان فغانیه
 است تا میماند بر حفظ نماز و روزه و سادس شیطان زیرا که ممکن است که شیطان بجهنم خود متقاعد باشد
 و از روق و بحسب القیاس و سوسه کار خود بکند باید دانست که باعث این ایراد و بدل است بهیچام عیب
 و آنچه در حدیثون زیرا که کفایت است از کوتاه بودن تصرف شیطان از فاروق باطن و جود
 شایان آنکه گویند در میان این و توابعد ما بین المشرق و المغرب افتاده هر چند هر دو در یک مکان
 باشند یعنی علامه بالکلیه نقطه شده است و این القطع اگر مثل خارجی تمثیل نمایند بعد ما بین
 المشرق و المغرب بین باشد یا که نید فلان در ول من در آمد است و فلان خلق مرا تنگ کرد و است
 و است فلان بر شمر که مبسوط است الی غیر ذلک و از آنجمله آنست که فاروق عاکر

در آنحضرت صلی الله علیه و سلم

جواب آن در شبهات خطوی مفصلا بیان کردیم و گفتیم که در این سلسله طعنیه انکارین مانند میلز و زکریا
 محسنه و الا ان میگوید بر آنکه ناروق این مسئله را پیدا است که رژیم بر عبودیت لازم نیست و ذکر کردیم که
 بر قاضی ایم نیست که بعد از آنکه کسی توقف کند در راه صدای سر حجاب آن جهت احتمال جنون

زودن شاخ

اولیکن جنون او معلوم نبود و بانظار حضرت مرتضی معلوم شد و از آنجمله آنست که فاروق بجای
صدورہ حد شاخ زد باید دانست که زدن شاخ از دو صورت خالی نیست یا این است که آن محدود و تمام
الاعضا بود و شاخ درست او را زدند در این صورت موافقت کرده است بسنت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم ضرب فی الخمر بالجرید و النعال و جلد البکر و یسحق
علیہ یا این است که این شخص ناقص الخلقه بود و حد شاخ عبارت از حد شمرخ است و رنگ عربون
و این نیز ما خود از سنت است عن سعید بن سعد بن عبادۃ ان سعید بن عبادۃ الی النبی صلی اللہ علیہ
وسلم رجل کان فی الحی مخرج سقیم فوجد علی ائمة من امانہم یحشونہ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم
خذوا له عثکالا فیه ماتہ شمرخ فاحرقوه ضرب ثور و ا فی شرح السنۃ و از آنجمله آنست که فاروق در موت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شک کرد باید دانست که قصه دلائل میکند بر آنکه فاروقی سید است که مو
بر آنحضرت سلام الہ علیہ وسلم شدنی است پس مخالف آیه انک میت و انهم میتون اعتقاد نکرده بود
آنکه آن گمان میکرد که آنچه واقع شده است موت نیست بلکه تعطیل حواس ظاہر است بسبب اشتغال با امر
ایست و چنانکہ در اشعار وحی واقع میشود و شک در آنکه این واقع موت است یا غشی مصادم هیچ
آنست و نیز بلکہ راجع بقول متبع قرآن است بسبب اشتغال قلب بجزن و معنی قول او گمانی لم
یجس است کہ استماع این آیه را دل گزید و اندر این متبع قرآن و پیش ازین می دان بآن موت
بسیار است و این مطاعین شخیص فاروق شدیم مناسب میباشد کہ اجمالاً جواب مطاعین خفین نیز
باین طریق باشد کہ این مطاعین شخیص اسلوب تقریر کردیم پس از مطاعین ذی
انذار و انذار خود را ایشان را و بعطایای جزئیہ و امیر گروانید ایشان را بر امصار و از ایشان
در شد مثل ظهور شرب خمر از ولید بن عقبہ و ظهور امانت و ضرب محمد بن ابی بکر از عبد اللہ
بن ابی اسحق و از سحر یعنی از معاویہ و نصیب از مروان و توقف در اقامت حد و ولید ترا آنکہ حضرت
مرتضی تشدید بلیغ نمود و عبد اللہ بن مسعود را امانت کرد و تشفی او را بسوخت و ابوذر را از راج
فرمود و ابی بکر بن ابی بکر را از ولایت مصر او را با نظر در آن کرد از عقب او

شک و تردید

ظاهر و خفین

انجمن نقل اہل الاخبار لا یصح عند اہل الحدیث ولانہ عند اہل العلم اصل الصحیح عندہم فی قولہما مارواد
 عبد الغفر بن المختار و سید بن ابی عروہ عن عبد اللہ بن الزبیر عن حصین بن حذافہ عن ابی ہریرۃ
 انہ کبلی ثمان فانہ بقیۃ الولید و قدیم علی عثمان بجلان فشهد علیہ شہرہا شہرہا علی بن عبد اللہ
 بالکوفۃ اربعۃ اثم قال اراکم قال احدہما ریتہ شہرہا و قال الاخر ایتہ فقیل ہما فقال عثمان انہ لم یزب
 حتی شہرہا فقال علی قم علیہ عدۃ فقال علی لابن اخیہ عبد اللہ بن جعفر قم علیہ اسد زافہ لہ انہ فرار
 و عثمان یعدہ حتی بلغ اربعین فقال علی امسک جلد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی اثمہ و یعدہ بنی ہاشم
 ابو بکر و یعدہ بنی عبد اللہ و ثمانین و کل سنتہ و روی ابن عیینہ عن عمرو بن دینار عن ابی جعفر محمد بن علی
 قال جلد علی بن الولید بن عقبہ فی اثمہ اربعین جلدہ بسوطہ طر فان اخرجہ ابو عمر قولاہ "ہر بن مسعود
 راہانت کرد و مصحف او را بسوخت گویم حق در نیاید است نزدی شور بن ہاشم" و یکرہ وی صحاح
 است و رجم مسلمان بر مصحف شخین و النسبہ بود و عبد اللہ بن مسعود و ما تحت "یکرہ را قبول این امر
 قولہ ابو ذر الانجری کرد گویم قصہ شاہد است بر آنکہ مذہب ابی ذر و بن ساء من انہ اجماع بود عن ابی ہریرۃ
 ابن عبد اللہ الزبیری کسبت عن ابی ذر انہ جاریست از علی عثمان بن عثمان فاذن لہ و سید عثمان فقال
 عثمان یا کعب بن عبد الرحمن توفی و ترک مالاً فماری فیہ فقال ان کان لیل خیمہ فی السعیر و جمل
 فلا باس علیہ فرغ ابو ذر عصاه فضر بکعب و قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما احب
 لوان لی من الجمل ذریۃ الفقه و یقبل منی اذ خلفی منہ ست اواقی الشکک الم یا عثمان انہ یعدہ ثمان
 مرات قال نعم اخرجہ احمد قولہ انہ یعدہ بن ابی بکر بنیہ گویم محمد بن ابی بکر بنیہ گویم محمد بن ابی بکر بنیہ
 و فی التورین دانست کہ وی سخت آن تند و زجر بود کہ بوقوع آمد و قصہ فانی و ابی ہریرۃ
 التورین مسلم نیست فی تاریخ الیافعی فخر علیہ راؤل بن رافع انہ یعدہ ثمان و ابی ہریرۃ
 قیل فکان الم کعب بن علیہ جیہندار لہ آفاق و سبب قتلہ لہ علی و ابی ہریرۃ
 اتی یخندنا یمن من ولادہ الامر فامر من کتب لہم بکسب لہ و فی ہذا قولہ انہ یعدہ ثمان
 کتاب فوجہ و فیہ الامر بکتابہ فرجوا الیہ و قالوا ایف تا مرتبہ ما فانی کتب کتاب و ما کتبہ غیر

فقالوا ان كان خطبك فقامت بقتلنا فان كان خط غيرك فقد زور عليك وتغلب على امرك فما تطلع
 اخلاقه قلت وليس في هذا حجة بل قولهم ظاهر البطلان فان الاخيار ليسوا بمعصومين من ترويض الاشهر
 ويقال ان الذي زور عليه مروان والمد علم انتهى قوله دروهم حج چهار رکعت گذارد گوئیم در سبب
 منصور نزدیک محدثین آنست که مسافر را قصر و تمام هر دو جائز است و در سبب ذی النورین بن جهم
 قول بود و حمی دیگر هم هست که ذی النورین آنرا تقریر کرد عن عبد الله بن عبد الرحمن بن ابی ذباب
 عن ابيه ان عثمان بن عفان صلی نبی اربع رکعات فانكره الناس علیه فقال يا ايها الناس اني
 ما احدثت بكم مذمة مستواني سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول من تأمل في بليد فليصل صلوة
 المصلي ثم اخرج به احواله از عهد المدین عمر قصاص گرفت میگوئیم راضی کرد او را بلیا مقتول را مال و
 در بی صورت قصاص ساقط شد و فتنه منضم گشت و این یکی از فضائل ذی النورین است این
 قصه در روضه الاحباب مفصل مذکور است قوله در غزوه بدر حاضر شد انهم گوئیم بن عمر متکفل جواب
 آن شده است عن عثمان بن مسعود به قال جابر بن عبد الله بن مسعود به قال جابر بن عبد الله بن مسعود به
 فقال من هؤلاء القوم قالوا هؤلاء قريش قال فمن الشيخ فيهم قالوا عبد الله بن عمر قال يا ابن عمر
 اني سألك عن شيء فحدثني بل تعلم ان عثمان فر يوم احد قال نعم قال بل تعلم انه غيب عن بدر ولم يشهد
 قال نعم قال بل تعلم انه غيب عن بيعة الرضوان فلم يشهد ما قال نعم قال الله اكبر قال ابن عمر
 ابن ابي لهب اما فراره يوم احد فاشهد ان الله عفا عنه واما الغيبة عن بدر فانه كانت تحت نبت رسول الله
 صلی الله علیه وسلم وكانت مرفیئة فقال له رسول الله صلی الله علیه وسلم ان لك جرحا جل من شهد بدر
 و سهمه و اما الغيبة عن بيعة الرضوان فلو كان احدا غريبا بطن مكة من عثمان لبعثه فبعث رسول الله
 صلی الله علیه وسلم ان كان بيعة الرضوان بعد ما ذهب عثمان الى مكة فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم
 عليه وسلم بيده ايمتني هذه يد عثمان فضرب بها على يده وقال هذه لعثمان ثم قال ابن عمر ذهب بها
 الان معك واه البخاري قوله اتخاذ حمي كرد گوئیم معنی نهی آنست که بجهت مال خاص خود اتخاذ حمی
 نکرد و خلفا همه مستحق بودند بر اتخاذ حمی برای مواشی بیت المال و مطاعن مرتضی دو قسم است قسمی

مناشع حضرت علی رضی الله عنه

آنست که اهل شام و اعوان ایشان بآن تکلم نموده اند و قسمی آنست که حموریه بآن قائل شده اند از کسم
اول است آنکه مرتضی شریک شد و قتل ذی النورین بآنکه مشورت داد بیعت را و حمل کرد ایشان را بر قتل
او گفتند قرینه داله برین مشورت آنست که این جماعه بعد قتل ذی النورین سعی کردند در خلافت مرتضی
و ناصر او شدند و مرتضی استیفاء قصاص از ایشان نکرد و ایشان را امرای لشکر خود ساخت پس معلوم
شد که حضرت مرتضی بطلب خلافت با ایشان در ساخته بود و حق سعی ایشان مرعی میداشت و گفتند
اگر شاعره گویند که حضرت مرتضی تبهری نموده است از مشارکت در قتل و گویند که این معنی بجز در قرینه
گمان کرده اند و بنیه بران قائم نشد جوابش آنست که امر چون خلیفه رومی کشید آن کار را بر دست دیگران
سرانجام میدهند و اخفا میکنند آنرا و قتل را بجز نسبت نمیکند و انکار می نمایند بزرگان لیکن قرآن
حال بران دلالت میکند و جمیع شکر بسبب همان قرآن جازم میشوند نسبت قتل و شک نمی ماند و در
بن عقبه گفته است

الا ما لک لیلی لا تغور کواکبه +	اذا فارخ جسم لاج نجم یراقبه
بنی باشم رد و اسلح این اختکم	ولا تنهوه لا تحسل بنا یسه
بنی باشم لا تعجلو مانا	سوار علینا قبا تملوه و سب تنه
و اما وایا کم و ما کان منکم	کصدع الصفا لایر ب انصرع شاعبه
بنی باشم کیف التعاقد هینا	و عند علی سیفه و حبر راسه
لعمرك لا انسی ابن اروی و قتله	و بن سین المار ما عاش اشاعه
بهم قتلوه کی یکنوا مسکانه	کما فعلت یوما بکسر سه

کذا فی الاستیعاب باز اگر اه کر و طلحه و زبیر را بر بیعت و امانت نمود ابو موسی اشعری
با اهل بصره و عاصه و طلحه و زبیر و این اول سیفی است که در میان اهل بصره
سنت میهنه است که درین ملت پید اگشت و دعوی خلافت کرد و خیرق و بران دعوی بنا کرده
اراقده را مسلمین نمود و اینکه فقیه که خلافت او نسیقده نبود از آنجست است که اتفاق خلافت چهار

در نزد ایشان و بیعت و وصیت و تسلط و سر چهار دریا مستقود است اما پس بیان
 آن است که اگر آن بیعت و وصیت قاضیه است آنکه حافظ او آنرا اظهاری نمود زیرا که اگر حافظ
 آن در شکر حضرت مرفعی بود می اوتا بجای رسید که بعد از او مقالمه کرد و بهلاک خود رفتی نه در آنجا
 در آنجا بر و ازین همه بلا ناپس چنانکه برون نموده اختیار شد نماید و اگر در شکر مخالفان بود
 از بیعت و وصیت که ابون از سلیمان جمع شود و همه کتبان حق نمایند و یکی از ایشان زبان خود را بکفر
 کشاید و اگر در شکر مرفعی نمود و در شکر اعدا چون دانست که بسبب عدم اظهار آنس اراقه و مار
 لازم می آید واجب بود بروی اظهار آن مثل و جواب کف اعمی از وقوع در سیر با جمله اگر نص میبود
 در نیمه شش و کوششش که در سیر و فریق واقع شد و مدت های دراز بر آن گذشت البته انکار آن
 نص میگردند و الزام خصم نمیدوند و در تاریخ و دفاتر این قصه ثبت میشود و بالفرض اگر همه سلطت
 کمتر لازم آید چنان است بر خلافت و قد قال ابی بنی علی علیه السلام لا یجتمع امتی علی الضلالت
 بیعت پس معلوم است یا قطع که جمیع اهل ارض بیعت نکردند و اهل مصر و شام و عجم و قسطنطنیه
 و سایر بلاد و ارضی نشینند و اگر بیعت اهل یک شهر معتبر باشد باید که قیام حضرت امام حسن علیه السلام
 بیعت اهل شام برای معاویه بعد از کیم ظلم بود و خود هیچ باغی از آن عاقل نیست که از جمعی که
 او با بیعت استاندر پس باید که آنی در عالم متحقق نشود و حضرت فاروق گفته است من
 غیر مشوره فلما یالغ هو ولا الذی بایه تغیره ان یقلا و اگر تسلیم کنیم که بیعت اهل مدینه
 باشد یا بیعت اهل مدینه با کراه بود و بغیر مشوره و اجتهاد بدلیل آنکه در تاریخ مذکور است
 که در میان بر طلحه و زبیر در آمدند و ایشان طلب بیعت کردند برای حضرت مرفعی و تنوینی کردند
 ایشان را بقتل و اگر بیعت نکنید شما را ملحق کنیم بعثمان چون ایشان را مجال نماند بیعت کردند
 بعد از آن در مدت شب بسوی مکه گریختند و آنجا جمع شده بجانب بصره روان گشتند و شد
 شد و همین است معنی بیعت فتنه که ابو موسی و غیره او آن احتجاج میکردند و حضرت عائشه چون
 خبر قتل حضرت عثمان شنید در میان راه توقف فرمود تا به مینه که بعد ازین چه واقع شود چون

روانزده سال لاسلم که اتفاق ایشان بر احد الرعلین در زمان اتفاق ایشان باشد بر یکی از ایشان
 بعد روانزده سال یا این اتفاق لازم آن اتفاق باشد و اما وصیت فاروق پس واقع نبود پس
 حضرت مرتضی و لیکن برای کسی که اصحاب شوری بروی جمع شوند و ایشان جمع نشدند الا بر
 التورین و ذوالنورین برای مرتضی و وصیت نکرده بالاتفاق بین المخالف والموافق و اما تسبیح
 پس ظاهر است که به شام و مصر دست حضرت مرتضی نرسید و در حجاز و یمن و عراق منازعات شد
 واقع شد و هیچ وقتی برای او امر مسلم نشد و چون خلافت منعقد نگشت این همه مقدمات معاصی که
 باشد هر گاه قتل یک مسلم آن وعید فاروق معلوم است فکیف قتل چندین هزار مسلمین و بعد از این
 حضرت مرتضی خود را از خلافت خلع کرد و ابوسوسی را وکیل خود نموده فرستاد و بحضرت ابی الناس خلع
 کرد پس آن او عانتی از هم پاشیده و باز در طلب خلافت کوششها بکار برد هر چند آن پوشش با
 نتیج ساج خود نگردید و اگر کسی گوید آن قدر بود از ابوسوسی گویند نه سب ابوسوسی و در صرف خلافت
 از مرتضی معلوم بود بسبب توقف او از بیعت و بر پیچ آفریده مخفی نبود و نیست پس اگر مقصود
 امضای رای او نبود چرا او را حکم ساختند و علی التسلیم بعد از حکم ساختن لازم شد حکم او را رضی باشد
 یا ساخت و اگر این مقدمه را حضرت مرتضی ندانند با وجود ظهور قرآن بی عقل باشد و بی عقل مالتی
 خلافت نبود و آنکه عمر بن العاص گفته است من خلع نمیکنم معاویه را محض حق گفته است زیرا که
 معاویه قبل تحکیم او را خلافت نکرده بود و بیعت خلافت نگرفته پس خلع از چه چیز کند اینجا غرض که
 در میان آمد و از قسمی که حروریہ تقریر کرده اند آنست که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حجة الوداع
 فرموده بودند لا ترجعوا بعدی کفاراً یضرب بعضکم بقاب بعض و جمعی که درین فتنه واقع شدند
 یعنی حضرت مرتضی و خواریان را و اول جماعتی است که مخالفت این حکم کردند و آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم فرمودوا قتال و المقتول کلابا فی النار و حضرت مرتضی تحکیم کرد ابوسوسی اشعری را و خدا
 تعالی فرموده است ان احکم الامه اگر خلافت حق او بود چرا تحکیم را رضی شد و اگر حق او نبود چرا قتال
 و بهر حال مباشرت نمود قول شریک شد و قتل عثمان میگوئیم حاشا که قتل حضرت مرتضی

جایز

در علم و ورع و سوابق شریک قتل ذی النورین شود هیچ بنیہ بر شرکت او قائم نشده و وہی کہ از عدم
استیفای قصاص ناشی شده معارض است بقالب الیاسی کہ از ورع و علم و سوابق سر تقصی
با تبری کلی از شرکت در قتل پیدامی شود عن الحسن عن قیس بن عباد قال سمعت علیاً یؤم
یقول اللهم انی ابرأ لیک من دم عثمان و لقد طاش عقلی یوم قتل عثمان و انکرت نفسی و جاورا
الی للبیعة فقلت و اسدالی لا یتحی من السدان ابایع قوما قتلوا رجلاً قال له رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لا یتحی من یتحی منه الملائکة و انی لا یتحی من السدان ابایع و عثمان قتیل علی الارض لم
یفرن بعد فأنصر فواللہ ما و فن رجح الناس فسالونی البیعة فقلت اللهم انی مشفق مما اقدم علیہ ثم
جاءت عن عمر بن الخطاب قال قالوا یا امیر المؤمنین فکانا صرغ قلبی و قلت اللهم خذنی لعثمان حتی یرحم
الترجمہ حکم دین جہان اسرار ثنی قال جاور علی ابن ابی طالب علی زید بن ارقم یعودہ و عنده قوم فقال
ان سکنتوا و اسکتوا فواللہ لا تسألونی عن شیء الا اخبرکم فقال زید ان شرکت السدان قتلت عثمان
فما اخرج علی ساعدہ ثم قال و الذی خلق الحق یتحی و انفسہ ما قتلتہ و لا امرت بقتلہ اخرجہ اسماکم و در تاج
نہ ما سب پندین و جبہ نقل کرد و اندکی آنکہ در آنوقت مقتد و حضرت مرتضی نبود بسبب کثرت انجام
بقوت ایشان دیگر آنکہ و ایشان دم قصاص را بوجہ آن طلب نکردند بایست کہ پیش مرتضی
میں آمدند و دعوی خود را عرض میگرداندہ آنکہ فوجی جمع کنند و بمقابلہ میباشوند سوم آنکہ قاتل
بنیہ معلوم نبود زیرا کہ در وقت قتل ذی النورین قاتمان حاضر بودند یا اہل خانه ذی النورین
خبر قاتمان چرا اظہار قاتل میکنند و گواہی اولیا مقتول محبت نیست چہارم آنکہ انجامہ بنات نبودند
در وقت نفاق مرتضی رجوع کردند بطاعت خلیفہ و شاید نہ سبب مرتضی آن باشد کہ چون باغی
برع کنند بہی مواخذہ قتل کہ در زمان نبی کردہ است ثابت نمیشود و مانند حربی کہ مسلمان

نبوت خیر قصاص

و من حدیث صالح بن کیسان و عبد الملک بن نوفل بن سحاق و الشعمی و ابن ابی اسد
و احسان علیاً قال فی خطبہ حین تہوض الی الجمل ان اللہ فرغ من الجہاد و جہادہ نصرہ و ناصرہ و ما
صلحت دنیا و لا دین الا بہ و انی منت با ربہ و سبب الناس و اسماکم طلحہ و اشجع الناس المزہم
منت ہما خدہ ام لا زید بن ارقم

حضرت مرتضیٰ فرق ضلالت بسیار شده اند مانند امامیه و زیدیه و اسماعیلیه و تناسخیه و باطنیه و غیر ایشان
و بحقیقت چندان تشعب مذاهب اختلاف ارا و تفرق در اصول و فروع که از ذریه حضرت مرتضی
برخاسته است هیچ تشعبی و اختلافی بوجود نیامده است و هر یکی از ایشان داعی بودند به مذاهب خود بلکه
بسیاری از ایشان وضع احادیث برای ترویج مذاهب خود تجویز میکردند خواه این وضع صریح
باشد خواه بتأویل مثال وضع بتأویل آنست که امامیه گفته اند هر چه از معصومی ثابت شود نسبت
آن بحضرت پیغامبرد است است زیرا که معصوم نمیگوید الا موافق علم پیغامبر و جمعی از تقریر متن
حدیث بروحی که مفهوم او را منطوق گردانند و ایامی او را صریح نمایند مساللات ندارند و جمعی بسبب
ورود حدیث بروحی که خود فهمیده اند در میان قصه داخل کنند و سوق حدیث را بر هم زنند و غرض که
وزیدیه را اتفاق افتاده است که قریب به صد بار بر سلطان وقت خروج کرده اند و تملق را بنحو شتر
و عوت نموده و غرض ایشان آن بود که خلافت حق مرتضی است و بعد از وی حق حسین است
و بعد از ایشان هر فاطمی عالمی که خروج بسیف کند واجب میشود خروج بروی و این معنی حامل
آن شد که دعوای کاذبه خود را با حدیث منقول و متنب و السند مؤید سازند و چون نوبت علم حدیث
بطبقه و علمی و خطیب ابن عساکر رسید این عزیزان دیدند که احادیث صحاح و حسان را مستقدین مضبوط
کرده اند و مسامحی در آن باب مانده است پس مائل شدند بجمع احادیث ضعیفه و منقول به که سلف
آزادیده و دانسته گذاشته بودند و بجمع طرق غریبه غایه الغرابة که سلف با وجود کوشش بسیار آنرا
نیافتند و غرض ایشان ازین جمع آن بود که بعد جمع حفاظ محدثین در آن احادیث تامل نکنند و
موضوعات آنرا سان غیر بامتنان نمایند چنانکه اصحاب مساند طرق احادیث جمع کردند و غرض
ایشان ازین حفاظ محدثین متواتر و مشهور و مستفیض و صحیح و حسن و غریب ضعیف و غریب غیب
ضعیف از یکدیگر ممتاز سازند و آنچه ببقه و تفسیر و اعتقاد و رفاق تعلق دارد در محل خود بکار برند و ظن
هر دو فسر را خدا تعالی محقق ساخت پس بخاری و مسلم و ترمذی و ما کم تمیز احادیث کردند و حکم
بصحت و حسن نمودند و ابو داؤد و نسائی و دارقطنی و بیهقی برای فقه تصانیف نمودند و احادیثی که

بقیہ تعلق دارد جدا ساختن و الباشیخ و ابن مردویه و ابن خباز در تفسیر تصانیف پرداختند و احادیث متنا
 بآیات ایراد نمودند و آجری و بیہقی و عقیدہ خود آنچه بقائد مناسب بود مقرر نمودند و همچنان متاخران
 در احادیث خطیب و طبقہ او تصرف نمودند این جوہری موضوعات را مجرد ساخت و سخاوی در مقاصد
 حسنہ حسان بغیر از ضعاف و مناکیر نہیں نمود و سیوطی و در منثور جمیع احادیث مناسبہ بقبر آن منقطع
 نظر از صحت و سقم تا محدثی آنها را بمنزل علم خود بسجده ہر حدیثی را در محل خودش بگذارد و خطیب و طبقہ
 او از خود این عار را زائل ساختہ اند زیرا کہ در مقدمات کتب خود باین مقاصد تصریح نموده اند
 جزا ہم المد تعالی عن امۃ البنی صلی اللہ علیہ وسلم خیر او صاحب جامع الاصول نقل کرده است کہ
 خطیب از شریف مرتضی برادر رضی احادیث شیعہ روایت کردہ است و سیوطی در اہل جمیع ابجوامع
 ذکر نموده کہ این کتب متفقہ اند برای ضعاف پس اگر کسی از جمیع ابجوامع و در غشور و مانند آن اتحاد
 ضعیفہ جمع کند و خلاف مذہب اہل سنت و جماعت ترویج نماید یا او میتوان گفت **فان**
کنت لا تدری قتلاک مصیبتہ ۴ و ان کنت تدری فال مصیبتہ عظم و درین احادیث چنین است کہ
 بالقطع معلوم البطلان است زیرا کہ جمیع اہل حق متفق اند بر صحیح بخاری و مسلم و آن قصہ باطنی
 مستفیض صحیح اند مانند قصہ وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر صدر حضرت مرتضی کہ احادیث صحیحین
 بطلان آن شہادت میدہد و حدیث وصیت نزدیک موت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مرتضی کہ
 بروایت صحیحین بطلان آن ظاہر شدہ و امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ را کہ چون علی مرتضی
 با کسی جنگ کند واجب است بر شما کہ ہمراہ ایشان شدہ با عدو بجنگید کہ معلوم البطلان است بدو جم
 یکی آنکہ حضرت مرتضی نزدیک شدت احتیاج تمسک باین احادیث نفرمود و رفت و تمسک بحدیث
 صحابہ برین وانصار کہ اثبات آن شکل شد و اہل زمان شبہ باوران آوردند چرا کہ
 و باین دلائل کہ معرض بحث و اشکال شدند تمسک نمود و دیگر آنکہ در نسخہ ریمانی بآیت ایستادہ
 صحابہ موافقت میکردند و جنگ و فی الحقیقت اکثر فتہا و ردینہ قعود کردند و در جنگ شریک نشدند
 و احتمال آنکہ ہمہ عصیان و زریہ باشند بعد از آنکہ حدیث را شنیدہ اند از سنی نمی آید این احتمال

اشیاء سے باید کہ در تفسیق و تکفیر اکثر اصحاب و لیر می نماید بجا نماند بستان غیظم بچنین حدیث
 شکایت نموده عباس در قصه سد جمیع ابواب الالباب علی عالی از وضع نیست زیرا کہ درین قصه
 جمع کرده اند در میان حمزه و عباس حال آنکہ هیچ گاہ حمزه و عباس پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 در مدینہ جمع نشده اند حمزه در آمد شہید شدہ و عباس پیش از فتح مکہ ہجرت کرد و در راہ با آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نمود و بعد فتح مکہ ہمراہ آنحضرت باز گشت و نیز باید دانست کہ روزمرہ
 اہل مدینہ آنست کہ در مثل نزول نفعی کذاست و دخول این فرمودہ باشد و جملہ مدلول آیت اگرچہ
 ہزاران در آن مدلول داخل باشند مثلاً اگر جمع گویند ہر اہل مستقیم شیخین اند و جمع گویند ہر تفسی
 است با ہم تفسی ہزار و زبیر اگر ہر اہل مستقیم در وقت خلافت شیخین اتباع ایشان است و در وقت
 کہ حضرت مرتضیٰ خلافت قیام نمود و اکثر اہل ارض بخلافت او برخاستند ہر اہل مستقیم اہل
 مرتضیٰ است و نیز باید دانست کہ شبہ نیست کہ حضرت مرتضیٰ از افاضل است است و خدا تعالی
 در وی وجہ فضیلت بحساب جمع کردہ است از ورع و شجاعت و حضور شاہ خیر و قرب نسب
 و محبت کاملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شدت در امر خدا تعالی و تابعی شدن و زہد و دینا
 گردن و غیر آن و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف تنویر فرمودہ است در وقت بیان سنا
 حضرت مرتضیٰ چنانکہ تنویر فرمودہ باوصاف متعلقہ بخلافت و در باب حضرت شیخین و تنویر فرمودہ است
 بتقدیم در قرات قرآن در باب ابی بن کعب و در تعلیم فقہ و قرآن در باب عبدالمدین مسعود و ہرچہ
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب کسی فرمودہ است بہمان صفت از میان مردم ممتاز شدہ و آثار
 از آن عزیز نمایر و باہر گشتہ و کمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آشنا شدہ است کہ کسی کہ گمان میکند
 کہ منافق ہوا پذیرد این بنیر رعایت محل در ہر منقبی یا چیزے ورق کہ فرمودہ است و آثار آن چیز ظاہر
 آنست کہ اہل ایمان پس نقل شہادت ایشان است و حل آن بار جاع یکے از اصول سابقہ الایاتی کہ درین
 باب مذکور میکنند چنانکہ از آن سرچ با ہم حضرت مرتضیٰ ندارد و نہ قرینہ از قراین لیبہ و مقالہ بران قائم است
 کہ او آنست کہ ہر آن توان فہمید چنانکہ آیہ نایب ہجرت صدیق خاص است بقمرینہ ہجرت کہ قریب تو اتر است

وآیه لایا تل او الو الفضل منکم خاص است بصدیق از جهت حدیث صحیح حضرت عائشہ و ذکر آن در سیاق
تصدیق و آیه قتال مرتدین کہ تاریخ شاپر تخصیص او است بصدیق و گاہ گمان کردہ می شود
کہ آیه تطہیر و آیه مباہلہ خاص باشد بر تفسیر لیکن بحقیقت آیه تطہیر در قصہ ازواج است و از او و اشیا
از او تشریف است و تفصیلت حضرت سر تفسیر مجرود عای آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم نہ در اول
آیت و همچنین انفسا و آیه مباہلہ تحمل ذات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و مقصود ازین صیغہ تسمیہ و تسمیہ
عادت قوم بود و بدان در باب فضائل قوتی ندارد و غیر ازین قسم اقسام دیگر بسیار است قسمی کہ اثبات
نزول آن در باب حضرت مر تفسیر بروایت صحابہ صحیح شدہ است بغیر تجارض اما استدلال بآن در فضیلت
مر تفسیر بہ نسبت شیخین صحیح نیست مثل ہذا ان حنمان اختہ و سنی رہم کہ نزول آن در بارزت بدر صحیح شدہ
و مدار استدلال در نجاصت آیت است بلکہ دلالت آثار صحابہ بر نزول حضرت مر تفسیر و این نمونہ اگرچہ
و بگران نیز شریک او باشند و قسمی است کہ آیت مام است در جمیع مؤمنین و از جمعی از مشرکین صحابہ
و تابعین ثابت شد نزولت نے سنی و جمعی دیگر صدیق یا صحابی دیگر را ذکر کردہ اند و حل تعارضی است
کہ فرض ہمہ ایشان در محل این بزرگان است در عموم این آیت و قرینہ کہ منحصر بہ تفسیر باشد از قصہ
سبب نزول و اختصاص و عذر در خارج شخصے معین و مانند آن ثابت نشدہ با اتباع قول اشہر و
اصح مثل آیه فان اللہ یومو مولاه و جبریل و صاخ المؤمنین قبل نزولت فی علی و الاصح انہما فی الشیخین
و سابقا تفصیل آن ذکر کردیم و مثل آیه اما و لیکم اللہ و رسولہ الی الکون میگویند کہ در شان حضرت مر تفسیر
نازل شد وقتی کہ خاتم نوادہ حالت رکوع تصدق کرد و بحقیقت این آیت شامل است ہر مؤمنی
را کہ باین صفات متصف باشد یعنی وہم الکون و ہم ملوہون علی النامۃ و این بلکہ ملوہون است
و قانعہ صلوۃ اشارت بفرانض و ہم الکون اشارہ بوافل و حضرت مر تفسیر یعنی شریک و انوار

اشیاء و شیخین نیز و انزل اند و ازین بصری نقل کردہ اند کہ از این حضرت است و این در شان
و بآیہ ہم و عیونہ و لالت میکند یا کہ در شان صدیق و عیونہ و عیونہ و لالت
میکند یا کہ در باب ما برین و انصار است و اگر ثابت شود افتخار حضرت مر باین آیه سببش آن باشد

کہ وہی درین آیت بہر دو توجیہ داخل است قریباً و بعیداً یعنی خواہ صلہ الذین باشد خواہ حال یوتون
 و قسمی آنست کہ آیت محتمل چندین توجیہات باشد بوجہی کہ اقصا است بعمریت و روایت ربطنی بمر تفسیر
 ندارد و بوجہی ضعیفی کہ در آیه و روایت دلالت کند بر حال مرضی مثل آل یاسین و تیلوہ شاہد منہ
 استدلال باین وجہ اصلاً صحیح نیست و قسمی ہست کہ دو توجیہ صحیح دارد و اصح آن نزول در غیر مرضی است
 مثل آیه قل لا اسئلكم علیہ اجر الا المودة فی القربی قال سعید بن جبیر قرنی آل محمد و قال ابن عباس
 ما کان لطن من بطون قریش الا لان للنبی صلی اللہ علیہ وسلم فہم قرابۃ فقیل الا ان توذونی بقرباتی
 بینکم و نہا بویحیہ اخرجہ البخاری و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ از مفسرین در نزول او در شان سر
 آمدہ و اکثر و ارجح روایات نزول آن در غیر مرضی است مثل آیه والذی جار بالصدق و صدق بہ قیل
 علی و قیل ابو بکر و ہوا لاصح و آیه الذی یفقدون اموالہم سر و علانیۃ قیل علی و قیل ابو بکر و ہوا صحیح و
 آیه و من الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات اللہ قیل نزلت فی صہیب بن سنان و ہوا لاصح و
 قیل فی علی و آیہ اجعلتم سقایۃ الحاج قیل نزلت فی خاصمتہ علی و عباس و فی جامع الاصول عن نعمان
 ابن بشیر قال کنت عند منبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال رجل ما بالی ان لا اعمل عملاً بعد الا سلاماً لا
 ان اسقی الحاج و قال آخر ما بالی ان لا اعمل عملاً بعد الا سلام الا ان اعم المسجد الحرام
 و قال آخر بما و فی سبیل اللہ افضل مما قلتم فزجرہم عمر و قال لا ترفعوا اصواتکم عند منبر رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم و ہو یوم الجمعۃ و لکن اذا صلیت الجمعۃ و خلعت سبختیتہ فیما خلقتہ فیہ فانزل اللہ اجعلتم سقایۃ الحاج
 و عمارۃ المسجد الحرام کمسن آمن بالمد و الیوم الآخر اخرجہ مسلم و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ غایۃ الضعف
 بر نزول آن در شان مرضی دلالت میکنند و استدلال بمثل آن از ماہران فمن تفسیر نمی آید زیرا کہ ضعف
 و غرابت این روایات تمحیل نیست مثل آیه یجعل لہم الرحمن و ذوا و آیه اذن و اعیہ و آیه و تفوہم انہم سئلوا
 و قسمی ہست کہ قصہ شان نزول آن موضوع ہست حلال نیست ذکر و الابرای تعریف حال او مثل
 نزول سال سائل نزدیک قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من کنت مولاه فعلی مولاه و گفت کافی
 ان کان ما نقولہ حقاً فانزل علی حجر من السماء و آن باطل است از انجست کہ سال سائل کی است باقی

مفسرین و این قصہ در حجتہ الوداع واقع شد و نزول یوفون بالتذات قال الحکیم الترمذی و من اسعدت
الذی تنکرہ القلوب حدیث یثبت عن مجاہد بن ابی عباس فی قوله تعالی یوفون بالتذات و یخافون
یوما کان شره مستطیر و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیمًا و اسیرًا قال مرض الحسن و حسین ف ذکر خبر
بطوله الاذکر بحفنه ثم قال الحکیم الترمذی ہذا حدیث متفق علیہ قال الحافظ ابن حجر فی لسان المیزان فی
ترجمہ القاسم بن بہرام انه صاحب ہذا الحدیث یعنی معتقلہ و آیه القیام فی جہنم حدیث اذا کان یوم القیامۃ
قال اللہ تعالی لی و علی بن ابی طالب دخلوا الجنة من احکمما و ادخلوا النار من البغضیکما فذلک قوله
تعالی القیام فی جہنم کل کفار عنید اخرجه ابن الجوزی و فیہ سخن النحوی و یوہو التهم بہ بالجملہ اگر در دسترس
نمی بود علم این وجوہ روشن تر بیان میکردیم کہ فیما قلنا کفایتہ لمن کان لہ قلب و اتقی السمع و یوہو
شہید معہذا البعض این وجوہ بر تقدیر صحت دلالت بر غرض مستدل نمی نماید مانند دفعو ہم انہم مسؤولون
کہ صادق است بآنکہ حضرت مہر فی و رایام خلافت خود خلیفہ حق بود پس واجب بود بر مردمان قبول
خلافت او و اگر قبول نکنند مسؤول و معاتب شوند و مانند تیلوہ شاہد منہ یعنی من قومہ من یقال فیہ
ایت منی و انما منک الا ایاکم علیہ اجر الا المودۃ فی القرنی دلالت میکند بر وجوب مودت و محبت
و ان مجمع علیہ وثابت است و درین مسئلہ مباحثہ نیست فائدہ طریق تمسک بآیہ آنست کہ بسیغہ
او تمسک کردہ شود خاص باشد یا عام یا تعریف شخصی یعنی بشرطی کہ قرآن حال بہ و مقال بہ دال
باشد بر آن شخص بخصوص یا وصف مطلق منطبق بر شخصی بعینہ بشرطی کہ عقل بر انحصار وصف درو
سہ سہ دلالت کند و فائدہ اسباب نزول دوجہیہ است یکی آنکہ اگر آن اثر صحیح باشد سببیت نزول را
قطعاً بیان نماید دلالت میکند بر دخول صاحب قصہ در عموم آیہ قطعاً دیگر آنکہ اگر جماعہ از مفسرین
سحابہ جزم کنند کہ نزول فی فلان غالب رای صدق مفهوم آیہ باشد بر آن شخص سببیت
پس اگر آیہ دال باشد بر نفسیاتی و مجرد فضیلت مردان شخص بعالیہ می دانند و آیہ دال بر وجوہ
است دلالت بہایت فقط و در صورت ثانیہ مجموع آیت و آثار و در صورت ثانیہ آثار و قد و اگر
توہیات بسیار و آیہ ہم چند است ازین توہیات بدون بیان زبان اوستیخ بود و

اور یہ کہ درین باب ذکر یکتا در حق قسم است. قسم صحیح پارس است در بخار سے و مسلم و سائر
 کتب متبرک و مذکور است لایان درین مدار است نیست و بعضی زیادات غریب و ضعیف
 بلکہ موضوع و در این احادیث مخلوط شدہ کہ آنرا در معرض استدلال نمیتوان آورد از آنجمله حدیث منکر کہ
 در لول آن تشبیہ است بحضرت یارون و استثنای ثبوت یعنی حضرت یارون جامع بودند در خصالت
 از اہل بیت حضرت موسیٰ بودند و خلیفہ ایشان در وقت غیبت بجانب طور و بنی بودند حضرت
 سر قس از اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودند و خلیفہ آنحضرت در مدینہ در غزوہ تبوک و سبے
 بودند و اطاعت متکلیفین در حد سنار ل موافق مقتول و مقتول سبے افتد و زیادت لوکان بعد سے
 بنی کہتہ زیادت حضرت موسیٰ و از آنجمله حدیث فخر کہ در اہل آن وصیت است ہوتا اہل
 بیت و تاکید درین مسئلہ کہ آن حکم باقیست الی یوم القیامۃ و چون از قرآن مسؤل بودند از موت
 اہل بیت تا غیر مسؤل شوند و بنی از سبیل اہل بیت و ایضاً ای ایشان و زیادت ہوا خلیفہ بن بعدی
 و ہر و امیر بعد سے و مانند آن منکر و موضوع و از تعییرات شیعہ است و از آنجمله قصہ فتح خیبر و مانند
 آن و اکثر این قسم در مناقب حضرت مرتضیٰ ذکر کردیم و در شہادت طلوسے جواب تمسک بان
 تقریر نمودیم و قسمی است مختلف فیہ کہ حفاظ محدثین در آن مختلف اند و جمیع بوضع و ضعف آن
 قائل اند و جمیع دیگر تعقب میکنند بایر و طرق متعددہ کہ بعض بہ بعض مجتمع شدہ از مرافق ضعف
 برنے آرد و درین قسم کثرت است و مظنہ این قسم جامع تر ندے است در احادیثی کہ دی کہتہ
 است غریب و منکر و مستدرک حاکم در احادیثی کہ مستفرد است تصحیح و بطریق قیاس حدیثی چند از آن
 بابنا کہ کہیم بن مسعود کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ ایمن آخرہ نقلت استخلف قال بن
 قطلہ قال لای لای قال اما الذی نفسی بیدہ لمن اطاعہ لیدخل الجنة اجمعین اکتعین الخیر فی الطلوع
 فیہ یبارک تعقب بالشواہد والمتابعات و حدیث سلمان او لکم درودا علی الحوض او لکم اسلاما علی
 برہانی طالب خیر این الی عدمی و فیہ ضعف تعقیب بیان حاکم از حیرت بن طریق سیف و تعقب الذہبی بان
 سیاق کتاب حدیث انما دار الحکمة و علی بابا از حیرت ناس و فی اسنادہ جماعة من المجربین و المجاہیل

این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است
 این حدیث صحیح است

کرد و بعد از آن اثبات میباید نمود که مدلول لفظ فصل کلی در لسان اهل شریعت همانست و درون
 یاتین المتقدمین خط القضا و مثلاً انا مدینه العلم و علی یا بها مقرون است با حاد و پیش از ایشان
 شیخین مثل حدیث اقتدوا بالذین و حدیث رویا لیس و فیص من در شان غیر شیخین مانند فتاوی
 ابن مسعود و عائشه و معاذ و ابی بن کعب هر یکی از ایشان بشمارند بعلم و امر ظاهراً هر شده است یا فتا
 معلوم از ایشان و مثلاً حدیث اقتضاکم علی و لالت میکند بر زیادت امر تقضی و در سنده اقتضال بر اجتناب
 مسئله زیر که بعد جمیع شروط اجتناب و حال مختلف میباشد هر که سریع است در انتقال نشان تقضی بود و
 احفظ باشد اوله حلال و حرام را علم بحلال و حرام است مثل معاذ بن جبل و هر که اعرف باشد با حلال و حرام
 است و مدینه مقتدا است و هر که محاسبات را چک و زبده افرض است الی غیر ذلک و مثلاً است
 قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم الوحید الشہید است که در حدیث دیگر است و مقتضای تقضی القوم و غیر
 آنکه که قوم با او جفا کنند از ایشان سوء صحبت او را خواهد کرد و فرود آوردن او بر تنی که بعضی از
 تقصیر میکنند متبادر نیست و مثلاً انا المنذر و انت البادی و لالت میکند بر آنکه نوبی از حدیث که در
 بدایت نبوت است که مسمی بانذار باشد و بر تقضی ظهور خواهد کرد و قد وجد ذلک و مثلاً قول بر تقضی
 انا یحسب المؤمنین و المال یحسب المنافقین صادق است با آنکه در ایام خلافت و دیگر که او را
 بود بر حق بود و هر که با او مقاتله کرد برای مال بر خطا است و مثلاً اوحی الی فی علی ثلثه و غیر
 المسلمین و ولی المتقین و قائد الغر المحجلین دل است بر آنکه وی یکی از کلمه این است و مثلاً است
 سید ولد آدم و علی سید العرب دل است بر براعت نسب او و در میان عرب زیرا که قسمت قریب از
 را بر و قسم سیادت که بر نوع انسان است و آن از جهت نبوت است برای خود اثبات نموده است
 که بر قبیلہ عرب است از جهت عربیت و آن براعت نسب است بر تقضی
 قول حضرت امیر تقضی انا الصدیق الاکبر لا یقولها بعدی الا کذاب صادق است با آنکه
 تقضی چکس در منکر او نیست و معنی صدقیت و بیان است معنی بعدی و مثلاً حدیث اول
 الا سوسن و لا یفصلک لا منافق و حدیث من سب علیاً فقد سبنی و لالت میکند بر و بویب

حضرت رضی و تحریر سبب از آن متفق علیہ است و مثلاً حدیث ارواۃ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ان یخبر
 فیما جہہ فرامہ و ان یتخلف فقال لا تخلف احدیثا الی اخرہ اما ترضی ان یکون منی فی حدیثہ یا یرواہ
 من سوی زیادت ان معلول است بلاشبہ زیرا کہ ان غزوہ غزوہ تبوک است بل خلاف و قصہ
 ششم جعفر قبل ذلک بالوقتہ و مثلاً حدیث یا علی انت و شعیب کما فی الحدیث بخبر بطریق متعدد
 و در روایتہ و غیر آن باشد است در حق کسیانیکہ در قتال حذر رہی ہمراہ مرتضی بود و در این
 روایت واتی کہ یا خیر همان قصہ صحیح است بخبر من التصرف فی نقیضہ اگر نیم مبارک است ہاں یا
 نبی کریم را در حدیث و بیہ حد التامل ظاہری شد کہ اگر از حدیث صحیح است یا ہی کہ سیاحت
 شہرہ در قتل و قتل گروانہ مثل الجکامی و دیکہ زمی تغییرات منی و اواء ملک و ہر دو قصہ ہم حدیث
 منی نیست اگر اواء در ذیجہ ہن است و ہرین تقدیر ممکن است حمل این احادیث را بر حدیث
 و اواء و ہر دو در باب و ہر دو کہ سبب وضع پیدا شدہ از نظر من بایرا داشت و ہر دو کہ
 ہاں است یا کہ نہ یا خیر در حدیث ان جنس کہ بر تفصیل مرتضی در استنباط ہاں است
 و ہر دو در حدیث علی فقال ان فی ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو جہر و غیر مقام حدیث ان
 یا ہر دو ہن فقال نحن اہل بیت الذیوار یا احدوان زیادتہ موضوع ہاں است فی حدیث
 و ہر دو ہاں ہن کہ در حدیثی موجود است تا آمدہ و ہل انما الراجح من المسالین
 و ہر دو ہاں ہن تا آمدہ ہر دو ہاں ہن علی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و شعیب ابو ہریرہ شامی ہن
 و ہر دو ہاں ہن است کہ زیادتی کہ راجع میشود بابطال کلام سابق و لازم فی این
 و ہر دو ہاں ہن و عدم فہم الشیان حتی خطاب را مثلاً ہمتنا و صفی کہ مفہوم مخالف دارد و ہاں
 و ہر دو ہاں ہن و ہر دو ہاں ہن فی حدیث عمرو بن العاص حین قال رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم یا رسول اللہ فاین علی فالتفت الی اصحابہ فقال ان ہذا لیس فیہ غیر
 و ہر دو ہاں ہن و ہر دو ہاں ہن کی از ثقات یافتہ شدہ و اگر این زیادت نامہ ہاں
 و ہر دو ہاں ہن کہ خود اشرسی مقاتلہ کند و خود اور نفس اشرس اعتقاد و ہاں

مقصود ثانوی اشاره است بآنکه اول خلافت صدیق خواهد بود و ثانیاً خلافت فاروق و در خلافت
مرتضی اختلافی واقع خواهد شد و تفرقی بظهور خواهد پیوست و در لفظ یا خذ بکم الطريق المستقیم و لا اراکم
فا علیین فهمیده میشود نوعی از تکلیف و تشدید که خلاف طبع ایشان باشد و از غیب چون برخیزد
صلی اللہ علیہ وسلم صورت حادثه بعینها فایض شد شبیه که اکثر ناس را در خلافت او واقع خواهد شد پس
فانض گردید پس بدفع آن شبهه اہتمام فرمود اگر خیر یا بخاطر شما شکل شود و اتیقدر و در حق مرتضی
از من یاد گیرید کہ وی مادی مہدی است و بصراط مستقیم میخواند پس با تمقدمات ما خودہ از من
دفع آن شبہات نماید و در باب شخین این شبہ بخاطر خواهد افتاد تا بمرید اہتمام دفع شبہ میناید کرد
تبعیہ بندہ ضعیف میگوید درین حدیث باعتبار فن حدیث اشکالی عظیم واقع است و آن آنست
کہ این حدیث را بروایت ابی اسحق سبیعی عن زید بن سبیع عن علی انراج کرده حدیثنا عبد اللہ بن ابی
ثنا اسود بن عامر ثنا عبد الحمید بن ابی جعفر یعنی الفراء عن اسیریل عن ابی اسحق عن زید بن سبیع
عن علی قال قیل یا رسول اللہ من تومر بعدک قال ان تومر و ابابکر تجدوہ امینا زاید فی الدنیا راغب
الآخرة و ان تومر و عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی الدنیا و لا فی الآخرة و ان تومر و علی و لا اراکم فاعلیس تجدوہ
با و یا مہدی یا خذ بکم الطريق المستقیم و در تمام مسند علی بحدیث یک طریق در یک جا این حدیث را سنا
نذکور نیست و حاکم آنرا از طریق فضیل بن مزروق عن ابی اسحق روایت کرده است و در سناد او ضعیفی است
عن فضیل بن مزروق الرواسی ثنا ابو اسحق عن زید بن سبیع عن علی قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان تومر و ابابکر تجدوہ زاید فی الدنیا راغب فی الآخرة و ان تومر و عمر تجدوہ قویا امینا لا تاخذہ فی الدنیا
لو متہ لا تم و ان تومر و علیا تجدوہ با و یا مہدی یا سلک بکم الطريق اخرجه احاکم باز جمعی کہ اوثق و احتفظ اندیش
سفیان ثوری و این حدیث عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حدیث ذکر کرده اند عن سفیان ثوری
عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حدیث قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولتیمو با ابابکر فرید
فی الدنیا راغب فی الآخرة و فی جسمہ ضعف و ان ولتیمو با عمر فقوی امین لا یخاف فی الدنیا لو متہ لا تم
و ان ولتیمو با علیا فہم یقیمکم علی صراط مستقیم اخرجه احاکم و چون این اختلاف واقع شد رجوع

دیم جمعی دیگر کہ این حدیث را روایت کرده اند منہم شریک بن عبدالمد عن عثمان بن عمر عن شقیق بن سلمہ
 بن خدیفہ قال قالوا یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو استخلفت علینا قال ان استخلف علیکم خلیفۃ فتعضوا
 بنزل العذاب قالوا لو استخلفت علینا علیاً قال انکم لا تفعلوا وان تفعلوا ما تجزوه ما دیا مہدی یا یسلککم
 طریق المستقیم اخرجه یحاکم پس ظاہر شد کہ ذکر علی درین اسناد توہم است باز بعض طرق حدیث
 مذرفہ دلالت میکنند برخلاف مدعای این مستشکل زیر کہ روایت شقیق بن سلمہ دلالت میکند بر جہت
 خلافت از مرتضیٰ باز باید دانست کہ مقصود ازین حدیث آن نیست کہ خلافت اولاشائع باشد
 درین سہ اکابر بلکہ بیان اصل استحقاق خلافت و این چنان است کہ نزدیک ما تحری امور متعارضہ
 را ذکر کرده اند و آخر یکا مری مقرر نمایند و آنرا ترجیح دہند حالا کار بان امور متعارضہ مانند همان مقرر
 مرجع لازم شد کہ قولہ تعالیٰ یساؤنکم عن النحر والمیسر قل فیہما اثم کبیر و منافع للناس و اثمہما اکبر من
 نفعہما و از انجملہ حدیثی است از مسند مرتضیٰ بر روایت ترمذی اللہم ادر الحق معہ حیث دارد ترمذی در
 جامع خود میگوید غریب وجہ ہشکال آنست کہ این حدیث دلالت میکند بر معصوم بودن مرتضیٰ
 از خطا و معصوم احق با خلافت است و بحقیقت حق دو قسم است قسمی است کہ ہمیشہ بر مرکز خود
 ثابت می باشد و در نمی کند بدوران کسی و آن حق متعین عند اللہ است و قسمی است کہ دوران
 میکند با بہترین و با اولہ الشان مثلاً در استقبال قبلہ حق متعین عند اللہ همان جہت است کہ
 در تبارک کبیرہ انجا واقع است و حق دایرہ جہاتی است کہ اہل تحری باقصی بحکم و آنرا اعتقاد کردند
 ہمین است وجہ جمع و اختلاف مسئلہ المجتہدون المختلفون مصیبون کلمہ المصیب احد و سائرکم
 عندہم و ان باجماع ائمتہ صلی اللہ علیہ وسلم دانستند کہ حضرت مرتضیٰ را ہنگامہ ما پیش نخواہد آمد
 و شیبہ فرار بسیار خواہد رفت پس دعا کردند کہ ہمیشہ بروفق اجہاد کار کنند و بدون اجتناب
 در تبارک نہ نمایند و آنرا انجملہ حدیث و ان ما ساء عرفہم یادون من حوضی فاقوا
 انک لا تدری ما احد ثوابک احدیث و وجہ ہشکال آنست کہ این حدیث دلالت میکند بر آنکہ
 جماعہ کثیر از اصحاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خلاف راہ نخواہند رفت پس اعتماد بر جماع و اتفاق

دانسته شد که اسلام مضمحل گشت اما باز خدا تعالی خلافت را منتظم ساخت و جبار در رواج داد و تا وقت ظهور نبی
 عباس و طاشی دولت نبی امیر دین وقت باز بحسب قراین فیصد شد که اسلام بر هم خورد باز
 خدا تعالی رواج داد تا آنکه حادثه چنگیزی پیش آمد و اشاره بهین حادثه است در حدیث سعد بن
 ابی وقاص عن النبی صلی الله علیه وسلم قال انی لارجو ان لا یعجز امتی عن دربی ان یوخر بانصف یوم
 فقیل سعد وکم نصف یوم قال خمس مائت سنه رواه احمد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم تار از خلا
 فیه بر تاختیر داد و آنرا مخصوص ساختند سی سال و خلافتی که بعد از ایشان باشد او را بملک عضو
 تبیین فرمود و تار از خلافت نبوت و خلافتی که متوصل آن آید هر دو معا و آنرا به و از ده خلیفه تبیین
 فرمود و تار از آن هر سه معا و آنرا پنج مائت سنه تبیین نمود و اما آنچه این سه شکل فهم کرده است اما
 نبی و پیغمبر و خلیفه علی آنکه اینچنین خلافت مذکور است اماست و بالاتفاق بین ائمہ یقین اکثر این در وقت
 کس خلیفه نبود و دوم آنکه نسبت ایشان بقبریش ولایت میکند بر آنکه همه از حق با ششم نسبت کردند
 بادت است که چنانچه جمیع کسان که گفتند و آنکه از یکا بطین باشند نام ایشان را بشمارید و چون اسم
 حضرت شی جمع باشند نام قلیه فوقانی که همه را جامع باشند بیاورد و سوم آنکه قلیه بین اسمانی شمر
 اند و نسبت نمودن بکار سیکونید از اعتبار وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و خلیفه و خلیفه و خلیفه
 سید و تدوین آن نیز و آنستند چنانکه حضرت مرتضی نیز بر آنرا شریعت خود تمام و آنستند تمام
 آنکه تفصیه حریف الی آنست که چون دولت این اثنا عشر منقضی شود فترتی و در هر ولایت
 اند و آنچنانچه از این اثنا عشر تمام شود حضرت عیسی علیه السلام و درین کمال خود بر سیدان
 نبوت و سفیران است و آنرا هر یک کشتی دین سال آنست که با خلیفه است و در این اثنا عشر
 و غیر الملک و پیغمبر و و غیر این خلیفه و خلیفه و خلیفه و خلیفه و خلیفه و خلیفه و خلیفه و خلیفه
 الملک متعین است که عبدالله بن الزبیر حق است یا که خلافت در دست
 او و قدم ضعیف و دنیا اشرطال و در و آن آنست که در هر وقت از این اثنا عشر
 تر کرده اند از آنست که علی علیه السلام پیروز که دل باشد بر آنکه سلطان بن الزبیر تمام

باب تفصیل سموع نیست تا مندرجہ ہر دو فہمیدہ باشند **حفظت شیا و غایت شکر شیا**
 بامخواسیم کہ بکلام موجز مضمون تقریر مانے ایشانرا ذکر کنیم و بطریق برانداختن انہما مطلع سازیم
 سوال اگر گوی کہ علم دو نوع است علم بالمد و علم بالحکام المد و مطلوب و راہ حق و نوع است
 وصول بذات حق و احکام اسباب مد و وصول بحق و جلب ناس تدبیر بجا بمرتبت وصول بحق و
 تہذیب و نوع اول افضل است از نوع ثانی و واسطہ در میان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و امت
 و در نوع اول حضرت مرتضیٰ است بچند وجہ یکی عالمان علم بالمد و واصلمان بذات حق سلاسل دانند
 بعض از بعض آنرا اخذ کرده اند و ہمہ این سلاسل متوجہ اند بحضرت مرتضیٰ چنانکہ شہادت ایشان
 بان دلالت میکند نہ بشخین زیر کہ ہر سلسلہ از سلاسل صوفیہ بشخین مایہ نمیشود و دوم آنکہ از حضرت
 مرتضیٰ کلمات عجیبہ زیاب سلوک و معارف کہ دلالت میکند بر انتہای او درین باب روایت
 مرده شدہ است و صوفیہ آن کلمات را بمنسبہ امثال سائر در صفات خود ذکر کرده اند و کلمات
 مایہ کہ صد و شش ان بغیر ممکن تام در طریقہ صوفیہ میسر نشود و نقل نموده اند سوئم آنکہ حضرت
 مرتضیٰ الزرق بود با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسباً و مصاہرۃ و صحبت و از کی بود در فہم و ارغیب بود
 در سلوک راہ خدا تعالی و توجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجانب و بیشتر از عمدہ بود و چون قابلیت
 میسر و کوشش او با توجہ شیخ و صحبت و اندوہ با کمال منزلت شیخ و تمام تاثیر توجہ از شیخ و توجہ
 از شاد و رشد کمال خود برسد چہارم آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند انما یرتہ العلم علی
 بابا و ظاہر است کہ در علم ظاہر حضرت مرتضیٰ با سائر صحابہ ہمعان بود پس معلوم شد کہ ہمان
 علم باطن است کہ باحوالہ کردہ شدہ پنجم آنکہ اولاد حضرت مرتضیٰ در ہر زمان مصدر فقیر ہست
 بودہ اند و ہر یکی از والد خود این راہ را اندک کردہ است والولد سرلابیہ جواب قوی
 توجہ اند بہ مرتضیٰ گوئیم اتصال سلاسل بحضرت مرتضیٰ امری است مشہور و بدیہی و بدیہی
 اتمتیش آنرا اصالی ظاہر نمی شود و مشہورات دو قسم اند مشہور عند ما سیر اہل اقلان مشہور نزد
 طاغفہ دون طاغفہ و این از قسم اخیر است نزدیک طاغفہ صوفیہ مشہور شدہ فقط و اصل این

ابوداود و غیر هم متصل نیست و اکثر روایات حسن بصری از مرثی بواستطاعت عن حسن بن قیس بن
عبد الله عن علی بن حشر زبانه مسامحه صحبت در روایت ابوداود و مسامحه نقلیه و وقوع را ذکر می یابد که در این
را جمعی که معاصرت ایشان گرفته اند هیچ آن کنند نزدیک محققین اهل حدیث ثابته باشد و قال الترمذی
فی بابهاکی و در ابوداود و الحسن بن علی و اخرج سلم فی مقدمه صحیح حسن بن قیس و قال
ما معناه حسن بن علی پدری مشایقه و فی جامع الاصول و در مستدرک التیقا و در ابوداود و حسن بن علی
المعنی و در فواید البصره بعد منقول عثمان و ثعلبی علی باب الدنیه و قال ابن رجب
یصح ما کان فی زاد فی الترمذی متوجهاً بالبصره چون قورم علی باب ابوداود و در فواید
طلوع و زائحه و لم یصح له من هو سلیح و اعلم انما یستمر افاض معلوم شد که هر یکی که باشد
اصحبت داشته است شکی گثیر از او که زاد ابوداود و کلمات و اشارات او ذکر نمود و این
بصری که فقیه و محدث و ذکر او در جرح و ثبوت نکند و این را بصری و حسن بن علی و حسن بن علی
و قد یابری ابوداود و ثعلبی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
اکثر روایت ثابته این باب ابوداود و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
در حدیث ابن عباس و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
تبریه و روایت کرده است فی الاصحاح باب حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
معرب با ابوداود طریقت و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث
عبادات و مانند آن نقل کرده اند و این حدیث و این حدیث و این حدیث و این حدیث
ایشان و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث
در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث
که حدیث آن ابوداود و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی و حسن بن علی
و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث و در حدیث

باشد و اگر تسلیم کنم که حسن بصری را هزاران شیوخ باشند اما شیخ حقیقی او همان است که دل و نسبت
 الهی از دل آن شخص گرفته است گوئیم که تصریح حسن بصری باینکه مرانلان معنی از صحبت حضرت
 مرتضی حاصل شد منقول نیست تا بروی اعتماد کنیم و نه این را دلیل است قطعی که آن را ظاهر نمی
 کند نه از طرف ثانی و نه از طرف مثبت باقی مانده اما از طریقیه که بحسب استقرار اماره می تواند شد که
 دارد دیگر ناظران همه در امارات واقع است و شبه نیست در آنکه با استقرار معلوم شد که اثر پذیرفتن
 دل تلین از دل شیخ صحبت مستمره می طلبد خود این صاحب شبه کدام صوفی را می شناسد صوفیانی
 مشهور که با شیخ خود مدتها صحبت نداشته باشند و علم سلوک نه اندوخته و کرامات و اشارات روایت
 نکرده است اینجا سخن در امارات است امکان عقلی نادر الوقوع را اینجا ذکر کردن نامناسب است
 لایما بحسب عادة متقدمین که آنجا اثر دل در ضمن مرقعات و تذکیر و عبادات و اذکار و غیر آن
 میبود لهذا اثر دل را علیحدہ تحدید نکرده اند و در آن زمان غالباً اثر دل بتدریج و بدفعات در ضمن
 صحتهای و مواعظتها ظاهر میشد پس بسیار است که باعتبار نسبت قلبی قطع نظر از علم سلوک و علم اذکار
 شخص را شیوخ متعدد باشند بلکه در اکثر صور نسبت شخصی با کسی که صحبت با او بیشتر بود حتی باشد
 از نسبت او کسی که اکمل بود لیکن بجز یک لمح صحبت او را ک نکرده اگر صاحب شبه عود کند و گوید
 که اماره این اثر باطن تصریحات اصحاب طرق است بآنکه این طریقہ ناشی شده است عن حسن
 البصری عن امیر المومنین علی زیرا که این اکابر عرف اند باین اثر باطن اعبد و از بهر وادع بودند
 از آنکه دروغ گویند یا بغیر حق تحقیق بخیر تصریح کنند پس بر شخصی که اخذ طریقہ ایشان باشد
 معتقد کمال ایشان ازم است تصدیق مقاله ایشان گوئیم شبه نیست در کمال معرفت ایشان
 باشد باطنیه و در امارات و روح ایشان و صدق ایشان لیکن در آنچه موقوف بر روایت باشد
 بصیرت روایت می باید کرد و اخذ طریقہ از ایشان و منت پذیر شدن از ایشان مانع تقیض روایت
 بحث در ضعف و صحت مرویات ایشان نمی شود نمی بینی که شیخ ابو طالب مکی استاد صوفیای
 و همه صوفیای از مستند انداجیه و غیره عوارف همه از کلام وی برآمده منکر مرویات او اند

محکم عیاری باید آورد و بلکه اکثر روایات او در مرتبه نقد نمی نشیند فنی که وی در آن متقدم بود فنی دیگر است و در فن روایات با دیگران همچنان است تا شافعی گفته است که حق مالک بر من کبیر است و حق حق اکبر است از حق مالک و همچنین شده آمده است که در تفقیش مسائل با اکابر خود مناظره می کنند باز شجرات متقدمین را فحالف یافته ایم قال فی النسخات عبد الواحد عن کیل بن زیاد عن علی بن ابراهیم که اینهمه سبب توقف و رد قبول انیم یعنی واقع شده تعلیمه باید دانست که رسوم صوفیه و رسم تصوف در زبان صحابه و تابعین نبود ترک اکساب و لباس مرتجع و ترک نکاح و نشستن در خانقاهات و در آن زمان عادت نداشتند و اشارات توحید و رموز اصمخمال همه شیاء و وجود واحد از ایشان منقول نشد آنچه از آن قرون منقول شده است توزیع اوقات بر عباد و احوالی که از تهذیب لطیفه عقل و قلب و نفس خیر و این مقومه کالبدی است نزدیک تتبع آثار سلف که بروایه صحیح و کتب معتبره مروی شده است ظن اهل زمان آنست که من بین آن قرون از حضرت امیر المومنین علی کرم الله تعالی وجهه و حضرت حسین خاصه امثال این امور منقول است و این ظن محل نظر است زیرا که کتب معتبره اهل سنت را متبع گردیم هیچ جا کلمه ازین باب دیده نشد و از حضرت حسنین و امام زین العابدین خود روایت بسیار کم آمده است و اگر کلمات زهدیه و وعظیه این بزرگواران شمریم آن از قبیل لطائف بارزه خواهد بود و سایر صحابه تابعین نیز در آن مشارک اندکمالا نجفی و اگر ظهور کرامات و خرق عادات را امتیاز کنیم آن نیز در آن طبقه تقلیل الوقوع است و غیر مخصوص بحضرت امیر و فرزند ایشان و اتصال حسن بصری بحضرت علی کرم الله وجهه نیز محل بحث است زیرا که تجاری و مسلم و ترندی و ابو داود که همه نقل انداثبات نکرده اند بلکه جزم کرده اند بعد از آن پس انتساب صوفیه را به سلف در تهذیب لطائف بارزه و احوالی که از آن خیر و واسیالی که بان کسب کرده شود نخواهد بود و تا با رسوم تصوف و نه باعتبار علوم اشارات و در اتصال بر محض معاشرت اکتفا کردن امری است

الارسال است عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وعن اصحابہ وارد میشود و کتب حدیثیہ احسن عن علمائے اہل
 عن علی الحسن قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قسم اخیر را میگوید کہ پیش من از سجد حضرت
 مرتضیٰ بیاید آن را ارسال میکنم بجهت خوف حجاج قوله قال الحسن سمعت علیا اگر صحیح باشد
 باین قدر صحبت معتد بہ ثابت نمیشود و سخن ما در صحبت معتد بہ است بلکه اگر بنظر انصاف مایل
 کنیم اصل خرقة و تلقین را طرق بسیار تقریر میتوانیم کرد و خرقة و تلقین بہایتی متناوبہ بجهت دخول
 در طریق تصوف ثابت نمیشود و چنانکہ سلسلہ بحقیقت ارفع بان تا صحابہ بصفتی کہ تا مجتہدین
 مرفوع میشود متصور نیست زیرا کہ بسیار چیزها است کہ مجتہد بقیاس خود گفته است و بسیار خبرها است
 کہ قضا و احادیث مختلفہ و اقوال متعارضہ بمقتضای رای خود کرده است بلکه مدار رفع اخذ ملود
 فقہ است یا استدلال در قوت استنباط و فهم قوانین آن همچنان رفع سلسلہ تصوف بآن گفت کہ
 مریدان شیوخ خود میکنند متصور نیست بلکه مدار رفع اخذ اعمال و اذکار است و معرفت طریق تہذیب
 نفس و اجتناب از غوائل آن با قوۃ خلوص از اشباح عبادات بار و اح آن و مداومت بر حفظ
 کیفیت باطن و مانند آن بسبب صحبت مستمرہ کاملی و حسن تربیت او و انیمتی را امارات و منطقات
 است کہ بنال بطن بر تحقیق آن دلالت میکند و چون تتبع آن امارات میکنم سلسلہ بسیار ظاہر میشود
 و این منہس کہ احسان و تمجید باطن است مخصوص نیست باہل عراق و خراسان بلکه در ہر شہری
 از شہرهای اسلام جامعہ بودند متمیز درین معانی و اکثر ایشان مذکور اند در حلیۃ الصالحین و در عوارف
 شیخ الشیوخ اشارہ باین نکتہ میفرماید باقی ماند آنکہ جمعی در عراق از اہل این معنی با اسم صوفیہ
 مسمی شدند ظاہر ایشان ترک اکساب و صوف پوشی و تعمق در عبادات بود و اصل این چیزها
 در حروریہ بود و در صحابہ و چون حضرت مرتضیٰ حروریہ را بر انداخت و مصداق حدیث
 یا علی انما اتی تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیلہ بظہور رسید باین سبب احوال ظاہرہ
 حروریہ متحول شد بظاہر صوفیہ و اسم صوفی از قبیل تسمیہ بعلاست و زری ظاہر است پس در
 ظواہر این سلسلہ کہ از عراق برآمد حضرت مرتضیٰ را سیتی واقع شد و ایضا مرتضیٰ خاتم المخلفات

المل کسی بود که در عراق درآمد و اہل عراق از وی استفادہ نمودند و جمعی کہ عبد اللہ بن مسعود را در آن وقت
 بودند علم ظاہر و باطن خود را بر حضرت مرتضیٰ درست کردند و جمیعکہ نہ دریا قند بالاکو منت پذیر صحبت
 حضرت مرتضیٰ شدند و بچہ اختیار قریبا ساد و علوان ہمین اسناد را در معرض بیان آوردند باین
 دو وجہ تہ آخرین میل کردند باین سلسلہ و اگر باعتبار این دو وجہ اختیار این سلسلہ کردہ اند تقریب
 دلیل باین نتیجہ راستی آید زیرا کہ موجب فضیلت نمیشود و مختار پیش بندہ ضعیف درین سلسلہ
 وجہی دیگر است و آن این است کہ در علوم و جدانیہ ظاہر شدہ است کہ نسبت باطنیہ صوفیہ بہ نسبت
 باطنیہ حضرت مرتضیٰ اشیہ است و ما شرح این معنی در محل مناسبہ خواہیم کرد پس نفوس صوفیہ متنبہ
 شدند باین مناسبت و قلوب ایشان بآن مشرب شدند ازینجا انتساب صوفیہ بحضرت مرتضیٰ واقع
 از راہ حسن بصری باشد یا کیل یا دیگری چون اینہمہ درست شد از وی شاہدی کہ در اتصال حسن بخت
 مرتضیٰ با ایشان رسید و دل ایشان تاثیر عظیم نمود و سید اتفاق متاخران کشت ہذا ما عندے
 و اللہ اعلم بحقیقہ الحال و ما ذکر خواہیم کرد کہ این فضل کلنی نمی باشد زیرا کہ امری است کہ اہل وجدان
 بان متفقند و اندام مظلوم جمہور اہل شرع را بان فرود آوردن وجہی ندارد و بعد اللہ و اللہ اگر حساب
 شبہ قول کشیری صوفیہ را در اثبات اتصال اتباع کردہ است می باید کہ قول ایشان را در تفصیل شمعین
 نیز اتباع کند زیرا کہ ایشان اعرف بودند باین اتصال و اینچہ این اتصال تقاضائی کند از تفصیل
 و غیر آن و اعظم این جامعہ شیخ ابو طالب مکی است خواجہ محمد یار صادق المدسہ در رسالہ قدسیہ
 ذکر فرمود اہل تحقیق بر آنند کہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ
 وسلم از ان خلای رسول علیہ السلام کہ بر امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ مقدم بودند ہم بہ نسبت
 باطن تربیت یافتہ اند و شیخ الطریقہ شیخ ابو طالب مکی قدس اللہ سرہ در کتاب
 فرمودہ است کہ قطب الزمان در ہر عصری الی یوم القیمۃ در مرتبہ و مقام نائب سائب ہو یا صدوق
 است رضی اللہ عنہ و آن سہ دیگر از او تا کہ فرود ترا قطب نہ در ہر زمانے نائب سائبان
 خلیفہ و گیرند امیر المومنین عمر و عثمان و علی رضی اللہ عنہم ہمین در بر شل یقین و صفت و حالت

ایشان اندوان شش دیگر از صدیقان که صفت ایشان اندست که ہم بقوم الارض و ہم یرفع
 الارضین پس او ہم یرزقون و ہم یمطرون و ہر زمانے نائباً مناب این شش دیگر انداختہ
 شمس و زہر و ان السدر علیہم بعدین انتی و بعد از ابو طالب کی شیخ عبداللہ انصاری و امام ابو القاسم
 شیری و امام غزالی و حضرت غوث محی الدین عبدالقادر و شیخ الشیوخ سہروردی و مشائخ کردوبہ
 و دیگران ماوراء النہر و خواجگان تسویہ و خواجگان چشتیہ و مشائخ شاذلیہ و مشائخ مدنیہ و جمیع
 سنی و کلمہ بر حیات است محفوظہ ذکر کتب و محفوظات ایشان کہ دلالت میکند بر تفصیل شجین و از جہت
 شمس و ان تصریحات ما احتیاج سر و نہادین مقام ندایم و همچنین تصریحات متقدمین صوفیہ
 و متاخرین ایشان قبل از کہ ای قرامطہ در ایشان داخل شود و الہ بر تفصیل شجین بسیار است
 و گویا کلمہ و آنجا است کہ ایشان دانستند کہ شریعت و طریقت اصل و ظاہر و بین است و نسبت
 باطنی فرع اوست و خفی و مستور است فضل کلی را کہ اصطلاح صحابہ و تابعین و جمہور مسلمین است
 بران منی فرود آوردن و جہی ندارد و باجمہ کلام دین مسئلہ تبطویل انجامید و حاصل جواب
 آنست کہ در مسئلہ اتصال حسن بصری با حضرت مرتضیٰ طر فہمیری واقع است زیرا کہ حسن بصری
 جامع است در چہار کمال و مقتدای عالم است درین چہار کمال و سلاسل او محفوظ است در
 سر و سہ عجب باین چہار کمال یکی علم حدیث کہ اہل بصرہ و اہل کوفہ حدیث او بسیار نقل کرده اند
 سند او مرسل و موافقاً علی الصحابہ و اتصال او بحسب باین علم با عبداللہ بن مغفل و جند
 او متحقق است و ہوار و فی الناس عن عبد اللہ بن مغفل و پیش حدیث متحقق است کہ بواسطہ
 ریش از حدیث تفسی ندارد و بواسطہ قیس بن عباد و ماتد آن بسیار وارد و اعتبار فی حدیث
 او بہ قدر کافی است و بقاعدہ نیست دیگر علم فقہ اہل بصرہ و اہل کوفہ شی کثیر از فتاویٰ او
 و شی کثیر از فتاویٰ قاضی و مرتضیٰ و غیر ایشان بواسطہ نقل کرده اند و بران اعتماد نمودہ
 و پیش ایشان نیز بسیاری تصریح و واسطہ نقل نمودہ و آنچه عن حسن بن علی مذکور شدہ محمول بر
 رجال است و علم قمریہ و پیش تو را آنچه حسن بصری بغیر ذکر واسطہ نقل کند از حضرت مرتضیٰ

محمول است بر سال کما جزم بشیخ الترمذی فی کتبہ چارم تذکرہ و تصوف و تذکرین شیخی کثیر حسن
 نقل کرده اند و غالباً این فریق در رسال و اتصال بحث ندارند و قدمائے صوفیہ چندان تصریح ندارند
 اتصال و جمعی عن الحسن عن کیل عن علی ذکرینمایند و متاخران در شجرات اتصال تقریر مینمایند و در نقطه
 حسن شبه قائم نمی شود اگر حسن ظن باین متاخران نمی بود و میت همین عزیزان است که در حیرت
 می اندازد و قوله از حضرت مرتضی کلمات عجیبہ انجم گوئیم این کلمات نصاً دلالت میکنند بر مقاصد ایشان
 یا اعتباراً اگر نصاً دلالت میکردند سه فرقه جمع کردند و میت خود را بر روایت از حضرت مرتضی و ہمہ این
 فرق تبصریح این مقاصد قائل نیستند مگر زید و عبادت و مانند آن کہ ہمہ مسلم میدانند و مثل آنها
 از سایر صحابہ منقول است یکی اہل حدیث و دیگر زیدیہ سوم امامیہ و اگر اعتبار دلالت میکند آن خود
 دلالت معتبر نیست و ممکن است کہ مثل این اعتبار در کلام اکثر صحابہ تقریر کرده شود و اکثر کلماتی
 کہ بر سنیہ این مردم شایع است مقلوب است و محمول الا سائید قولہ کلمات خارقه انجم گوئیم شیخ
 شہاب الدین سروردی تصریح کرده است کہ در زبان صحابہ کلمات کم ظاہر میشد و آنچه از حضرت مرتضی
 صحیح شدہ مثل آن از شیخین نیز صحیح شدہ بل اکثر قوله حضرت مرتضی الزرق بود گوئیم این منظرہ اخذ فیض
 و تحقیق بکمال و تکمیل است و آن مسلم است نہ منظرہ افضلیت زیرا کہ اکثر صوفیہ ہمین سلوک گنبدہ
 اند کہ غیر اقارب خلیفہ ایشان بودند و قوله امامیہ العلم و علی باہا گوئیم این حدیث انظار است
 بخند و اربع العلم عن ہذہ الخمیر اقتداء بالذین من بعدی الی بکر و عمر و غیرت لکم مانعی ابن ام حبیب و کمال
 مرتضی در علوم دینیہ و تقدم او بر بسیاری از صحابہ و انسابات اشہر است از آنکہ کسی از اصحاب و کاتبین
 حمل او بر این معنی کہ صاحب شبه قصد کرده است متعین نیست قوله او را و حضرت مرتضی انجم گوئیم اگر

امام محمد باقر و امام جعفر صادق را رادہ کرده است بغیر شبهہ تصوف بودند و نہ فساد

و عبادت و علماء صوفیہ این معانی از ایشان روایت کرده اند و از دیگران نیز روایت شده و مثل
 آن یا اکثر از ان اتصال سلسلہ ایشان در تصوف امری است کہ ہر سہ فرقه از عالمین روایت
 اثبات آن نمی کنند صاحب طینی عداوت امام جعفر صادق با فرقه متصوف و منافقہ و مشائخ

با یکدیگر نقل میکنند و زید به خود اعتمادی این فریق اند و اجماع سلف خود بر اطلاق آن نقل میکنند و اگر غیر ایشان اند قد یا وحدت یا ازین جماعت نقولی که بآن تمیز حاصل شود از غیر ایشان اصلاً یافتن و نه کسی مدعی آنست بلکه شیخ الاسلام عبدالعزیز که اعرف ایشان است باحوال مشایخ میگوید هزار و دویست و بیست و پنج کاتب ایشان علوی نیست الا دو کس سعدون و ابراهیم او کما قال و این بر دو غیر شهر اند و نه با ایشان سلسل صوفیه میرسد و اگر از متاخرین سخنی میگویند آنهم از غیر ارباب خود طریق گرفته اند و اتصال این جماعت بحضرت مرتضی بغیر واسطه حسن و مانند آن ثابت نیست و بعد از آنکه شبه نیست در آنکه ظاهر حضرت پیغامبر صلی الله علیه و سلم احکام شریعت بود و طریقت خفی و مستور و اعتقاد کلی آنحضرت صلی الله علیه و سلم حجاب و تعلیم و ترویج و ترغیب و ترهیب احکام شریعت بود و اشارات ضمنی بجانب طریقت و اکثر آیات و احادیث بطریق تصریح و تفصیل اثبات شریعت میکنند و بعضی بطریق ایما و اجمال اثبات طریقت بنمایند پس فضلی که متعلق باشد باظهر و اصرح و با پنجاه اعتقاد کلی آن بود فضل کلی باشد و غیر آن هر چند نفس و اعلی و اعلی باشد فضل جزئی است چنانکه در فن تدریس آنکه احتیاط باشد امهات مسائل و فروع آن را و در قوه استنباط و سرعت انتقال فی الجملة مناسبتی دارد فضل است از کسی که اقوی باشد در استنباط و سرعت در انتقال و در حفظ امهات مسائل و فروع آن فی الجملة شرکتی دارد با اصحاب فن و همچنین در فن عداوة شخصی که سیوف و رماح بسیار میسازد و بیشتر مسلین میرساند بهتر است از کسی که کم میسازد اما انجاش است مرغوبه در تنطیل مستحسنه را بکار میرساند و همچنین در فن شاعران بسیار گو بهتر است از کسی که ایهام و تجنیش و دیگر صناعات و بیع خوب میداند اما بسیار کم میگوید سوال اگر گوی که فضل کلی که به نیابت انبیا علیه السلام ایشان را حاصل میشود قنای بقا است و معارف و حده وجود و در تنجیل کثرت در وحده معرفت تنزلات و دوام شود و تصفیه باطن که نتیج خوارق عادات با انواع است و مانند آن است اما علم طهاره و صلوة و صوم و زکوة و حج پس رسوم ظاهر شریعت است که عوام را بآن التزام میکنند تا مالایدر که کلام لا یشترک کلام بکار داشته باشند با تشرع علم زکاح و طلاق و عتاق و بیع و عتاق

و مانند آن تدبیر منزل است که برای اصلاح منازل بآن امر کرده اند و زیاده از رسوم که خدائی نیست و جهل
 و قضا و جراحات رسم سلطنت عاقله است و نحو و عربیه زبان دانی است و تجوید تشبیه است بعرب و تلفظ
 پس اگر خط و ارشاد نبوه همین علوم باشد از علماء اقشمر ممتاز نشوند یکی گفته است علم رسمی سر بسر قریل است
 و قال نه از کیفیت حاصل نه حال طبع را فسرگی نبشد در علم مولوی با و تدارک این کلام دیگر گوید لا يجوز
 و یجوز تا اجل است علم عشاق را نهایت نیست عشق را پو حقیقه درس نگفت شافعی را در روایت نیست
 مالک از سر عشق بخیر است خنبه را در روایت نیست اگر گیری گوید علاج بر سر دار این نکته خوش سر آید
 که شافعی میرسد امثال این سائل و بسا کلام صوفیه چه شعر و چه شرکه دلالت میکند بر کمو سیدین
 این علوم و بیان شرف علم توحید و امام غزالی که سر آید علماء اسلام است این را بطریق اشاره
 سر سید هر دو مولانا روم نیز در اشعار خود بآن ایما مینماید و حنیف بدترین صحابه حضرت مرتضی باشد
 زیرا که سلاسل اولیا الله همه بآن جناب راجع است و اصل جمیع طرق همین معانی است پس معلوم
 شد که این معانی از جناب حضرت مرتضی اخذ کرده و انتخاب بوحی اتم متصف بآن معانی بود بخلاف
 شیخین که هیچ طریقی با ایشان نیرسد و فتح بلدان و نشر قرآن و اقامت عدل و مانند آن که از شیخین
 مروی است همه صورت اسلام است صورت ایامتنی چه سادات و ادوات را با مقصود چه مناسبت
 جواب استفسار میکنم که غرض صاحب شبهه چیست اگر غرض او آن است که اعمال جوارح مانند نماز
 دروزه و جهاد و حج سبب قرب و رضایت یک خداوند تعالی نمیشد بلکه امر باین اشیاء بخص برای اقامت
 مصلحت عوام و تدبیر مدینه و منزل است پس این عقیده زندقه صرف است و خروج است از رقیه
 اسلام زیرا که انکار ضروریات دین میشود صاحب این عقیده نه تنها جنگ دارد با ملت اسلامیه بلکه
 وی با جمیع ملل در جنگ است و اعتماد ملت یهود بر اعمال جوارح و طلب و قرب و رضای آنها است
 از اعتماد ملت اسلامیه بران و حین جواب قطع این زندیق ضرر سیف است
 امر که این شخص را گردن زند و زمین را از لوث وجود او پاک سازد و اگر غرض او آنست که اینها همه
 قربات اند که رضای الهی و ثواب اخروی و فضیلت و افضلیت بران دار باشد و عقوبت اخروی

۱۲
 و از آنجا که این
 مسائل و تفصیلات
 و از اجابت
 حیات است یعنی
 و همچنین مسائل
 و از آنجا که این
 حیات است بعد
 موت سلطنت
 پس علم این مسائل
 نیز میسر است

وخط الہی برضد ان متفرع است لیکن اشیا نام برده احق و اولی و اقرب است در معنی قربت پس لازم
 است کہ از وی اولاً تصور حقائق این اشیا را با دلیل اصل ثبوت این اشیا را از جهت شرع با دلیل
 افضلیت او بر اعمال دیگر طلب کنیم فتاوی بقا بمعنی تبدل اوصاف رذیلیہ باوصاف حمیدہ داخل است
 در شریعت و تحقق آن با دشواری بیان کردیم ولیکن بمعنی غلبہ کون الحق علی کون المخلوق بار و تشریح
 اضحلال در کثرت و سقوط احکام کثیرہ در نظر عارف باز عود انہما در نظر او در شریعت کجا اثبات کردہ اند
 همچنین توحید بمعنی ترک عبادت غیر و استعانت بغیر از اصل شریعت است و توحید بمعنی تفرّد خدا
 بخلق خیر و شر از جواہر و اعراض و افعال عباد و غیر آن اصل مسئلہ کلامیہ است ولیکن توحید یکہ کتب
 وحدہ وجود ذکر کردہ اند در شریعت کجا است و همچنین معرفت تنزلات از وحدۃ وجدانیہ و اعیان ثابۃ
 و مرتبہ ارواح و مثال غیر آن در شریعت کجا از ان خبر دادہ اند کجا بمعرفت آن امر ضرورہ و تصفیہ
 باطن بمعنی شغل باز کار و مراقبات امر حق است و وجود خوارق نیز واقع است و داخل در اصل شریعت
 لیکن امور زائدہ بر آن کہ در کتب این قوم مذکور است در شریعت کجا است و چون اصل حقائق
 این اشیا و شریعت معلوم نباشد طلب انہما و دوران افضلیت بعرف اہل شرع بران محال بود
 و این کہ گفتیم کہ این امور در شریعت مذکور نیستند بدو وجہ اول استقرای پس دلیل شرع یا کتاب
 است یا سنت یا آثار صحابہ و تابعین کہ اجماع و اختلاف علی قولین از ان دانستہ شود یا قیاس یا
 منطوق جمیع کتاب یا سدر المتبع کردیم زیادہ از پنج علم نیافتیم علم تذکیر بالارالد و علم تذکیر بایام السنہ
 و علم تذکیر بوجہ شریعہ و علم احکام و علم مخاصمہ با فرق ضالہ کہ شرکین و منافقین و یہود و نصاری
 باشند و فہمی کہ در لغت عرب بآن اعتقاد توان نمود نیز متبع کردیم جائے اشارہ بان معنی نیافتیم
 و همچنین از احادیث صحیح و حسان و ضعیف بعضی کہ متحمل است و استدلال فی الجملہ بآن
 کہ ان ہمہ تقریباً ہزار متن است بغیر تکرار و بغیر اعتبار تعدد سبب تعدد رواۃ از صحابہ و
 تابعین و اگر بالملاحظہ این تعدد بر شمریم زیادہ از الوف الوف باشد متبع کردیم منطوق آن محصور است
 در پانزدہ فن فن اعتصام بکتاب و سنت و فن ایمان کہ عبارت از طہارۃ و نماز و زکوۃ و حج

از کار و احسان و مانند آنست و فن ایضا همیشه مابعد احکام تجارت و زراعت و فن تدبیر منزل و فن
 سیاست مدینه و فن ادب معاش مابعد احکام خوردن و نوشیدن و پوشیدن و سخن گفتن و فن اخلاق
 و فن رقابت و فن فضايل اعمال و مناقب صحابه و فن قصص انبیا و غیر ایشان از گذشتهگان و فن
 فتن یعنی وقایعی که آنحضرت صلی الله علیه و سلم بآن خبر داده از زمان وفات خود تا وجود قیامت و فن
 بیان کیفیت حشر و صفت جنت و دوزخ و فن سیره آنحضرت صلی الله علیه و سلم و فن تفسیر و قرآن و فن
 علم شتی از پدر عالم و صفت ملائک و شیاطین و طب و نسب و غیر آن و مفهوم معتد به نزد یکاهل شایان
 نیز تتبع کردیم ازین معنی خبری نیافتیم و همچنین شی کثیر از آثار صحابه و تابعین منطوقاً و مفهوماً متبع
 کردیم چیزی از این باب نیافتیم و محل قیاس احکام فرعیه است از وجوب و حرمت و مانند آن نه این مسائل
 پس به تتبع بلیغ دانستیم که این معانی در شریعت نیست و دلیل بر آن از ادله شرع نتوان اقامت
 کرد و دو باب است که باین معانی مشتبه میشوند و بحقیقت از آن نیست یکی آنکه صوفیه بعلم اعتبارات
 و اشارات متکلم میشوند و آن فی الحقیقه متولد است از حال سالک و استماع این کلام از قبیل انتقال
 خطرات است و کشیدن بعضی بعضی را بسبب علما قمار و خفیه از قبیل دلالت لفظ این فن را از جمله
 زنا مل بر مسئله ذکر کردن بی انصافی محض است و دیگر آنکه در شریعت ما احسان که عبارت از ستفاد
 از ملاتی از معظمت مضروب در شرع برای آنهاست مثلاً از نماز و ذکر بحضور پی بردن و از کتف
 بساحت نفس از صوم بانوار کسبه پی رسیدن و رقابت و زهد یقین و خرق عواید چه از فروع این
 فن است و جمیع علما اهل سنت بآن قائل و تفصیل تمام مذکور است آنرا بر توحید وجودی و تنزه
 و غیر آن فرود آوردن و یکی از بجای دیگری شمردن سخت بی مزه است و چه دوم آنست که در شریعت
 پیگیری هست که فی الحقیقه از آن ملت است و چیزی هست که ثابت است و ملت و فی الحقیقه
 از آن نیست مثلاً گویا بی که در زراعت بروید و تا از زراعت دفع نکنند زراعت را
 و بهر نوع را علامتی است که بآن شناخته میشود و علامت آنچه از ملت است در حقیقت آنست که
 او اهل جمله علم که صحابه و تابعین باشند آنرا اعتقاد و اعمالاً اثبات کنند اگر چه بهر آنست کم شود و با خبر متلاً

گرو و علامت آن نوع دیگر است که اوائل جمله علم باصل آن اشنا نباشند و از ایشان منقول نباشد
 بعد از آن شیئاً نشیاً حادث شود اگر چه رفته رفته استحکام پذیرد و اشاره بهین معنی واقع است
 در حدیث ما نا علیہ و اصحابی و اثر معاذ بن جبل و غیر آن و در مسائلی که صاحب شبهہ تقریر میکنند
 علامت ثابت موجود است زیرا که اوائل جمله دین با معنی اشنا نبودند و از هیچکس ازین جماعت
 مسائل منقول نشد و در آن معانی مناظره و مباحثه در میان نیامد بعد از آن در اوائل صوفیہ
 سید الطائفہ و اقران او تصریحی بآن معانی که متحمل معنی دیگر نباشد در میان نیامد بعد از آن در کتب
 و خلوت اجمالی از آن پیدا شد و رفته رفته بر سر مجاس و محافل مذکور گردید و در رسائل و کتب
 تدوین نمودند و بهین علامت بعینہا شناختیم که معتزلہ و امامیہ و زیدیه و اسماعلیہ نوابت اند و از
 اصل ملت نیستند بلکه مارامیر سد که این مسائل را فرق غیر ناجیہ مانر معتزلہ و غیر
 نیز نمی شناسند پس اگر از حضرت مرتضیٰ و ذریہ او این معانی منقول میبود لا اقل امامیہ و زیدیه
 شناختند و بآن قائل می بودند و لیس فلیس بلکه مارامیر سد که ازین نیز فرختر گوئیم که این عقیدہ
 که بیود و نصاری هم بآن قائل نیستند و اگر صاحب شبهہ عود کند و گوید که این علم مکنون است که سینه
 بسینه انتقال میکند اگر در شریعت دلیلی بران قائم نیست چه زیان گوئیم قال اللہ تعالی و لا تقف
 مابیس لک بہ علم ان السمع و البصر و الفؤاد کل اولک کان عنہ سؤالا اگر در شریعت دلیلی بران قائم
 است مسلم و اگر دلیلی بران قائم نیست حجت بدان متحقق نمیشود از کجا دانسته شد که این علوم بعینہا از سینه
 فلان بسینه فلان رسید اگر سبیل معرفت آن نقل است تصحیح نقل میباید کرد و اگر وجدان و کشف
 آن کشف و وجدان بر حجت نیست و بہ نسبتہ صاحب کشف نیز لازم نیست الا بشرطی کہ
 متحقق آن ندیم است و علی تقدیر تسلیم فرود آوردن امر کہ اصطلاح جمهور مسلمین از صحابہ تابعین
 است بر آن کہ خود متفق است بوجدان آن چه قدر بی نگرہا دارد و اگر مجروحین میکند سقطہ صرف
 و باطل محض است یا نیست کہ میگویند کہ در هیچ روایتی نیامده است و هیچ شخصی نقل نکرده است
 و هیچ قرینہ بان دلالت نموده معہذا ما میدانیم کہ این علوم در سلف بود پس در تصویر خرق

تبع شد و سفسطه و نقول علمیہ لازم آمد و ہر مسئلہ میتوان مثل این تشویش و ادبیں یکی بیاید و بگوید کہ
 فلان دلی شہاد و امر شد خلق کذا و کذا می دانید ساحر بود یا مشعبد یا کاہن یا علوم فلاسفہ و زریہ بود
 و طلسمات نیک میدانست و این کرامات و عواید خرق ہمہ از ہمیں باب بودند اگرچہ تا قلی این نقل نکرد
 همچنین دیگرے گوید کہ این ہنقہ عاقلی بود و صاحب ذہن ثاقب و عالم بود و معلوم دین رسیدہ بہ مرتبہ
 اجہاد و لیکن علوم خود را مستور میداشت و ہیچ قرینہ بر علم خود نصبت کرد و مردمان از و ناقل مانزند
 و ہیچ خبر از و نقل نکردند و همچنین ہر کی احتمالات عقلیہ نقل کند و خواہد کہ کارخانہ نقل را خراب سازد البتہ
 عقلا را از انخواہند پسندید فہمکذا الحال ہنا و اگر صاحب شبہہ عود کند و گوید اولیاء و عارفان و مرشدان
 کہ قرون متاخرہ از امت مرحومہ معتقد کمال ایشان اند و تو نیز بہ اعتبار فی بکمال ایشان و سلسلہ خود
 بالیشان میرسانی باین معانی تصریح کردہ اند پس این معانی متحقق است در ملت اصلی وارد و اما
 ایشان کامل نباشند گوئیم در میان آنکہ از شریعت ثابت شود و آنکہ امر متحقق است فی نفسہ و اگر
 تقریر کردہ شود آنرا کما ینبغی مخالف قواعد اسلامیہ نباشد فرق ظاہر است بسیار جہیز با از شریعت بنا
 نیست و شریعت رد آن نمیکند مثلاً شریعت بنفشہ دافع حمی است فی نفس الامر بکلمہ تجربہ و حکم دلائل
 علم طب و دلیلی از شریعت بر آن قائم نیست اگرچہ شرع نقیض آن کہ شریعت بنفشہ دافع حمی نیست
 نیز بیان نکردہ پس غایت تحقیق ما آنست کہ این مسائل را بوجہی تقریر کنیم کہ مخالف شریعت بنا
 رد نکنند نہ آنکہ اثبات آن از شریعت نائم و همچنین سائر مطالب طبییہ و مطالب حسابیہ و تاریخی
 عجم و علم رمل و علم دعوت بلکہ بسیار از مطالب علوم عربیہ و کلامیہ و اصولیہ از ہمیں قسم است پس
 اعتقاد کمال ایشان بودن مستلزم آن است کہ این علوم البینہ اثبات کنیم بوجہی کہ مخالف شریعت
 نباشند نہ آنکہ از شریعت بدائیم و افضلیتی کہ در شریعت ثابت است و صحابہ و تابعین را
 اند بران دایرہ گردانیم و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ قدری کہ از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
 رسید و از صحابہ تابعین و کذا و کذا تا آنکہ نوبت زمانہ ما رسید ان احسان است کہ ہر متاخر از متقدم
 بآن رنگین شد و اپنے سینہ بسینہ منتقل میشود همان است و مقامات نیز از میان ہمیں کیسات

بمثال امر و اعلاء کلمۃ اللہ باشد موجب قرب و افضلیت است و اگر به سبب اغراض نفسانی و غلبه
 اقران باشد موجب طرد و بعد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من طلب العلم لیجاری بہ العلماء
 یجاری بہ السفہاء و لیصرف بہ وجوہ الناس الیہ و دخل اللہ النار رواہ الترمذی قولہ علم رسمی
 انہ ازین شعر بہان استفسار میکنم کہ سابقاً نوشتیم و علی الوجہین بہان حکم میکنم کہ سابقاً اگر دیم قولہ
 بسا کلام صوفیہ انہ باید دانست کہ شک نیست در ان کہ اعمال مقررہ بہ نسبت این شخص واحد
 متفاوت است پس بحسب خصوصیت نفس او گاہی این عمل انفع است از عمل آخر پس صوفیہ
 نزدیک تربیت مریدان در احوال خاصہ ایشان سخنها گفتہ اند و بعضی اعمال را بر بعضی ترجیح داده اند
 و بعضی ایشان اعتبار خصوصیت نفس است اگر بنا گاہ از صوفی مثل مقولہ این کار بیکار است
 سزودہ باشد تا دلیل او ہمین است نہ تکوہیدن اعمال مقررہ فی انفسہا حاشا ہم من ذلک و تیر
 اخلاص و صدق نیست در ہرہ اعمال مطلوب پس تحقیق اخلاص کہ ظہور و شہادہ میشود و مرعی کنند
 و اعمال دیگر را ورنہ نہ ہند و تا دلیل کلام ایشان آنست کہ این اعمال بدون اخلاص ورنہ
 ندارد و قولہ امام غزالی انہ باید دانست کہ امام غزالی کتب خود را برای علوم آخرت تصنیف کردہ و
 تفصیل و تفتیص او ہمہ راجع بہ باخلاص و فقدان قولہ فتح بلدان انہ باید دید کہ این شخص
 بایاتی و احادیثی کہ در فضائل جہاد و تعلیم بطریق توأثر ثابت شدہ چہ تاویل می کند اگر براس
 محروم تر فی تربیت بغیر اعتقاد بر تفصیلی در واقع حمل میکنند نزدیک است و اگر اثبات تفصیلی میکنند
 و بین تفصیلات احوال قلبیہ ماخوذ و در فضیلت شخین احوال قلبیہ و اعمال جوارح ہم بیان کردیم
 سوال اگر کسی گوید کہ رئیس فارغان شیخ محی الدین عربی قدس سرہ تصریح کردہ است آگاہ
 مرتضی رضی اللہ عنہ از بقید طینت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مخلوق است
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ تبعی فرود آورده است پس تفصیل احوال و اعمال را بیان کردیم
 مسئلہ تفصیل شخین امری است ماخوذ از شرع و حاصل بحث آنست کہ از چہ شرع و فعل کہ شخین
 را حاصل است پس درین مباحثہ اولہ شرع از کتاب و سنت و اجماع و قیاس ذکر می یابد کرد

بجاری بہ السفہاء
 وجوہ الناس
 الیہ و دخل اللہ
 النار
 رواہ الترمذی
 قولہ علم رسمی
 انہ ازین شعر
 بہان استفسار
 میکنم کہ سابقاً
 نوشتیم و علی
 الوجہین بہان
 حکم میکنم کہ
 سابقاً اگر دیم
 قولہ بسا کلام
 صوفیہ انہ باید
 دانست کہ شک
 نیست در ان کہ
 اعمال مقررہ
 بہ نسبت این
 شخص واحد
 متفاوت است
 پس بحسب
 خصوصیت نفس
 او گاہی این
 عمل انفع است
 از عمل آخر
 پس صوفیہ
 نزدیک تربیت
 مریدان در
 احوال خاصہ
 ایشان سخنها
 گفتہ اند و
 بعضی اعمال
 را بر بعضی
 ترجیح داده
 اند و بعضی
 ایشان اعتبار
 خصوصیت نفس
 است اگر بنا
 گاہ از صوفی
 مثل مقولہ
 این کار بیکار
 است سزودہ
 باشد تا دلیل
 او ہمین است
 نہ تکوہیدن
 اعمال مقررہ
 فی انفسہا
 حاشا ہم من
 ذلک و تیر
 اخلاص و صدق
 نیست در ہرہ
 اعمال مطلوب
 پس تحقیق
 اخلاص کہ
 ظہور و شہادہ
 میشود و مرعی
 کنند و اعمال
 دیگر را ورنہ
 نہ ہند و تا
 دلیل کلام
 ایشان آنست
 کہ این اعمال
 بدون اخلاص
 ورنہ ندارد
 و قولہ امام
 غزالی انہ
 باید دانست
 کہ امام غزالی
 کتب خود را
 برای علوم
 آخرت تصنیف
 کردہ و تفصیل
 و تفتیص او
 ہمہ راجع بہ
 باخلاص و
 فقدان قولہ
 فتح بلدان
 انہ باید دید
 کہ این شخص
 بایاتی و
 احادیثی کہ
 در فضائل
 جہاد و تعلیم
 بطریق توأثر
 ثابت شدہ
 چہ تاویل
 می کند اگر
 براس محروم
 تر فی تربیت
 بغیر اعتقاد
 بر تفصیلی
 در واقع
 حمل میکنند
 نزدیک است
 و اگر اثبات
 تفصیلی
 میکنند و
 بین تفصیلات
 احوال قلبیہ
 ماخوذ و در
 فضیلت شخین
 احوال قلبیہ
 و اعمال
 جوارح ہم
 بیان کردیم
 سوال اگر
 کسی گوید کہ
 رئیس فارغان
 شیخ محی
 الدین عربی
 قدس سرہ
 تصریح کردہ
 است آگاہ
 مرتضی رضی
 اللہ عنہ از
 بقید طینت
 آنحضرت
 صلی اللہ
 علیہ وسلم
 مخلوق است
 آنحضرت
 صلی اللہ
 علیہ وسلم
 بہ تبعی
 فرود آورده
 است پس
 تفصیل احوال
 و اعمال را
 بیان کردیم
 مسئلہ
 تفصیل شخین
 امری است
 ماخوذ از
 شرع و حاصل
 بحث آنست
 کہ از چہ
 شرع و فعل
 کہ شخین
 را حاصل
 است پس
 درین
 مباحثہ
 اولہ شرع
 از کتاب
 و سنت و
 اجماع و
 قیاس ذکر
 می یابد
 کرد

نہ مکاشفات صوفیہ زیر لکھ از مکاشفات صوفیہ ہیج حکمی شرعی ثابت نمیشود و اگر سامعہ کنیم و تحقیق رہیم
 شیخ اکبر خوض نماید و تتبع کلام کنیم از اینجا ظاهر میشود کہ شیخ انواع قریب را بیان میکند یک نوع را بصدیق
 خاص میگرداند و آن صدیقیت مع القربتہ است و یک نوع را بفاروق و آن محبتتہ است و یک نوع را
 بمترقی و آن انوۃ است و یک نوع را بر سیر و آن عوارتہ است و یک نوع را بالوعدیدہ و آن امانتہ است
 و علی ہذا القیاس اینجا اصلاً بحث فضل کلی نیست و در مواضع بسیار از فتوحات تشبہ بانبیاء مرتبہ
 دیگر مقرر نمایند غیر ولایت افراد و تسامح از انبوۃ من غیر تشریع میگوید و منقطع بعد آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم میگرداند و غرض ماورین کتاب تفصیل شخین از ہمین جهت است و لہذا در ہر جا ازین کتاب
 فقط من حیث التشبہ بالانبیاء من حیث النبوة ذکر کردہ ایم و ہمان مرتبہ است کہ علماء صحابہ و تابعین
 از آن فضل کلی میگفتند و چون انیمتی از فتوحات در مواضع بسیار ضمناً و تفصیلاً ذکر شدہ است نقل
 آن ہمہ عسری دارد و دوسہ مواضع از ان نبولیم از بچلہ در آریاب شصت و نہم میگوید در حل اشکال
 تشبہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت ابراہیم علیہ السلام در صیغہ ماثورہ کہ اللهم صل علی محمد و آل
 محمد کما صلیت علی ابراہیم و آل ابراہیم حال آنکہ آنحضرت افضل اند از حضرت ابراہیم فصل فی
 اختلاف الصلوۃ — علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم الصلوۃ یحتاج حکمها باختلاف احوال المصلی
 اذا کان المصلی مخلوقاً و المصلی لہ و یختلف باختلاف المصلی علیہ اذا کان المصلی ہو اللہ سبحانہ و تعالی فاما
 الاول فمعلوم ان الانسان محل التغير و اختلاف الاحوال علیہ فخیانت صلوۃ باختلاف احوالہ و قدر
 تقدیم من اختلاف احوال المصلین ما قد ذکرناہ فی ہذا الباب مثل صلوۃ المریض و صلوۃ النحالف و اما
 اختلافها باختلاف حال المصلی من اجله مثل صلوۃ الکسوف و صلوۃ الاستسقاء و اما اختلافها باختلاف
 المصلی علیہ ان صلوۃ الحق علی عبادہ سبحانہ تعالی قال اللہ سبحانہ و تعالی ان اللہ و ملکوتہ یصلون علی
 النبی یا ایہا الذین امنوا صلوا علیہ وسلموا تسلیماً فسال المؤمنون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن
 کیفیۃ الصلوۃ التي امرهم ان یصلوا علیہ فقال لهم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قولوا اللهم صل علی
 محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراہیم و علی آل ابراہیم ای مثل صلوۃک علی ابراہیم و علی آل

ابراہیم فہذا يدل على اختلاف الصلوة الالهية لاختلاف احوال المصلی علیہم مقابلتہم عند السر وینظر من ہذا
الحديث فضل ابراہیم علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان طلب ان یصلی علیہ مثل الصلوة علی ابراہیم فاعلم
ان اللہ سبحانہ وتعالی امرنا بالصلوة علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولم یامرنا بالصلوة علی آلہ فی الكتاب
وجاء الا علام فی تعالیم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما بالصلوة علیہ زیادة الصلوة علی آلہ فما طلبنا
صلی اللہ علیہ وسلم من اللہ علیہ مثل صلوة علی ابراہیم من حیث اعیاننا فان العناية الالهية برسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم تم ان قد خص بامور لم یخص بہا بنی قبلہ صلی اللہ علیہ وسلم ابراہیم ولا غیرہ وذلك من صلوة
سبحانہ وتعالی علیہ فکیف یطلب من اللہ سبحانہ وتعالی الصلوة علیہ مثل صلوة علی ابراہیم من حیث عینہ
وانما المراد من ذلک انہ ذلک انشاء اللہ تعالی وذلك ان الصلوة علی الشخص قد تصلی علیہ من حیث عینہ
حیث یضاف الیہ غیرہ فکان الصلوة من حیث ما یضاف الیہ غیرہ ہی الصلوة من حیث المجموع اذ للمجموع
حکم لیس للواحد اذ الفرد فاعلم ان آل الرجل فی نعت العرب اہم خاصتہ الاقر بون الیہ وذاتہ الانبیاء علیہم
الصلوة والسلام والہم ہم الصالحون العلماء بالہد المومنون وقد علمنا ان ابراہیم کان من آلہ انبیاء
رسل اللہ تعالی ومرتبة النبوة والرسالة قد بلغت فی الشاہد فی الدنیا فالا یكون بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی امتہ نبی یشیع اللہ لہ خلاف شرع محمد صلی اللہ علیہ وسلم ولا یسول ولا تمنع المرتبة ولا یجبر باس من حیث ان شرع
ولا یسما وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیمن حفظ القرآن العظیم ان النبوة ادرت بین جنابہ
وقال فی المبشرات انہا خبر من اجزاء النبوة فوصف بعض امتہ بانہم قد حصل لہم الدعام وان لم یکنوا
علی شرع ینال شرفہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد علمنا بما قال لنا صلی اللہ علیہ وسلم ان عیسی علیہ الصلوة
والسلام نزل فینا حکما تقطا عدلا فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر ولا شک قطعا انہ رسول اللہ
ونبیہ وہو منزل فلی علیہ الصلوة والسلام مرتبة النبوة بلا شک عند اللہ سبحانہ وتعالی

وبال مرتبة التشریع عند نزولہ فعلنا بقولہ علیہ الصلوة والسلام لابنی بعدی ولا شک فی ہو
قد القطعت والرسالة انما یرید بہا التشریع فلما کانت النبوة اشرف مرتبة والکما ہما یتہی الیہما من
اصطفاه اللہ سبحانہ وتعالی من عبادہ علمنا ان التشریع فی النبوة امر عارض بکون عیسی علیہ الصلوة

رضی اللہ عنہم مرتبہ النبوة عند المد سجانہ وتعالیٰ تظہر فی الآخرة والہا حکم فی الدنیا الا ہذا القدر من الاجتہاد
المشروع لہم فلم یجتہدوا فی الدین والاحکام الا بامر مشروع من عند اللہ فان اتفق ان یکون احد
من اہل البیت بہذہ المصابۃ من العلم والاجتہاد ولہم ہذہ المرتبۃ کاحسن والحسین وجعفر وغیرہ من
اہل البیت فقد جمعوا بین الاہل والآل فلما تخیل ان آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہم اہل بیتہ خاصۃ
علیہم الصلوۃ والسلام لیس ہذا عند العرب وقد قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ ادخلوا آل فرعون اشداً العذاب
یرید خاصیتہ فان الآل لا ینضاف بہذہ الصفۃ الا الکبیر القدر فی الدنیا فلمذا قیل لنا قولوا اللہم صلی علی محمد
آل محمد کما صلیت علی ابراہیم امی من حیث ما ذکرناہ لا من حیث اعیانہا خاصۃ دون المجموع فی صلوۃ
من حیث المجموع و ذکرناہ لانه تقدم بالزمان علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم قد ثبت انہ سید الناس یوم القیمۃ ومن کان بہذہ المصابۃ عند اللہ سبحانہ وتعالیٰ کیف تحمل الصلوۃ
علیہ کالصلوۃ علی ابراہیم من حیث اعیانہا فلم یبق الا ما ذکرناہ وبہذہ المسئلۃ ہے واقعۃ البیتہ
من وقایعہا فللہ الحمد والمنة روى عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال علما ہذہ الامۃ کانبیاء
سائر الامم وفی روائیہ انبیاء بنی اسرائیل وان کان اسناد ہذا بحديث لیس بالقائم ولكن اور ذناہ
تانیہ السامعین ان علما ہذہ الامۃ المرعۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ورحمناہم قد اکفقت بالانبیاء فی
الرتبۃ واما قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی قوم یوم القیمۃ تنصب لہم منابر فی الموقف لیسوا بالانبیاء
والاشہاد یغیظہم الانبیاء والشہداء رضی اللہ تعالیٰ عنہم یعنی بالاشہاد بنا الرسل فانہم شہداء علی
انہم فلما یرید ہولاء الجماعۃ من ذکرناہم وغیظہم لایما ہم فیہ من الراحة وعدم الحزن والخوف
فی ذلک الموطن والانبیاء والرسل والعلماء من ہذہ الامۃ والعصاة من الوارثون ورجات الانبیاء
علیہم الصلوۃ والسلام خائفون وجلون مہم ذلک لم یکن لہم ولم ولا اتباع وہم انہم مثل الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام
انہم انہم انہم ولا اتباع یخافون علیہم فارتفع الخوف عنہم فی ذلک الیوم فی حق انہم وہم ذلک
سجاء تعالیٰ یخزہم الفزع اکبر یعنی علی نفوسہم وغیرہم من الانبیاء والعلماء رضی اللہ تعالیٰ عنہم والاشہاد والخوف
ط انہم واتباعہم نفی مثل ہذا یغیظہم فی ذلک الموقف فاذا دخلوا الجنة وانفردوا من انہم تبینت المراتب

ففضل به الصدیقین ان یحصل له فی قلبہ بالیس من شہر الصدیقیۃ ولما من لوازمہا قلیم بین الی بکرو
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رجل لانه صاحبہ وصدیقہ صاحب سر فیوم من کونہ صاحب سر بین الصدیقیۃ
و نبوتہ التشریع و ایشارک فیہ فلا یفضل علیہ من ایشارک فیہ بل ہو مساوہ فافہم ذلک وقال فی
باب الثالث والتلثین ومن اقطاب ہذا المقام عمر بن الخطاب واحمد بن حنبل رضی اللہ تعالیٰ عنہما
ولہذا قال صلی اللہ علیہ وسلم فی عمر بن الخطاب یدکر ما عطاہ اللہ من القوۃ یا عمر ما لقیک الشیطان
فی فج قط الاسلک فحافی غیر فحاک فدل علی عصمتہ بشہادۃ المعصوم لہ وقد علمنا ان الشیطان ما یسلک
قطبنا الا علی الباطل و ہو غیر فج عمر بن الخطاب فما کان عمر یسلک لانی فحاج الحق بالنص فکان
ممن لا یأخذہ فی المدلولۃ لائم فی جمیع مسالکہ وللحق صولہ ولما کان الحق صعبا لم رام قویہ لہ علی
النفوس لا یحلمہ ولا یقبلہ بل یحبہ ویرودہ لہذا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما ترک الحق لعمری من صدیق
وصدق صلی اللہ علیہ وسلم یعنی فی الظاہر والباطن اما فی الظاہر فلعدم الانصاف وحسب الریاستہ
و خرمج الانسان عن عبودیۃ واشتغالہ بالالعیینہ وعدم تفرقہ لما دعی الیہ من شغلہ بنفسہ وعبیہ
من عیوب الناس واما فی الباطن فما ترک الحق لعمری قلبہ من صدیق فما کان لہ تعلق الا بالصدق
ما شرح بقیہ قصہ طینت است کہ خدا تعالیٰ فیض خاص چون محل خاص فرود آورد و قضیہ حکمت
ما بدست از انکہ ہیأت عنصریہ و ہیات فلکیہ تقاضای تخصیص آن فیض بان محل بکنند تا مقتضای
حکمت باطل نشود پس وقتی کہ خدا تعالیٰ فیض نبوت را آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نازل ساخت
و انستہ شد کہ بدن مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستعد التفیض خاص بودہ از جہتہ عنصریہ و جہتہ
اولیٰ فلکیہ کہ انیت تولد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است پس اگر این استعداد عنصریہ
و فلکیہ بود لا محالہ شرکتہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بعض فیوض باطنیہ از جہت ہمان
شرکت حاصل شود و بچنین اگر استعداد فلکی در بعض یافتہ شود لا محالہ شرکتہ در بعض فیوض
ظاہرہ از جہت ہمان شرکت حاصل شود و بچنین اگر استعداد فلکی چنانکہ در کتب تاریخ یافتہ میشود
کہ راجعہ طالع سلطان محمود غزنوی باز پچہ طالع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشابہت تمام داشت انرا

بہتہ مواضع کو کب سیارہ و مناظرات آنها و قرآن علویین و مسعود بہ شمس و مریخ و مانند آن پس فتوح
 و جہادات عظیم از سلطان محمود و بطور رسید علی ہذا القیاس بطریق وجدان دانستہ شد کہ استعداد غنصری
 حضرت مرتضیٰ شبیبہ بود با استعداد غنصری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ازین جهت نوعی از قرب حضرت
 مرتضیٰ حاصل شدہ و آن معنی بدون قرابتہ قریبہ حاصل نمیشود لیکن آن فضیلت جزئیہ است کہ
 تعلق بمقامات ولایت دارد و از باب تشبیہ بانبیاء من حیث النبوة و شیخ در بعضی مواضع حضرت
 مرتضیٰ را بر تہ دیگر خاص میکند و اگر تحقیق آن مکاشفہ میخواہی بدانکہ حقیقت محمدیہ نزدیک شیخ
 نہ عین آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ صورت و وحدۃ اولی کہ در مرتبہ وجود خارجی ظاہر شدہ
 و آنرا از ان جہت حقیقتہ محمدیہ گفتہ است کہ عموم ہدایت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبوغی مناسبت
 دارد بمجموع آن حقیقت و الاحقیقہ ہر پیغامبرے و ہر صاحب رشاد عکس و تمثال آن حقیقت است و این انعکاس و
 تمثال همان است سبب ہدایت و امتداد و ہر کہ ہدایت بطریق نیابتہ انبیا کردہ است ظل ثانی شدہ پس ہر حقیقت کہ بطریق
 نبوت از حقیقتہ الوہیہ مصدر ہدایت شدہ است حقیقتہ محمدیہ است و ہر حقیقہ کہ بطریق ظلیت ثانویہ مصدر ہدایت شدہ است
 حقیقتہ مرتضویہ است و وجہ این تسمیہ آنست کہ شیخ چون در حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 از راہ حقیقت حضرت مرتضیٰ تحقق نظر فرمود این نظر نفوذ نمود از نیجا و بطنہاے خود رسید چنانکہ
 نظر بر کردہ بلو کہ مرکز آن فصاحہ باشد نفوذ میکند و با حرم میرسد از ان نیز نگاہا است کہ عارفان
 پیران خود را بصفات ہدایتہ مطلقہ وصف کردہ اند عارف روم قدس سرہ گفتہ است شمس در
 تاج اگر چہ بہت فرو میتوان ہم مثل او تصویر کرد شمس جان کو خارج آمد از تاثیر نبودش در ذہن
 و خارج نظیر شمس تبریزی کہ نور مطلق است آفتاب است و از انوار حق است پس مثل
 و کلمات ندارد بر سلب این فضیلت از غیر آن چنانکہ کلام عارف روم دلالت میکند
 تبریزی کسی فاضلتر نبود سوال اگر گوئی کہ بعض صوفیہ واقعات عظیمہ و الہ بر فضیلت مرتضیٰ
 دیدہ اند و در حدیث آمدہ است رویا المؤمن جز من ستہ و المؤمن جز من اجزاء النبوة پس
 افضلیت مرتضیٰ را باشد و تفصیل این واقعات بسیار است و چون مقصود ما ایماست

بطریق حل این اشکال نه سر آن قصص بخلافیر با تفصیل نقل آن واقعات نمی پردازیم جواب گوئیم
 اجماع اهل شرع است بر آنکه هیچ حکم از احکام شریعت بواقعات و مناسبات اتیان ثابت نمیشود و علی التقریر
 در باب فضیلت بواقعات وقتی استیناس حاصل کرده شود که کشف نماید حال دو شخص را باعتبار اکثر و جوه
 معتبره در باب تشبیه یا بنیاء که فضل کلی همان است اما چون کشف کنند حال یک شخص را فحسب هر چند علو
 مقام او فحمانند در بحث فضیلت آنرا نتوان گفت و اگر خواهی که بعضی آنچه از احوال شیخین و مرقی
 برین بنده ضعیف منکشف شده است بدانی ساعتی گوش نه و دل را حاضر کن از انجمل معرفتی است
 که فهم آن موقوف بر مقدمه است و قیقه بدانکه ربوبیت رب العالمین نسبت به نوع انسان منشعب
 شده است بدو شعبه یکی تکوین نوع انسان دیگر تشریع برای انسان و این ربوبیت را بکثر و اخص
 کنیم چون نوازه را در زمین بنشانیم و آن نوازه از اجزاء مایه و ارضیه و هوایه آنچه مناسب اوست
 جذب کند و آن اجزاء را بکسوت ماده مناسبه بشجر مکتسی گرداند لا محاله تصرف فرماید در آن ماده بحکم
 نوع خود درجه بعد درجه نخست سبز بر ویاند و برگی چند بروی کار آرد بعد از آن آن سبز را قوت
 و تنه درخت سازد و انحصان و اوراق ظاهر کند بعد از آن از بار و ثمار پدید آرد و کما قال تبارک و تعالی
 کز ریح اخراج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه پس عقل خود را گرد آرد از تربتهای صوتیه
 نوعیه و احکام آن آنچه در نوازه مندرج بود همه را دفعه بعد دفعه در این شجره تماشا کن آنشجره بمنزله
 مرآت است آن احکام اجمالیه مندرج را و آن صورته نوعیه بمنزله رانی که صورته او در مرآه مشهود گردد
 پس بدانکه این کمیت اوراق و از بار و ثمار و اشکال آنها و الوان و تخاطیط و طعوم آنها و خواصی که
 در فن طبیه در بحث کنند از حرویر و مانند آن و خواصی که بنجاران بحث میکنند از سمولیه و نبات
 و مانند آن الی غیر ذلک من الخواص الکثیره من البواب شتی باجمله هر چه بآن متمیز باشد این نوع شجره
 از نوع دیگر سیمما حکام صورته نوعیه اوست که در نوازه کامن و مندرج بود و درین ماده واضح و مشهور
 گشت سه کز امل قفص بقیه طاوس شود و در شیبستان عدم نیز چراغانی هست و مانند
 نوازه و شجره منی و خون حیض که در رحم انشی از بهائم مجتمع شده صورته جنین میگردد قیاس کن و دایره

احکام نوع را بجا کشاده ترین و حرکات نفس را که ساعت بساعت از قوۃ بفعل می آید از قبیل قوی
ادراکیه و قوی عملیه همه بآن ملحق سازد انسان تیر مانند آنست و زیاده بران از جهت ارتقا قات خاصه
نوع او از مجازۃ نفسانیه و سعادت و شقاوۃ نوعیه و مانند آن پس اینهمه احکام نوع است که در افراد
مشهود گشته چون فهم تو تا اینجا رسید نظر بالاتر کن شناس که نوع قالبی است و خصوصیتی است برائے تاثیر
موجود حقیقی نه موثر بذات خود کما زلف تست مشک افشانی اما عاشقان به مصلحت رستمی
بر آهوی چین بسته اند پس چنانکه مصور حاذق سنگ پاره یا چوبی میگیرد دو صورتی در نهایت بجهت و
رونق و تناسب اعضا بر و کار می آرد و فی الحقیقت حسن این صورت صنمی و نمونه ایست در صورتی مشابه
در ذهن مصور قبل از تصویر نه بلکه مر استعدا کلی حمله که در قوۃ عملیه نفس او ثابت است لهذا حکم میکنم
برین مصور بحدق تمام بهچنان در واجب جل مجده همه این احکام نوع مستر بود در علم او تعالی بلکه
بحسب اقتضای ذات او این قدر فرق است که این احکام در واجب بصفه قمر و تاثیر کامن بودند
و در مخلوق بزرگ القهار و تاثیر ظاهر شدند چون این دقیقه را نیز بشناختی نظر را کشاده تر کن و بدانکه
در واجب جل مجده نوع و احکام تفصیل او همه منظومی و مندرج بود تیر بتبی که ظاهر شد بصفه اقتضای او
و در علم او تعالی که معبر بلوح محفوظ و امام مبین است همه مثل گشت در ضمن علم خودش بذات خود و بقیه
بصفه اقتضای خود ثمانیا و در اذیان ملأ اعلی که حامل عرش تکوین اند بصفات الطیراء و تخمیل ثالث
بعد از ان چون اسباب علوی و سفلیه بآن منجر شدند که آن قدر بقضا برسد و از قوۃ نفس اماره انسان
تقدیر انسان خارجی گشت و جمیع احکام او نمایان شد و بالفعل تربیت رب العالمین بنسبت نوع
انسان و احکام خاصه او در کار آمد درین مرتبه ربوبیت بر و شعبه شعب گشت ربوبیت بحسب عامی
اعضا و ادوار و درین تغیری و تحوّل نیست از احوال و افعال و اخلاق مثل نطق و ضحک و برآه
ببین و کیاست و اتفاقات ضروری او و احوال بر و اثم که در رنگ الهامات تألیفیه
الهام کرده میشود و ربوبیت بحسب احکامی که بحسب تغیر اعصار و ادوار متغیر و احوال بسیار و غرض اینست
احکام متغیره تشبیه است بصورت نوعیه انسان مقرون بکلم این ادوار و اعصار و تمییز اصول برآم

لباس اشباح مناسب آن و تفصیل این نکته آنست چنانکه اشجار بحسب صورت نوعیه احکامی است که
 بآن احکام اعتدال نوعی حاصل میشود همچنان آن اشجار را درشتا و صیف احکامی است مختلفه که موت
 نوعیه امر مقرون با حکام فصل و وقت حاصل میشود با بجز در قمرات کلیه احوال و اوضاع متغیره بتغیر
 و در آنچه موجب تشبیه تجلی اعظم میشود و آنچه موجب هیبتی که ضد تشبیه است در غایت همه مکتوب میگردد و چنانکه
 در احادیث بسیار بآن اشارہ رفته است و حکم صورت نوعیه بآن اوضاع یار میشود و شریعتی از آن منشعب
 میگردد و این ابتداء عالم تکلیف است و از راه عروق با ساریق این تکلیف منجر میگردد بملأ اعلی و اینجا
 اشباح بروا تم و صورت شریعتی خاصه بآن عصر احداث میفرماید و در میان جوی که در میان احجار بهت
 ملأ اعلی و تجلی اعظم واقع است و شریعتی مثل میگردد و درضا بان صورت و سطح بعد آن تعلق میگردد و
 بعد از آن همین ربوبیت شریعتی تقاضا نماید که شخصی را که جامع باشد در میان چند خصلت کامله
 خود سازد و در عالم بشیر نمونه خود گرداند یکی از آن خصال تشبیه حیرت است و است تجلی اعظم دوم تشبیه
 قوت خیالیه است و ملأ اعلی و این خصلت مفصلی به تلقی علوم از ملأ اعلی میگردد و سوم تشبیه قوت
 عملیه است و ملأ اعلی و این خصلت مفصلی بصمت و طهارت او میگردد و از اتمام و تلبس او با انواع برود
 بقای صورت اعتدالیه صفت عدالت چهارم انسان مدنی بودن نفس او یعنی نفس ناطقه او خاصیتی دارد
 که ظل او در عالم خارج می افتد و افراد انسان آن ظل تربیتی و انشطامی خاص میگیرند پنجم تأیید ملأ اعلی
 در همت و قصد او تا هر چه اندیشد ملأ اعلی بواسطه مناسبت همان اندیشد و این خصلت سبب ظهور
 خرق عواید میگردد و ششم اعتدال قوای ثلاثه یعنی قوت شهویه او با وجود سبوغ و وفور مغلوب و مقهور
 نفس سبعیه او باشد و نفس سبعیه او با وجود کمال شدت و غلیان مقهور و مغلوب قوت عقلیه او باشد
 و قوت عقلیه او در صلابت و زراعت مغلوب ملأ اعلی باشد هفتم نجات مسعود او در نصرت
 او در احوال است او در قلوب احباب و بقای ملت و دولت او تا زمان دراز چون این هفت
 خصلت در شخصی بکمال تحقق شود ربوبیه شریعت او را جاریه خود میگردد و نمونه خود در عالم بشیر
 میسازد و کلمه خود در زبان او می آید و او را منجرب ازین موطن میگردد و بعضی نیز ذیل ذیل کا خود سرانجام

حی، نایب و این نفس شریفه قدسیه در عالم بشر خدکار میکند یکی آنکه مفصل گرداند علوم اجمالیہ حکمیہ و اتفاقیہ
و اصول بر و انهم کہ بحسب الهام افراد انسان اجمالاً قبول نموده بودند لیکن شرح آن نمیتوانستند با رسوم
باطلہ برخلاف علوم اجمالیہ منعقد شده بود و کما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کل مولود یولد علی
الفطرۃ ثم ابواه یهودانه او نصرانہ او مجسانہ پس پیغامبر کبیت آن رسوم باطلہ فرماید دوم آنکہ علوم
تکالیف متغیرہ بتغیر دوار و اعصار کہ نصیب این عصر شده است اخبار فرماید سوم آنکہ سبب تفصیل
بعض محملات حی شود چنانکہ تا با دبان نباشد قوۃ ریح سفینہ را مصداق مست نمی کند همچنان تا زنا
این نفس نباشد تا بید روح القدس و رضا و سخط ملا را علی گره نمیخورد با بجلد چون ازین نفس
شریفه قدسیہ کہ کامل بالفعل است نوبت بگذرد تغیش نفوس تشبہ بان بکار بر میم تشبہ بین
با بنیاد را انواع بسیار پیدا میشود بعض تشبہ بحسب بعض خصال جزئیہ و بعض تشبہ بحسب اکثر
خصال کلیہ اصل تشبہ ہر ولی و عالمی و صالحی و بادشاہی عادی را واقع است لیکن بحث ما در تشبہ
بحسب کلیات می رود با بجا نمکن است کہ شخصہ درین خصال ہمہ شبہ باشد پیغامبر لیکن این
تدر فرق در میان بود کہ نفس پیغامبر بدون ریاضت بدنہ و نفسانیہ و بدون توسل بشری
با این دولت فائز گردد و نفس این شخص تبویسط ریاضات و اخذ فیض از نفس پیغامبر باین دو
میرسد چنانکہ عالمی متجرب تربیت کند ذکی را و نفس این ذکی بسبب تربیت ازین عالم تہیہ فقط گردد و
عالم متجرب شود و با حصول علم و فروع او از جہت بصیرتہ دون التقلید احاطہ نماید و چنانکہ صوفی مرشد
بعض تلامذہ مستعدین خود را تربیت کند و بعد از آنکہ مرد عامی بود بقنا و بقا شرف گردد و چون
زمانہ کوه بجانب شمس بکشانم و در محاذات او آئینہ وضع کنیم و نور آئینہ بر این اقل و نور شمس بر این
بیش و رخا نہ حلول فرماید اگر یہ این شخص را بکار سے ماسو و نکند و چیز سے انہ تر بہت

تجربہ نشود و دوتیر ممکن است کہ شخصہ قریب اسحال باشد درین خصال با انسان
و دیگر کہ در اصل بعثت پیغامبر مقدمه آئی بود پیغامبر تا حیل و تائیس آن امور فرماید و هنوز
تمام آن واقع نشده باشد کہ پیغامبر شہتی شود و بالا را علی استعمال فرماید این شخص را تمام کام

او سازند و بار غایت الہی در بازو ہاں نفس او پیچد و آن کار بار بار بدست او تمام نمایند علما و علماء و مفتونا
 اگرچہ این شخص با پیغامبر صحبت نداشته باشد و اخذ علوم از وی نکرده باشد و باین نکته اشارہ واقع شد
 اما نزدیک مانده ہم او متوفینک و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلک کسری فلا کسری بعدہ
 و ہلک قیصر فلا قیصر بعدہ و قال لتفتحن کنوز کسری و لتقسمنہا و قال عن ربہ ان اللہ قد مکت
 عمرہ و عجمہ و انما لفتنک لا تریک ہم و اتلیم کما حدیث و قال اللہ تعالیٰ ثم ان علینا جمعہ و قرآنہ
 و غیر ممکن است کہ شخصی قریب المآخذ باشد بہ پیغامبر در اصل فطرۃ و علوم را اندہ پیغامبر بگیرد و ملکہ
 سیاستہ است از وی حاصل کند اقامت للحد و فضلا للقضایا و تعلیما للعلوم و امر ابا المعرف و بنیہا
 عن المنار و بعد از پیغامبر راست او خلیفہ او باشد اگرچہ این کار با هیچ باقی نماندہ باشد و نیز ممکن
 است کہ چون پیغامبر بعد از طہ باین خصال متوجہ شود بدعوت خلق در یکی از وی بخلق آل
 اگر در شخصی دیگر ہم در حضور او مثل آئینہ نورانیت را از شمس قلب مبارک او اکتساب فرمایند
 و بسبب اجتماع ادب پیغامبر نورانیت بنی آدم مضاعف گردد مانند آئینہ چندرکہ در صورت آفتاب بگذرانند
 و بواسطہ آنہا در زمین اضواء شمس منعکس گردد و حالتی عجیب بر روی کار آید و مانند آنکہ یک شعلہ
 در زمانہ تاریک آرند و آنجا آئینہا باشد منصوب در دیوار یا در صورت شعلہ منعکس گردد و یکی بدیگری
 یار شدہ نیرنگی غریب ظہور نماید و بہین فضیلت اشارہ است در حدیث احمد للہ الذی ایدے
 بہای بابی بکرم و نیز در حدیث آمدہ است البرک و عمر کا سمع و البصر باجمہ فضل کلی در افراد است
 باین خصال می باشد و افضلیت بحسب ہین خصال مے شود فضائل دیگر انفیاء و اثباتا در ایجاد
 نیست خلیفہ پیغامبر بحقیقت مانند نی است نیست مقدمہ کہ فہم واقعات ما بران موقوف است چون
 این مقدمہ بر ہم بر مقدمہ اصلی برویم چون در خطبۃ القدس کہ مجمل ہم فاضل ناس است خوض
 نمودیم استنای سجدین و ترقی را در یافتیم کمالات ایشان را جدا جدا فہم نمودیم ارواح شخین را با تحفہ
 صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ شعلہ یا فہم در غایتہ روشنی کہ اینہا گرد آن گرفتہ باشند و بسبب تعا کس اضواء
 این روشنی در بالا شدہ باشد نورانی کہ بر زمین منبسط میشود ہمہ کشتی و امر بنظر می آید تمیز شعاع شعلہ

از شعاع اینها میان آن نور نیست مگر در سحرا ان شاء روح شجین با شعله روح آنحضرت صلی الله
 علیه وسلم کسان گشته و با هم در مینته حال روح شجین را بعد از روح آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتوان
 شناخت ^{له} رقی الزواج رقت انچه قشایا و تشاکل الامر فکنا ما خمر و لا قدح و کما تا قدح و لا خمر
 و روح حضرت مرتضیٰ ابّا آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمنزل نور قمر یا قمر که در محاذات شمس واقع شده
 و کسب نور آنرا از و نموده با خود صوری دیگر گرفته بحال خود بر آید همچنان روح مرتضیٰ فاتیما ولایت
 که در داخل روح آنحضرت صلی الله علیه وسلم مندرج بود بسبب لایق داده بر اس خود قائم شده ^{له} آن باده
 شعله گون که دارد و خورشید در کاسه ماه چون رسد شیر شود و شرح این کلام است که نسبت آنحضرت
 صلی الله علیه وسلم یکابر زده از برات تجلی اعظم که برنگ تمام اعلیٰ رنگین بود آنرا شد و برنگ دیگر برنگ
 تمام مثال واقع است پیداکشت آن راه اول را نبوت بود این راه آخر راه ولایت است پس ایام
 آنحضرت شجین ایام نبوت آنحضرت است و ایام خلافت مرتضیٰ ایام نبوت و ولایت است و ایام نبوت
 تشبیه با اعتبار فنا و العکاس اشعه شیشه ریخته و انداخته بر صلی الله علیه وسلم یا ایام نبوت و ولایت
 و کشت آنحضرت خلیلالات حضرت ایا بر خلیا انشاء نمودند و این تمام و العکاس اشعه شیشه ریخته
 باعتبار تمام کار مطلوب بر دست او یا اعتبار نماید طیفه از آن ایام و ولایت که در ایام آنحضرت
 صلی الله علیه وسلم فرمودند و کوان ایامی بن لکات عمر و در شیشه تشبیه با اعتبار تمام و العکاس
 و آن تمام بعضی ان بعضی تر یا در تمام و ولایت آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند و کوان ایامی
 سالت رسول الله صلی الله علیه وسلم سالت رسول الله صلی الله علیه وسلم سالت رسول الله صلی الله علیه وسلم
 و اقصایهم حکما و اشجعهم جنانا و الله عز و جل انهم شیعته و الله عز و جل انهم شیعته و الله عز و جل
 علیه وسلم ان صلی الله علیه وسلم و جبین و جبا طاهر او و جبا طاهر او و جبا طاهر او و جبا طاهر او
 فی الناس و ما نفهم و ارشاد هم الی طاهر الشریقه و جبا منتهی الجحار فی الناس
 مرتبه القادر و البقاء و علو المروءه و انما فی الناس

تمام شد

مضمون	تفسیر	مضمون	تفسیر
۱۸	نوح سی و اول کسیکه خدای تعالی باری کصافحه و معالقه کند فاروق خواهد بود۔	۲۵	آنحضرت می بودند۔
"	نوح سی و یکم فاروق بهترین کسی است که طلوع کرده است بروی شمس۔	"	نوح چهل و یکم اگر آنحضرت استخلاف کنند چهل و یکم و شخین را خلیفه میراث
"	نوح سی و دوم اعظم ناس در بهشت باقی درجه فاروق خواهد بود۔	"	نوح چهل و دوم فرموده آنحضرت اوتوا ابا بن من بعدی ابی بکر و عمر
"	نوح سی و سوم طلبه که آنحضرت دعا از فاروق۔	"	نوح چهل و ششم شخین زیر آنحضرت بود نوح چهل و هفتم شخین در صحبت آنحضرت
"	نوح سی و چهارم دعا کردن آنحضرت در بار فاروق اللهم اذهب عنه الغل۔	"	نوح چهل و هشتم آنحضرت ثلثه نام برد بایمان شخین۔
"	نوح سی و پنجم دعای آنحضرت در باره فاروق ایس جدیداً و شمس میاید۔	"	نوح چهل و نهم تشبیه کردن آنحضرت غیور بایس و بهر خود۔
"	نوح سی و ششم بتشابه اهل عداوت اسلام فاروق۔	"	نوح چهل و دهم اول کسیکه مبعوث شد و خدیجه نوح پنجاه و یکم گفتن آنحضرت بناماید
۱۹	نوح سی و هفتم معنای فاروق چیست نوح سی و هشتم قبول فرمودن آنحضرت کشتور۔ فاروق در حال قبول آنحضرت ایس	"	نوح پنجاه و دوم بشارت دادن آنحضرت شخین را به تربیت اهل بیت است
"	نوح سی و نهم اگر بعد آنحضرت پیغمبر ممکن بود فاروق پیغمبر میشد	"	نوح پنجاه و سوم شخین را جدایه باشد در بهشت مانند نریا۔
"	نوح چهل و یکم اشاره فرمودن آنحضرت و دنیا که استغفار از عمر طلب کنید۔	"	نوح پنجاه و چهارم آنحضرت ایه فان الله هو الله المآیه نشان شخین
"	نوح چهل و یکم شخین سید که در بهشت نوح چهل و دوم شخین اسب صحابه اند۔	"	نوح پنجاه و پنجم شخین را در بهشت وقت شب باشد
۲۰	نوح چهل و سوم شخین در هیچ احوال آنحضرت نوح پنجاه و ششم شخین دیدن آنحضرت	"	نوح پنجاه و ششم شخین در هیچ احوال آنحضرت نوح پنجاه و ششم شخین دیدن آنحضرت

